

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

e-ISSN 2791-9714

ISSN 0041- 4247

BELGELER

TÜRK TARİH BELGELERİ DERGİSİ

SAYI: 45

ANKARA - 2025

BELGELER

Belgeler

ISSN 0041-4247 | e-ISSN: 2791-9714

Sayı/Issue: 45 (Haziran/June 2025)

Yayıncı/Publisher

Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü/Proprietor and Redactor in Chief

Türk Tarih Kurumu Adına/On behalf of Turkish Historical Society

Prof. Dr. Yüksel ÖZGEN

Baş Editör/Editor in Chief

Doç. Dr. Yunus PUSTU

Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society/ypustu@ttk.gov.tr

Editör/Editor

Dr. Muhammed ÖZLER

Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society/mozler@ttk.gov.tr

Editör Yardımcısı/Assistant Editor

Kadir DEMİREL

Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society/kdemirel@ttk.gov.tr

Yabancı Dil Editörü/Foreign Language Editor

Birkan SOYKAN

Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society/bsoykan@ttk.gov.tr

Adres/Address

Türk Tarih Kurumu

Sıhhiye Yerleşkesi Hacettepe Mahallesi Kızılay Caddesi No. 1 06230 Altındağ/ANKARA

Bilkent Yerleşkesi Üniversiteler Mahallesi Toplum Caddesi No. 5 06800 Çankaya/ANKARA

Tel: +90 312 310 23 68 ♦ Fax: +90 312 310 16 98

www.belgeler.gov.tr ♦ belgeler@ttk.gov.tr

Haziran/June 2025 - ANKARA

Dizinlenme Bilgileri/Indexing

European Reference Index for the Humanities (ERIHPLUS), Central & Eastern European

Academic Source (CEEAS) (EBSCO), Historical Abstracts (EBSCO), Periodicals Index

Online (ProQuest), DOAJ: Directory of Open Access Journals.

Tasarım/Design

Elif İrem DOĞAN DEMİR

Kapak Tasarım/Cover Design

Emine ÇAKIR

Belgeler

ISSN 0041-4247 | e-ISSN: 2791-9714

Sayı/Issue: 45 (Haziran/June 2025)

Yayın Komisyonu/Commission of Publications

Prof. Dr. Ebru ALTAN

İstanbul Üniversitesi/İstanbul University, İstanbul, TÜRKİYE
ealtan@istanbul.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-4246-7672>

Doç. Dr. Çiğdem ATAKUMAN

Orta Doğu Teknik Üniversitesi/Middle East Technical University, Ankara, TÜRKİYE
atakuman@metu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-8675-6236>

Prof. Dr. Fatma Gül DEMİREL

Yıldız Teknik Üniversitesi/Yıldız Teknik University, İstanbul, TÜRKİYE
fdemirel@yildiz.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-4225-0633>

Prof. Dr. Feridun M. EMECEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi/İstanbul 29 Mayıs University, İstanbul, TÜRKİYE
femecen@29mayis.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-7478-7411>

Prof. Dr. Nejla GÜNAY

Gazi Üniversitesi/Gazi University, Ankara, TÜRKİYE
ngunay@gazi.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-5895-8359>

Prof. Dr. Turhan KAÇAR

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/ Muğla Sıtkı Koçman University, Muğla/TÜRKİYE
turhankacar@mu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-4071-7538>

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU

Ankara Üniversitesi/Ankara University, Ankara, TÜRKİYE
musakadioglu@ankara.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-6481-229X>

Prof. Dr. Selim KARAHASANOĞLU

İstanbul Medeniyet Üniversitesi/İstanbul Medeniyet University, İstanbul, TÜRKİYE
selim.karahasanoglu@medeniyet.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-6112-730X>

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

Ankara Üniversitesi/Ankara University, Ankara, TÜRKİYE
lkayapinar@ankara.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-2090-4149>

Prof. Dr. Yunus KOÇ

Hacettepe Üniversitesi/Hacettepe University, Ankara, TÜRKİYE
yunusk@hacettepe.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-9330-4019>

Prof. Dr. Hatice ORUÇ
Ankara Üniversitesi/Ankara University, Ankara, TÜRKİYE
horuc@ankara.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-2185-1640>

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
Karadeniz Teknik Üniversitesi/Karadeniz Technical University, Trabzon, TÜRKİYE
h.oksuz@ktu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-3957-9174>

Prof. Dr. M. Hamdi SAYAR
İstanbul Üniversitesi/İstanbul University, İstanbul, TÜRKİYE
mhsayar@istanbul.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-6339-9002>

Prof. Dr. Haluk SELVİ
Sakarya Üniversitesi/Sakarya University, Sakarya, TÜRKİYE
hselvi@sakarya.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-3669-8378>

Doç. Dr. Sefer SOLMAZ
Selçuk Üniversitesi/Selçuk University, Konya, TÜRKİYE
ssolmaz@selcuk.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-3581-1028>

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL
Yeditepe Üniversitesi/Yeditepe University, İstanbul, TÜRKİYE
ahmet.tasagil@yeditepe.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-1435-8877>

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Ondokuz Mayıs University, Samsun, TÜRKİYE
ibrahim.tellioglu@omu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-1796-1452>

Prof. Dr. Arzu TERZİ
İstanbul Üniversitesi/İstanbul University, İstanbul, TÜRKİYE
terzi@istanbul.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-8820-8110>

Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL
Pamukkale Üniversitesi/Pamukkale University, Denizli, TÜRKİYE
maunal@pau.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-8311-7965>

Doç. Dr. Hasan YILMAZYAŞAR
Anadolu Üniversitesi/Anadolu University, Eskişehir, TÜRKİYE
hyyasar@anadolu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-8148-9562>

Belgeler

ISSN 0041-4247 | e-ISSN: 2791-9714

Sayı/Issue: 45 (Haziran/June 2025)

Hakemler Listesi/Referees List

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yılmaz AKBULUT

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi/İstanbul 29 Mayıs University, İstanbul, TÜRKİYE

myakbulut@29mayis.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-9299-7498>

Prof. Dr. Mustafa DAŞ

İzmir Bakırçay Üniversitesi/İzmir Bakırçay University, İzmir, TÜRKİYE

mustafa.das@bakircay.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-9400-7059>

Prof. Dr. Hilal GÖRGÜN

İstanbul Medeniyet Üniversitesi/İstanbul Medeniyet University, İstanbul, TÜRKİYE

hilal.gorgun@medeniyet.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-7607-1866>

Prof. Dr. Murat KEÇİŞ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/Muğla Sıtkı Koçman University, Muğla, TÜRKİYE

muratkecis@mu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-9776-3976>

Doç. Dr. Tahir SEVİNÇ

Kırklareli Üniversitesi/Kırklareli University, Kırklareli, TÜRKİYE

tahirsevinc@klu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-1814-6748>

Prof. Dr. Serkan YAZICI

Sinop Üniversitesi/Sinop University, Sinop, TÜRKİYE

syazici@sinop.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-1255-6933>

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri:	Sayfa
ÖZTÜRK, MURAT: VI. Leo'nun <i>Taktika</i> İsimli Eserindeki <i>Deniz Harbine Dair</i> Bölümünün Tercümesi, Notlandırılması ve Değerlendirilmesi	1
SEVİNÇ, NURTEN: Râmi Mehmed Paşa Tarafından Acem Şahına Gönderilen Mektup	65
KIZILTOPRAK, SÜLEYMAN: Son Mısır Hidivi II. Abbas Hilmi Paşa'nın (1874-1944), Evelyn Cromer'in İddiaları ve İngiltere'nin Mısır Politikaları Karşısında Yazdığı Eseri Üzerine Bir İnceleme.....	93

CONTENTS

Research Articles:	Page
ÖZTÜRK, MURAT: Translation, Annotation and Evaluation of the Chapter <i>About Naval Warfare</i> in <i>The Taktika</i> of Leo VI.....	1
SEVİNÇ, NURTEN: The Letter Sent by Râmi Mehmed Pasha to the Persian Shah	65
KIZILTOPRAK, SÜLEYMAN: A Study on the Work of the Last Egyptian Khedive Abbas Hilmi Pasha II (1874-1944) Against Evelyn Cromer's Claims and Britain's Egyptian Policies.....	93

VI. Leo'nun *Taktika* İsimli Eserindeki *Deniz Harbine Dair* Bölümünün Tercümesi,
Notlandırılması ve DeğerlendirilmesiTranslation, Annotation and Evaluation of the Chapter *About Naval Warfare* in *The Taktika* of Leo VI

Murat Öztürk*

Öz

Büyük olasılıkla muharebe meydanına hiç ayak basmamış olsa da Bizans İmparatoru VI. Leo (Bilge, ó Σοφός) (886-912) antik çağdan kalan ve savaşa dair pek çok teknik bilgi içeren ciltlerce ilmî eseri inceleyip hülâsa ederek subaylarına askerleri savaşa ne şekilde hazırlayacaklarını ve onları seferlerde ve harp meydanında nasıl konuşlandıracaklarını anlatan bir çalışma hazırlamıştı. Ortaya çıkan bu yapıt yaygın bilinen adıyla *Taktika* (τακτικά) idi. Bir mukaddimeyle başlayan ve hâtimeyle sonlanan 20 nizamnameden (bölümden) meydana gelen eser, *Sarazenlere/Sarasinlere* (Σαρακηνοί) ve deniz savaşına ayrılan bölüm haricinde daha önceki devirlerin ehemmiyet arz eden yazarlarına ait çalışmaların uyarlamaları ile farklı sözcükler kullanılmak suretiyle yapılan tefsirlerinden müteşekkildir. Bilge olarak da isimlendirilen mezkûr imparatorun hüküm sürdüğü yıllar *Sarazenlerle* yapılan mücadeleler bağlamında su coğrafyasında birçok hareketliliğin yaşandığı bir devir olmuştur. *Taktika* isimli eserin *Deniz Savaşlarına Dair* (περὶ ναυμαχίας) [Nizamname XIX] bölümü her ne kadar savaş taktiği üzerine yazılmışsa dahi basit bir şekilde, olması veya olmaması gerekenleri belirtmek yerine bir şey yapılsa ya da yapılmazsa nasıl sonuçlanabileceğine değindiğinden hem bir rehber hem de bir siyasetname/nasihatname özelliği taşımaktadır. Bu çalışmada *Taktika* isimli eserin *Deniz Savaşlarına Dair* bölümünün Türkçeye tercümesi yapılarak ilgili kısmın izaha muhtaç hususları notlarla açıklanmış ve VI. Leo'nun sunduğu malumat Ortaçağ'daki diğer kaynak eserlerin sunduğu bilgilerle mukayese edilip modern dokümanlardan da istifade edilerek denizcilik tarihine ilgi duyanlar için değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Taktika, Deniz, Gemiler, Bizans İmparatorluğu, Araplar, Deniz Savaşları.

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü - Assoc. Prof., İstanbul University, Faculty of Letters, Department of History, İstanbul/TÜRKİYE <https://ror.org/03a5qrr21> ozturkmk@istanbul.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-5633-9578>

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Abstract

Although he had probably never set foot on the battlefield, the Byzantine Emperor Leon VI (the Wise, *ὁ Σοφός*) (886-912) analysed and summarised volumes of scholarly works from antiquity, which contained much technical information on warfare, and prepared a work that instructed his officers on how to prepare soldiers for battle and how to deploy them in campaigns and on the battlefield. This resulted in a work commonly referred to as *Taktika* (*τακτικά*). The work which consists of 20 regulations (chapters) starting with an introduction and ending with a conclusion, consists of adaptations and paraphrases of the works of previous periods, except for the chapter devoted to *Saracens* (*Σαρακηνοί*) and naval warfare. The years of the reign of the aforementioned emperor, who was also called the Wise, were a period in which many movements took place in the water geography in the context of the struggles with the *Saracens*. Even though the chapter *About Naval Warfare* (*περὶ ναυμαχίας*) [XIX] of the *Taktika* is about war tactics, it is actually both a guideline and a political/consultative treatise in that it does not simply state what should or should not be done, but rather what consequences there might be if something is done or not done. This study offers a Turkish translation of the chapter *About Naval Warfare* of the *Taktika*, annotates the relevant parts requiring further explanation, and evaluates the information provided by Leon VI for those interested in naval history, comparing it with the information provided by other Medieval sources and making use of modern documents.

Keywords: Taktika, Sea, Ships, Byzantine Empire, Arabs, Naval Warfare.

Giriş

Kendisi muhtemelen harp meydanında hiç bulunmamış olsa da Bizans İmparatoru VI. Leo (886-912) görüldüğü kadarıyla askerî meseleler ile muharebenin sevk ve idaresine büyük bir ilgi duyuyordu. Neticede o, Bizans -ya da kendisinin tercih edeceği adla Roma- silâhlı kuvvetlerinin yüce kumandanıydı. Augustus Sezar (MÖ 27-MS 14), Traianus (98-117), I. Konstantinos (324-337) ve I. Iustinianos'un (527-565) halefi olarak kendisinden, savaşlarda muzaffer olması ve barbar halkları Roma'nın boyunduruğuna alması bekleniyordu. O, çok geçmeden, askerî teçhizat ve uygulamalarla ilgili sağlam bir bilgi birikimi olmadan bunu yapamayacağını idrak etmişti. Nitekim harp düzeni taslakları ve okçuluk becerisinin gelişiminden, şehir ablukası ve müdafaasına kadar savaşa dair pek çok teknik bilgi içeren ciltlerce ilmî eser Antik Çağ'dan Bizanslılara miras kalmıştı. VI. Leo tüm bu çalışmaları inceleyip hülâsa ederek subaylarına askerleri muharebeye nasıl hazırlayacaklarını ve onları seferlerde ve harp meydanında nasıl konuşlandıracaklarını anlatan bir eser hazırlamıştı. Ortaya çıkan bu eser *Taktiksel Nizamnameler*, diğer bir adıyla *Taktika*'ydı. Bir mukaddimeyle başlayıp hâtimeyle sonlanan 20 nizamnamenin¹ (bölümün [*διάταξις*])** çok az kısmı orijinaldir. Bununla

¹ Yapıt, mukaddimenin akabinde taktiklere ve generale (1), generalde aranan vasıflara (2), planlamanın gerekliliğine (3), ordunun taksimine ve subayların tayinine (4), silâhlara (5), süvari ve piyade bölüklerinin silahlandırılmasına (6), süvari ve piyade bölüklerinin talimine (7), askerî cezalara (8), marşlara (9), yük katarına (10), ordugâhlara (11), muharebenin ön hazırlığına (12), savaştan önceki güne (13), muharebe gününe (14), şehir kuşatmasına (15), harp sonrası meselelere (16), baskınlara (17), muhtelif halkların ve Romalıların muharebe düzeni teamüllerine (18), deniz harbine (19) ve muhtelif vecizelere (20) dair toplamda yirmi nizamnameden oluşmaktadır. Eser bir hâtimeyle son bulmaktadır.

** Çalışmanın bazı yerlerinde telif edilmesi elzem görünen Grekçe tümce ve kelimeleri tabetme zahmetinde bulunan Doktora öğrencimiz İsmail Koçuk'a teşekkür ederim.

birlikte Bizanslılar orijinal eserlerle ilgilenmek yerine eskilerin otoritesine saygı duyuyorlardı. *Sarazenlere*² ve deniz savaşına³ ayrılan bölümler haricinde, *Taktika* isimli yapıt Bizans askerî tarih yazınına⁴ önemli derecede tesir eden Onasander⁵ (MS birinci yüzyıl), Aelian⁶ (MS ikinci yüzyıl), Aeneas Tacticus⁷ (MS dördüncü yüzyıl) ve Mauricius⁸ (MS 600 civarı) gibi daha önceki devirlerin önem arz eden müelliflerine ait çalışmaların uyarlamaları ve farklı sözcükler kullanılarak yapılan tefsirlerinden oluşmaktadır. Bilge Leo *Taktika*'yı imparator iken derlemiş olmalıdır; zira babası I. Basileios'tan (867-886) müteveffa olarak bahsetmektedir. Bir hükümdara atfedilen diğer tüm eserlerde olduğu gibi bu çalışmanın da ne kadarının bizzat VI. Leo tarafından ne kadarının kâtipleri ya da araştırmacıları tarafından kaleme alındığı net değildir. Her hâlükârda, eserin nüshaları çıkarılmış ve oğlu VII. Konstantinos'un 959 senesinde ölümünden bir süre önce, bir nevi askerî ansiklopedi olan büyük bir Yunan askerlik sanatı ve mesleğiyle alakalı ilmî eserler cildine eklenerek imparatorluk kütüphanesine tevdi edilmiştir. Grekçeden İngilizceye tercüme esnasında kullanılan çalışma -ya da onun bir nüshası- X. yüzyıl ortalarına ait olan Mediceo-Laurentianus graecus, 55, 4 (M) adlı el yazması eserdir (kodeks).⁹

Eserin çevirisinin mukaddimesinde belirtildiği üzere deniz harbine ayrılan bölüm Sarazenlerle yapılan mücadeleler bağlamında su coğrafyasında birçok hareketliliğin yaşandığı bir devri ele almaktadır. Bu noktada yapıtın telif edildiği dönemde Akdeniz'de meydana gelen savaş ve hadiselerle ana hatlarıyla temas etmek faydalı olacaktır.

I. Basileios'un elde ettiği bütün başarılarla rağmen, halefi VI. Leo devrinde, imparatorluk yeniden ciddi tehditler ile karşılaştı. Kuzeyde, Bulgar Çarı I. Simeon'a (893-927) karşı bir muharebe başladı ve imparatorluk filosunun bir bölümü 895 senesinde Bulgaristan'a akınlar düzenlemek amacıyla Macarları Tuna'nın karşısına geçirmek için kullanıldı.¹⁰ Bulgar harbi maliyeti yüksek hezimetlerle sonuçlanırken, bu dönemde Arapların denizlerdeki hâkimiyeti ve tehdidi Bizans bahrî gücünün kalbi olan Ege Denizi'nin kıyılarına yapılan hücumlarla zirveye ulaştı.

2 İslâmiyet'in ilk dönemlerinde Süryânice kaynaklarda, Hz. İsmail'in annesi Hâcer'e atıfla, İslâm'ı ve Müslümanları tanımlamak için kullanılan bu kelime hakkında bk. J. V. Tolan, *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*, Columbia University Press, New York 2002, s. 10-11.

3 Denizcilik bağlamında ilgili nizamnamenin ehemmiyetine bir işaret olarak görülebilir.

4 Bizans askerî tarih literatürü hakkında geniş bilgi için bk. J. Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World (656-1204)*, Routledge, London 1999.

5 *Onasander*, İngilizce trc. Illinois Greek Club-Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1928.

6 *Tactics of Aelian*, İngilizce trc. V. Dillon, Cox and Bayles, London 1814.

7 *Aeneas Tacticus*, İngilizce trc. Illionois Greek Club-Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1928.

8 *Maurice's Strategikon: Handbook of Byzantine Military Strategy*, İngilizce trc. George T. Dennis, University of Philadelphia, Philadelphia 1984.

9 *The Taktika of Leo VI*, İngilizce trc. George Dennis, Dumbarton Oaks, Washington, D.C. 2010, s. V-VI, IX-X. El yazması ve İngilizce tercüme hakkında ayrıca bk. X-XIV. *Taktika*'nın telifi sırasında Bizans askerî literatüründeki hangi kaynaklardan istifade edilmiş olabileceği hakkındaki tespitler hususunda bk. J. Haldon, *A Critical Commentary of the Taktika of Leo VI*, Dumbarton Oaks Studies, Washington 2014, s. 40-43, 390-392.

10 W. Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, Stanford, California 1997, s. 463-464.

Bu süreçte Ege'yi denetlemek için Bizanslılar mobil hâldeki deniz kuvvetlerini kullandılar. Zira bu tür hızlı devriye binitleri (gemileri) ada sakinlerinin güvenliğini sağlamaya yetiyordu. Ancak ara sıra yapılan bu müdahaleler, Ege'de düzenli deniz seferlerini güvence altına almak için yetersiz kalıyordu.¹¹ 891 ya da 893 yılında, Arap donanması Sisam Adası'nı muhasara edip adanın *strategos* (στρατηγός)¹² ve aynı zamanda *patrikios* (πατρίκιος)¹³ rehin aldı. Nitekim Sisam'da bir *strategos* bulunması, Girit'te konuşlanan Arap korsanların Ege ve Akdeniz kıyılarındaki tehditleri sebebiyle burada bir Bizans *themasının* (θέμα)¹⁴ oluşturulduğunun göstergesiydi. Müslüman Araplar 898 senesinde muhtemelen *Kibyrrhaiote* (Κιβύρραιῶται) *Theması*'ndan bir Bizans filosuna denk geldiler ve Amiral Râgıb kumandasındaki İslâm filosu sayısız gemi ele geçirip 3.000 denizciyi öldürerek muzaffer oldu. Bu hezimetler, Bizans müdahale gücünü zayıflattı ve Ege'yi Suriye filolarının hücumlarına açık hâle getirdi.¹⁵

Tiren Denizi'ndeki hadiseler de Bizans aleyhine gelişmekteydi. 888 yılında Sicilya'da, Milazzo kentinde Bizans donanması Arap filosuyla karşı karşıya geldiğinde imparatorluk güçleri ağır bir mağlubiyet alarak yaklaşık 12.000 askerini kaybetti. Arapların İtalya kıyılarındaki ilerleyişi sonraki senelerde de devam etti. 900 senesinde Konstantinopolis'ten Messina'ya gönderilen bir imparatorluk filosu Araplara karşı koyamadı. Neticede Araplar 901'de Reggio Calabria'yı¹⁶ yıktılar.¹⁷ Ancak ilk büyük kayıp 902 yılında geldi; mühtedi Amiral Dimnâna,¹⁸ Demetrias'ı¹⁹ yağmaladı; akabinde imparatorluğun Sicilya'da son kalan yeri Taormina, Müslümanların eline geçti.²⁰ Ardından 902 senesinin sonlarında ya da 903'ün başlarında Limni Adası, Araplar tarafından muhasara edildi ve ada sakinleri tutsak edildi. Fakat en büyük felaket 904 yılında vuku buldu; bir başka mühtedi olan Trabluslu Leo (ö. 921-922'den sonra), Ege'ye akınlar

11 V. Christides, "The Raids of the Moslems of Crete in the Aegean Sea: Piracy and Conquest" *Byzantion*, 51, 1981, s. 86-87.

12 Bizans'ta "general, kumandan" manasında bir terim olmasının yanı sıra askerî bir valiyi tanımlamak için de kullanılmıştır, bk. A. P. Kazhdan, "Strategos", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C 3, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, s. 1964.

13 Roma'da bir statü ibaresi olan *patricius*la etimolojik olarak ilintili yüksek rütbe payesidir, bk. A. P. Kazhdan, "Patrikios", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C 3, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, s. 1600.

14 Yalnızca askerî birlik olabileceği gibi hem sivil hem de askerî gücü birleştiren bir *strategos* tarafından yönetilen bölgesel birim için de kullanılan başlıca terimdir. Bk. A. P. Kazhdan, "Theme", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C 3, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, s. 2034-2035.

15 J. H. Pryor-E. M. Jeffreys, *The Age of APOMQON, The Byzantine Navy ca 500-1204*, Brill, Leiden-Boston 2006, s. 62.

16 Reggio Calabria (Rhegium), İtalya'nın Calabria bölgesinin güneyinde, Messina'nın karşı kıyısında bulunan tarihi bir kenttir.

17 I. E. Καραγιαννópoulos, *Ιστορία βυζαντινού κράτους*, C 2, *Ιστορία Μέσης βυζαντινής Περιόδου (565-1081)*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993, s. 323-324.

18 Dimyâna, Damianos, Damiane, Damiyane.

19 Demetrias, Yunanistan'ın doğu kıyısının ortalarında Magnesia'da Volos kentinin yakınındaki antik şehir. Bk. A. P. Kazhdan, "Demetrias", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C 1, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, s. 603-604.

20 S. Tougher, *The Reign of Leo VI (886-912) Politics & People*, Brill, Leiden-New York-Köln 1997, s. 185-186; Pryor-Jeffreys, *age.*, s. 65.

düzenledi. Müslüman Arapların donanması, Çanakkale içlerine sızdıktan sonra imparatorluğun ikinci büyük kenti Selanik'i zapt etti ve burada kentin *strategos*u esir alındı. Trabluslu Leo burada 22.000 kişi tutsak olarak ele geçirildi ve Müslüman esirler de Bizanslıların elinden kurtarıldı. Bununla birlikte Bizans filosundan 60 gemi alıkonulurken şehirden yüklü miktarda ganimet elde edildi. Tüm bu olanlar sırasında Bizans donanması Müslüman Arapların üstün gücü karşısında tesirli olamadı.²¹ Selanik kuşatılmış, hinterlandı yağmalanmış ve herhangi bir gemi kaybedilmeden geri dönülmüştü.²² Üstelik Girit'teki Müslümanların saldırıları daha yoğun hâle gelmiş ve nihayetinde VI. Leo'nun hükümdarlığının sonlarına doğru Güney Ege adalarının çoğu ya terk edilmiş ya da bu bölgelerde Müslümanların hâkimiyeti tanınmıştı.²³ Bu devir sadece Müslüman akınlarının yaşandığı değil, Ege'de de Arap gücünün iyiden iyiye pekiştiği bir dönemdi. İmparator VI. Leo, Müslümanlara karşı mukavemet gösteremediği gibi Suriye ve Tarsus'taki İslâm donanmasının yeniden vücut bulma ihtimali zuhur etti.²⁴ Ayrıca Girit ve Sicilya'da konuşlanmış olan Arap filoları doğrudan Bizans deniz gücünün karşısına çıkmaktan imtina etmekle birlikte genellikle korsan saldırılarıyla Bizans kentleriyle adalarını yağma ve talan ediyorlardı.²⁵ Nitekim imparator, Girit Emîrliği ile Trablusşam ve Tarsus gibi donanma merkezlerine karşı ivedilikle önlem alınması gerektiğinin farkındaydı; zira Doğu Akdeniz'deki İslâm üstünlüğü imparatorluğun aleyhine geliyordu. VI. Leo, bu sebeple imparatorluğa yönelik deniz tehdidi hususuna özel bir ilgi gösterdi ve Doğu Akdeniz ve bilhassa Ege'deki Arap filolarının giriştiği seferlere karşı Girit'in ele geçirilmesi için gayret etti.²⁶ Dolayısıyla bu arzusunu gerçekleştirmek için dönemin en seçkin denizcisi Himerios'u (ö. 912-913'ten sonra) amiral olarak tayin etti. Selanik'in zaptına mâni olamayan mezkûr deniz kumandanı 910 senesinde, komutasındaki Bizans filosuyla, öncelikle Levant kıyılarına sefer düzenledi ve Kıbrıs Adası'na çıkarma yaptı. Burada Bizanslılar, Kıbrıslı Hristiyanların da yardımıyla yağma ve talan hareketine giriştiler.²⁷ Başarıyla tamamlanan Lazkiye seferinin ardından Girit'e yeni bir deniz harekâtı için kolları sıvayan Himerios, 43.000 asker yanında 112 *dromon* (δρόμων)²⁸ ve 75 *pamphyloi* (πάμφυλον)²⁹ ile adaya yelken açtı. Girit seferi için

21 Tougher, *age.*, s. 186-188. Trabluslu Amiral Leo'nun sevk ve idaresinde düzenlenen bu sefer hakkında geniş bilgi için bk. M. Öztürk, "Ioannes Kaminiates'e Göre Müslüman Arapların Selânik Kuşatması ve Zaptı (904)", *İstanbul Üniversitesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 37, 2021, s. 17-44.

22 J. J. Norwich, *Byzantium: The Apogee*, Penguin Books, London 1999, s. 120.

23 Bu dönemde Müslümanların faaliyetleri hakkında bk. B. Arslan, *Müslüman Girit Emîrliği (824/5-961)*, Gece, Ankara 2020; Christides, "The Raids of the Moslems...", s. 93-98.

24 Christides, "The Raids of the Moslems...", s. 93.

25 Καραγιαννόπουλος, *age.*, s. 326.

26 Tougher, *age.*, s. 193.

27 Tougher, *age.*, s. 191; Christides, "The Raids of the Moslems...", s. 94; Öztürk, ("Bizans İmparatorluğu ve İslâm Hilâfeti Arasında Paylaşılamayan Ada: Kıbrıs (28-353/648-965)", *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies*, 41, 2022, s. 291-293, 295-296) Bizans Amiralî Himerios'un Kıbrıs'a yaptığı bu hücumu sonrasında Müslümanlar adaya Dimnâna kumandasında çıkarma gerçekleştirmiş ve Konstantinapolis Patriği I. Nicholas Mysticus (ö. 925) yaşanan menfi bazı gelişmeler üzerine Abbâsî Hilâfeti'ne Dimnâna'yı şikâyet eden bir mektup kaleme almıştır.

28 Bu gemi türü hakkında tercüme metninde geniş bir açıklama bulunmaktadır.

29 Mezkûr gemi hakkında çeviri içinde izahat yer almaktadır.

imparatorluğun kasasından toplamda 239.128 *nomismata* (νόμισμα)³⁰ gibi yüklü bir miktar bulunmaktaydı.³¹ Ancak Girit Emîrliği'ne³² karşı yapılan büyük sefer başarısız olmakla kalmayıp³³ dönüş yolunda Bizans donanması; Trabluslu Leo tarafından pusuya düşürülerek Sakız Adası açıklarında 912 yılının Ekim ayında ağır bir şekilde hezimete uğratıldı.³⁴ İmparator VI. Leo ise büyük umutlar içinde devâsâ bir bütçe ayırdığı bu harekâtın hayal kırıklığıyla neticelendiğini bilmeden 912 senesinin Mayıs ayında hayata gözlerini yumdu.

Umumiyetle Müslüman Araplarla yaşanan tüm bu mücadeleler imparatoru, denizler bahsinin telifi esnasında, askerlerini onlara karşı mütemadiyen teyakkuzda bulunmaya itmiş görünmektedir. Bizans İmparatoru'nun deniz muharebeleri sırasında gözetilmek üzere verdiği talimatların savunmaya yönelik ve dikkatli bir çerçevede olması yaşadığı tecrübeler sebebiyle şaşırtıcı değildir.

Metnin Tercümesi, Notlandırılması ve Değerlendirilmesi

VI. Leo'nun denizler bahsi³⁵ şu cümlelerle başlar ve devam eder:

1. Şimdi deniz harbine ilişkin kural ve talimatları kaleme alacağız. Eski taktik kitaplarında bu konuyla alakalı herhangi bir düzenleme bulamamış olsak da orada burada okuduklarımızdan ve mevcut donanma kumandanlarımızın başarıları kadar başarısızlıklarını da içeren her zamanki tecrübelerinden, önceden *trireme* (τρίρης)³⁶ addedilip şimdilerde *dromon*³⁷ denilen

30 Genel manada “*madeni para*”, özel olarak da geç dönem Roma ve Bizans para sisteminin temelini oluşturan 24 keratia [ayar (κεράτιον)] standart altın sikke anlamında kullanılan sözcük, bk. A. P. Kazhdan, “Nomisma”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C 3, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, s. 1490.

31 Arslan, *age.*, s. 160.

32 Söz konusu emîrlik hakkında tafsilatlı malumat için bk. Arslan, *age.*

33 Treadgold, *age.*, s. 469-470.

34 Pryor-Jeffreys, *age.*, s. 63; Christides, “The Raids of the Moslems...”, s. 94.

35 Metin, Grekçeden İngilizceye yapılmış olan tercümeden istifade edilerek Türkçeye kazandırılmıştır. *Deniz Savaşlarına Dair (Nizamname XIX)* adlı bölümün *iki farklı İngilizce çevirisi* bulunmaktadır. Bk. Pryor-Jeffreys, *age.*, s. 483-517; *The Taktika of Leo VI*, s. 504-535. Metin Türkçeye tercüme edilirken George Dennis'in İngilizceye yaptığı çeviri esas alınmış, bununla birlikte Pryor ve Jeffreys'in müşterek kitabındaki tercüme de tahkik edilmiştir. [Çevirenin notu]

36 Her iki yanında üçer kat sıra kürekleri bulunan, yelken donanımına sahip, muharebe veyahut çıkarmalarda kullanılan bu savaş gemileri hakkında geniş bilgi için M. Pitassi, *The Roman Navy-Ships, Men & Warfare 350 BC-AD 475*, Seaforth Publishing, Barnsley 2012, indeks.

37 *Dromon* ve Bizans filosu üzerine kaleme alınmış en kapsamlı çalışma Pryor-Jeffreys'in zikredilen eseridir. Zaman içinde Bizans filusunun temel unsuru hâline gelmiş olan *dromon* (koşucu), V. yüzyılda ilk kez istimal edilen bir terimdir. Güverteli bir savaş gemisi olan *dromonlar* hafifliği ve sürati sebebiyle bu isimle adlandırılmıştır. Bk. A. Cutler- E. McGeer, “Dromon”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C 1, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, s. 662. Pryor-Jeffreys'a göre (*age.*, Bu gemi hakkında tafsilatlı malumat için bk. s. 192-238) *dromonlar* beşinci asırda gövde yapım tekniğinde bir değişim geçirerek “*kabuk öncelikli*” yöntemden “*iskelet öncelikli*” bir sisteme geçilmiştir. Yani geminin dış kaplaması (iskeletin) üzerine izafesi söz konusudur. *Dromonların* kürek sistemi ise karmaşık bir tanzime sahipti. Söz konusu gemilerde kullanılan kürek düzeni mezkûr müellifler tarafından ayrıntılı şekilde izah edilmiş ve geminin ana yapısına uyumlu bir kürek düzenlemesiyle manevra kabiliyetinin artırıldığı belirtmiştir.

*** İngilizce tercümeye general ya da kumandan ibaresi kullanılmakla birlikte *denizler bahsi* olması sebebiyle Türkçe çeviride amiral kelimesi tercih edilmiştir. Eserde nadiren de olsa birinci tekil şahıs kullanılmış, bununla birlikte

vasıtalara binip denizde harp etmeyi amaçlayanlara burada yazılanları takdim etmemize yetecek birkaç örnek derledik. Söz konusu kural ve talimatları burada kısa ve öz bir şekilde nakledeceğiz.

2. Bu eseri kendisine hitaben yazdığımız Ey donanma kumandanı!*** Her şeyden önce, donanma taktikleri ve deniz harbinde marifetli ve tecrübeli olmanız lazım gelir. Hava ve rüzgârın hareketlerini hesaba katmayı ve ayrıca görünürdeki yıldızları, burçları ve Güneş'le Ay'ın alametlerini inceleyerek bu hareketleri tahmin etmeyi <bilmeniz> gerekir. Pek tabii, mevsim geçişlerine ilişkin bilginizin de tam ve eksiksiz olması icap eder.³⁸ Böylelikle, bu hususlarda tecrübe sahibi biri olarak, denizdeki fırtınalara emniyetle ve tehlikeye mahal vermeksizin karşı koyabilirsiniz.

3. Karşınıza çıkacak düşman donanmasının nizam ve vaziyetine göre, onlarla çatışmaya girmeye yetecek sayıda *dromona* binmelisiniz. Kendi donanmanızı düşmanla savaşmaya her yönden hazır olacak şekilde teçhiz etmelisiniz.

4. *Dromon*un yapı ve teçhizatı; manevra yaparken onu yavaşlatmaması için çok büyük olmalı, zayıf kalıp dalgalarda savrulmaması ve düşman vurup bindirdiğinde kolayca parçalanmaması için de çok hafif olmamalıdır. Ancak, *dromon* dengeli bir şekilde yapıp teçhiz edilsin ki seyir hâlindeyken çok yavaş ilerlemesin ve dalgalar tarafından dövüldüğünde ya da düşman bindirdiğinde güçlü ve sağlam kalsın.

5. *Dromon*un teçhizatında gereken hiçbir şey atlanmamalı, her şeyden ikişer tane olmalıdır. Bu teçhizata yeke, kürek, kürek dayacağı, halat, dilli makara, yelken, seren cundası, her türlü merruşat ile denizcilik ilminin tatbikatı için gerekebilecek diğer her şey dâhildir. Ayrıca geminin gövdesi için fazladan kalas ile kaplama tahtası, kendir halat, katran ve zift de bulunmalıdır. Gemide, bazıları dövme demirden olmak üzere, keser, delgi, testere ve sair tüm âletlere sahip bulunan bir gemi marangozu olmalıdır.

6. Hiç şüphesiz, geminin, âdet olduğu üzere *pruvasına yerleştirilecek ve hazırlanan ateşi düşmana püskürtmeye yarayacak tunç kaplı bir tulumbası (sifonu) muhakkak olmalıdır.*³⁹ Bu sifonun üzerinde de kendisi kaplama tahtalarından yapıldığı gibi etrafı da yine bu tahtalarla

konunun muhatabının doğrudan amiral olması hasebiyle ekseriyetle birinci tekil şahıs tercih edilmiştir. Yer yer “*Ey amiral*” diyerek yazar zaten bu durumu ortaya koymaktadır. Modern İngilizcede “*sen*” ve “*siz*” hitapları arasında bir fark olmadığı için bu noktada inisiyatif alıp VI. Leo'nun donanma kumandanına “*siz*” diye hitap etmesini uygun buldum. Bunu da yer yer “*Zatâliniz*” anlamındaki “*Your Excellency*” ibaresini kullanıyor olmasına istinaden tercih ettim. İmparator bazen doğrudan emir kipiyle bazen de “*yapacaksın*”, “*edeceksin*” şeklinde talimat veren bir dille konuşuyor olmasına rağmen “*yapacaksın*” şeklindeki ibareleri metnin ahengi açısından, bütünlüğü bozduğunu düşündüğümünden, çok mecbur kalmadığım müddetçe kullanmadım. [Çevirenin notu]

38 Pryor-Jeffreys (*age.*, s. 392-393) bu durumun ziyadesiyle gerçek dışı olduğunu çünkü kumandanların genellikle profesyonel veya tecrübeli denizciler olmadıklarını, denizle ilgili bu tür hususlarda onların umumiyetle gemi komutanlarına ya da mürettebattaki deneyimli bahriyelilere güvendiklerini izah ederler.

39 “*Ἐχέτω δὲ πάντως τὸν σίφωνα κατὰ τὴν πρόραν ἔμπροσθεν χαλκῷ ἡμφοισμένον, ὡς ἔθος, δι' οὗ τὸ ἐσκευασμένον πῦρ κατὰ τῶν ἐναντίων ἀκοντῖσαι.*” [İngilizceye çeviren mütercimnin notu: *The Taktika of Leo VI*, s. 505 dipnot 2] Sıvı ateş ya da Grek Ateşi olarak da bilinen müstahzar ateş, basınç uygulanıp yakılarak tulumba (sifon) denilen tunç borulardan püskürtülen ve düşmanı gürüldeyen alevlerle yoğun, siyah bir duman içerisinde bırakan petrol esaslı bir maddeydi. Ayrıca bk. J. R. Partington, *A History of Greek Fire and Gunpowder*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore-London 1960, s. 1-41; Pryor-Jeffreys *age.*, s. 607-631; J. Haldon-M. Byrne, “A Possible Solution to the Problem of Greek Fire”, *Byzantinische Zeitschrift*, 70.1, 1977, s. 91-99.

çevrili bir nevi platform bulunmalıdır. İşte, düşman gemisinin pruvasından gelecek saldırıları bertaraf edecek veya istedikleri her türlü silâhla düşman gemisinin tamamına saldıracak çatışma birliklerini tam orada konuşlandırın.

7. En büyük *dromon*larda, kaplama tahtalarından yapılma duvarları gemi direğinin ortalarına gelen, tahta kale denilen yapılar dakin.⁴⁰ Bu <gözetleme noktalarından> adamlarımız değirmen taşları ya da kılıç şeklinde ağır demirler atsinlar. Bu atılanlar ya düşman gemisini delip geçecek ya da üzerlerine düştükleri kişileri büyük bir güçle çarparak ezecektir. Adamlar ayrıca düşman gemisini ateşe verebilecek ya da gemideki askerleri öldürebilecek başka şeyler de fırlatabilirler.

8. Her bir *dromon* yeterli uzunlukta ve uygun ebatta olsun ve biri aşağıda biri de yukarıda olmak üzere iki kürek sırası bulunsun. Her kürek sırasında kürekçilerin oturacağı en az yirmi beşer oturarak olsun. Dolayısıyla, yirmi beşi aşağıda yirmi beşi de yukarıda olmak üzere toplam elli oturarak olacaktır. Her bir oturakta, biri solda biri de sağda olmak üzere ikişer kürekçi otursun ki ayrıca asker olarak da görev yapan yukarıdaki ve aşağıdaki kürekçilerin sayısı toplam yüzü bulsun. Gemide, bunlara ek olarak *dromonun centurionu* (κένταρχος),⁴¹ bir alemdar, yekelerin başında duran ve serdümen de denen iki dümençi ile *centuriona* yardımcı olacak her türlü adam da bulunacaktır. En son olarak da pruvada iki üstsubay olacak ve bunlardan biri tulumbayı idare ederken diğeri de demir atmaktan sorumlu tutulacaktır. Pruvacı üstsubay silâhlı vaziyette, pruvanın yukarı tarafında konuşlanır. Donanma kumandanının, yani *centurionun* şiltesi (κράββατος)⁴² geminin kıç tarafında bulunmalı ve bir yandan kumandanı görünür kılarken bir yandan da onu çatışma esnasında düşman tarafından atılan silâhlardan korumalıdır. O mevkinden *dromon* kumandanı her şeyi görüp, gelişebilecek her türlü durum karşısında emirlerini verebilecektir.

9. Bunlardan daha büyük ve o anki şartlarda düşmana karşı alınması gereken vaziyete bağlı olarak aşağı yukarı 200 kadar adamı alabilecek yeri olan başka *dromon*lar da yapılmalıdır. Bu adamların 50 tanesi aşağıdaki kürek sırasında çalışırken, silâhlanmış ve yukarıda konuşlanmış 150 tanesi de düşmanla çarpışacaktır.

10. Bunlara ilaveten, keşiflerde ve hız gerektiren başka harekâta kullanabileceğiniz, kadirga (γαλαία/γαλέα)⁴³ ya da *monoreme* (μονήρης)⁴⁴ adlı gemiler gibi çok hızlı, süratli ve hafif, daha küçük *dromon*lar da yaptırın.

40 Bu istihkâmın ya da dövüş platformunun yeri için bk. Pryor-Jeffreys, *age.*, s. 229-238.

41 *Centurion* ya da *kentharchos*, donanma veya ordudaki ast rütbeli bir subay olup, emri altında 100 asker bulunmaktadır. Bk. A. P. Kazhdan, "Kentarchos", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C 2, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, s. 1120-1121.

42 [İngilizceye çeviren mütercimin notu: *The Taktika of Leo VI*, s. 507 dipnot 4] *Centurionun* şiltesi genellikle yatak ya da divan anlamına gelir. Aynı zamanda kumandanın çadırı (σκηνή) da denmiş olan bu yapı muhtemelen geminin kıç tarafında, üzerine tente gerilmiş ufak bir platformdu. Ayrıca bk. Pryor-Jeffreys, *age.*, s. 215-216.

43 [İngilizceye çeviren mütercimin notu: *The Taktika of Leo VI*, s. 507 dipnot 5] Kadirga, VI. Leo'nun devrinde, öncelikli amacı öncülük ve gözcülük olan daha küçük ve hızlı gemilere atfen kullanılıyordu. Ayrıca bk. Pryor-Jeffreys, *age.*, indeks.

44 Antik Çağ'da Yunan ve Roma dönemlerinde kullanılan, tek bir sıra kürekçiye sahip ve genellikle uzun-dar gövdeli bir harp gemisiydi. Kürek sayısına ve düzenine değil, tek bir kürek sırasına odaklanmasından dolayı *monoreme* olarak anılan ve savaşta hem hızlı hareket etmek hem de manevra yapmak için tasarlanan bu gemiler, deniz muharebelerinde kullanılırken sahip olduğu hız ve kürekçilerin gücüyle düşman gemilerine saldırıyordu. Bu binitin kullanımına dair örnekler hakkında tafsilatlı misaller için bk. Pitassi, *age.*, indeks.

11. Ayrıca levazım ve *atların nakliyesi için de gemiler* (ἵππαγωγός)⁴⁵ yaptırın. Birer yük katarı misali, bu gemiler özellikle savaş zamanı *dromon*ları ağırlaştırmamak için askerlerin tüm teçhizatını taşıyacaktır. Ufak miktarlarda cephane ya da erzak sarf edilmesi gerektiğinde askerler onları bu teknelerden dağıtabilir.

12. *Dromon*ların ve bunlara binecek askerlerin sayısını kestirmenin kati bir yolu bulunmak şöyle dursun, bu neredeyse imkânsızdır. Zira *dromon*ların ve büyüklükleri gemilerin boyutuna ve muharebede kullanacakları silâh ve teçhizata göre değişiklik gösterecek askerî birliklerin sayısı, karşınıza çıkacak düşman askeri sayısının yanı sıra, ânın şartlarına göre tayin edilmelidir. İşte siz de öyle yapın.

13. Dahası, teçhizat ve at taşıyan gemilerde, silâhsız olmayıp tam aksine ok, yay, mızrak ve şartlara göre savaşta gerekebilecek her şeyle mücehhez olan kâfi sayıda asker bulunmalıdır. Gemilerde fazladan silâh bulunsun ki elindekiler tükendiği anda askerler yenilerini derhâl tedarik edilebilsin. Bu türden gemilerde ihtiyaç duyulabilecek diğer silâhların yanı sıra ağır silâh ve toplar da bulunmalıdır ki muharebe esnasında ellerindekiler biterse askerler sırf bu yüzden mağlup olmasın.

14. Yukarıda bulunan kürekçiler sırasındaki askerlere ek olarak, *centurion*dan tutun da en aşağı kademedeki ere kadar herkes zırh kuşanacaktır. Herkesin elinde kalkan, kargı, yay, bol bol ok, kılıç ve cirit gibi silâhlar bulunacaktır. Örme zırh ve -sırtlarına olmasa bile muhakkak göğüslerine- plaka zırh kuşanacak, miğfer takacak ve ön saflarda cenge dalıp göğüs göğüse çarpışanlar başta olmak üzere, herkes demir eldiven giyecektir. Örme ya da plaka zırhlı olmayanlar, muhakkak, içi doldurulup dikişle birbirine tutturularak iki kat yapılmış, kolsuz zırh cübbesi denen şeylerden giyecektir. Bunu giyen askerler diğerlerinin arkasında siper alıp ok atacaktır. *Dromon*larda ayrıca ele sığacak büyüklükte taş ve kaya parçalarından da bol bol bulunacaktır. Bu taşları düşmana fırlatmak diğer herhangi bir silâhtan daha az etkili olmaz. Zira taş hiç bitmeyen ve kolay bulunan bir silâhtır.

15. Mamafih, askerler sadece taş atmakla yetinmesin. Öyle olursa güçlerinin büyük kısmını bu işe harcıyıp sonunda âtil kalıp fırlatacak taş da bulamazlar. Düşman da bunun üzerine kalkanlarını birleştirip kendilerine fırlatılanlardan neredeyse hiç etkilenmeyebilir. Bu <taşların>

45 Ortaçağ'da özellikle at taşımacılığı için kullanılan gemiler bulunmakta idi. Bu tür deniz araçlarına *tarîde* ya da *burchi* denmekteydi. Bk. İbn Memmâtî, *Kavânînü'd-devâvîn*, nşr. Aziz S. Atiya, Mektebetü Medbûlî, Kahire, s. 339; *The 'Templar of Tyre' Part III of the 'Deeds of the Cypriots'*, İngilizce trc. Paul Crawford, Ashgate, Abingdon 2003, s. 161; Nüveyrî el-İskenderânî, *Kıtabü'l-İlmâm bi'l-i'lâm fîmâ ceret bihi'l-ahkâm ve'l-umûri'l-makdiyye fî vâkı'ati'l-İskenderiyye ve 'avdühâ ilâ hâletihî'l-merziyye*, nşr. Etienne Combe ve Aziz Suryal Atiya, C 1-2, Osmania Oriental Publications, Hyderabad, 1969, s. 2:234, 3:232; *The Chronicle of Amadi*, İngilizce trc. Nicholas Coureas ve Peter Edbury, Cyprus Research Center, Nicosia 2015, s. 483. Bu gemi türü hakkında geniş bilgi için bk. D. Nüheylî, *es-Süfünü'l-İslâmîyye 'alâ hurûfi'l-mu'cem*, İskenderiye 1974, s. 89-92; Pryor-Jeffreys, *age.*, s. 304-333; D. A. Agius, *Classic Ships of Islam from Mesopotamia to the Indian Ocean*, Brill, Leiden-Boston 2008, s. 340-342; J. H. Pryor, "Transportation of Horses by Sea during the Era of the Crusades: Eighth Century to 1285 A. D. Part I: To 1225", *The Mariner's Mirror*, 68, 1982, s. 9-27; F. F. Laures, "The Warships of the Kings of Aragon and Their Fighting Tactics during the 13th and 14th Centuries A.D.", *The International Journal of National Archaeology and Underwater Exploration*, 161, 1987, s. 25. Bununla birlikte MÖ 430'dan beri özel at taşıma binitleri (hippagogos/hippegos) kullanılmaktadır, bk. L. Casson, *Ships and Seamanhip in the Ancient World*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore-London 1995, s. 93.

hepsi atılıp tükendiğinde de hepsi birden kalkıp kendilerini kılıç ve mızraklarla savunmaya geçebilir. Toplanıp birlik oldukça da yeni bir kuvvetle dolup, zaten yorulmuş olan askerimize saldırarak onları bastırıp kolaylıkla galebe çalabilir. Barbarlar bu tür şeylerden zevk alır.

16. *Sarazenler* bu tür bir yayılım ateşinin gücü altında ezilmezler ve düşmanlarının bitkin düşmeye ve ok olsun taş olsun türlü silâhlarının tükenmeye başladığını gördükleri anda hep birlikte ayağa kalkıp büyük bir şiddet ve güçle hücumla geçer ve ellerindeki kılıç ve kargılarla düşmanlarına saldırırlar.

17. Dolayısıyla, bu tür şeylere karşı tedbirli olmak ve silâhları doğru amaçla atmak lazım gelir. Zararlı çıkan bizim askerimiz değil, düşman olmalıdır. Gücümüzü muhafaza etmemiz ve düşmanın tertibini dikkate alarak silâh atışını çarpışmanın başından sonuna kadar <bir düzene oturtmamız> gerekir. Çarpışmaya bu şekilde hazırlanmamız lazımdır.

18. Ey amiral! Yukarıda sayılanlara ilaveten askerlerin ihtiyacı olan erzakı da hesaba kat ki ihtiyaç duydukları şeyleri bulabilsinler. Aksi takdirde, ihtiyaçlarından mahrum kalırlarsa hâlâ kendi topraklarındaiken ayaklanabilirler ve levazım kıtlığı onları tebaamıza ve vergi ödeyen vatandaşlarımıza zorbalık edip zarar vermeye sevk edebilir. O hâlde mümkünse düşman topraklarına hızla varıp tüm ihtiyacınızı oradan karşılayın.

19. Subaylarınıza emirlerindeki askerlere adaletsiz davranmamalarını söyleyin. Askerlerinden, mutat bahşiş denenler de dâhil, hiçbir surette hediye kabul etmesinler. Zatîâlinize gelince, böyle bir şeyi yapmak şöyle dursun düşünmenizin bile mümkün olmadığını söylemeye zaten ne hacet! Bilaistisna, rütbeli rütbesiz kim olursa olsun emrinizdeki hiçbir adamdan herhangi bir hediye kabul etmeyeceksiniz.

20. *Dromonun* yukarı güvertesinde konuşlanıp düşmanla göğüs göğüse çarpışacak askerleri cesur, güçlü kuvvetli ve bu işe can atanlardan seçin. Kimi askerlerin korkaklık ettiğini fark ederseniz onları geçici bir süre aşağıdaki kürek sırasına alın. Askerlerden biri harpte yaralanacak ya da savaşa devam edemeyecek olursa, gerektiği takdirde yerini işte aşağıdaki bu adamlardan biriyle doldurursunuz.

21. Emrinizdeki askerlerin her birinin hâl ve mizacını bilmeniz elzemdir. Cesaretlerini belli eden ne gibi vasıfları var mesela? Avcı, emeline ulaşmak uğruna hangi köpeğinin ne için biçilmiş kaftan olduğunu bilmez olur mu hiç?

22. Dolayısıyla, her şeyi çıkacağınız seferde yetecek şekilde ayarladığınızdan emin olun. Bundan kasıt, *dromonlar* ve onlara binecek askerlerle birlikte bunların silâh ve erzakıdır. Levazımatın geri kalanını, savaş zamanı her yaklaştığında, yük katarı misali dizmiş olduğunuz ve emniyetli yerlerde tuttuğunuz diğer gemilere yüklemeniz gerekir.

23. Dahası, atları taşıyan gemilerde, lüzum olursa düşman bölgesine bir süvari baskını düzenleyebilecek sayıda at bulundurun. Nihayet tüm hazırlıklar tamamlanınca da gereken şekilde yola çıkılsın.

24. Yola çıkmadan önce yapılacak ilk şey, rahiplerin, her bir *dromon* flamasını ordunun düşmana karşı çıkacağı seferin güvenliği için âlemlerin Rabb'ine edilecek şefaath dualarının eşlik ettiği kutsal ayinleriyle kutsaması olsun. Bunun ardından tüm taburlara ve ayrı ayrı subaylara hitap ederek durumun neyi gerektirdiği ve münasip kıldığını belirtmelisiniz. Bu surette orduyu

cesaretlendirmiş olup ters bir rüzgârı değil, elverişli bir rüzgârı yoldaş ederek yelken açmış olursunuz.

25. *Dromon* filosu gelişigüzel yelken açmamalıdır. Üçerli ya da beşerli *dromon* <gruplarının her birinin> başına *kont* [*komēs*] (*κόμης*)⁴⁶ denilen subaylardan birer tane koyun. Her türlü teferruatın emrindeki *dromon*ların kaptan ve önderi olarak bu subay sorumlu olacak ve bütün hazırlıkları o yapacaktır.

26. Emriniz altındaki bahsi geçen bu subaylar emirlerini sizden alıp bunları kendi emrindekilere iletecektir. Bu, imparatorluk filosu⁴⁷ adı verilen filo için de geçerlidir. Thema *dromon*larına gelince, onların başında hem *droungarios*lar (*δρουγγάριος*)⁴⁸ hem de *tourmarch*lar (*τουρμαρχής*)⁴⁹ olacak ve bunlar rütbece amiralden düşük olup onun emirlerine uyacaktır.

27. Bundan çok uzak olmayan bir geçmişte, imparatorluk filosu geleneklerinden esinlenilerek, themaların donanma kumandalarına *droungarios*, bunların astlarına da yalnızca *kont* [*komēs*] ve *kentarch* (*κένταρχος*)⁵⁰ dendiği de ayrıca bizzat malumdur. Ancak artık her bir *droungarios*un yetkisi amiral düzeyine yükseltilmiş olup bunlar amiral rütbesini haiz kılınmıştır.

28. Filodaki askerlere ve *dromon*lara, bazen tek başlarına bazen de kılıç kalkan kuşanıp birbirleriyle çarpışan gruplar hâlinde olmak üzere farklı şekillerde talim yaptırın. Ayrıca *dromon*ları birbirlerine savaş düzeninde saldırıyor gibi yaptırarak, kâh saflarını sıklaştırıp kâh açtırarak, değişik şekillerde birbirlerine hücum ettirerek, bazen de yaklaşıp kenetlenmesinler diye düşman gemilerini mızraklarla püskürtür gibi yaptırarak birbirleriyle talim ettirin. Muharebenin tarafların birbirlerine demir çubuklarla tutunarak kenetlenmeleri, kaçınılmaz ve çetin tehlikelerden dolayı, her zaman faydalı olmamaktadır.

29. Donanma, zatiâlinizin tasarlayabileceği ve tatbik edilebilir gibi görünen planları düşmana karşı uygulayarak başka şekillerde de talim yapsın. Bu şekilde, savaşın bağırsı çağırısına ve diğer her türlü hengâmesine alışıp sanki hiç talim görmeden birdenbire ve beklenmedik bir şekilde cengin ortasına düşmüş gibi dehşete kapılmamış olurlar.

46 İmparatorun [veya barbar kralın] kişisel danışmanı ya da himayesindeki bir görevli için kullanılan bir unvandır. Bk. A. P. Kazhdan, "Comes", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C 1, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, s. 484-485. Köşeli parantez içindeki bu kelime daha açıklayıcı olması bağlamında Pryor-Jeffreys (*age.*, s. 495) tercümesinden alınmıştır. [Çevirenin notu]

47 [İngilizceye çeviren mütercimnin notu: *The Taktika of Leo VI*, s. 513 dipnot 6] İmparatorluk filosu Konstantinopolis'te konuşlanmış olup her an emre âmade beklerdi; thema filosu ise Ege Denizi ve Kibyrraiotai gibi themalar tarafından ihtiyaç hâlinde tedarik edilirdi.

48 İlk kez VII. yüzyılın başlarında bahsedilen askerî bir rütbedir. VII. ve VIII. yüzyıllarda, bölgesel ordu içinde yüksek bir mertebeyi temsil eden *droungarios*, *tourmarchin* hemen altında ve *komesin* üstünde bulunup 1.000'e kadar askerden oluşan bir *droungosun* (birlik) kumandanlığını yapardı. Daha sonra, bir bandon olarak adlandırılan bu birlik 200 ilâ 400 arasında askerden oluşurdu. Bizans İmparatorluğu ordusunun hiyerarşisinde önemli konuma sahip olan *droungarios* askerî operasyonların yönetiminde mühim rol oynardı. Bk. E. McGeer, "Droungarios", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C 1, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, s. 663.

49 *Tourmarches* askerî çatışma taktikleri üzerine X. yüzyılda yazılan bir askerî metinde, *strategosun* ilk yardımcısı olarak tanımlanan komutandır. Bk. A. P. Kazhdan, "Tourmarches", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C 3, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, s. 2100-2101.

50 *Centurion* ibaresinin muâdili.

30. Anlatılan şekilde talim görüp teçhiz edildikten sonra, aralarında denizdeki rüzgârın muhtemel şiddetine göğüs gererken birbirlerinin yoluna çıkmayacak kadar mesafe bırakarak, harp düzeni alıp hep birlikte yelken açsınlar. Üslerinden yelken açtıklarında iyi eğitilmiş bir savaş kıtasına yaraşır biçimde ilerlesinler ve dönüş yolculuklarını da nizamlı bir şekilde yapsınlar. Ayrıca, fırtına koparsa içlerine su dolup batmasınlar diye bir kara parçasına ya da en azından bir liman veya demir yerine doğru ilerleyip nizamı bozmadan karaya yanaşsınlar.

31. Sizin, mevsimlerin alametlerine bakıp rüzgâr yönünü tayin edebilmeniz ve <çıkarımlarınıza> dayanarak demirleyeceğiniz yeri seçebilmeniz gerekir. Ortada mutlak aciliyet kesbeden bir durum yoksa, şartlar müsait olmadan, yani elverişli bir rüzgâr, durgun bir deniz ve mutlak emniyet ümidi olmadan yelken açmaya kalkmayın. Denizcilerin yıldızların alametleri dediği işaretlerle diğer faydalı unsurları dikkatle tetkik edin. Sefere de sizin bu tetkiklerinizin neticesine göre çıkın.

32. Kendi topraklarınızda bir üste demirlerseniz ve düşman faaliyeti tehlikesi de yoksa, o zaman orduyu orada nizamını bozmadan, yöre halkına hiçbir surette zarar vermeden ve adaletsizlik etmeden ya da ekinlerini gasp ve tarumar etmeden geceli gündüzlü dinlendirebilirsiniz.

33. Ancak düşman topraklarına yaklaştığınız ya da civarda düşman bulunması beklenen durumlarda hem karada hem de denizde belli bir mesafede gözcüler konuşlandırmanız kesinlikle elzemdir. Teyakkuz hâlinizden ödün vermemeli, emniyette kalmalı ve savaş düzeni almaya her an hazır olmalısınız. Zira düşmanın hile ve taktiği çoktur. Kendileri karadayken sizi demirde yatmış bulurlarsa sizi ezici kuvvetleriyle kahrederler ve fırsatını yakaladıklarında gemilerinizi yakarlar. Denizde karşınıza çıkacak olurlarsa da gece veya gündüz saldırıya geçerler. Düşman sizi olmanız gerektiği kadar hazırlıklı görmezse üstünlüğü ele geçirmiş olur. Ancak siz hazırlıklı olursanız onların planları suya düşer.

34. Size tüm bunları hatırlatıp yukarıda sayılan kuralları belirlemek konusunda üzerimize düşeni yapmış olduğumuza göre, artık muharebede savaş hattını nasıl oluşturup taarruza nasıl geçeceğinizi hülâsaten belirleme vakti gelmiş demektir. Bunu da aynı daha önceden kara harp harekâtına ilişkin emirlerimizi tebliğ ettiğimiz şekilde yapacağız.

35. Pekâlâ, amiral, harp zamanı geldiğini düşündüğünüzde askerlerinizi rütbelerine göre toplayıp tıpkı kara kuvvetleri askerî eğitimiyle ilgili kısımda belirtmiş olduğumuz gibi,⁵¹ askerî cezaları madde madde her rütbe grubuna ayrı ayrı okutun. Sonra lisanımünasiple onları cesaretlendirerek içlerindeki cenk ateşini yakın. Öyle ki hem cezalandırılma korkusu hem de zatiâlinizin teşvikiyle, göğüs göğüse çarpışmanın tehlikeleri karşısında bile cesur ve pek yürekli olsunlar.

36. Düşmana karşı, daha çok donanmanın kâh tamamını kâh bir kısmını kullandığınız âni saldırılarla harekete geçecek olsanız da başkaca yöntem ve hilelere de başvurmanız lazımdır. Bittabi, sizi bunu yapmaya mecbur kılan çok acil bir durum olmadığı takdirde, kendinizi kıran kırana bir meydan muharebesine atmamalısınız. Zira talih denen şey tersine dönüp durur. Savaş beklendiği gibi gitmez.

51 [İngilizceye çeviren mütercimin notu: *The Taktika of Leo VI*, s. 517 dipnot 7] Bk. *Taktika* isimli eserin sekiz numaralı nizamnamesi.

37. İşte bu sebeple, daima tetikte olmalısınız. Daha önce de belirtildiği gibi, cansiparane meydan savaşına girmeye çalışmayın -özellikle de- gemilerle. Gemiler birbirine kenetlendiğinde çetin bir göğüs göğüse çarpışma kaçınılmaz olmakla birlikte gerçek bir avantaj kazanmak da imkânsızlaşır.

38. Şayet *dromon*larınızın sayısı kadar askerlerinizin cesareti, vaziyeti ve şevkinin de düşmanınkinden fersah fersah üstün olduğundan emin değilseniz, yukarıda belirtilenlere riayet etmeniz lazımdır.

39. Zira içlerinde güçlü kuvvetli, yüreği pek ve düşmanla çarpışmaya hevesli askerler yoksa ne gemilerin sayısı ne de ebadı savaşta başarıyı garantiler. Tüm bunların ötesinde, askerlerin rahmet-i ilahiye ve Tanrı'nın dostluğuna mazhar olmaları şarttır. Bu da onların yaşamlarını ne derece saf ve temiz idame ettirdiklerine ve mülk sahiplerine olduğu kadar düşmana karşı da ne denli adaletli olduklarına, yani tutsaklara dînî kaidelere aykırı, utanç verici veya insanlık dışı bir şey yapıp yapmamalarına bağlıdır. Size adaletsizlik yapılmadıysa siz de başkasına adaletsizlik yapmayın, adaletsizlik yapanları Tanrı'nın yardımıyla defedin.⁵²

40. Muharebe artık kaçınılmaz olmuşsa, *dromon*ları zaman ve mekânın gereklerine göre farklı ve çeşitli şekillerde konuşlandırın. Dolayısıyla, daha önce de söylediğim gibi, düşmandan fersah fersah üstün olduğunuzdan eminseniz ve bunun neticesinde onları bastırıp savaştan galip çıkma umuduyla düşmana yaklaşmaya hazırsanız, onlarla kendi memleketinize yakın bir yerde çatışmaya girmeyin. Memleketlerine yakın yerlerde, askerler, kurtarılma umuduyla mesela ağaçtan sallar yapmaya kalkışabilirler. Bunun yerine, çatışmaya düşman memleketine yakın yerlerde girin. Kendi memleketlerinde kurtarılmayı uman askerler cenk etmektense kaçmayı tercih ederler. Savaş baskısı altındaki bir asker kaçıp güvende olmayı umar ve silâhını attığı gibi gözü kaçırmaktan başka bir şey görmez. Muharebe düzeni alınınca, ister barbar olsun isterse de Romalı, çok az kişi ölümü haysiyetsizce kaçmaya yeğler.

41. Savaş gününden önce, emrinizdeki subaylarla yapılması gerekenleri planlamalısınız. Toplanan kurultay ordunun çıkarına olacak bir şeyde karar kıldığında bunun *dromon*ların subaylarına etraflıca takdim ve ilan edilmesi gerekir ki söz konusu planları tatbika hazırlanabilsinler. Bittabi, düşman saldırısı hâlinde tam zıttı bir planın uygulanması da gerekebilir. Böyle bir durumda herkes yapılması gerekeni bildiren bir işaret görmek adına sizin *dromonunuza* bakmaları gerektiğini bilecektir. İşaret verildiğinde de tez zamanda sizin emirlerinizi yerine getirecektir.

42. Ey amiral! Muhakkak sizin kendi *dromonunuzun* olması lazımdır. Geminizdeki askerlerin de tüm ordunun en seçkin ve maharetli mensupları, cüsse, cesaret, erdem ve özel silâhlarıyla öne çıkan adamlar olması gerekmektedir. *Dromonunuzun* da bir bakıma tüm savaş hattının başı olarak ebat ve hız bakımından diğerlerinden üstün olması lazımdır. Zatîâliniz için *pamphylian* (πάμφυλον)⁵³ denen bu *dromonu* hazır etmelisiniz.

52 M. L. Riedel'in (*Leo VI and the Transformation of Byzantine Christian Identity*, Cambridge University Press, Cambridge 2018, s. 7-8, 33-34, 56-57) bu konudaki fikri şöyledir: Ortodoks Hristiyan inancı bağlamında savaş sürdürmek isteyen dindar VI. Leo'ya göre Bizans askerî başarısının gerçek temeli Hristiyan teolojisinde ve Tanrı'ya güvenenlere temin edilenlerde bulunmaktadır. Bu sebeple imparatorun *Taktika* isimli eserde teknik malumattan ziyade ideal bir Hristiyan ordu betimlemeye gayret sarf ettiğinin altı çizilmektedir.

53 [İngilizceye çeviren mütercimin notu: *The Taktika of Leo VI*, s. 521 dipnot 9] VI. Leo, *pamphylian* donanma

43. Kendilerinin de emri altında *dromon*lar bulunan astsubaylarınız da öyle yapmalıdır. Emirleri altındaki *dromon*lardan adamlar seçip bunları diğerlerinden ayrı tutulacak kendi özel birliklerine kaydettirmelidirler. Tüm bunlar ve donanmanın geri kalanı sizin *dromonunuzu* gözleyerek, elbette planlanandan çok farklı bir durum tezahür edip başka bir şekilde ilerlenmesini gerektirmediği müddetçe, harp zamanında hareketlerini sizin *dromonunuza* göre şekillendirmelidir.

44. Sizin *dromonunuzdan* her yerden görülebilen bir alem, bir bayrak, bir filandra ya da buna benzer bir şey çekilmelidir ki, cenge girmek, savaştan çekilmek, düşmanın etrafını kuşatmak, ağır saldırı altındaki bir bölüğe hızla yardıma gitmek, hızı kesmek ya da artırmak, pusu kurmak ya da pusudan taarruza geçmek veyahut başka türlü bir harekete geçmek olsun, yapılması gereken her türlü şey için siz işaret verdiğinizde öteki gemiler emirlerinizi ivedilikle yerine getirebilsinler. Öteki *dromonlar* sizin *dromonunuzdan* gelen tüm işaretleri dikkatle izleyerek nasıl ilerlemeleri gerektiğini görmüş olurlar.

45. Böyle bir zamanda insanın gerekli emirleri kendi sesiyle ya da borazan yardımıyla duyurması, etraftaki bağırtılar, keşmekeş ve denizin kükreyen gürültüsünün yanı sıra çarpışmalardan, kürek hareketlerinden ve bunlardan da ziyade muhriplerin naralarından çıkan vaveyla dolayısıyla imkânsızdır.

46. İşaretler, alemi düz, sağa yatık ya da sola yatık çekmek, tekrar sağa ya da sola almak, dalgalandırmak, yükseğe ya da alçağa çekmek, tamamen indirmek veya şekil ya da renklerini değiştirip baş kısmına farklı zamanlarda farklı şekiller vermek suretiyle iletilir.

47. Bazen eskiler de bu tür yollara başvurlardı. Savaş ânında, kırmızı bayrak denen muharebe işaretini verirlerdi. Bir de *kamelavkion* (καμελαύκιον)⁵⁴ vardı; siyah renkteydi ve mızrağın ucuna takılarak çekilirdi. Buna benzer başka <işaret yöntemleri> de vardı. İşaretler sizin elinizden <çıktığında> çabucak ve daha emniyetli bir şekilde iletilmiş olurlar.

kumandanına mahsus, diğerlerinden daha büyük ve hızlı bir gemi olarak tanımlamıştır. Bu gemiler çok geçmeden sayıca artıp ebat olarak küçülmüşlerdir. 949 yılındaki Girit seferinde, imparatorluk filosunda her birinde 230 kürekçi bulunan altmış *dromon*la, yirmisinde 160 adam ve yirmisinde de 130 adam bulunan toplam 40 *pamphylian* yer almıştı. Thema filolarında her gemide aynı sayıda adam bulunuyordu. Kelimenin kökenine (πᾶν φύλον) bakan Ouranos, terimi bir geminin tam kadrosu anlamında kullanır: ποιῆσαι τὸν πᾶμφυλον, πᾶμφυλῶσθαι τὸν δρόμωνα (*The Taktika of Leo VI*, s. VI, 41). Kelimenin Likya ile Kilikya arasında kalan Pamfilya bölgesiyle bağlantısı ise kesin değildir. *Pampyloi* büyük ihtimalle *dromon* ya da şelendinin bir çeşidiydi. Bu gemi türü hakkında geniş bilgi için bk. Pryor-Jeffreys, *age.*, s. 191, ayrıca bk. indeks.

54 *Kamelaukion*, Bizans İmparatorluğu'nda rahipler ve bazı yüksek rütbeli yetkililer tarafından giyilen konik bir başlık veya şapka türünü ifade eder. Bu başlık, genellikle yarı yuvarlak veya konik bir şekle sahiptir ve başın üst kısmını tamamen örter. Ayrıca, Bizans İmparatorluğu'ndaki bazı yüksek rütbeli yetkililer tarafından da giyilebilen bir başlık olarak bilinir. Örneğin, bazı general ve valiler *kamelaukion* başlığını kullanabilirlerdi. Bk. M. McCormick, "Crown", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C 1, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, s. 554-555. [İngilizceye çeviren mütercimim notu: *The Taktika of Leo VI*, s. 523 dipnot 10] *Kamelaukion* kelimesinin asıl anlamı belki de türban gibi bir başörtüsüydü ve dolayısıyla açılıp yayıldığında bayrağı andırıyordu. Siyah renkte olsa da işaret vermekte etkili olabilmesi için muhtelif renk ve tasarımlar da barındırıyordu. Ayrıca bk. E. Piltz, *Kamelaukion und Mitra Insignes byzantins impériaux et ecclésiastiques*, Almqvist & Wiksell International, Stockholm 1977; Pryor-Jeffreys, *age.*, s. 397-399.

48. Ey amiral! Kendinizi bu nevi işaretlerin kullanımında ustalaşmaya adanmalısınız ki *dromon*ların komutasındaki tüm subaylarınız bu işaretlere tamamen aşina olabilsinler. Her bir işaret ne anlama gelir? Ne zaman ve nasıl <kullanılır>? Bunları bilsinler ki yanlışa düşmesinler. Dolayısıyla, subaylarınız bu işaretlerin kullanımına gayet hâkim olmalı ve ihtiyaç ânında onları tanıyarak ilettikleri emirleri tatbik etmeye hazır olmalıdır.

49. Önceden de belirtildiği üzere, şayet çok büyük baskı altındaysanız ya da zaferin yakın olduğunu düşünüyorsanız, *dromon*ları zaman ve mekâna uygun olarak ve düşmanın teçhizatına ve oluşturduğu harp hattına denk bir şekilde konuşturarak. Böyle bir anda insanı neyin beklediğini kesin bir dille söylemek mümkün değildir.

50. Bazen hilâl ya da yarım çember⁵⁵ şeklinde savaş düzeni <alın>. *Dromon*lar âdeta bir çift boynuz ya da el gibi her iki tarafa dizilsin ve bunlara, bilhassa uçlarda, daha güçlü ve iyi durumdaki *dromon*lar öncülük etsin. Ancak bu yarım çemberin çukurunda, bir nevi çemberin başı gibi, zatiâliniz bulunmalıdır ki her şeyi dikkatle gözlemleme, ayarlama ve yönetme imkânınız olsun. Böylelikle, bir yere yardım ulaştırmak icap ettiğinde bu ihtiyaca en münasip gördüğünüz yolla cevap verebilirsiniz. Hilâl düzeni, hilâl çukuruna düşen düşmanın diğerlerinden bağlantısını kesecek şekilde oluşturulmalıdır.

51. Kimi zaman muharebe hattınızı düz <olusturun> ki icap ettiğinde düşmana pruvanızla bindirebilesiniz. Ondan sonra da tulumbalardan püskürttüğünüz ateşle gemilerini ateşe verebilirsiniz.

52. Bazen, emrinizdeki *dromon*ların sayısına bağlı olarak, savaş düzeninizi sayısı iki ya da üçü bulacak kısımlara bölün ki bir harp hattından saldırı düzenlenirken öteki muharebe hattından da zaten enikonu savaşa dalmış düşmanın üzerine ya arkadan ya da yanlardan çullanılabilsin. Üzerlerine tokmak gibi inen böyle bir ek gücü gören düşmanın cenk etme şevki kırılacaktır.

53. Kimi zaman da pusu kuracak şekilde <savaş düzeni alın>. Düşman saldırıp kendi düzenini de bir miktar bozduğunda, hemen pusudan kalkıp birkaç geminin önüne çıkarak onları şaşırtıp kafalarını karıştırın. Böylelikle düşman saldırısının şiddeti hafifletilmiş olur.

54. Bazen hafif ve hızlı *dromon*ları düşmana saldırtıp kaçır gibi yapın. Düşman sizi takip ettikçe bitap düşecek ve kaçan gemilere yetişemediği için kendini baskı altında hissedecektir, bazıları da <filolarının> geri kalanından ayrı düşecektir. O zaman da <mürettebatı> bitkin değil, aksine dinlenmiş olan başka *dromon*larınız çıkıp bitkin düşmüş düşmana taarruza geçerek onlara boyun eğdirecektir. Yahut <*dromon*larınızdan> biri, kendisinden daha güçlü düşman gemilerinden sıyrılmayı başarmışsa kendisinden güçsüz olanlara saldırmalıdır.

55. Kimi zaman, saldırıya geçip düşmanla gücünüz tamamen bitip tükenene kadar yakın mesafeden cenk ettiğinizde *dromon*larınızı geri çekip uzaklaştırarak artık yorgunluktan bitkin düşmüş ve savaşıma şevki kırılmış olan düşmanın üzerine o *dromon*lar yerine güçlü *dromon*larınızı salın. Bu şekilde onlara galip gelebilirsiniz. Tabii bu, düşmandan fazla *dromon*unuz varsa mümkündür.

55 Söz konusu dizilimle her iki cenahta bulunan gemiler, düşmanı ortalarına alarak muhasarayı kuvvetlendirirdi. Gemilerin en güçlü ve hızlı olanları merkezî konumda bulunur ve düşmanla doğrudan çatışmaya girerek manevra kabiliyetini artırır. Bizans'ın deniz savaş taktikleri hakkında bk. Pryor-Jeffreys, *age.*, s. 382-406.

56. Bazen, hızlı *dromon*larınızla kaçır gibi yapmak suretiyle arkanızdaki düşmanı tahrik edin ki onlar da peşinize düşmek için atıldıklarında muharebe düzenlerini bozmuş olsunlar. Bu durumda -bilhassa sizin *dromon*larınızın sayısı daha fazlaysa- çabucak, nizamsız bir şekilde ilerleyerek sizi takip eden düşmana geri dönün. Her düşman gemisine bir ya da iki gemi düşecek şekilde pruvadan saldırırsanız onlara galip gelebilirsiniz.

57. Deniz harbinde, gemileri battığında ve fırtınada oradan oraya savrulup etkinliklerini kaybettiklerinde düşmanın üzerine gitmek gerekir. Yahut bir gece baskınıyla gemilerini yakabilir, onlar karada bir şeylerle meşgulken <saldırabilir> veya mevcut durumun gereklerine uygun saldırılar tasarlayıp yürütebilirsiniz.

58. İnsan aklı çok karmaşıktır. Bu gibi harp düzenlerinde ne olacağını keşfetmek ya da her şeyi önceden görüp kehanette bulunmak mümkün değildir. Dolayısıyla, bu ilmî eserin bizim savaş hattımızın onlarınkini sıfırlayıp etkisiz kılması için bir yol bulması mümkün değildir; elimizden tüm bunları takdirilâhiye bırakarak, öyle hayati önem arz eden anlarda durumu istişare edip etrafıca düşünebilmeyi ve gerekeni başarabilmeyi nasip etmesi için Tanrı'ya dua etmekten başka bir şey gelmez.

59. Hem kudema hem de yakın devirlerin üstatları, düşman gemilerine ve içindeki askerlere karşı kullanılmak üzere pek çok silâh geliştirmiştir. Bunların bir misali, hortumlardan boşaltılan gürleyen ateş ve kızgın duman olup bu silâh düşmanı kapkara ederek dumanlar içinde bırakmaktadır.

60. Yahut da hem *dromon*un pruvasıyla kıç tarafına hem de iki yanına <yerleştirilip> sinek adı verilen küçük oklar fırlatan sapanlar.⁵⁶ Ancak başkaları da düşman gemilerine fırlatılacak çömlöklere hapsedilmiş hayvanlar tasavvur etmiştir. Bu hayvanlar arasında yılanlar, engerekler, kertenkeleler, akrepler ve türlü başka zehirli mahlûkat bulunması düşünülmüştür. Çömlökler kırıldığında hayvanlar gemideki düşmanı ısırarak zehirleri sayesinde onları tamamen ortadan kaldıracaktır.

61. Bunlara ek olarak sönmemiş kireç dolu çömlökler de vardır. Bunlar fırlatılıp kırıldığında taş pamuğundan çıkan buhar düşmanı boğup kör ederek çok büyük zarar ziyana sebep olur.

62. Keza, düşman gemilerine fırlatılan demir topuk kıranlar da hiç azımsanmayacak bir sıkıntı yaratıp düşmanın önündeki savaşa vazifeşinas bir şekilde katılmasına engel olur.

63. Ancak, sizin reçete edilen yöntemle hazırlanmış müstahzar ateş dolu çömlöklere atmanız emrolunur. Bu çömlökler patlayıp kırıldığında düşman gemilerini kolayca yakıp kül ederler.

64. Ayrıca diğer yöntemi de kullanın: *Yani askerlerin tuttuğu demir kalkanların arkasından küçük tulumbar püskürtmesi yöntemi.*⁵⁷ Bunlara el tulumbası denmektedir ve majestelerinin daha yenilerde icat ettikleri âletlerdir. Bu tulumbarlar da düşmanın yüzüne müstahzar ateş püskürtecektir.

56 [İngilizceye çeviren mütercimnin notu: *The Taktika of Leo VI*, s. 527 dipnot 11] Bk. *Taktika* isimli eserin beş numaralı nizamnamesinde dipnot 3.

57 “...τὸν διὰ χειρὸς βαλλομένων μικρῶν σιφώνων ὀπισθεν τὸν σιδηρῶν σκουταρίων παρὰ τὸν στρατιωτῶν”. El sifonu (tulumbası) için bk. Pryor-Jeffreys, *age.*, s. 607-631.

65. İlâveten, düşmana demir topuk kıranlar ve kendir ya da benzeri bir kumaşa sarılıp ateşe verilecek olan ağaçtan yontulma toplara saplanmış sivri çiviler de fırlatılacaktır. Bunlar muhtelif yerlere düşerek gemileri ateşe verecektir.

66. Fakat düşman ateşi söndürmek için bunların üzerine basacak ve birçokları savaşın en kızgın ânında ayaklarını yaralamış olacak, bu da düşmana azımsanamayacak bir engel teşkil edecektir.

67. Vinç denilen âletleri ya da bunlara benzer, kendi etraflarında dönebilen gama harfi şeklindeki düzenekleri kullanmak da mümkündür. Düşman gemileri *dromon*larınıza kenetlendiğinde bu düzeneği onlara döndürüp üzerlerine alevli katran dökerek, ağ fırlatarak ya da benzer başka bir şeyle saldırın.

68. Eğer *dromon*unuzla yan tarafından kenetlenebilirseniz bir düşman gemisini alabora etmek mümkündür. Bu durumda düşman, genelde herkesin yaptığı gibi, göğüs göğüse çarpışmak için geminin bir tarafına hücum ederek kendi gemilerinin tüm ağırlığını sizin *dromon*unuza bindirecektir. Bunun ardından, başka bir *dromon* düşman gemisinin kıç tarafına doğru yandan bindirerek kuvvetle ittirecektir. Sonra, kendini kenetten kurtaran <birinci> *dromon*<umuz> biraz geri çekilme fırsatı bularak artık düşman gemisinin yükünü çekmeyecektir. Öteki *dromon* da artık bu kez tüm gücüyle bindirerek düşman gemisini tüm mürettebatıyla alabora edecektir. Bu taktikte gemileri tamamen hizalı bir şekilde kenetlememek, aksine düşman gemisinin kıç tarafında bir miktar boşluk bırakmak lazımdır ki öteki *dromon*unuz o taraftan çarpıp düşmanı alabora edebilsin.⁵⁸

69. Bunlara ilâveten, düşmanı öldürmek için alt kürek sırasındaki kürek deliklerinden büyük mızraklar saplanmaması kanaatimce şahsıma hayli önemli görünmektedir (yani biz artık bugünlerde böyle düşünüyoruz.)⁵⁹

70. Ancak daha etkili olabilecek başka bir yöntem daha vardır. Doğuştan el becerisi olan adamlara rast gelerseniz, *dromon*u alt kürek sırasındaki kürek deliklerinden suyla doldurmak için belirlenen yöntemi uygulatın.

71. Eskiler tarafından deniz harbinde kullanılmak üzere tasarlanmış başka tertipler de vardır ve daha nicelerinin tasarlanması da mümkündür. Ancak mevcut eserin özet niteliğinde olması sebebiyle bu konular hakkında burada yazmak pek pratik olmaz. Dahası, bu zararlı bile olabilir zira bunları bize karşı kullanmasınlar diye düşmanı bazı hususlardan haberdar etmemek gerekir. Ne zaman yeni bir harp hilesine başvurulsa bile düşmanın buna karşı tedbir alıp strateji oluşturması mümkün olur. Dolayısıyla, her icadın kullanılmaya başlanana dek gizli tutulması lazım gelir.

58 [İngilizceye çeviren mütercimnin notu: *The Taktika of Leo VI*, s. 529, 531 dipnot 13] Bu manevranın elverişsizliği ile ilgili olarak bk. Pryor-Jeffreys, *age.*, s. 204-208.

59 [İngilizceye çeviren mütercimnin notu: *The Taktika of Leo VI*, s. 531 dipnot 14] Bu paragraf ile onu takip eden paragrafın anlamı pek açık değildir. *El yazması* M'de "*mamak* ... önemli" (*μῆτε*) denilmişken, *el yazması* A'da "*mak* ... önemli" (*ὄστε*) yazılıdır. Ayrıca bk. Pryor-Jeffreys, *age.*, s. 405-406. *Taktika* isimli eserin tam çevirisinde zikredilen A, B, E, M, MW, N, NE, P, PG, V, VBE gibi kısaltmalar için kitabın dördüncü sayfasında başlayan *Giriş* ve onuncu sayfadaki *Sigla* kısmına bakılabilir. [Çevirenin notu]

72. Kadim taktik ve savaş hilelerinin anlatıldığı ansiklopedi cildine bakılırsa burada anlatılanlardan daha fazlası orada bulunabilir.⁶⁰ Daha önceden de belirtildiği üzere, sınırsız sayılardan ötürü bu ihtimallerin her birini yazılı olarak tamamen ele almak mümkün değildir.

73. Yine de özetlemek gerekirse, *dromon*lar tamamen silâhlı olarak vaziyet alsınlar ve içlerinde de göğüs göğüse çarpışabilecek, yürekleri pek, görevleri kendilerine iyi tebliğ edilmiş ve eğitilmiş cesur askerler bulunsun. Bunları karadaki askerlere benzer biçimde, yani ağır silâhlı olacak şekilde teçhiz edin. Üst kürek sırasında bulunan adamların tümü bu şekilde silâhlandırılmalıdır.

74. Ey amiral! *Dromon*ların ayarlanmasını, düşman gemilerinin nitelik ve sayısını göz önünde bulundurarak bizzat siz idare etmelisiniz. Bizim *dromon*larımızda düşmaninkinden az sayıda muharebe eden asker olmaması, bilakis, mümkünse daha fazla adam bulunması gerekmektedir; özellikle de <gemilerin> birbirine kenetlendiği ve askerlerin bire bir cenge gireceği *dromon*larda. Her iki taraf da cesaretini yitirmeyip iş çarpışmaya varırsa sayıca fazla olan taraf galip gelecektir.

75. Şayet düşmanın çok sayıda asker taşıyan gemileri olduğunu görürseniz sizin de *dromon*larınızı aynı sayıya çıkarmanız gerekir. En iyi askerlerinizi seçip bunlardan yeterli sayıda adamı silâhlandırın ve tam teçhizatlı sağlam *dromon*lara bindirin. İşte düşman gemileri ve askerlerinin sayısı böyle çoksa, ya iki geminin aldığı askeri tek bir gemiye bindirin ya da daha önce de söylendiği üzere, tüm ordudan en iyi askerlerinizi seçin ve bunların sayısını *dromon* başına 200 ya da daha fazla asker düşecek şekilde ayarlayın. Böylelikle, *dromon* sayısı ve ebadı ile askerlerin savaşma hevesi bakımından düşman gemilerinden üstün olursunuz. Tanrı'nın yardımıyla onlara galebe de çalarsınız.

76. Ayrıca düşmanı takip edip onlara yetişebilecek ancak kendileri takip edildiğinde yakalanmayacak, olağandan daha küçük ve hafif *dromon*ları da teçhiz etmelisiniz. Bu *dromon*ları da ya düşmana zarar vermek ya da onların size vereceği zarardan kaçınmak için özellikle kullanışlı olacakları zaman elinizde bulundurmalısınız.

77. O an hasmınız olan milletin kullandığı *dromon*lara uygun büyük ve küçük *dromon*lar edinin. Mesela barbar *Sarazen*lerin filosu, Kuzey İskitleri⁶¹ denenlerinkiyle aynı değildir. Zira *Sarazen*ler daha büyük ve daha yavaş olup *koumbaria*⁶² <denen gemiler> kullanırken İskitler daha küçük, hafif ve hızlı gemiler kullanır. Onlar *Ahşena Denizi*'ne (*Εὔξεινος*) [Karadeniz]

⁶⁰ [İngilizceye çeviren mütercimnin notu: *The Taktika of Leo VI*, s. 531 dipnot 15] “*Ansiklopedi cildi*” ile *Sylloge tactorum*’a atıfta bulunuluyor olsa gerek. Bk. *The Taktika of Leo VI*, s. XVIII, 461 dipnot 16. Ayrıca bk. Pryor-Jeffreys, *age.*, s. 176.

⁶¹ “*Βορείων Σκυθῶν (nom. Σκύθαι)*”. [İngilizceye çeviren mütercimnin notu: *The Taktika of Leo VI*, s. 533 dipnot 16] Kuzey İskitleri, Rhos (*Ρῶς*) denilen ve küçük gemilerle Dinyeper’den Karadeniz’e inen halk için kullanılmaktadır. Daha geç döneme ait el yazması A’da ve Ouranos’un tefsirinde bu halka özellikle Rhos denmektedir.

⁶² *Κομβάριον* ibaresi Arapçadan Grekçeye bir transliterasyondur. Orijinali Arapça olan kelime büyük ihtimalle Kahire Geniza dokümanlarında büyük yelkenli gemiler için kullanılan *qunbār* (*kunbār*) idi. Bk. S. D. Goitein, *A Mediterranean Society, the Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza*, C 1, *Economic Foundations*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles 1967, s. 306, 331, 480 dipnot 6; Pryor-Jeffreys, *age.*, s. 513 dipnot 61; Agius, *age.*, s. 148-149, 268.

nehirler vasıtasıyla indiklerinden, büyük gemiler kullanamazlar. Savaş düzenleriyle alakalı bu kadar bilgi kâfidir.

78. Muharebeden çekilmek istediğinizde, daha önce de belirttiğimiz üzere, *dromon*larınıza hilâl şeklini aldırın. Bu şekilde geri çekilin çünkü bu türden bir harp düzeni, bu yöntemi kullanan eskilerin tanık olduğu üzere, böylesi durumlarda hem taarruz hem de geri çekilme için emniyetli bir yöntemdir.

79. Ey amiral! Cenk sona erdiğinde, düşmandan elde edilecek ganimeti askerlere eşit şekilde paylaştırmanız lazımdır. Akşamları onlara özel yemekler yedirin, nişanlar takdim edin, ziyafet verin ve şenlikler tertip edin. Hizmetleriyle diğerlerinden öne çıkanlara iftihar nişanı ve hediyeler verin; bir askere yakışmayan davranışlar sergilemiş olanlara da münâsip cezayı verin.

80. Ey amiral! Takdir edersiniz ki erkeklikten nasibini almamış korkak askerlerle dolu bir sürü *dromon*, karşılarında az sayıda düşman askeri olsa bile bunlar gözü pek ve cesur adamlarsa onlara karşı hiçbir başarı kaydedemez. Aynı şekilde, muharebe etme hevesleri ve teçhizatlarıyla gerçek birer asker olduklarını kanıtlamadıkları müddetçe, bir sürü adam birkaç adama karşı herhangi bir başarı elde edemez. Bir iki kurt binlerce koyunu tarumar etmez mi hiç?

81. Dolayısıyla, düşmanın nizamını tam bir kesinlikle gözlemleyerek *dromon*larınızın teçhiz edilmesini, askerlerinizin silâhlandırılmasını, bunların sayı ve ebadını ve düşmana karşı kullanılacak teçhizatın geri kalanını ona göre ayarlamanız lazımdır. Ayrıca elinizde savaş için değil, öncülük ve gözcülük etmek, emirleri <iletmek> ve hâsıl olabilecek başkaca ihtiyaçlar için teçhiz edilmiş küçük ve hızlı *dromon*lar ile bunlara ilaveten hesapta olmayan durumlara karşı silâhlandırılmış *monoreme* ve kadirgalar da bulundurun.

82. Her durumda ciddiyet, alicenaplık ve sükûnetle hareket etmeli ve özellikle baskı altında olacağınız tüm iş ve teşebbüslerinizde keskin zekâlı olmalısınız ki Tanrı'nın lütfuna layık olduğunuzu ve hükümdarlığı Tanrı vergisi olan majesteleri nezdinde son derece muktedir ve kendini ispat etmiş bir amiral olduğunuzu göstermiş olarak emeklerinizin hak edilmiş karşılığını her ikisinden de alabilesiniz. Tanrı'nın mirası uğruna çektiğiniz sıkıntılar için O'nun ebedî mükâfatına nail olur, bizdense münasip iftihar nişanları ve hediyeler alırsınız zira rütbenizin hakkını vermiş olmakla birlikte gerçek bir amiral olduğunuzu ve size o şekilde hitap edilmesi gerektiğini de kanıtlamış olursunuz.

<83.> Bu eserin özet hâline uygun olarak, *deniz harbinden* bu kadar bahis kâfidir.

Nizamname'nin *Deniz Harbine Dair* başlıklı XIX. bölümünde VI. Leo'nun ifade ettiği hususlar hülâsaten şöyle değerlendirilebilir:

İmparator birinci ve ikinci paragrafta, öncelikle geçmişteki tecrübeleri aktarmak ve başkalarına yol göstermek amacıyla deniz savaşı hakkında bazı konuları kaleme aldığını belirtirken, amirale hitaben yazıldığı anlaşılan metinde kara ordusundan farklı olarak deniz kuvvetlerinde muharebeden sorumlu olan amiralin astronomi hususunda da malumatının bulunması ve mevsimsel geçişler ile hava durumuna dair konularda da vukufiyetinin olması zorunluluğu vurgulanmıştır.

3 ilâ 33 numaralı paragraflar arasında VI. Leo'nun hatırlatma ve tavsiye mahiyetinde değindiği noktalar şunlardır: Bilhassa deniz savaşları için *dromon* gemilerinin teçhizatının çok önemli

olduğunu izah eden imparator, bu tür binitlerin olası bir harpte gerektiği gibi karşılık verebilmesi için sahip olması gereken özelliklere değinip, *dromon*larda alet ve edevatın ziyadesiyle bulunması ve teçhizatı kullanacak ustaların gemide hazır vaziyette yer alması zorunluluğuna işaret etmektedir. Öte yandan *Greks Ateşi*'nin gemilerde olmasının gerekliliği ve muhtemel hücumlara karşı müdafaaya hazır olma durumuna vurgu yapılırken, deniz harbi esnasında *dromon*dan düşman gemilerine fırlatılabilecek ve zarar verebilecek nesneleri bulundurma zorunluluğunun altı çizilmektedir. İmparator VI. Leo, savaş için hâlihazırda mevcut bir *dromon*un özellikleri ve gemi mürettebatı ile her görevlinin sorumlu olduğu vazifeler hakkında bilgi verdikten sonra bir *dromon*un gerekli durumlarda daha da büyük inşa edilmesinin önemine değinmekte ve doğal olarak daha büyük gemilerde ne kadar asker bulundurulabileceği konusunda görüşlerini sunmaktadır. Daha sonra *dromon* dışında kullanılan ve *dromona* benzeyen gemilerin isimlerini zikreden imparator, muharebe ve nakliye sınıfı gemilerin farklı varyasyonlarda olması gerektiği tavsiyesinde bulunarak, aksi hâlde *dromon*ların manevra kabiliyeti bakımından güç kaybedebileceğini vurgulamıştır. *Dromon* ve askerî birliklerin adedinin yapılacak harbe göre şekillendiğine işaret eden imparator, teçhizat ve atları taşıyan gemilerdeki mürettebatın da silâh yönünden çatışmaya hazır hâlde olmaları gerektiğine ve muharebe esnasında askerlerin giymek zorunda olduğu kıyafetleri tanımlaması yanında, kolay bulunabilen taş ve kaya parçalarının gemilerde yedeklenmesinin zaruri olduğuna değinmektedir. *Nizamname*'de, savaş esnasında yalnızca taş ve kaya kullanımının oluşturabileceği problemlere temas edildikten sonra, imparatorun özelde *Sarazenleri*⁶³ kendisine düşman olarak gördüğünü ifade eden ve Müslüman Arapları harp stratejilerine varana kadar tanıdığını gösteren ibareler mevcuttur. *Savaş için hareket edecek askerlerin ihtiyaçlarının Bizans sınırları içinde karşılanması gerekliliğine vurgu yapıldığı gibi aksi takdirde yaşanabilecek menfi hadiselerin*⁶⁴ neler olabileceği zikredilmektedir. Bununla birlikte ihtiyaç durumunda levazım kıtlığının düşman topraklarından temin edilmesinin daha doğru olacağı da belirtilmiştir. Kumandanların âdil olması ve hiçbir surette hiç kimseden hediye, bir anlamda rüşvet alınmaması gerektiği izah edilirken askerlerin mizaçlarının iyice tanınması, sınıflandırılması ve gerekli durumlarda hangi muharibin kullanılacağına bilinmesi hususuna vurgu yapıp korkak askerlerin kürek çekme sırasına gönderilmesi gerektiği zikredilmektedir. Denizlerdeki harekât ve çıkarmalarda atın kullanımına özellikle vurgu yapılmakla birlikte seyrüsefere çıkmadan önce gerçekleştirilmesi gereken dinî ritüelin zorunluluğuna ve tesirine işaret edilmiş, aynı zamanda kumandanın sahip olması icap eden cesaretlendirici hitabet gücüne değinilmiştir. Gemilerin gruplar hâlinde ilerlemesi ve her grupta bulunan sorumlu subayın bilinmesi gerektiği belirtilmiş, sonra ise denizciliğe dair rütbelararası hiyerarşiden bahsedilmiştir. Yine metinde dikkati çeken bir başka durum da imparatorun donanmadaki subayların/görevlilerin rütbeları hakkında bilgi sahibini amirale ifade etmesidir. Diğer yandan VI. Leo savaş talim ve tatbikatının neleri içermesi gerektiğini kaydetmiş ve uygulanan bazı taktiklerin her zaman başarıyla neticelenmeyeceğini vurgulamıştır. Nitekim askerlerin muharebe ortamına alıştırılmasının ancak tatbikatlarla

63 904 yılında Müslüman Arapların meşhur Selânik kuşatması belki de İmparator VI. Leo'da bu hissiyatın oluşmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim hiç kimse Müslümanların Bizans İmparatorluğu'nun ikinci başkenti Selânik'e bir çıkarma yapacağına ihtimal vermemiştir. Diğer yandan mezkûr imparator döneminde İslâm Hilâfeti'yle denizlerde yaşanan mücadeleler hakkında çalışmanın ilk sayfalarına müracaat edilebilir.

64 Lojistik yetersiz kaldığında askerin disiplinini kaybedeceği defalarca tecrübe edilmiş olmalı!

mümkün olabileceğini fark eden imparator, *iki numaralı paragraftaki hava koşullarına dikkat edilmesi gerektiğini bir daha hatırlatarak*, rüzgâr şiddetine dikkat edilerek gemiler arasındaki mesafenin hesaplanması gerektiğine ve kötü hava koşullarında ise donanmanın icra etmesi elzem olan hususlara bir kere daha vurgu yapmıştır. Hava koşullarının seyrüsefer için ne kadar önemli olduğuna ve astronomi bilgisinin deniz harekâtlarında gerekliliğine işaret ettikten sonra imparatorluğa ait sahillerde donanma demirlediği zaman ilgili üssün halkına askerler tarafından zarar verilmeyecek bir tutum sergilenmesi gerektiği ifade edilmiş ve düşman topraklarında gemilerin yüzdürülmesi durumunda teyakkuz hâlinin altı çizilerek imparatorluğa yönelik muhtemel hücumlara hazırlıklı olunması belirtilmiştir.

34 numaralı paragrafta VI. Leo birtakım temel hususları hatırlattıktan sonra muharebede hattın nasıl oluşturulup taarruza nasıl geçileceğini ve daha pek çok hususta hülâsaten malumat vereceğini kaydeder. Bu münasebetle 35 ilâ 57 numaralı paragraflarda şu noktalar ele alınmaktadır: Askerlerin harp öncesinde menfi tasarrufları sebebiyle askerî cezalara çarptırabileceği hususunda bilgi veren, diğer yandan da askerleri cesaretlendirmeye ve savaşa hazırlamaya yönelik durumlara temas eden imparator, kimi zaman risk alınması zorunluluğuna işaret ederken gerekmedikçe de muharebeye girilmemesini tavsiye eder. Gemilerin pozisyonları sebebiyle denizlerdeki savaşın her zaman daha tehlikeli olduğu ifade edilirken, askerlerin motivasyonunun düşman kuvvetlerinden daha yüksek olmasının ehemmiyeti üzerinde de durulmaktadır. Eserde, bir galibiyette askerlerin ilâhi takdire güven duymalarının ve *Tanrı ile olan kuvvetli bağlarının*⁶⁵ gemilerin ebat ve sayısından çok daha önemli, hatta esas olduğu da zikredilmektedir. *Dromonların alması gereken pozisyonlar ile birlikte özellikle deniz harbinin düşman deniz sahasında yapılmasının elzem olduğu zira kendi topraklarına yakın yerlerde askerlerin korkuya kapılıp muharebeyi terk etme*⁶⁶ durumlarının yaşanabileceğine temas eden VI. Leo, savaş öncesinde alınan kararların subaylara aktarılması ve beklenmeyen ya da âniden oluşabilecek durumlarda yeni kararlar için kumandanın *dromonundan* gelecek işaretlerin takip edilmesinin gerekliliğini ifade eder. Kumandanın ve astsubayların sahip olması gereken *dromonun* özellikleri, âni durumlarda takip edilecek amirale ait *dromonun verdiği işaretlerin taşıdığı*⁶⁷ anlamların bilinmesinin zorunluluğu izah edilirken, *imparatorun geçmiş tecrübelerine vâkıf olduğu ve onlardan istifade ettiği*⁶⁸ anlaşılmaktadır. Denizlerde kullanılan *hilâl, düz ve gruplar hâlindeki* muharebe düzenleri zikredilirken, deryada pusu kurmanın önemi ve avantajları, diğer savaş taktikleri, *Grek Ateşi*'nin kullanımının ehemmiyeti ve *dromonların* nasıl konuşlandırılması gerektiği yanında hangi durumlarda generalin nasıl pozisyon almasının lazım olduğu da ilgili paragraflar arasında anlatılmıştır.

VI. Leo 58 numaralı paragrafta kendi itikadına ve tüm askerlerinin inanması gerektiği Tanrı'ya güçlü bir şekilde temas etmektedir. Nitekim o, bütün planların ve hazırlıkların ötesinde en nihayetinde olası her durumda Tanrı'nın inayetine itibar edilmesinin ve muharebenin bir

65 Aslında bir nevi savaş suçlarına karşı tedbir almaya sevk ediyor. Dindar bir askerin savaş suçu işlemeyeceğini ima etmesi önemli görünmektedir.

66 Târik b. Ziyâd'ın (ö. 102/720) İber Yarımadası'na geçtikten sonra gemilerini yaktırması gibi...

67 Eğitimli ordunun önemine dair ifadeler yanında haberleşmenin savaşlarda ne kadar elzem bir unsur olduğu anlaşılmış!

68 Bilge lâkabını alması beyhude değildir.

nevi anlık olduğunun altını çizer. Çünkü imparatora göre zafer *ilâhidir* ve savaş daima plan dâhilinde oluşmadığı için tedbirin bittiği yerde takdir başlamaktadır.

59 ilâ 67 numaralı paragraflar arasında imparatorun bahsettiği noktalar umumiyetle; deniz savaşlarında kullanılan *Grek Ateşi*, ok fırlatan sapanlar, düşman gemisine atılan zehirli hayvanlar, kireç veya ateş dolu çömllekler,⁶⁹ demir topuk kıranlar, ateş püskürten el sifonları, sivri çiviler ve deniz muharebelerinde kullanılan bazı düzenekler hakkındadır. Diğer yandan 62 numaralı paragrafta bilhassa düşmanın motivasyonunu kırma fikri vurgulanmakta, psikolojik harbin ne derece önemli olduğunun VI. Leo tarafından iyice kavrandığı anlaşılmaktadır.

İmparator 68 ilâ 70 numaralı paragraflarda ise deniz harbinde düşman gemisinin alabora edilmesi için yapılması gerekenler yanında muharebe esnasında hangi durumlarda nasıl taktik geliştirilmesi gerektiği hususunda fikir vermiştir.

71 numaralı paragrafta VI. Leo'nun, kendisinin dahi devamlı teyakkuz hâlinde bulunduğuna değinerek her taktikten bahsetmesinin bu çalışmada mümkün olamayacağını zikretmesi ve düşmanın geliştirilen stratejilerden haberdar olma ihtimalini bertaraf etme amacıyla fikirlerini hülâsaten arz etmesi ciddi manada ne kadar temkinli olduğunu göstermektedir.

73 ilâ 81 numaralı paragraflar arasında genel bir tekrar ve özet söz konusudur. İmparator tarafından ekseriyetle şu hususlar yinelenmiştir: Deniz muharebelerinde *dromon* gemilerinin nasıl olması gerektiği, *Sarazenlerin*⁷⁰ İskitlerden farkı ve *her iki tarafın kullandığı gemilerin*

⁶⁹ Kimyasal silâh denemeleri denilebilir.

⁷⁰ VI. Leo zamanında kaleme alınan *Taktika*'ya benzer eserler Araplar tarafından da telif edilmiştir. Memlük Sultanı el-Melikü'l-Eşref II. Şa'bân (764-778/1363-1376) devrinde savaş sanatı ve avcılık konusundaki eserleriyle tanınan Memlük kumandanı İbn Mengli'nin (ö. 778/1376 [?]) *el-Edilletü'r-resmiyye fi'te'âbi'l-harbiyye (Askerî Mobilizasyon Hakkında/İçin Resmî Açıklamalar)* ve *el-Ahkâmü'l-mülûkiyye ve'd-davâbitü'n-nâmûsiyye fi fenni'l-kutâl fi'l-bahr (Devlet İdaresiyle İlgili Hükümler ve Deniz Savaşlarıyla Alâkalı Usuller)* adlı kitaplarında Arapların gerçekleştirdikleri deniz savaşları ve muharebe gemileri hususunda özel bir bahis bulunmaktadır. VI. Leo'nun *Taktika* isimli kitabıyla yapılan karşılaştırmalı tercüme ve telif çalışmalar arasındaki benzerlikler hakkında bk. Pryor-Jeffreys, *age.*, s. 645-666. Ayrıca mukayeseli bir anlatım için bk. V. Christides, "Naval Warfare in the Eastern Mediterranean (6th-14th Centuries) An Arabic Translation of Leo VI's Naumachica", *Graeco-Arabica*, III, 1984, s. 137-148; V. Christides, "Ibn al-Manqalî (Mangli) and Leo VI: New Evidence on Arabo-Byzantine Ship Construction and Naval Warfare", *Byzantinoslavica*, LVI, 1995, s. 83-96. İbn Mengli'nin hayatı hakkında bk. F. Viré, "Ibn Mangli.", *EF* (İng.), C Suppl., Leiden 2004, s. 392-393; A. Çubukçu, "İbn Mengli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 20, İstanbul 1999, s. 182-183. VI. Leo ile aynı dönemde yaşamış ve Abbâsî Hilâfeti zamanında divan kâtipliği yapmış olan Kudâme b. Ca'fer'in (260-337/874-948[?]) kâtiplik sanatı ve kamu maliyesi hakkındaki meşhur çalışması *Kitâbü'l-Harâc*'ında (Türkçe trc. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018, s. 214-215) VI. Leo'nun verdiği bilgilere benzer şekilde Müslümanların bahrî faaliyetleri ve denizlerdeki işleyişe ışık tutar mahiyette malumat bulunmaktadır. VI. Leo ve Kudâme b. Ca'fer'in teliflerinin denizlerle ilgili bahislerinin karşılaştırması hakkında bk. V. Christides, "Two Parallel Naval Guides of the Tenth Century: Qudāma's Document and Leo VI's Naumachica: A Study on Byzantine and Moslem Naval Preparedness", *Graeco-Arabica*, I, 1982 s. 52-105. Haldon (*A Critical Commentary...*, s. 389-417) çalışmasında bilhassa Pryor-Jeffreys'in eserinden de istifade ederek *Taktika*'nın içeriğini kendisinden önceki ve sonraki kronikler ve muhtelif eserlerle karşılaştırmıştır. Telifinde Bizans tarih literatüründeki eserlerden örnekler veren yazar, VI. Leo'nun talimatlarının antik dönemdeki denizcilik alanında hazırlanan yönergelere benzediğinden bahsetmiş ve misallerle izah etmiştir. Ayrıca Haldon, Bilge İmparator döneminin yanı sıra Yenikapı'da yapılan kazılar neticesinde elde edilen arkeolojik gemi kalıntılarına yer vererek bunlar hakkında ilgili kaynaklara atıflar yapmıştır. *Deniz savaşları bahsine dair çevirdiğim nizamname hakkında ayrıca bk. E. N. Luttwak, The Grand Strategy of the Byzantine*

özellikleri⁷¹ hakkında malumat sunulmuştur. Diğer yandan hilâl savaş düzeni hakkında mükerrer bilgi verilmek suretiyle bu tertibin daha güvenilir olduğuna dikkat çekilmiştir. Savaş sonrasında hizmetlerinden ötürü askerlerin ganimetten pay sahibi olmalarının, eğlendirilmelerinin ve takdir edilmelerinin önemiyle birlikte gerektiğinde de cezalandırılmalarına vurgu yapıldığı gibi askerlerin cesaretinin artırılmasının başarı için gerekliliğine ve teçhizatın önemine yeniden temas edilmiştir. Teçhizatın zorunluluğu, askerlerin silâhlandırılması, hâsıl olabilecek durumlar için *dromon* haricinde muhtelif gemi çeşitlerinin hazır bulunmasının gerekliliği hakkında da tekrar mahiyetinde bilgi verilmiştir.

82 numaralı paragrafta imparator bir kumandanda olmasını istediği ve beklediği özellikleri zikretmiş, bir amiralin Tanrı'ya ve majestelerine layık olması gerektiğini ifade edip onlardan takdir alması zorunluluğuna vurguda bulunmuştur. Kriz yönetiminin bir general için vazgeçilmez bir özellik olduğu belirtildiği gibi mezkûr görevin uhrevi ve ilahi boyutu gözler önüne serilmiştir.

Sonuç

Taktika bir bütün olarak genel manada Ortaçağ tarihçilerinin, daha özel bağlamda da *Deniz Savaşlarına Dair (Nizamname XIX)* bölümü dolayısıyla denizlerde vukua gelen hadiselerle ilgilenen tarihçilerin sık sık başvurduğu önemli bir kaynaktır. Bizans askerî literatüründe *muharebelerin tanzimi, harekâtlar ve muhtelif stratejilerin (taktika)* yanı sıra *donanma savaşlarına dair (naumakhika)* bilgiler veren, *kalelerin müdafaası* veyahut *kalelere yapılacak hücumları (poliorketika)* ele alan ve *kumandan kademesi hakkında farklı özelliklerin (strategika)* sunulduğu eserlerin bulunması hasebiyle VI. Leo'nun *Taktikası* Bizans harp literatürünü güncellemek sûretiyle günün şartlarına uymayan taktikleri de modernize etmesi bakımından ehemmiyet arz etmektedir.

Bu çalışmada hem tarihî hem de kısmen edebî değeri hâiz *Taktika* isimli eserden faydalanılmak suretiyle IX. asrın son çeyreği ile X. asrın ilk çeyreğinde Bizans İmparatorluğu'nun denizlerdeki askerî gücünü tasvir eden, donanma yapısını tanımlayıp ana hatlarıyla özellikle Akdeniz'deki rakipleri *Sarazenler* hakkında bilgiler nakleden ve devrin denizcilerinin bilmesi gereken ansiklopedik malumatı ihtiva eden *Deniz Savaşlarına Dair (Nizamname XIX)* kısım çevrilerek alanda çalışanların istifadesine sunulmuştur.

İmparator VI. Leo, eserin dilini her ne kadar sade ve anlaşılır tutacağını belirtmesine rağmen *Deniz Savaşlarına Dair (Nizamname XIX)* adlı bölümde kullanılan lisanın yer yer müphem kaldığı görülmektedir. Öte yandan Bizans İmparatoru'nun, eski eserlerde çokça karşılaşıldığı üzere, bazen tekrara düştüğü görülmekle birlikte bu durum, birtakım ibareleri ihtiyaten yinellediğini düşündürmektedir.

Çoğu maddenin sonunda VI. Leo'nun, bir tespitte bulunup amiralin dikkatini o noktaya çekmekte olduğunu, anlattıklarını bir sonuca bağlamayı ve okuyan kişide kesin bir fikir oluşturmayı hedeflediğini söylemek mümkündür. Mesela; "*Alevli topuk kıranları düşman gemisine atarsanız onlar da üzerlerine basıp söndürmeye çalışır, bunun neticesinde kendilerini yara-*

Empire, Cambridge, The Belknap Press of Harvard University Press, Massachusetts, London, s. 322-337; T. G. Kolias, "The *Taktika* of Leo VI and the Arabs", *Graeco-Arabica-First International Congress on Grek and Arabic Studies III*, Atina 1984, s. 129-135.

71 Coğrafyanın gemi teknolojisini nasıl etkilediği anlaşılmaktadır.

larlar.”; “Bütün enerjinizi elinizdeki taşları atmaya harcarsanız düşmanın eline koz verirsiniz, özellikle barbar Sarazenler size hücum edip savunmanızı kolayca kırar.”; “Düşman gemisini alabora etmek için iki dromon kullanabilirsiniz ama geminin kış tarafında biraz pay bırakın ki öteki dromon yandan bindirebilsin, böylece ilk dromona kaçış fırsatı doğar ve geminin tek bir kanadına hücum eden düşman alabora olur.” mealindeki ibareler gibi.

Taktika isimli eserin *Deniz Savaşlarına Dair (Nizamname XIX)* bölümü her ne kadar harp taktiği üzerine yazılmışsa da basit bir şekilde, olması veya olmaması gerekenleri belirtmek yerine muharebe esnasında bir şey yapılsa ya da yapılmazsa gidişatın nasıl sonuçlanabileceğine değindiğinden hem bir rehber hem siyasetname hem de bir nasihatname özelliği taşımaktadır. 21 ve 80 numaralı ibarelerin sonunda bulunan özdeyiş ya da atasözü benzeri birer cümle, metindeki öğütlere örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca VI. Leo ilk maddede her ne kadar mevcut konu hakkında yazılı kurallar bütünü bulunmadığını, o yüzden de kendi okudukları yanında kumandanlardan duyduklarını hülâsaten aktaracağını önceden belirtmiş olsa da yer yer; “bizden öncekiler şöyle düşünmüşler; eskiler şunu tasarlamışlar” diyerek anlattıklarının sözlü ve yazılı bir geleneğin devamı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Hem bu yönden hem de gerektiğinde atasözü/özdeyiş gibi ifadelerle başvurması dikkate alındığında mezkûr bölümün edebî bir yönü olduğu da söylenebilir.

İlgili tercümeyle özel kılan bir diğer husus ise George T. Dennis tarafından X. yüzyıl ortalarına ait Mediceo-Laurentianus graecus, 55, 4 (M) adlı Grekçe el yazması eser temel alınarak kaleme alınmış olan *Taktika*’nın ilk tam metin modern eleştirisinde sunulan İngilizce çeviriden istifade edilmesidir. Dennis’in söz konusu eleştirel çalışması ve sunduğu tercüme otoritelerce kabul görmüş prestijli bir eser olduğundan bu makalede sunulan çeviri için de sağlam bir kaynak teşkil etmektedir.

Uzun zamandır transkripsiyonu mevcut olan bu önemli çalışmanın bugüne kadar Ortaçağ Grekçesinden Türkçeye tam ve bütünlüklü mahiyette tercüme edilmemesi üzüntü vericidir. Bu makalede askerî tarih yazını açısından mezkûr eserin muhtevasına dikkat çekilmeye çalışılmış ve *Taktika*’daki bahriyeyle ilgili nizamname gelecekteki Ortaçağ denizcilik tarihi çalışmalarına katkı sağlaması amacıyla Türkçeye kazandırılmıştır.

KAYNAKLAR

Ana Kaynaklar

Aeneas Tacticus, İngilizce trc. Illionois Greek Club-Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1928.

İbn Memmâtî, *Kavânînü'd-devâvîn*, nşr. Aziz S. Atiya, Mektebetu Medbûlî, Kahire 1943.

Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc*, Türkçe trc. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018.

Maurice's Strategikon: Handbook of Byzantine Military Strategy, İngilizce trc. George T. Dennis, University of Philadelphia, Philadelphia 1984.

Nüveyrî el-İskenderânî, *Kitâbü'l-İlmâm bi'l-i'lâm fîmâ ceret bihi'l-ahkâm ve'l-umûri'l-makdiyye fî vâkı'ati'l-İskenderiyye ve 'avdühâ ilâ hâletihî'l-merziyye*, nşr. Etienne Combe ve Aziz Suryal Atiya, C 1-2, Osmania Oriental Publications, Hyderabad 1969.

Onasander, İngilizce trc. Illinois Greek Club-Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1928.

Tactics of Aelian, İngilizce trc. V. Dillon, Cox and Bayles, London 1814.

The Chronicle of Amadi, İngilizce trc. Nicholas Coureas ve Peter Edbury, Cyprus Research Center, Nicosia 2015.

The Taktika of Leo VI, İngilizce trc. George Dennis, Dumbarton Oaks, Washington D.C. 2010.

The 'Templar of Tyre' Part III of the 'Deeds of the Cypriots', İngilizce trc. Paul Crawford, Ashgate, Abingdon 2003.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Agius, D. A., *Classic Ships of Islam from Mesopotamia to the Indian Ocean*, Brill, Leiden-Boston 2008.

Arslan, B., *Müslüman Girit Emîrliği (824/5-961)*, Gece, Ankara 2020.

Casson, L., *Ships and Seamanship in the Ancient World*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore-London 1995.

Christides, V., "The Raids of the Moslems of Crete in the Aegean Sea: Piracy and Conquest", *Byzantion*, 51, 1981, s. 76-111.

Christides, V., "Two Parallel Naval Guides of the Tenth Century: Qudâma's Document and Leo VI's Naumachica: A Study on Byzantine and Moslem Naval Preparedness", *Graeco-Arabica*, I, 1982 s. 52-105.

Christides, V., "Naval Warfare in the Eastern Mediteranean (6th-14th Centuries) An Arabic Translation of Leo VI's Naumachica", *Graeco-Arabica*, III, 1984, s. 137-148.

Christides, V., "İbn al-Manqalî (Manglî) and Leo VI: New Evidence on Arabo-Byzantine Ship Construction and Naval Warfare", *Byzantinoslavica*, LVI, 1995, s. 83-96.

Cutler, A.-E. McGeer, "Dromon", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C 1, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, s. 662.

Çubukçu, A., "İbn Menglî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 20, İstanbul 1999, s. 182-183.

Goitein, S. D., *A Mediterranean Society, the Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza*, C 1, *Economic Foundations*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles 1967.

Haldon, J., *Warfare, State and Society in the Byzantine World (656-1204)*, Routledge, London 1999.

Haldon, J., *A Critical Commentary of the Taktika of Leo VI*, *Dumbarton Oaks Studies*, Washington 2014.

Haldon, J.-M. Byrne, "A Possible Solution to the Problem of Greek Fire", *Byzantinische Zeitschrift*, 70.1, 1977, s. 91-99.

Καραγιαννόπουλος, Ι. Ε., *Ιστορία βυζαντινού κράτους*, C 2, *Ιστορία Μέσης βυζαντινής Περιόδου (565-1081)*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993.

Kazhdan, A. P., "Comes", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C 1, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, s. 484-485.

Kazhdan, A. P., "Demetrias", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C 1, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, s. 603-604.

Kazhdan, A. P., "Kentarchos", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C 2, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, s. 1120-1121.

Kazhdan, A. P., "Nomisma", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C 3, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, s. 1490.

Kazhdan, A. P., "Patrikios", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C 3, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, s. 1600.

Kazhdan, A. P., "Strategos", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C 3, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, s. 1964.

Kazhdan, A. P., "Theme", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C 3, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, s. 2034-2035.

Kazhdan, A. P., "Tourmarches", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C 3, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, s. 2100-2101.

Kolias, T. G., "The Taktika of Leo VI and the Arabs", *Graeco-Arabica-First International Congress on Greek and Arabic Studies III*, Atina 1984, s. 129-135.

Laures, F. F., "The Warships of the Kings of Aragon and Their Fighting Tactics during the 13th and 14th Centuries A.D.", *The International Journal of National Archaeology and Underwater Exploration*, 161, 1987, s. 19-29.

Luttwak, E. N., *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*, Cambridge, The Belknap Press of Harvard University Press, Massachusetts, London 2009.

McCormick, M., "Crown", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C 1, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, s. 554-555.

McGeer, E., "Droungarios", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C 1, Oxford University Press, New York-Oxford 1991, s. 663.

Norwich, J. J., *Byzantium: The Apogee*, Penguin Books, London 1999.

Nüheyli, D., *es-Süfünü'l-İslâmiyye 'alâ hurûfi'l-mu'cem*, İskenderiye 1974.

- Öztürk, M., "Ioannes Kaminiates'e Göre Müslüman Arapların Selânik Kuşatması ve Zaptı (904)", *İstanbul Üniversitesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 37, 2021, s. 17-44.
- Öztürk, M., "Bizans İmparatorluğu ve İslâm Hilâfeti Arasında Paylaşılamayan Ada: Kıbrıs (28-353/648-965)", *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies*, 41, 2022, s. 267-304.
- Partington, J. R., *A History of Greek Fire and Gunpowder*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore-London 1960.
- Piltz, E., *Kamelaukion und Mitra Insignes byzantins impériaux et ecclésiastiques*, Almquist & Wiksell International, Stockholm 1977.
- Pitassi, M., *The Roman Navy-Ships, Men & Warfare 350 BC-AD 475*, Seaforth Publishing, Barnsley 2012.
- Pryor, J. H.-E. M. Jeffreys, *The Age of ΔΡΟΜΩΝ, The Byzantine Navy ca 500-1204*, Brill, Leiden-Boston 2006.
- Pryor, J. H., "Transportation of Horses by Sea during the Era of the Crusades: Eighth Century to 1285 A. D. Part I: To 1225", *The Mariner's Mirror*, 68, 1982, s. 9-27.
- Riedel, M. L., *Leo VI and the Transformation of Byzantine Christian Identity*, Cambridge University Press, Cambridge 2018.
- Tolan, J. V., *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*, Columbia University Press, New York 2002.
- Tougher, S., *The Reign of Leo VI (886-912) Politics & People*, Brill, Leiden-New York-Köln 1997.
- Treadgold, W., *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, Stanford, California 1997.
- Viré, F., "Ibn Mangli.", *EP*, C Suppl., Leiden 2004, s. 392-393.

EKLER

Ek I: VI. Leo'nun *Taktika* İsimli Eserindeki Deniz Harbine Dair Bölümünün George Dennis Tarafından Yapılan İngilizce Çevirisi⁷²

396 ΠΟΛΕΜΙΚΟΝ ΠΑΡΑΣΚΕΥΩΝ ΔΙΑΤΑΞΙΣ ΙΘ' Περὶ ναυμαχίας α'. Ἡδὴ δὲ περὶ ναυμαχίας διαταξόμεθα, οὐδὲν μὲν ἐν τοῖς παλαιαῖς τακτικαῖς περὶ αὐτῆς κεκατονισμένον εὑρόντες ἀπ' ὧν δὲ σπορίδιον ἀνέγνωμεν καὶ διὰ μετρίας πείρας τοῦ νῦν καιροῦ παρὰ τῶν πλοίων στρατηγῶν ἡμῶν ἀνεμά- 5 θομεν, τὰ μὲν πεποιηκότων, τὰ δὲ πεπονηότων, ἀναλεξόμενοι μικρὰ τινα καὶ ὅσον ἔφασαν δοῦναι τοῖς καὶ ἐπὶ θαλάσσης μάχεσθαι διὰ τῶν ποτε λεγομένων τμηρῶν, νῦν δὲ δρομίων καλουμένων, μέλλουσι ἐν ὀλίγοις διορισάμεθα. β'. Πρώτον μὲν οὖν, ὡς τῆς ναυτικῆς δυνάμεως στρατηγὴ—ἦδη γὰρ καὶ πρὸς 10 σὲ δέον τὸν λόγον ποιήσασθαι—τῆς ναυμαχικῆς ἐμπειρίας καὶ τάξεως ἐπιστή- μονά σε εἶναι χρέων, καὶ τὰς τῶν ἀέρων καὶ τῶν πνευμάτων κινήσεις προσκοπ- εῖν τε καὶ προειδέναι διὰ τῆς τῶν φαινόμενων ὑψώσεων καὶ ἐν ἄστροις σημείων πείρας, καὶ τῶν καθ' ἑλὼν τε καὶ σελήνης γινομένων σημειῶν, καὶ διὰ καὶ τῆς τῶν καιρῶν ἐναλλαγῆς τὴν ἀρίσταν ἐπιγνώσκων, ὡς ἂν ἔχων περὶ ταῦτ' 15 ἐμπειρίας ἀσφαλῆς καὶ ἀκίνδυνος ἀπὸ τῶν τῆς θαλάσσης διαφυλάττει χερσίων. γ'. Κατασκευασθῆναι δὲ καὶ δρόμους καὶ ἀκροῦντας πρὸς ναυμαχίαν κατὰ τῶν ἀντιστρατευομένων πλοίων πολεμίων, καὶ πρὸς τὴν ἐκείνων διδθεσιν τε καὶ κατάστασιν, καὶ τῶν σὺν ποιήσασθαι τὴν κατασκευὴν δυνατὴν πρὸς ἅπαν- τα, ἐκείνους ἀντιμάχεσθαι. MW A Dain PG 107-989 1 πολέμων...·10' W λέοντος ἐν χριστῷ βασιλεῖ αἰωνία ρωμαίων στρατηγικά M ναυμαχία λέοντος βασιλεὺς A 2 περὶ ναυμαχίας MW om. A 3 ἦδη δὲ M ἐφεξῆς δὲ τούτων ἦδη W om. A διαταξόμεθα MW βουλομέθα διατάξασθαι περὶ ἧς A 4 περὶ αὐτῆς MW om. A εἰρόντες MW εἰροῦν A 5 μετρίας MW ὀλίγης A στρατηγῶν ἡμῶν MW trsp. A 6 πεπονηότων MW παρόντων A 7 ἔφασαν MW ἔφορμην A μάχεσθαι MW μάχεσθαι μέλλουσιν A 8 μέλλουσι M μέλλουσιν MW om. A 9 τῆς...στρατηγῆς MW στρατηγῆς τῆς ναυτικῆς δυνάμεως A 9-10 ἦδη...ποιήσασθαι MW om. A 10-11 τῆς...καὶ! MW δὲ εἶναι σε ἐπιστήμονα τῆς ναυμαχίας ἐμπειρίας κατατάξεως καὶ προσκοπῆν καὶ προγνώσκων A 11-12 προσκοπῆν...προειδέναι MW om. A 13 καθ' MW κατὰ τὸν A καὶ! MW καὶ τὴν A σημειῶν M σημείων W ἐπισημασίαν A καὶ διὰ MW ἐπιγνώσκων δὲ A 14 ἐπι- γνώσκων M γινώσκων W om. A ταῦτ' M ταῦτα WA 15 ἀσφαλῆς...διαφυλάττει MW διαφυλάττει ἀσφαλῆς καὶ ἀκίνδυνος ἀπὸ τῶν τῆς θαλάσσης A 16 δὲ MW δὲ δὲ A δὲ MW καὶ A 17-18 διδθεσιν...καὶ! MW om. A	PREPARATION FOR WAR, CONSTITUTION XIX About Naval Warfare 1. We will now set down ordinances for naval warfare. While we found no regulations about it in the older tactical books, still from what we have read here and there and what we have learned from the ordinary experience of our fleet commanders at the present time, their successes as well as their failures, we have selected a few examples, enough to give this presentation to those who intend to do battle at sea on what were once called trimemes but are now called dromons.¹ We will present these regulations in a few words. 2. First, therefore, O commander of our naval force—for we must now address this treatise to you—you ought to be skilled and experienced in naval tactics and combat. You should <know how> to make allowance for the movements of air and the winds and to anticipate them by examining the visible stars, the stellar signs, and also the indications relating to the sun and the moon. Indeed, you must have an exact knowledge of the change of the seasons. And so, experienced in these matters, you may safely and without danger guard against the sea's storms. 3. It is necessary to outfit the dromons in numbers sufficient to engage the enemy fleet drawn up against you, according to its disposition and condition. You must equip your own fleet, making it ready in every respect to fight against them. 1. Const. 19, as it appears in A, has been edited by A. Dain, together with other writings on naval warfare: <i>Naumachica</i> (Paris, 1943). See H. Ahrweiler, <i>Byzance et la mer</i> (Paris, 1966); E. Eickhof, <i>Seckrieg und Seepolitik zwischen Islam und Abendland</i> (Berlin, 1966). On dromon ("runner"), see Ahrweiler, 409-418; Eickhoff, 135-148. The most detailed work on the dromon and the Byzantine navy is J. Pryor and E. Jeffreys, <i>The Age of the Dromon: The Byzantine Navy ca. 500-1204</i> (Laden-Boston, 2006); this includes texts and translations of Greek and Arabic sources.
---	--

⁷² *The Taktika of Leo VI*, İngilizce trc. George Dennis, Dumbarton Oaks, Washington D.C. 2010, s. 502-535.

20 δ'. Ἡ δὲ τῶν δρομίων κατασκευὴ μίτη ἄγαν ἔστω παχέα, ἵνα μὴ ἀρῶν
γένηνται ἐν ταῖς ἐλασίαις, μίτη λίαν ἐκ λεπτότητα ἐξεργασμένη, ἵνα μὴ ἀσθε-
νὴς οὖσα καὶ σαθρὰ ῥαδίως ὑπὸ τῶν κυμάτων καὶ τῆς τῶν ἐναντίων συναρ-
ξῆός τε καὶ κρούσεως διαλύεται. ἀλλὰ σύμμετρον ἔχτω τὴν ἐργασίαν ὁ δρό-
μιον, ἵνα καὶ ἐλαυνόμενος μὴ λίαν ἄργος ἔστω καὶ κλυδωνιζόμενος ἡ παρὰ τῶν

25 ἐχθρῶν συγκρούμενος ισχυρότερος διαμένη καὶ ἀρρηκτός.

ε'. Ἐχέτωσαν δὲ καὶ πάντα τὰ πρὸς ἐκτασίον δρόμους ἀπαράλειπτα καὶ
διπλά, ὁλον αὐγένας, κώπας, σκαρμούς, σχοινία, κάρνα, καὶ τὰ ἄρμενα δὲ 396
αὐτῶν καὶ κερατάρια; καὶ κατάρτια, καὶ ὅποσα ἄλλα ἡ ναυτικὴ τέχνη πρὸς
χρείαν ἀπαιτεῖ. ἔχτω δὲ καὶ ἐκ περισσοῦ ξύλα τινὰ ἐγκοιλία, καὶ σανίδας, καὶ
στυπία, καὶ πίσσαν, καὶ ὕγροπυσαν, καὶ ναυπηγὸν μετὰ πάντων τῶν ἐργαλει-
ων αὐτοῦ, ἕνα τῶν ἐλατῶν ὁλον σκεπάρνου, τελέτρου, πρίονος, καὶ τῶν ὁμοίων.

ζ'. Ἐχέτω δὲ πάντως τὸν σίφωνα κατὰ τὴν πρόραν ἐμπροσθεν ἡλικῶ ἡφι-
σημένον, ὡς ἔθος, δι' οὗ τὸ ἐσκευασμένον πῦρ κατὰ τῶν ἐναντίων ἀκοντίζα.
καὶ ἂν ἄνθρωπος δὲ τοῦ τοιοῦτου σίφωνος ψευδοπάτιον ἀπὸ σανίδων καὶ αὐτὸ
35 περितετοιχασμένον σανίνην ἐν ᾧ στῆθονται ἄνδρες πολεμισταὶ τοῖς ἐπερχομένοις
ἀπὸ τῆς πύρας τῶν πολεμίων ἀντιμαχόμενοι, ἡ κατὰ τῆς πολεμίας νηὸς ὅλης
βαλλόντες δι' ὧσαν ἂν ἐπινοήσωσιν ὄψλων.

ζ'. Ἀλλὰ καὶ τὰ λεγόμενα ξυλόκαστρα περὶ τὸ μέσον που τοῦ καταρτίου ἐν
τοῖς μεγίστοις δρόμοισιν ἐπιστήσουσι περितετοιχασμένα σανίνην, ἐξ ὧν ἄνδρες
40 τινὲς τὸ μέσον τῆς πολεμίας νηὸς ἀκοντίζουσιν ἢ λίθους μυλικοὺς ἢ σιδηρά
βαρεῖα, ὁλον μάλιστα ξιφοειδῆς, δι' ὧν ἡ τὴν ναὺν διαθροῦσιν ἢ τοὺς ὑποκει-
μένους συνθλάσουσιν σφοδρῶς καταφερόμενα ἢ τι ἕτερον ἐπύχουσιν ἢ
ἐμπρήσῃσι δυνάμενον τὴν ναὺν τῶν ἐναντίων ἢ τοὺς ἐν αὐτῇ πολεμίους θανατώ-
σαι.

45 ἡ'. Ἐκαστος δὲ τῶν δρομίων ἐνμήκης ἔστω καὶ σύμμετρος, ἔχων μὲν τὰς
λεγομένας ἐλασίας δύο, τὴν τε κάτω καὶ τὴν ἄνω. ἑκάστη δὲ ἐλασία ἔχτω
ζυγούς τὸ ἐλάχιστον πέντε καὶ εἴκοσι ἐν ὅς οἱ κυπηλάται καθεσθρόνται· ὡς
εἶναι ζυγούς τοὺς ἅπαντας κάτω μὲν εἴκοσι καὶ πέντε, ἄνω δὲ ὁμοίως εἴκοσι καὶ

20 ἄγαν MW πᾶν A 22 ῥαδίως MW ταχέως A 22-23 συναρξῆός... κρούσεως MW
συγκρούσεως A 24 ἀργός ἔστιν MW trsp. A 28 κερατάρια MA κάρνια W
31 τελέτρου MW τυμάνου A 33 ἀκοντίζα PG ἀκοντίζου MW ἀκοντίζα A 38 πῶν
MW om. A 39 ἐπιστήσουσι MA ἐπιστήσουσιν W 40 τινὲς MW τινες εἰς A 41 βαρεῖα
MW βαρεῖα A | μάλας MW μάλα A 42 συνθλάσουσιν MW συνθλάσουσι A | ἢ ἕτερον MW
trsp. A 43 ἐναντίων MW πολεμίων A | πολεμίους MW om. A 45 ἡ' MW om. A
46 ἐκάστη... ἐλασία MW ἡ ἐκάστη A 47 πέντε... εἴκοσι M ε' καὶ εἴκοσι W κε' A
48-49 εἴκοσι?... πέντε MW κε' A

4. The equipment of the dromon should not be too massive, which would make it slow in maneuvering, nor should it be too lightly outfitted, which would make it weak and easily shaken by the waves and broken up when the enemy ships dash against it and crush it. But let the dromon be outfitted in a balanced manner so that it may not be too slow in sailing and, when buffeted by the waves or rammed by the enemy, it may remain stronger and unbreakable.

5. Nothing required for the outfitting of the dromon should be omitted, and there should be two of each item. This includes tillers, oars, pegs for oars, ropes, pulleys and their sails and their yardarms and furnishings, and as many other items as are required for the exercise of the naval art. There should also be some extra lumber for the belly of the ship, and planks, hemp, pitch, and liquid pitch. A shipwright should be on board with all his tools, some of forged metal such as an adze, a drill, a saw, and the like.

6. By all means, it should have a siphon, bound in bronze, and placed up front on the prow, as is customary, so that it can project the prepared fire against the enemy.² Above this particular siphon there should be a sort of platform made of planks and walled around by planks. Station combat troops there to ward off attacks coming from the prow of the enemy ships or to shoot whatever weapons they may choose against the whole enemy ship.

7. On the largest dromons erect the so-called wooden castles with their wall of planks somewhere around the middle of the mast.³ From these <vantage points> our men will shoot millstones or heavy pieces of iron such as those shaped like swords. These will either break up the enemy ship or, landing with great force, crush those on whom they fall. The men may also hurl other things capable of setting the enemy ships on fire or of killing the troops on board.

8. Let each dromon be of good length and proper size with two oarbanks, as they are called, one below and one above. Let each row have at least twenty-five benches for the rowers to sit on. All told, therefore, there should be twenty-five benches below and, likewise, twenty-five above, making a total of fifty. On each

2. Prepared fire, also known as liquid or Greek fire, was a petroleum-based substance, put under pressure, ignited, and discharged through bronze tubes, called siphons, engulfing the enemy in roaring flames and thick black smoke. See R. Partington, *A History of Greek Fire and Gunpowder* (Cambridge, 1960), 1-41; Pryor-Jeffreys, 607-631; J. Haldon and F. Byrne, "A Possible Solution to the Problem of Greek Fire," *BZ* 70 (1977): 91-99; J. Haldon, "Greek Fire Revisited: Recent and Current Research," in *Byzantine Style, Religion, and Civilization: In Honour of Sir Steven Runciman*, ed. E. Jeffreys (Cambridge, 2006).

3. On the location of this fort or fighting platform see Pryor-Jeffreys, 229-238.

πέντε, ὁμοῦ ν'. καθ' ἓνα δὲ αὐτῶν δύο καθέζεσθαι οἱ κωπηλατοῦντες, εἰς μὲν
 50 δεξιά, εἰς δὲ ἀριστερά· εἰς αὖται τοὺς ἅπαντας κωπηλάτας ὁμοῦ καὶ τοὺς αὐτοὺς
 καὶ στρατιώτας τοὺς τε ἄνω καὶ τοὺς κάτω ἀνδράς ρ'. ἔξω δὲ τούτων τὸν κέν-
 ταρχον τοῦ δρόμωνος καὶ τὸν τὸ φλάμιον κατέχοντα, καὶ τοὺς δύο κυβερνή-
 τας τῶν τοῦ δρόμωνος αὐχένων, οὓς καλοῦσι καὶ πρωτοκαράβους, καὶ εἴ τινα
 ἕτερον δέον εἰς τὴν τοῦ κεντάρχου ὑπηρεσίαν. τῶν δὲ πρῶτον ἐλατῶν οἱ
 55 τελευταῖοι δύο ὁ μὲν ἔστω σιμωνάτωρ, ὁ δὲ ἕτερος ὁ τὰς ἀγκύρας βαλλῶν κατὰ
 θάλασσαν. ἔστω δὲ καὶ ὁ πρῶτος ἄνω πρὸς τῆς πύρας | καθήμενος ἑνὸς τοῦ
 καὶ ὁ τοῦ ναυάρχου δέ, ἥτοι τοῦ κεντάρχου, κρῆββατος ἐπὶ τῆς πρύμνης γινέ-
 σθω, ὁμοῦ μὲν ἀπορισμένον δεικνύων τὸν ἀρχοντα ὁμοῦ δὲ καὶ φυλάττων ἐν
 60 καιρῷ συμβολῆς ἀπὸ τῶν ρυττομένων βελῶν παρὰ τῶν ἐναντίων, ἐξ οὗ καὶ τὰ
 ἑκάστα βλέπων πρὸς τὴν χρεῖαν ἀνεσθαι κελύσει ὁ ἀρχων τὸν δρόμονα.
 θ'. Καὶ ἕτεροι δὲ δρόμωνες κατασκευάσειαν οἱ τούτων μέγιστον ἀπὸ
 διακοσίων χωροῦντες ἀνδρῶν ἢ πλείω τούτων ἢ ἐλάττω, κατὰ τὴν χρεῖαν τὴν
 65 δέουσιν ἐπὶ καιροῦ κατὰ τὸν ἐναντίων· ὧν οἱ μὲν πενήκοντα εἰς τὴν κάτω
 ἐλασίαν ὑπουργήσουσιν, οἱ δὲ ἑκατὸν καὶ πενήκοντα ἄνω ἐστῶτες ἅπαντες
 70 ἑνὸς τοῦ μαχίσσοντα τοὺς πολεμίους.

ι'. Καὶ εἴ τι δὲ κατασκευάσεις δρόμωνας ἐλάττωες, δρομικωτάτους οἰονεῖ
 ταῖς βίγλαις καὶ ταῖς ἄλλαις ταχναῖς χρεῖαις.

διηγ. αἵτινες τὴν ἀποσκευὴν ἅπαναν τῶν στρατιωτῶν βαστάσωσιν ἵνα μὴ δι'
 70 αὐτὴν βαρύνονται οἱ δρόμωνες, καὶ μάλιστα ἐν ἀγῶνος καιρῷ. ὅτε δὲ χρεῖα
 μικρὰς δαπάνης ἢ ὅσων ἢ ἄλλης ὕλης, ἐκεῖθεν ἀναλαμβάνωσι τὰς διοικήσεις.
 ιβ'. Τὸν δὲ τῶν δρομίων ἀριθμὸν καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς στρατιωτῶν ἀνεκα-
 στὸν ἐστὶ καὶ ἀξιολογίασθαι. ἡ γὰρ κατὰ τὸν καιρὸν χρεῖα πρὸς τὴν τῶν
 75 ἀντιμαχομένων πολεμίων δύναμιν, ὡς ἂν ἀπατήρη καὶ τὸ πλῆθος τῶν δρομώ-

49 ν' ΜΑ πενήκοντα W 50 καὶ MW om. A 51 ρ' ΜΑ ἑκατὸν W 55 δ' ΜΑ om. W
 56 θάλασσαν MW θάλασσαν ἦγον τὰ σίβηρα A | πρὸς MW om. A 57 κρῆββατος WA
 ῥόβος M 59 τὰ MW om. A 60 ἀνεσθαι κελύσει MW μάλιστα κελύσει A 62 πλείω
 MW πλείον A | ἐλάττω MW ἐλαττων A 63 πενήκοντα MW ν' A | εἰς A om. MW
 64 ἑκατὸν...πενήκοντα MW ρ' καὶ ν' A 66 καί...δὲ MW ἐπὶ δὲ καὶ A | ἐλάττωες
 δρομικωτάτους MW μικροτέρους γοργητάτους A 68 ταχναῖς MW σπουδαῖας A
 69 οἰονεῖ MW om. A 70 βαστάσωσιν M βαστάσωσιν WA 74 ἐπὶ M ἐπὶν WA

one of them let two oarsmen be seated, one on the right and one on the left, so
 that all the oarsmen, who also serve as soldiers, those above and those below,
 come to one hundred men. In addition to these are the centurion of the dromon
 and the standard-bearer and the two pilots at the tillers of the dromon, whom
 they also call steersmen, and whoever may be needed to assist the centurion.
 Finally come the two officers in command at the bow; let one operate the siphon
 and the other be responsible for dropping anchor at sea. Let the commander at
 the bow be armed and stationed somewhere above the prow. The pilot of the
 ship's commander, or of the centurion, should be at the stern, making the
 commander visible by himself and at the same time protecting him during battle
 from the missiles hurled by the enemy.⁴ From there the commander of the
 dromon can observe everything and give orders to meet any contingency.

9. You should also outfit other dromons larger than these with space for two
 hundred men, more or less, depending on what is needed against the enemy at
 the time. Fifty men will serve on the lower row of benches and one hundred
 fifty, armed and stationed above, will fight against the enemy.

10. In addition, you will outfit smaller dromons, very fast ones, like those
 called galleys or monoremes, swift and light, which you can use for scouting and
 other operations requiring speed.⁵

11. You shall also build other ships for transport of material and horses.
 Much like a baggage train, they will carry all the equipment of the soldiers so as
 not to weigh down the dromons, especially in time of battle. When a small
 outlay of weapons or other supplies is needed, they may distribute them from
 those vessels.

12. To determine the number of dromons and the soldiers on board is
 uncertain and well-nigh impossible. For, in addition to the strength of the
 enemy arrayed against you, the needs of the moment are what should set the
 requirements for the number of dromons as well as for the number of troops on

4. Centurion's pallet: κρῆββατος, generally means a bed or couch (see *ImpEx*, C 504, and p.
 234). It was also called the commander's tent (σκηνή), and was probably a small platform
 under an awning in the ship's stern (Dain, *Naumachica*, 55). See Pryor-Jeffreys, 215–216.

5. A galley, in Leo's time, designated a smaller, faster ship, intended primarily for scouting.
 See Pryor-Jeffreys, index, s.v. In March 949, for example, galleys were sent to Syria to find out
 what the Saracens were up to (*De cerimonis*, Bonn ed. 2, p. 657). Vegetius (4.37) calls them
liburnii and recommends a form of camouflage, coloring the ships and the sails blue, with the
 sailors wearing blue clothing.

board, to be determined by the size of the ships, and by the combat armament required for them. And so you shall do this.

13. Furthermore, the ships transporting equipment and horses shall have a sufficient number of sailors, who should not be without weapons, but equipped with bows and arrows, javelins, and whatever else may be useful in battle, depending on the press of circumstances. Let the ships carry extra weapons, so that when the soldiers run out of them, they may be provided on the spot. Ships of this sort should have heavy weapons and artillery as well as the other weapons that may be needed, so they will not fail if they run short of them during combat.

14. Besides the soldiers on the upper bank of oarsmen, all present, from the centurion right down to the lowest private, shall wear armor. They shall have weapons such as shields, heavy spears, bows, arrows in abundance, swords, javelins. They shall have coats of mail and plate armor, if not in back, then certainly in front; also helmets and iron gloves, especially those fighting in the front ranks caught up in battle and struggling in hand-to-hand combat. Those who do not have coats of mail or plate armor should, by all means, wear the surcoats, as they are called, made of a double layer of quilted material. These men will find cover behind the others and use bows. Also they should have a very large supply of rocks or stones that can be held in their hands on the dromons. Hurling these stones at the enemy will be no less effective than other weapons. For stones make weapons that are never lacking and are easy to find.

15. Nonetheless, do not let them restrict themselves only to throwing stones. They will expend the best part of their force in doing that and will end up standing idle and run out of weapons to throw. The enemy might then join shields and be barely affected by the missiles. Then, when these <stones> have all been discharged, the enemy may rise up in a body and begin to defend themselves with swords and spears. As they join together they find new energy and attack the exhausted soldiers and may well prove stronger and easily overpower them. Barbarian peoples delight in this sort of thing.

νων. καὶ πάλιν τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἐν αὐτοῖς λαοῦ κατὰ τὸ μέγεθος τῶν πλοίων καὶ τὴν δέουσαν ἐν αὐτοῖς πολεμικὴν ὅπλων οὕτω καὶ ποιήσεις.

80 1η'. Προσέτι δὲ καὶ τὰ σκευοφόρα καὶ ἱππαγωγὰ πλοῖα τοὺς ἐν αὐτοῖς ἀρκούντας ἔξουσι ναύτας, οὐδὲ αὐτοὺς ἀνόπλους, ἀλλὰ καὶ τόξα ἔχοντας καὶ σαργίτας καὶ ρικτάρια καὶ εἴ τι χρειώδεις πρὸς πόλεμον ἔπτερον, διὰ τὰς ἀναγκαί-
85 ας περιστάσεις. ἐπιφέρεισθαι δὲ καὶ περὶ τὰ ὅπλα· ποτὲ γὰρ καὶ λεπτόνων ὅπλων, ἐκεῖθεν οἱ στρατιῶται πορίσονται. τὰ δὲ τοιαῦτα πλοῖα καὶ ἄρματα ἔχτωσαν καὶ μάχαρα καὶ τὰ ἄλλα ὅπλα πρὸς χρεῖαν, εἰ τύχοι, μήποτε ἐπιλεί-
90 πουςι διὰ τὸ ὀλιγοῦσθαι αὐτὰ ἐν ταῖς μάχασι.

85 1δ'. Ἐκτὸς δὲ τῶν στρατιωτῶν, ἦτοι τῶν ἀνω ἐλατῶν, ὅσοι ἂν εἰσιν ἀπὸ τοῦ κεντάρου καὶ ἑφετῆς | ἕως τοῦ ἐσχάτου, κατὰφρακτοὶ ἔσονται ὅπλα ἔχον-
95 τες οἷον σκουάρια, μέναιλα, τόξα, σαργίτας ἐκ περισσοῦ, σπαθία, ρικτάρια, λωρίκια, κλιβάνια, εἰ καὶ μὴ ὅπισθεν ἀλλὰ πάντως ἐμπροσθεν, κασιδίαι, χειρόφελα, καὶ μάλιστα οἱ ἐμπροσθεν ἐν τῇ προσβολῇ τῆς μάχης κατὰ χεῖρας συμπλεκόμενοι καὶ ἀγωνιζόμενοι. οἱ δὲ μὴ ἔχοντες λωρίκια ἢ κλιβάνια πάντως φορεῖσθαι τὰ λεγόμενα νευρικά, ἅπερ ἀπὸ διπλῶν κενδοόκλων γίνονται. καὶ αὐτοὶ ὅπισθεν τῶν ἄλλων σκεπόμενοι τόξους χρῆσονται, καὶ λίθους δὲ χειρο-
100 πλῆεις πλείους ἔχτωσαν ἦτοι κόχλακας ἐν τοῖς δρομονίοις, ὅσπερ κατὰ τῶν πολεμίων βαλλόντες οὐδὲν ἦτω τῶν ἄλλων ὅπλων ἀνείσουσιν. ὅπλα γάρ
95 εἰσιν οἱ λίθοι εὐτόριστα καὶ ἀνελλιπῇ.

100 αὐτῶν δυνάμεις ἐν τοῖς ἐκδιανοήσῃ, καὶ στήναι τοῦ λοιποῦ, ἢ καὶ τὰ ὅπλα τὰ βαλλόμενα ἀποκενῶσαι, μήποτε οἱ ἐναντίοι σίσκουτα ποιήσαντες καὶ τὰς βολὰς ὁπώσουν δεξιμένοι, εἴτα τούτων πληρωθέντων καὶ τῶν βαλλόντων ἀποκαμίωντων, ἄθροοι ἀναστάντες ἀπάρξωνται ταῖς σπάθαις καὶ τοῖς μεναύλοις ἀμύνασθαι. καὶ ὥσπερ ἀκμαῖότεροι τῇ ἀθρόα κινήσει ἀναφανέντες καὶ τοῖς κεκμηκόσι στρατιώταις ἐπιτεθέντες ισχυρότεροι γένωνται, καὶ ῥαδίως αὐτοὺς καταπολεμήσουσι. φιλεῖ γάρ τὰ τοιαῦτα τὸ βάρβαρον.

80 ρικτάρια MW ρικτάρια A 81 περὶ τὰ MW περισσά A 82 πορίσονται MW λαβέσθαι A 83-84 ἐπιλείπουν... αὐτὰ MW ἐπιλείψουσιν καταδαναιόμενά A 87 ρικτάρια MW ρικτάρια A 88 ἐμπροσθεν MW ἐμπροσθεν πέτελα ἔχοντα A 89 κατὰ MA κατὰ τὰς W 91 ἅπερ MW ἅπερ καὶ A 92-93 χειροπληθεῖς MW δυναίμενος ἀπὸ χειρὸν ρικτάρια A 94 τῶν¹ MW οἱ. A | ἦτω MW ἔλαττων A | ἀνείσουσιν MW αὐτοὺς καταβλάψουσιν A 96 οὕτω MW οὕτως A 96-97 ἀκμῆν... δυνάμεις MW δυνάμιν αὐτῶν A 99 τοῖσιν MW τῶν βελῶν A 101 ὥσπερ ἀκμαῖότεροι MW ἀκμαῖότεροι A 102 κεκμηκόσι MW κεκοπίκασιν A | ῥαδίως MW εὐκόλως A 103 καταπολεμήσουσι M καταπολεμήσουσιν WA

510 Constitution 19

105 ις'. Υπομένονσι γάρ Σαρακηνοὶ τὴν βίαν τῆς προσβολῆς, καὶ ὅταν ἀποκα-
μόντας ἰδῶσι καὶ τῶν ὅπλων κενωθέντας, ἢ σαγιτιτῶν ἢ λίθων ἢ τινων ἑτέρων,
τότε ἀναμειδῶντες ὁμοῦ τε καταπλήττουσι, καὶ ταῖς ἐκ χειρὸς ἀπὸ σπαθίων καὶ
μεγαλῶν προσβολαῖς εὐρώστας καὶ ἀκραιότερον ἐπέρχονται.

110 ις'. Διὸ φυλάττεσθαι χρὴ τὰ τοιαῦτα, καὶ μετὰ τοῦ δέοντος σκοποῦ ποιεί-
σθαι τὴν προσβολὴν ἵνα μάλλον οἱ πολέμοι πάθωσι τὰ πρὸς βλάβην γινόμενα ἢ
οἱ ἡμέτεροι στρατιῶται. Δεῖ γὰρ αὐτοὺς τὴν οἰκείαν ἀκμὴν καὶ τὰς βολὰς φυλάτ-
τειν ἀπ' ἀρχῆς ἄχρι τέλους τῆς μάχης, καὶ μετρεῖν τῶν ἐναντιῶν τὴν διάθεσιν,
καὶ οὕτως τὴν μάχην διασκεδάξαι.

115 ιη'. Πρὸς τοῦτοις φροντίσεις, ὡ στρατηγέ, καὶ τῆς δεούσης τῶν στρατιωτῶν
δοσιάνης, ὥστε ἔχειν αὐτοὺς τὰ ἀναγκαῖα ἵνα μὴ τούτων λειπόμενοι ἢ στασι-
σῶσιν ἢ ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ ὄντες τοὺς συντελεστάς καὶ ὑπηρετούς ἡμῶν τυραν-
νοῦσι καὶ ἀδικοῦσι ὑπὸ τῆς σπάνης τῶν ἀναγκαίων συνελανόμενοι, ἀλλ' εἰ γε
δυνατοὶ ἐν τάξει τὴν πολεμίαν καταλάβῃς γῆν, καὶ ἐξ αὐτῆς ἀπαντα τὰ ἐπιτη-
δεα πορίσῃ.

120 ιθ'. Παραγγέλλεις δὲ καὶ τοῖς ἄρχουσι μὴ δένα τῶν ὑπ' αὐτοὺς στρατιωτῶν
ἀδικεῖν, ἢ τὸ οἰονοῦν δόρον παρ' αὐτῶν λαμβάνειν ἢ τὰς λεγομένας συνθήκας.
περὶ γὰρ τῆς σῆς ἐνδοξότητος, τί χρὴ λέγειν ὥς οὐδ' ἐνθυμῆθῃαι τι τοιοῦτον
δεῖν, μὴ τί γε διαπράττεσθαι, μῆτε δῶρον τὸ οἷον διήποτε ἀπὸ μικροῦ ἢ μεγάλου
ἀνθρώπου τοῦ ὑπὸ σε τελοῦντος λαμβάνειν τὸ σύνολον.

125 κ'. Τοὺς δὲ στρατιώτας ἀνδρείους ἐπιλέγου καὶ ῥωμαλέους καὶ εὐτρο-
πύμους, καὶ μάλιστα τοὺς εἰς τὰ ἄνω τοῦ δρόμου ταττομένους, οἵτινες καὶ
ἀπὸ χειρὸς τοῖς πολεμίοις συμπλέκονται. εἰ δὲ τις τῶν στρατιωτῶν ἀνάν-
δρους ἐπιγνῶς, τοὺς εἰς τὴν κάτω ἐλάσιαν τέως παράμειπε, καὶ εἰ ποτὲ τις
πληγὴ ἢ πῆσι τῶν στρατιωτῶν, τὸν ἐκείνου τόπον ἐκ τῶν κάτω ἐξ ἀνάγκης
ἀναπληρώσεις.

130 καί. Χρὴ γὰρ σε πάντως εἶδεναι τὴν ἐκάστου τῶν ὑπὸ σε στρατιωτῶν ἔξιν
καὶ διάθεσιν καὶ τὴν ἄλλην πρὸς ἀνδρείαν ποιότητα. ὥστερ οἱ κινηγέται τῶν

104-105 ἀποκαμόντας MA ἀποκαμόντες W 105 ἰδωσι MW ἰδωσιν A | τινων ἑτέρων MW
trsp. A 106 καταπλήττουσι MW καταπλήττουσιν A 107 προσβολαῖς MA συμπλοκαῖς W
108 διὸ φυλάττεσθαι MW διαφυλάττεσθαι A 110 ἀκμὴν MW δόναμιν A | βολὰς MW
βουλάς A 115-116 τυραννοῦσι...σπάνης MW τυραννώσιν καὶ ἀδικῶσιν τὴ σπάνει A
116 συνελανόμενοι MW ἀνακαλόμενοι A 117 πολεμίαν A om. MW 118 πορίσῃ MW
προλάβῃς A 121 οὐδ' MW οὐδὲ A 122 δέον MA om. W 124-125 ῥωμαλέους...
εὐτροπύμους MW προθύμους A 125 ταττομένους MW τασομένους A 128 ἐκ...κάτω
WA om. M | ἀνάγκης MA om. W

Naval Warfare 511

16. The Saracens bear up under the force of such a barrage and when they see that their opponents are getting weary and running out of weapons, whether arrows, stones, or other things, then, all together they leap up and striking hard they charge vigorously and with great force, attacking with swords and heavy spears in their hands.

17. Therefore, it is necessary to be on your guard against such things and to carry out the shooting with the proper goal: the enemy, rather than our own soldiers, should suffer the harmful effects. It is necessary to conserve our own strength and <regulate> the shooting from the beginning to the end of the battle, taking note of the disposition of our opponents. In this manner we should prepare for combat.

18. In addition to the above, you will also take thought, O general, for the required supplies for the soldiers so they will have what they need. Otherwise, deprived of these things, they might rebel while still in their own country and, impelled by the scarcity of necessities, lord it over our subjects and taxpayers and do them harm. But, if it is possible, get to the enemy's territory swiftly and provide for all your needs from it.

19. Announce to your officers that they should not treat any of the soldiers under their command unjustly. They should not accept a gift of any sort from them, including the so-called customary gratuities. As far as Your Excellency is concerned, why is it necessary to say that one should not even think about such a thing, let alone do it? Without exception, you must not accept any kind of gift from any man under your command, whether of high or low rank.

20. Select brave and robust soldiers, highly motivated, especially those stationed on the upper deck of the dromon, who are to engage the enemy in hand-to-hand combat. If you find out that some of the soldiers are cowardly, assign them temporarily to the lower bank of oars. If one of the soldiers should be wounded or should fall, you can, when necessary, fill his place from among the men below.

21. It is essential for you to know the condition and disposition of each soldier under your command. What qualities does he possess that give promise

of bravery? Do not hunters find out what each one of their dogs is best suited for so they can make use of it to attain their goal?

22. You will, therefore, arrange everything according to what you consider sufficient for the expedition you are undertaking. This means the dromons and the soldiers on board, as well as the weapons and supplies. You must locate the rest of the equipment in the other ships, like a baggage train, in safe places whenever the time of battle approaches.

23. Moreover, if such a need arises, see that you have horses in the horse transports for a cavalry assault on enemy territory. Finally, after having made all the preparations, you will set out in proper fashion.

24. First, before moving out, let all the standards of each dromon be blessed by the sacred rites of the priests, together with prayers of intercession to the God of all things for the safe voyage of the army against the enemy. After that you should address all the troops, and the officers separately, saying what is necessary and suitable for the occasion. Thus, arousing the courage of the army, you will sail out with a favorable wind accompanying you, not an adverse one.

25. The fleet of dromons should not sail on in a haphazard way. Set officers over them, one called count for <each group of> either three or five dromons. As ship captain and leader of the dromons under his command, he will bear responsibility for all the details and will make arrangements for everything.

26. The aforementioned officers serving under you will receive their orders from you and will transmit them to the men under them. This applies to the so-called imperial fleet.⁶ In the case of the thematic dromons, both droungarioi and tourmarchs will be put in charge; they will be ranked below the general and will obey his commands.

27. I am not unaware that, after the manner of the imperial fleet, the fleet commanders of the other themes were, some time ago, called droungarioi and their subordinates only counts and keniarchs. But now the command of each of the droungarioi has been elevated to the level of general and this title now has its place among the ranks of general officers.

6. The imperial fleet was stationed in Constantinople and always ready for service; the thematic fleet was provided, when needed, by themes such as that of the Aegean Sea and Kibyrratoti.

κινῶν ἐκάστου τὰς ἐπιτηδεύσεις ἐπιγινώσκοντες ἔχουσιν εὐκαιρίαις αὐτοὺς πρὸς ὁ βούλονται.

135 κβ'. Οὕτως οὖν διαθήσεις, ἑκάστα, καθὼς ἂν συνιδῇς ἀρκούντα πρὸς τὴν προκειμένην ἐκστράτειαν τοὺς τε δρόμους καὶ τοὺς ἐν αὐτοῖς στρατιώτας, τὰ τε ὅπλα καὶ τὰς διατάξεις καὶ τὴν ἄλλην ἐν ἑτέροις πλοίοις ἀποσκευὴν· ἵηται οἰονεὶ τοῦδον ἐν ἀσφαλείᾳ τόποις σε χρή καθίσταν, ὅταν καιρὸς ἐλπίζεται σοι μάχη.

κγ'. Καὶ προσέτα, εἰ γε χρεία τοιαύτη καλέσῃ, ὥστε καὶ ἵππους ἐν τοῖς ἱππαγωγείοις πλοίοις πρὸς ἐπιρρίψην κατὰ τῆς πολεμίας ἔξεν τινῶν καθολογάρων καὶ ἀπλῶς πάντα ἐξαρτίους ὀδοπορήσεις δεόντως.

κδ'. Καὶ πρότερον μὲν πρὸ τοῦ ἀποκινήσαι ἀγιασθήτωσαν ἅπαντα τὰ φλόμολα τῶν δρομώνων ἐκάστου διὰ θείας τῶν ἱερῶν ἱερουργίας καὶ εὐχῆς ἐκτενοῦς πρὸς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ὑπὲρ εὐδοκίᾶς τοῦ στρατοῦ κατὰ τῶν 145 πολεμίων, ἔπειτα καὶ διαλαλήσεις πρὸς ἅπαντα τὸν λαὸν καὶ πρὸς τοὺς ἄρχοντας ἰδίως τὰ δέοντα καὶ ἀριζύοντα | τῷ καιρῷ, καὶ οὕτως προθυμοποιήσεις τὸν 150 στρατὸν ἀποκινήσεις, αἰσίου πνεύματος συμπνεόντος σοι καὶ μὴ ἐναντίου.

κε'. Οὐχ ὥς ἐτυχεν πάντων τῶν δρομώνων πορευομένων, ἀλλ' ἐπιστήσεις αὐτοὺς ἄρχοντας, ἢ κατὰ πέντε ἢ κατὰ τρεῖς δρομώνας ἕνα τὸν λεγόμενον 155 κόμητα, ὅστις ναυάρχος τε καὶ ἡγεμὼν τῶν ὑπ' αὐτὸν δρομώνων ὑπάρχων, φροντίσει προσεχέστερον περὶ πάντων εὐκόλως, καὶ διατάξει πρὸς ἑκάστα.

κς'. Οἱ δὲ εἰρημένοι ἄρχοντες ὑπὸ σε τελούντες ἀπὸ σοῦ καὶ τὰ παραγγέλματα δέχονται, καὶ τοὺς ὑπ' αὐτοὺς μεταδώσουσι. καὶ ταῦτα μὲν ἐπὶ τοῦ βασιλικοῦ λεγόμενου πλωΐμου· ἐπὶ δὲ τῶν θεματικῶν δρομώνων καὶ δρουγγάριοι 155 ἐπιστήσονται, καὶ τουρμάρχαι, καὶ αὐτοὶ τῷ στρατηγῷ ὑποταγίσονται, καὶ τοὺς ἐκείνου παραγγέλμασιν εἴξουσιν.

κζ'. Οὐκ ἄγνοῦ δὲ ὅτι περ κατὰ τὴν ὁμοίωσιν τοῦ βασιλικοῦ πλωΐμου καὶ οἱ τῶν ἄλλων θεμάτων πλωΐμοι στρατηγοὶ δρουγγάριοι ἐκαλούντό ποτε τοὺς ἀνω 160 χρόνους, καὶ οἱ ὑπ' αὐτοὺς κόμητες μόνον καὶ κένταρχοι. ἀλλὰ νῦν εἰς στρατηγίδα ἡ ἐκάστου τῶν δρουγγαρίων ἀρχὴ ἀναβέβηκεν, καὶ οὕτω καλουμένη ταῖς στρατηγικαῖς καταμερίζεται τάξεσιν.

143 ad θείας des. W

132 ἔχουσιν A ἔχουσι M ἔχουσιν W 139 καλέσει MW καλέσει A 140 ἐπιρρίψην MW ἐπιρρίπτειν ὥστε A 140–141 τινῶν καθολογάρων MW καθολογάρους A 141 ἐξαρτίους MW ἀπαρτίους A 143 ἐκάστου MW om. A 147 αἰσίου...σοι M ἐπιτηδεύου ἀνέμου πνεύσαντος A 148 πάντων M ἀπάντων A 149 αὐτοῖς M αὐτοῖς A 153 μεταδώσουσι M μεταδώσουσιν A 153–154 ἐπὶ...δρομώνων M om. A 156 εἴξουσιν M ὑποτακούσιν A 157 περ M om. A 158 ἀνω M πρώην A

28. You shall exercise the soldiers of the fleet and the dromons themselves in different ways, sometimes each man by himself, sometimes in larger groups, so they may confront one another using swords and shields. Also exercise entire dromons by themselves in attacking one another and in pretending to attack in battle formation, sometimes closing tightly, sometimes breaking away, and settling upon one another in various ways, and sometimes repelling enemy ships with spears to avoid getting close and linking up. It is not always helpful for adversaries to use iron shafts to link up with one another because of unavoidable and compelling dangers.

29. Let them also be exercised in other ways, by putting plans that seem feasible, such as Your Excellency might devise, into action against the foe. As a result, they will become accustomed to the noise and the shouting and the rest of the turbulence of war and they will not be terrified as though they had no training but suddenly and unexpectedly ran into all this.

30. Therefore, after they have been so trained and equipped, have them sail in formation, in unison, just far enough apart to avoid getting in each other's way, as they set out and face the likely force of the winds at sea. Let them advance like a well-trained battle line as they sail forth from their bases and let them make the return voyage in good order. Let them also put into shore in good order, sailing toward land or, at least, toward a harbor or anchorage, so that, if a storm should arise, they will not be swamped.

31. You must be able to forecast the direction of the wind by certain seasonal signs and, depending on <what you learn>, select your place to anchor. Unless there is some compelling urgency, do not launch yourself into sailing when conditions are not right, that is, without a favorable wind, a calm sea, and a secure hope of safety. Study carefully what sailors call the indications of the stars, as well as other helpful elements. Then begin your voyage accordingly.

32. If you drop anchor at a base in your own country and you have no fear of enemy activity, then you may rest your army in good order night and day, not harming any of the inhabitants or treating them unjustly or seizing or destroying their crops.

κη'. Γυμνάσεις δὲ διαφόρους τοὺς τε πλωτῆρας στρατιώτας καὶ αὐτοὺς τοὺς δρόμους, ποτὲ μὲν καθ' ἕνα ἕκαστον ἄνδρα, ποτὲ δὲ καὶ κατὰ πλείους, ὥστε ἅντις ἀλλήλων ἐπὶ ἐρχομένους καὶ σκοταρίοις χρωμένους, καὶ αὐτοὺς δὲ ποτὲ ὅλους δρόμους καθ' ἑαυτῶν ὡς ἐπὶ παρατάξεως ἐπερχομένους καὶ ποτὲ δεξιούμενους, ποτὲ δὲ ἀπολύοντας καὶ διαφόρους καθ' ἑαυτῶν προσβάλλοντας, ποτὲ δὲ ἀκοντίους ὠθεύοντας τὰ πλοῖα τῶν ἐναντίων, ὥστε μὴ πλησιάζοντας δεξιῶν. οὐ γὰρ αἰεὶ τὸ διὰ καμάρων σιδηρῶν δεξιῶν ἀλλήλους τοὺς ἀντιπολεμούντας χρήσιμον διὰ τοὺς ἀφύκτους καὶ ἀναγκαίους κινδύνους.

170 κθ'. Καὶ ἑτέροις δὲ γυμναζέσθωσαν ὡς ἂν ἐπιβάλῃ ἡ σὴ ἐνδοξότης τὰς κατὰ τῶν ἀντιπάλων ἐνδεχομένης ἐπινοίας, ὥς ἂν ἐντεῦθεν ἐθίζωνται πρὸς τοὺς κτύπους καὶ τὰς βόας καὶ τὴν ἄλλην κίνησιν τοῦ πολέμου, καὶ μὴ θροῶνται ὡς ἀγυμνάστως καὶ ἀβρόν καὶ παρὰ δόξαν ἐπὶ ταῦτα ἐρχόμενοι.

175 λ'. Οὕτως οὖν γυμνασθέντες καὶ διατεθέντες πλεουσύνῃ ἐν τάξει συνήλθωσι. ὅταν οὖν ὅσον ἀλλήλους μὴ ἐμποδίζωσιν ἐν τῇ ταῖς ἐλασίαις καὶ ἐν ταῖς ὡς εἰκόσι, κατὰ θάλασσαν ὑπὸ | τῶν ἀνέμων βίαιαι. ἀλλ' οἷονεὶ τις παράταξις γεγυμνασμένη, οὕτω πορευέσθωσαν καὶ ἐν ταῖς ὁρμησίαις δὲ τῶν ἀπλίκτων <κα> εὐτάκτως τὸν κατάπλου ποιεῖσθωσαν, καὶ καταγέτωσαν ἐνορδίνους ἔξω μῶντες πρὸς τὴν ἑρῶν ἢ εἰς λυμένα πάντα ἢ εἰς ὑφοριον τόπον, ἐν ᾧ ἄλλης 180 συμβαινούσης οὐ κλυδίσθωσιν.

λα'. Δεῖ δὲ σε καὶ τοῦ ἀνέμου τὴν ἐπιφορὰν προσιδεῖν διὰ τῶν σημείων κατὰ τὸν καιρὸν. καὶ πρὸς ταύτην καὶ τὸν τόπον τῆς ὁρμησίας ἐκλεξέσθαι. καὶ εἰ μὴ τις κατεπεῖγει ἀνάγκη, μὴ ἄνευ πνεύματος αἰσίου καὶ γαλήνης, καὶ ἀσφαλὸς ἐλπίδος σωτηρίας ἐπυρρίπτειν σεαυτὸν εἰς ἀνεπιτήρδιον πλοῦν. ἀλλ' 185 ὑφορᾶσθαι καὶ τὰς λεγομένας παρὰ τῶν ναυτικῶν παρασημασίας τῶν ἄστρων καὶ ὅσα ἄλλα συμφέροντα, καὶ οὕτω ποιεῖσθαι τὴν πορείαν.

לב'. Ἐν δὲ τοῖς ἀπλίκτοις, εἰ μὲν ἐν τῇ ἰδίᾳ ὁρμῇ χώρα, καὶ μηδὲνα φόβον ἔχῃς ἀπὸ τῶν πολεμίων, καὶ οὕτω μετ' εὐταξίας ἀναπαύεσθαι τὸν στρατὸν καὶ ἐν νυκτὶ καὶ ἐν ἡμέρᾳ μηδὲνα τῶν ἐπιχωρίων βλάπτοντας ἢ ἀδικούντας ἢ καρ- 190 πὸς ἀρπάζοντας ἢ φθείροντας.

189 ad τὸν de novo inc. W

162 δὲ M om. A 163 καὶ M om. A | πλείους M πλείονας A 164 ἄντις M κατεάντιστα A 169 ἀφύκτους M ἀφύκτους A | ἀναγκαίους A ἀναγκαίους M 170 ἐπιβάλῃ M νοήσῃ A 172 θροῶνται M τρέφονται A 173 παρὰ δόξαν M παρὰ δόξῃ A 178 καὶ ci. De om. codd. 181 τὴν M om. A 183 ἀνάγκη M ἀνάγκη A 185 παρὰ M om. A 188 οὕτω μετ' M οὕτως μετὰ A

33. But if you approach enemy territory or if you expect the enemy to be in the vicinity, it is absolutely necessary for you to station scouts at some distance, both on land and on sea. You must persevere in your vigilance, remain secure, and be ready to get into formation. For the schemes of the enemy are many. If they are on land and find you lying at anchor, they will overpower you and, if they find the opportunity, they will burn your ships. If they should appear at sea, they will launch an attack by night or day. If the enemy finds that you are not as well prepared as you should be, they will have the advantage over you. But if they find you prepared, their scheme will end up accomplishing nothing.

34. Now that we have done our duty in reminding you of these things and have set down the above regulations, we come to prescribe, in summary fashion, the manner in which you should form the battle line and launch attacks in combat. We will do this as we did earlier when giving orders about combat operations on land.

35. Well then, general, when you expect that the time has come for battle, assemble the soldiers by ranks and have the military punishments read clause by clause to each rank separately, just as we have stated in the section about military training on land.⁷ With appropriate words you will then encourage them, arousing and stimulating them for their struggles. Thus, both because of fear of punishment and because of the encouragement given by Your Excellency, they will be brave and courageous, even as they face the dangers of fighting hand-to-hand.

36. It is necessary for you to take action against the enemy more by sudden attacks and by other methods and stratagems, whether with the entire naval force under you or only with part of it. Certainly, apart from some urgent necessity forcing you to do so, you should not throw yourself into a pitched battle. For many are the reversals of so-called fortune. What happens in battle is not what one expects.

37. For this reason, you must always be on your guard. Do not be so absolutely daring, as has been said, to form up for a pitched battle, especially in ships.⁸ When they become linked together, a fierce hand-to-hand battle is inevitable and it is not possible to obtain any real advantage.

⁷ See Const. 8.

⁸ Demosthenes 61.20.

195 λγ'. Εἰ δὲ ἐν τῇ πολέμῳ γῇ πλητίζεις ἡ πολεμείας παρῆναι που ἐλπίζεις, πάντως χρεὼν σε καὶ βίγλας ἔχειν μακρόθεν καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, καὶ ἀγρύπνως διατελεῖν καὶ καταφυλακίζοντες καὶ ἔτοιμον εἶναι πρὸς παρ᾽ ἐχθρῶν. πολλοὶ γὰρ αἱ τῶν πολεμίων ἐπιβουλαί, καὶ γὰρ ἡ κατὰ γῆς εὐρόντες σε ὁρῶντες βιάσονται, εἰ τύχοι δὲ εὐπορήσαντες, καὶ τὰς ναὺς ἐμπρήσουσιν· ἡ δὲ θάλασσαν ἀναφανέντες, προσβολὴν ποιήσουσιναι νυκτὸς καὶ ἡμέρας, καὶ ἐὰν ἀνέτοιμος ἐν ἑτοίμοις εὐρέθης, προτερήσουσιν οἱ ἐναντίοι κατὰ σοῦ. εἰ δὲ σε ἔτοιμον εὐρήσουσιν, ἀπρακτοὶ αὐτοῖς ἡ ἐπιβουλή γενήσεται.

200 λδ'. Ἐπεὶ δὲ τούτων συμμέτρως ἐμνήσθην τε καὶ διατάξαμεθα, φέρε λοιπὸν καὶ ὅπως παρατάξεις καὶ τὰς προσβολὰς τὰς ἐν ταῖς μέχαις ποιήσεις, ὥς ἐν συνόψει διορισίμεθα· καθ' ὃν τρόπον καὶ ἐν ταῖς κατὰ γῆν πολεμικαῖς προσβολαῖς ἄνω που διατάξαμεθα.

205 λε'. Ὅταν τοίνυν ἐλπίζεται σοι πολέμου καιρὸς, ὡ στρατηγέ, συνελθόντων τῶν στρατιωτῶν κατὰ τὰς τάξεις, ἐκάστην δηρημένων ὑπαναγνωσθήσεται αὐτοῖς τὰ στρατιωτικὰ ἐπιτήμια, ἀπερ ἤμιν | ἐν τῷ περὶ τῆς κατὰ γῆν στρατιωτικῆς γυμνασίας εἴρηται· καὶ ἐπιρρώσεις αὐτοὺς λόγοις προσήκουσι παρορμῶν καὶ ἐπαλείφων πρὸς τοὺς ἐχθρῶν ἵνα, τὸ μὲν διὰ τὸν φόβον τῶν ἐπιτημίων, τὸ δὲ διὰ τὴν τῆς σῆς ἐνδοξότητος παραίνεσιν, ἀνδρείοι καὶ εὐτόλμοι γένωνται, καὶ ἐν τοῖς μέλλουσι πολεμικοῖς κινδύνους ἐκ χειρὸς ἀγωνιζόμενοι.

210 λς'. Χρὴ δὲ σε μάλλον δι' ἐφόδον μὲν καὶ ἄλλων ἐπιτηδευμάτων τε καὶ στρατηγιμάτων μεθοδεύειν κατὰ τῶν πολεμίων ἢ δι' ὅλου τοῦ ὑπὸ σε πλαιῶμου στόλου ἢ διὰ μέρους αὐτοῦ, μὴ μέντοι χωρὶς ἀνάγκης μεγάλης ἐπὶ τοῦτο κατεργασθῆς εἰς δημόσιον πολέμον σεαυτὸν ἐπιρρίπτειν. πολλὰ γὰρ τὰ τῆς λεγομένης τύχης ἀντίρροπα καὶ τὰ τοῦ πολέμου παράδοξα.

215 λζ'. Διὰ τοῦτο χρὴ σε αἰετὰ παραφυλάττεσθαι καὶ μὴ πρὸς δημοσίαν, ὥς εἴρηται, παρατάξεις ἀποθρασύνεσθαι, μάλα τὰ ἐν πλοίοις, ὅπου δεξιούντων ἀλγίλους ἀφрукτος ἢ ἐκ χειρὸς γίνεται καὶ βλαία ἡ μάχη, καὶ οὐκ ἔστι δυνατόν τοῦ συμφέροντος ἐπιλήνεσθαι.

²¹⁵⁻²¹⁶ Demos. 61.20.

¹⁹¹ δὲ MA δ' W ¹⁹² χρεὼν MW χρὴ A | θάλασσαν M θάλατταν WA ¹⁹³ πρὸς MW εἰς A ¹⁹⁵ εὐπορήσαντες MW om. A ¹⁹⁶ ποιήσουσιν MW ποιήσουσιν A | καὶ M ἡ WA ¹⁹⁷ ἀνέτοιμος WA ἔτοιμος M ²⁰² ἄνω που MW om. A ²⁰⁴ ἐκάστην δηρημένων A ἐκάστην δηρημένων MW ²⁰⁶ αὐτοὺς MW αὐτοὺς καὶ ἐνεχόμενος A ²¹⁰ χρὴ MW δὲ A ²¹² μέρους MW μέρος A ²¹⁴ ἀντίρροπα MW ἐναντιώματα A ²¹⁷ ἀφрукτος...μάχη MW ἀφрукτος καὶ βλαία ἢ ἐκ χειρὸς μάχη γίνεται A ²¹⁸ ἐπιλήνεσθαι MW ἐπιλαβεσθαι A

518 Constitution 19

220 ληί. Καὶ ταῦτα μὲν φυλάττεσθαι εἰ μὴ ἄρα θαρρείς, καὶ τῷ πληθει τῶν
δρομίων, καὶ τῇ ἀνδρείᾳ καὶ ὀπλίᾳ καὶ προθυμίᾳ τῶν στρατιωτῶν καθυπέρ-
225 τερος εἶναι τῶν πολεμίων.

230 λθ'. Οὐτε γὰρ πλήθος, πλοίων οὐτε μέγεθος κατορθώσει πόλεμον εἰ μὴ τοὺς
ἐν αὐτοῖς πολεμούντας ἔχουσιν ἐνυπόχους καὶ ῥωμαλέους καὶ προθύμους εἰς τὴν
κατὰ τῶν ἐναντίων ἐγγείρησιν, καὶ πρὸ γε τούτων εἰ μὴ τὴν θείαν εὐμένειαν καὶ
235 συμμάχων ἔχουσι διὰ καθαρότητος βίου καὶ δικαιοσύνης πρὸς τε τοὺς συντελε-
στας καὶ πρὸς τοὺς πολεμίους, ἴφρι ἐστί, τὸ μὴδὲν ἀνόσιον ἐν τοῖς ἀιχμαλώτοις
διαπράττεσθαι ἢ αἰσχρὸν ἢ ἀφιλόφρονον, καὶ τὸ μὴ ἀδικούμενον μὴ ἀδικεῖν,
τοὺς δὲ ἀδικούντας μετὰ τῆς τοῦ Θεοῦ βοηθείας ἀνταμύνεσθαι.

240 μ'. Ἐὰν δὲ πάντως ἀπαιτῆται καὶ μάχης καιρὸς, διατάξεις τοὺς δρόμωνας
ποικίλους καὶ διαφόρους, καθὼς ἂν ὁ τε καιρὸς καὶ ὁ τόπος ἀπαιτῇ. ὥστε ἐὰν
245 θαρρῆς καθυπέρτερος εἶναι τῶν πολεμίων, ὥς μοι εἴρηται, καὶ διὰ τούτου πρὸς
μάχην συμβολεῖν, ὥς ἐλπίζων αἰρήσαιν αὐτούς, μὴ ἐν τῇ ἰδίᾳ σου γῇ πλησίον
πονήσης τὴν μάχην ἐν ἡ ἐλπίσουσιν οἱ στρατιῶται, τὸ δι' λεγόμενον καταβλῶ-
σαντες σωθῆναι, ἀλλὰ | μᾶλλον πλησίον τῆς τῶν ἐναντίων γῆς, ἵνα αὐτοὶ τὴν

250 240
255 260
265 270
275 280
285 290
295 300
305 310
315 320
325 330
335 340
345 350
355 360
365 370
375 380
385 390
395 400
405 410
415 420
425 430
435 440
445 450
455 460
465 470
475 480
485 490
495 500
505 510
515 520
525 530
535 540
545 550
555 560
565 570
575 580
585 590
595 600
605 610
615 620
625 630
635 640
645 650
655 660
665 670
675 680
685 690
695 700
705 710
715 720
725 730
735 740
745 750
755 760
765 770
775 780
785 790
795 800
805 810
815 820
825 830
835 840
845 850
855 860
865 870
875 880
885 890
895 900
905 910
915 920
925 930
935 940
945 950
955 960
965 970
975 980
985 990
995 1000
1005 1010
1015 1020
1025 1030
1035 1040
1045 1050
1055 1060
1065 1070
1075 1080
1085 1090
1095 1100
1105 1110
1115 1120
1125 1130
1135 1140
1145 1150
1155 1160
1165 1170
1175 1180
1185 1190
1195 1200
1205 1210
1215 1220
1225 1230
1235 1240
1245 1250
1255 1260
1265 1270
1275 1280
1285 1290
1295 1300
1305 1310
1315 1320
1325 1330
1335 1340
1345 1350
1355 1360
1365 1370
1375 1380
1385 1390
1395 1400
1405 1410
1415 1420
1425 1430
1435 1440
1445 1450
1455 1460
1465 1470
1475 1480
1485 1490
1495 1500
1505 1510
1515 1520
1525 1530
1535 1540
1545 1550
1555 1560
1565 1570
1575 1580
1585 1590
1595 1600
1605 1610
1615 1620
1625 1630
1635 1640
1645 1650
1655 1660
1665 1670
1675 1680
1685 1690
1695 1700
1705 1710
1715 1720
1725 1730
1735 1740
1745 1750
1755 1760
1765 1770
1775 1780
1785 1790
1795 1800
1805 1810
1815 1820
1825 1830
1835 1840
1845 1850
1855 1860
1865 1870
1875 1880
1885 1890
1895 1900
1905 1910
1915 1920
1925 1930
1935 1940
1945 1950
1955 1960
1965 1970
1975 1980
1985 1990
1995 2000
2005 2010
2015 2020
2025 2030
2035 2040
2045 2050
2055 2060
2065 2070
2075 2080
2085 2090
2095 2100
2105 2110
2115 2120
2125 2130
2135 2140
2145 2150
2155 2160
2165 2170
2175 2180
2185 2190
2195 2200
2205 2210
2215 2220
2225 2230
2235 2240
2245 2250
2255 2260
2265 2270
2275 2280
2285 2290
2295 2300
2305 2310
2315 2320
2325 2330
2335 2340
2345 2350
2355 2360
2365 2370
2375 2380
2385 2390
2395 2400
2405 2410
2415 2420
2425 2430
2435 2440
2445 2450
2455 2460
2465 2470
2475 2480
2485 2490
2495 2500
2505 2510
2515 2520
2525 2530
2535 2540
2545 2550
2555 2560
2565 2570
2575 2580
2585 2590
2595 2600
2605 2610
2615 2620
2625 2630
2635 2640
2645 2650
2655 2660
2665 2670
2675 2680
2685 2690
2695 2700
2705 2710
2715 2720
2725 2730
2735 2740
2745 2750
2755 2760
2765 2770
2775 2780
2785 2790
2795 2800
2805 2810
2815 2820
2825 2830
2835 2840
2845 2850
2855 2860
2865 2870
2875 2880
2885 2890
2895 2900
2905 2910
2915 2920
2925 2930
2935 2940
2945 2950
2955 2960
2965 2970
2975 2980
2985 2990
2995 3000
3005 3010
3015 3020
3025 3030
3035 3040
3045 3050
3055 3060
3065 3070
3075 3080
3085 3090
3095 3100
3105 3110
3115 3120
3125 3130
3135 3140
3145 3150
3155 3160
3165 3170
3175 3180
3185 3190
3195 3200
3205 3210
3215 3220
3225 3230
3235 3240
3245 3250
3255 3260
3265 3270
3275 3280
3285 3290
3295 3300
3305 3310
3315 3320
3325 3330
3335 3340
3345 3350
3355 3360
3365 3370
3375 3380
3385 3390
3395 3400
3405 3410
3415 3420
3425 3430
3435 3440
3445 3450
3455 3460
3465 3470
3475 3480
3485 3490
3495 3500
3505 3510
3515 3520
3525 3530
3535 3540
3545 3550
3555 3560
3565 3570
3575 3580
3585 3590
3595 3600
3605 3610
3615 3620
3625 3630
3635 3640
3645 3650
3655 3660
3665 3670
3675 3680
3685 3690
3695 3700
3705 3710
3715 3720
3725 3730
3735 3740
3745 3750
3755 3760
3765 3770
3775 3780
3785 3790
3795 3800
3805 3810
3815 3820
3825 3830
3835 3840
3845 3850
3855 3860
3865 3870
3875 3880
3885 3890
3895 3900
3905 3910
3915 3920
3925 3930
3935 3940
3945 3950
3955 3960
3965 3970
3975 3980
3985 3990
3995 4000
4005 4010
4015 4020
4025 4030
4035 4040
4045 4050
4055 4060
4065 4070
4075 4080
4085 4090
4095 4100
4105 4110
4115 4120
4125 4130
4135 4140
4145 4150
4155 4160
4165 4170
4175 4180
4185 4190
4195 4200
4205 4210
4215 4220
4225 4230
4235 4240
4245 4250
4255 4260
4265 4270
4275 4280
4285 4290
4295 4300
4305 4310
4315 4320
4325 4330
4335 4340
4345 4350
4355 4360
4365 4370
4375 4380
4385 4390
4395 4400
4405 4410
4415 4420
4425 4430
4435 4440
4445 4450
4455 4460
4465 4470
4475 4480
4485 4490
4495 4500
4505 4510
4515 4520
4525 4530
4535 4540
4545 4550
4555 4560
4565 4570
4575 4580
4585 4590
4595 4600
4605 4610
4615 4620
4625 4630
4635 4640
4645 4650
4655 4660
4665 4670
4675 4680
4685 4690
4695 4700
4705 4710
4715 4720
4725 4730
4735 4740
4745 4750
4755 4760
4765 4770
4775 4780
4785 4790
4795 4800
4805 4810
4815 4820
4825 4830
4835 4840
4845 4850
4855 4860
4865 4870
4875 4880
4885 4890
4895 4900
4905 4910
4915 4920
4925 4930
4935 4940
4945 4950
4955 4960
4965 4970
4975 4980
4985 4990
4995 5000
5005 5010
5015 5020
5025 5030
5035 5040
5045 5050
5055 5060
5065 5070
5075 5080
5085 5090
5095 5100
5105 5110
5115 5120
5125 5130
5135 5140
5145 5150
5155 5160
5165 5170
5175 5180
5185 5190
5195 5200
5205 5210
5215 5220
5225 5230
5235 5240
5245 5250
5255 5260
5265 5270
5275 5280
5285 5290
5295 5300
5305 5310
5315 5320
5325 5330
5335 5340
5345 5350
5355 5360
5365 5370
5375 5380
5385 5390
5395 5400
5405 5410
5415 5420
5425 5430
5435 5440
5445 5450
5455 5460
5465 5470
5475 5480
5485 5490
5495 5500
5505 5510
5515 5520
5525 5530
5535 5540
5545 5550
5555 5560
5565 5570
5575 5580
5585 5590
5595 5600
5605 5610
5615 5620
5625 5630
5635 5640
5645 5650
5655 5660
5665 5670
5675 5680
5685 5690
5695 5700
5705 5710
5715 5720
5725 5730
5735 5740
5745 5750
5755 5760
5765 5770
5775 5780
5785 5790
5795 5800
5805 5810
5815 5820
5825 5830
5835 5840
5845 5850
5855 5860
5865 5870
5875 5880
5885 5890
5895 5900
5905 5910
5915 5920
5925 5930
5935 5940
5945 5950
5955 5960
5965 5970
5975 5980
5985 5990
5995 6000
6005 6010
6015 6020
6025 6030
6035 6040
6045 6050
6055 6060
6065 6070
6075 6080
6085 6090
6095 6100
6105 6110
6115 6120
6125 6130
6135 6140
6145 6150
6155 6160
6165 6170
6175 6180
6185 6190
6195 6200
6205 6210
6215 6220
6225 6230
6235 6240
6245 6250
6255 6260
6265 6270
6275 6280
6285 6290
6295 6300
6305 6310
6315 6320
6325 6330
6335 6340
6345 6350
6355 6360
6365 6370
6375 6380
6385 6390
6395 6400
6405 6410
6415 6420
6425 6430
6435 6440
6445 6450
6455 6460
6465 6470
6475 6480
6485 6490
6495 6500
6505 6510
6515 6520
6525 6530
6535 6540
6545 6550
6555 6560
6565 6570
6575 6580
6585 6590
6595 6600
6605 6610
6615 6620
6625 6630
6635 6640
6645 6650
6655 6660
6665 6670
6675 6680
6685 6690
6695 6700
6705 6710
6715 6720
6725 6730
6735 6740
6745 6750
6755 6760
6765 6770
6775 6780
6785 6790
6795 6800
6805 6810
6815 6820
6825 6830
6835 6840
6845 6850
6855 6860
6865 6870
6875 6880
6885 6890
6895 6900
6905 6910
6915 6920
6925 6930
6935 6940
6945 6950
6955 6960
6965 6970
6975 6980
6985 6990
6995 7000
7005 7010
7015 7020
7025 7030
7035 7040
7045 7050
7055 7060
7065 7070
7075 7080
7085 7090
7095 7100
7105 7110
7115 7120
7125 7130
7135 7140
7145 7150
7155 7160
7165 7170
7175 7180
7185 7190
7195 7200
7205 7210
7215 7220
7225 7230
7235 7240
7245 7250
7255 7260
7265 7270
7275 7280
7285 7290
7295 7300
7305 7310
7315 7320
7325 7330
7335 7340
7345 7350
7355 7360
7365 7370
7375 7380
7385 7390
7395 7400
7405 7410
7415 7420
7425 7430
7435 7440
7445 7450
7455 7460
7465 7470
7475 7480
7485 7490
7495 7500
7505 7510
7515 7520
7525 7530
7535 7540
7545 7550
7555 7560
7565 7570
7575 7580
7585 7590
7595 7600
7605 7610
7615 7620
7625 7630
7635 7640
7645 7650
7655 7660
7665 7670
7675 7680
7685 7690
7695 7700
7705 7710
7715 7720
7725 7730
7735 7740
7745 7750
7755 7760
7765 7770
7775 7780
7785 7790
7795 7800
7805 7810
7815 7820
7825 7830
7835 7840
7845 7850
7855 7860
7865 7870
7875 7880
7885 7890
7895 7900
7905 7910
7915 7920
7925 7930
7935 7940
7945 7950
7955 7960
7965 7970
7975 7980
7985 7990
7995 8000
8005 8010
8015 8020
8025 8030
8035 8040
8045 8050
8055 8060
8065 8070
8075 8080
8085 8090
8095 8100
8105 8110
8115 8120
8125 8130
8135 8140
8145 8150
8155 8160
8165 8170
8175 8180
8185 8190
8195 8200
8205 8210
8215 8220
8225 8230
8235 8240
8245 8250
8255 8260
8265 8270
8275 8280
8285 8290
8295 8300
8305 8310
8315 8320
8325 8330
8335 8340
8345 8350
8355 8360
8365 8370
8375 8380
8385 8390
8395 8400
8405 8410
8415 8420
8425 8430
8435 8440
8445 8450
8455 8460
8465 8470
8475 8480
8485 8490
8495 8500
8505 8510
8515 8520
8525 8530
8535 8540
8545 8550
8555 8560
8565 8570
8575 8580
8585 8590
8595 8600
8605 8610
8615 8620
8625 8630
8635 8640
8645 8650
8655 8660
8665 8670
8675 8680
8685 8690
8695 8700
8705 8710
8715 8720
8725 8730
8735 8740
8745 8750
8755 8760
8765 8770
8775 8780
8785 8790
8795 8800
8805 8810
8815 8820
8825 8830
8835 8840
8845 8850
8855 8860
8865 8870
8875 8880
8885 8890
8895 8900
8905 8910
8915 8920
8925 8930
8935 8940
8945 8950
8955 8960
8965 8970
8975 8980
8985 8990
8995 9000
9005 9010
9015 9020
9025 9030
9035 9040
9045 9050
9055 9060
9065 9070
9075 9080
9085 9090
9095 9100
9105 9110
9115 9120
9125 9130
9135 9140
9145 9150
9155 9160
9165 9170
9175 9180
9185 9190
9195 9200
9205 9210
9215 9220
9225 9230
9235 9240
9245 9250
9255 9260
9265 9270
9275 9280
9285 9290
9295 9300
9305 9310
9315 9320
9325 9330
9335 9340
9345 9350
9355 9360
9365 9370
9375 9380
9385 9390
9395 9400
9405 9410
9415 9420
9425 9430
9435 9440
9445 9450
9455 9460
9465 9470
9475 9480
9485 9490
9495 9500
9505 9510
9515 9520
9525 9530
9535 9540
9545 9550
9555 9560
9565 9570
9575 9580
9585 9590
9595 9600
9605 9610
9615 9620
9625 9630
9635 9640
9645 9650
9655 9660
9665 9670
9675 9680
9685 9690
9695 9700
9705 9710
9715 9720
9725 9730
9735 9740
9745 9750
9755 9760
9765 9770
9775 9780
9785 9790
9795 9800
9805 9810
9815 9820
9825 9830
9835 9840
9845 9850
9855 9860
9865 9870
9875 9880
9885 9890
9895 9900
9905 9910
9915 9920
9925 9930
9935 9940
9945 9950
9955 9960
9965 9970
9975 9980
9985 9990
9995 10000

240
245
250
255
260
265
270
275
280
285
290
295
300
305
310
315
320
325
330
335
340
345
350
355
360
365
370
375
380
385
390
395
400
405
410
415
420
425
430
435
440
445
450
455
460
465
470
475
480
485
490
495
500
505
510
515
520
525
530
535
540
545
550
555
560
565
570
575
580
585
590
595
600
605
610
615
620
625
630
635
640
645
650
655
660
665
670
675
680
685
690
695
700
705
710
715
720
725
730
735
740
745
750
755
760
765
770
775
780
785
790
795
800
805
810
815
820
825
830
835
840
845
850
855
860
865
870
875
880
885
890
895
900
905
910
915
920
925
930
935

καὶ τῇ ἄλλῃ παντοπλία διέχοντα· καὶ τὸν δρόμονα δὲ μεγέθει καὶ ταχύτητι τὸν
 250 ἄλλων ἀπάντων διαφέροντα, ὡς ἂν κεφαλὴν τινα τῆς παρατάξεως ἀτάσης· καὶ
 καταστῆσαι τὸν τῆς ἐνδοξότητος τοιοῦτον δρόμονα, τὸ δὲ λεγόμενον
 πάμφυλον.

μη'. Ὅμοιος δὲ καὶ τοὺς ἄλλους ὑπὸ σε ἄρχοντας, ὅσοι ἔχουσιν ὑπ' αὐτοῖς
 τινες δρόμονας, ἐξ αὐτῶν ἐπιλέξασθαι ἄνδρας, καὶ ἔχειν ἐν τοῖς οἰκείοις, ὥστε
 255 καὶ αὐτοὺς διαφέρειν τῶν ἄλλων. καὶ τοῦτους δὲ πάντας καὶ τοὺς λοιποὺς πρὸς
 τὸν σὸν ἀποβλέπειν δρόμονα, καὶ παρ' αὐτοῦ ῥυθμίζεσθαι κατὰ τὸν πόλε-
 μου καιρὸν, εἰ μὴ γέ ᾗρα ἕτερόν τι παράδοκον τὸν βεβουλευμένον ἀναφανῆ-
 καὶ δέηται μεθόδου ἑτέρας.

μδ'. Εἶναι δὲ σημείον ἱστάμενον ἐν τῷ σὺ δρόμῳ, εἴτε βάνδον εἴτε φλάμου-
 260 λον εἴτε τὴν ἕτερον, εἰς τόπον περισπῶν, ἵνα δι' αὐτοῦ σημειωντός σου τί δεῖ
 πράττειν, εὐθὺς ἐπιλαμβάνονται τοῦ δόξαντος ἔργου οἱ λοιποί, εἴτε συμβάλ-
 λειν εἰς πόλεμον χρεῖ εἴτε ἀναχωρεῖν ἀπὸ πολέμου εἴτε ἐξελασεῖν εἰς κύκλῳ
 265 κατὰ τῶν πολεμίων εἴτε εἰς βορθεῖαν καταπονουμένου μέρους συνδραμεῖν εἴτε
 ἀργῆσαι τὴν ἑλᾶσιαν εἴτε | ἐπιδοῦναι εἰς τάχος τὴν κίνησιν εἴτε ἐγκρημῖμα δέον
 γενέσθαι εἴτε ἀπὸ ἐγκρημματος ἐξελεῖν ἢ ἄλλα τινα καθ' ἕκαστα ἀπὸ σημείων
 270 τοῦ σοῦ δρόμονος ἅπαντα ὑποδέχεσθαι ἀφορόντας ὅπως δέον ποιεῖν.

με'. Οὐ γὰρ δύναται τις ἐν τοιοῦτῳ καιρῷ ἀπὸ φωνῆς ἢ βουκίνου παραγγέ-
 λειν τὰ δέοντα διὰ τε τὸν θορὸν καὶ τὸν τέραχον καὶ τὸν τῆς θαλάσσης ἦχον
 καὶ τὸν ἄλλον κτύπον τῆς τε συγκρούσεως καὶ κωπῆλασις τῶν δρομῶνων, καὶ

270 πολλὰ μάλλον τῆς βοῆς τῶν πολεμίωντων.
 μες'. Τὸ δὲ σημείον ὑποσημανέτω ἢ ὀρθὸν ἱστάμενον ἢ ἐπὶ δεξιά ἢ ἐπὶ
 ἀριστερὰ κλινόμενον καὶ ἐπὶ δεξιά πάλιν ἢ ἐπὶ ἀριστερὰ μεταφερόμενον ἢ
 275 τινασσόμενον ἢ ὑψούμενον ἢ ταπεινούμενον ἢ ὅλως ἀφαιρούμενον ἢ μετατιθέ-
 μενον ἢ διὰ τῆς ἐν αὐτῷ κεφαλῆς ἄλλοτε ἄλλως φαινομένης ἁλλασσόμενον ἢ
 διὰ σχημάτων ἢ διὰ χρωμάτων.

249 διέχοντα MW διαφέροντας A | ταχύτητι MW γοργότητι A 250 ἄν MW om. A
 253 ἔχουσιν MA ἔχουσιν W 256 ρυθμίζεσθαι MW ρυθμίζεται καὶ κανονίζεισθαι A
 258 δέηται MW δέεται A 260 περισπῶν MW ὑψηλὸν A 264 ἐπιδοῦναι...κίνησιν MW
 ταχύτερον ἐλαύνειν A 265-266 σημείων...δρόμονος MA τοῦ σοῦ δρόμονος καὶ τῶν ἀπ'
 αὐτοῦ σημείων ἅπαντα W 266 δέον MW δεῖ A 268 θορὸν MW θόρυβον A 269 τὸν...
 κτύπον MA τὸν ἄλλον κτύπον W 270 μάλλον MW πλέον A 271-272 πρ'...κλινόμενον
 MW κλινόμενον ἢ ἐπ' ἀριστερὰ A 272 πλέον MW πάλιν μεταφερόμενον A |
 μεταφερόμενον M om. WA 273 ταπεινούμενον...ἀφαιρούμενον MW χαμηλοῦμενον ἢ
 παντελῶς ἀφαιρούμενον A

outstanding for their size, bravery, virtue, and special armament. The dromon
 should be superior to all the others in its size and speed as a sort of head of the
 entire battle line. You should make ready such a dromon, called pamphylan, for
 Your Excellency?

43. Your subordinate officers, who also have some dromons under their
 command, should do likewise. They should select men from those dromons and
 enroll them among their personal troops, different from the others. All of these
 and all the rest should look toward your dromon and pattern their movements
 on it in time of battle, unless, of course, something else, quite different from
 what had been planned, should impose itself, and require another way of pro-
 ceeding.

44. A standard that can be seen all around should be flown on your dromon:
 a flag, a pennant, or something else, so that when you give the signal for each
 action that needs to be taken, the other ships may quickly carry out the order,
 whether it be to engage in battle, to retreat from battle, to form a circle around
 the enemy, to hasten to assist a section that is hard pressed, to slow down their
 movement, to increase their speed, to set up an ambush or charge out from an
 ambush, or to take some other action. Looking to all of the signals from your
 dromon, they find out how they are to proceed.

45. At such a time it is impossible for a person to issue the necessary com-
 mands by voice or by trumpet because of the shouting, the confusion, the
 roaring of the sea, the rest of the din caused by the collision and movement of
 oars on the dromons and, much more, the cries of the combatants.

46. Let signals be given by raising the standard up straight or inclined to the
 right or to the left, transferred again to the right or to the left, shaken or raised
 high or lowered, completely taken down, or altered by making its head appear
 different at different times by changing its shape or its colors.

9. Leo defined the pamphylan as a larger, faster ship for the commander of the entire
 fleet. They soon became more plentiful and smaller. On the expedition to Crete, in 949, the
 imperial fleet included sixty dromons with 230 rowers each and forty pamphylans, twenty
 with 160 men and twenty with 130 men. The thematic fleets had the same number of men per
 ship. Ouranos, reflecting the word's etymology, *náv phýlon*, uses it in the sense of a ship's full
 complement: τοῦτοι τὸν πάμφυλον, παμφολεῖον τὸν δρόμονα (*Taktika*, 6.41). Its relation-
 ship with the Asian province of Pamphylia is not clear. See Pryor-Jeffreys, index, s.v.

522 Constitution 19

μζ'. Οὐν ποτε τοῖς παλαιαῖς ἐπράττετο. ἐν γὰρ πολέμου καιρῷ σημείον
εἶχον τῆς συμβολῆς αἰρόντες τὴν λεγομένην φοινικίδα. ἦν δὲ τὸ λεγόμενον
καμελαβκίον, ἐπὶ κονταρίου ὑφόμενον, μέλαν τὴν χροίαν, καὶ ἄλλα τινὰ ὁμοιο-
τρόπως ὑποδεικνύμενα. ἀσφαλτέστερον δὲ τάχα διὰ τῆς σεαυτοῦ χειρὸς τὰ
σημεία ὑποδεχθήσεται.

280 μη'. Καὶ οὕτως ἔστω σοι ἡ ἐνέργεια. ὡ στρατηγέ, τῶν τοιοῦτων σημείων
γεγυμνασμένη, ὥστε πάντας τοὺς ὑπὸ σε ἀρχόντας, ὅσοι δρομῶναι ἠρῶνται,
ἔξεν τὴν πείραν ἀσφαλῆ τῶν τοιοῦτων ὑποδειγμάτων, καὶ διὰ τὴ γίνεται ἔκα-
στον καὶ ποτὲ καὶ πῶς καὶ μὴ διασφάλλεσθαι ἵνα, περὶ ταῦτα καλῶς ἐγγυμνασά-
μενοι, ἐν καιρῷ χρείας ἔτοιμοι γένωνται πρὸς τὸ διαγινώσκειν αὐτὰ καὶ πράτ-
τειν τὰ δι' αὐτῶν κελούμενα.

285 μθ'. Τὴν δὲ τῶν δρομῶν παρτάειν ἐν καιρῷ προσβολῆς, εἴ γε ἄρα, ὡς
εἴρηται, τοσαύτη πᾶρεστιν ἀνάγκη ἢ κατὰ χείρας τὴν νίκην ἐλπίζεις, ποιήσεις
καθὼς ἂν συνείδῃς ἀριόδιον τῷ καιρῷ καὶ τῷ τόπῳ πρὸς τὴν τῶν πολεμίων
παρασκευὴν καὶ παρτάειν. οὐ γὰρ νῦν ἐστὶ λέγειν ἀσφαλῶς περὶ τῶν τότε
μελλοντῶν ἀπαντήσεσθαι.

290 ν'. Ποτὲ μὲν μνησείδης οἶον ἡμικυκλίου τάξιν, τοὺς μὲν ἄλλους δρόμονας
ἔξθεν κἀκεῖθεν, οἷον τινὰ κέρατα ἢ χεῖρας καὶ μάλιστα ἐν τῷ ἄκρῳ προάγοντας
τοὺς ἀλκιμωτέρους καὶ μεζόντας, ἐν δὲ τῷ κοίλῳ τοῦ ἡμικυκλίου, οἷονε τινα
295 κεφαλὴν, τὴν σὴν ἐνδοξότητα, ὥστε πάντα | περισκοπεῖν καὶ διατάττειν καὶ
διοικεῖν καὶ εἴ που δεῖ καὶ βοηθείας, ἐπικουρεῖν μεθ' ὧν ἂν βούλῃ ἐπὶ τούτῳ
εὐκαιροῦντων. τὸ δὲ σχῆμα τὸ μνησείδης γινέσθω ὥστε τοὺς ἐμπύπτοντας
πολεμίους ἐντὸς ἀποκλείεσθαι τῆς κυκλώσεως.

300 να'. Ποτὲ δὲ παρτάξεις κατὰ μέτωπον ἐπ' εὐθείας ὥστε, χρείας καλούσης,
ἐπιπίπτειν τοῖς πολεμίοις κατὰ πρόωρον, καὶ διὰ τοῦ πυρὸς τῶν σιφῶν ἑμπαρή-
ζειν τὰς ἐκείνων ναὺς.

276 ἐπράττετο MW ἐρίνετο A | πολέμου A πολέμου MW 277 αἰρόντες MW αἰρόντες εἰς
θύος A 278 μέλαν A ἐρῶν MW | χροίαν MA χροῖαν W 278-279 ὁμοιοτρόπως MW
κατὰ τὸν ὅμιον τρόπον A 279 σεαυτοῦ MW σὺς A 280 ὑποδεχθήσεται WA
ὑποδεχθήσεται M 284 διασφάλλεσθαι MW σφάλλεσθαι A 285 διαγινώσκειν MW
γνωρίαν A 285-286 πράττειν MW πράττειν συντόμως A 287 εἴ... ἄρα MW εἴπερ A
288 ἡ MA καὶ W | κατὰ χείρας MW εὐκάλως A 289 καιρῷ... τότε MW εἶναι πρὸς τε τὸν
καιρὸν καὶ τὸν τόπον καὶ A 291 ἀπαντήσεσθαι MW συμβήσεσθαι A 292 οἷον MW οἷον
σημασιολογικῶς εἰς A 293 τινὰ κέρατα MW trsp. A 294 ἀλκιμωτέρους MW ισχυροτέρους
A | κοίλῳ MW βάθει A 296 εἴ W ἡ M ὅ A | καὶ M om. WA | βοηθείας MA ἐπικουρίας W |
ἐπικουρεῖν M καὶ βοηθείας W ἐμπροσθεν A | ἐπὶ τούτῳ MW εἰς τούτο αὐτὸ A 298 ἐντὸς
MW ἐσθεν A 299 κατὰ μέτωπον MW ἰσομετώπους τὰς ναὺς A 300 ἐπιπίπτειν MW
ἐπιπίπτειν A 300-301 ἐμπαρήζειν MW κατακαίειν A

Naval Warfare 523

47. This sort of thing was sometimes done by the ancients. For in the time of
combat they used to raise the signal for battle, called the red flag. There was also
the so-called kamelavkion, black in color and raised on a spear.¹⁰ And there were
other <ways of signaling> of that sort. The signals will quickly and more secure-
ly be transmitted <when given> by your own hand.

48. You should devote yourself, O general, to being proficient in the use of
such signals, so that all your officers in command of dromons may become
thoroughly acquainted with signals of this type. What does each one mean?
When and how <are they to be used>? And so they will not be led astray. Thus,
they should be very well practiced in using these signals and, in time of need, be
prepared to recognize them and to carry out the orders transmitted by them.

49. If indeed, as was said, you are under very great pressure or you expect
that victory is at hand, then you will line up the dromons in time of battle as you
deem appropriate to the time and place, and corresponding to the armament
and battle line of the enemy. At this moment, it is not possible to speak with any
assurance about what one may run up against at some future date.

50. Sometimes <adopt> a crescent-shaped or semicircular formation, with
the dromons on one side and on the other, somewhat like horns or hands, with
the stronger and better dromons leading them, especially at the extremes. But in
the concave space of the semicircle, as a sort of head, should be Your Excellency,
so that you may carefully observe, arrange, and manage everything. If there
should be need of assistance somewhere you may attend to it with whatever
means you think most opportune. The crescent-shaped line should be formed so
as to cut off the enemy who have fallen into the encirclement.

51. Sometimes <you will form> the front in a straight line so that, when
necessary, you may fall upon the enemy with your prow first. Then, with the fire
from the siphons, you can set their ships ablaze.

10. The kamelavkion originally meant a head covering, a turban perhaps, so that, unrolled,
it resembled a flag. Although black, it incorporated various colors and designs to make it
effective in giving signals. The Arabic adaptation of ibn Mankall (ed. A. Shihoul, in Pryor-
Jeffreys, 653) suggests changing red to blue or some other color. See Pryor-Jeffreys, 397-399;
E. Piltz, *Kamelavkion und Mitra* (Stockholm, 1977).

526 Constitution 19

αὐτοὺς κατὰ πρόωρον καί, ἢ καθ' ἓνα ἢ κατὰ δύο, ἐπάγων τοὺς σοὺς δρόμους
τῷ ἐν πλοῖω τῶν πολεμίων αἰρήσεις ἵτην νίκην κατ' αὐτῶν.

νῆ'. Προσβάλλειν δὲ πολεμίους χρεὼν ἐν ναυμαχίᾳ, καὶ ὅταν τύχη αὐτοῦς
ναυαγήσει καὶ ὅταν ἀπὸ ζήτησ διαταραχθέντες ἀπονήσουσι, ἢ ἐν νυκτὶ ἐπελ-
θόντα ἡμῖν ἴσται τὰς ἐκεῖθεν ναὺς ἢ ἐν τῇ χερσὶ ἀσχολουμένων ἢ ὡς ἂν ἡ χρεία
καλέσῃ, καὶ αὐτοὺς ἐπινοήσεις καὶ ποιήσεις τὰς προσβολὰς.

νῆ'. Ποικίλης γὰρ οὐσίας τῆς τῶν ἀνθρώπων γνώμης, ἀδύνατόν τινα τὰ
μέλλοντα ἐμπίπτειν ἐν ταῖς τοιαύταις παρατάξεσιν ἢ προγινώσκειν ἢ προλέγειν
ἅπαντα. διὸ οὐδὲ τὰς κατ' αὐτῶν μεθοδεύειν ἀντιπαρατάξεις ἐν τῷ παρόντι
λόγῳ δυνατόν, ἀλλὰ τῆς θείας ἁπαντα ταῦτα προνοίας ἀναρτᾶν, καὶ δέσθαι
τοῦ Θεοῦ ἵνα ἐν τοῖς τοιοῦτοις δέξῃ καιροῖς καὶ βουλευέσθαι καὶ διανοεῖσθαι
δυναταί τις καὶ πράττειν τὰ δέοντα.

νθ'. Πολλὰ δὲ καὶ ἐπιτηδύματα τοῖς παλαιοῖς καὶ διη καὶ τοῖς νεωτέρους
ἐπενοήθη κατὰ τῶν πολεμικῶν πλοίων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς πολεμούντων, ὅσων τὸ
τε ἐσκευασμένον πῦρ μετὰ βροντῆς καὶ καπνοῦ προτύπου διὰ τῶν σφώνων
πεμπόμενον, καὶ καννίζον αὐτά.

ξ'. Καὶ τοξοβολιστοὶ δὲ ἐν τε ταῖς πρῶμαις καὶ ταῖς πρόωραις καὶ κατὰ τῶν
δύο πλευρῶν τοῦ δρόμου ἐκπέμπουσι σαγίττας μικρὰς τὰς λεγόμενας μυίας,
καὶ θηρία ἕτεροι ἐπενόησαν ἐν χύτραις κεκλεισμένα, καὶ κατὰ τῶν πλοίων τῶν
πολεμίων ῥιπτόμενα, ὅσων ὄφεις καὶ ἐχίδνας καὶ σαύρας καὶ σκορπίους καὶ τὰ
ὅμοια τούτων ἰοβόλα, ὧν συντριβομένων τὰ θηρία δάκνουσι καὶ συμβαίρουσι
διὰ τοῦ ἰοῦ τοὺς πολεμίους ἐσθλὴν τῶν πλοίων.

ξα'. Καὶ χύτρας δὲ ἄλλας ἀσβέστου πλήρεις, ὧν ῥιπτομένων καὶ συντριβο-
μένων, ὁ τῆς ἀσβέστου ἀτμός συμπνίγει καὶ σκοτίζει τοὺς πολεμίους, καὶ μέγα
ἐμπόδιον γίνεται.

ιβ'. Καὶ τρίβολοι δὲ σιδηρεῖ ῥιπτόμενοι ἐν τοῖς πλοίοις τῶν πολεμίων οὐ
μικρὰ λυτίζουσιν αὐτοὺς, καὶ ἐμποδίζουσιν πρὸς τὸν κατὰ τὴν ὥραν ὀφειλον-
τα ἀγῶνα.

327 αἰρήσεις... αὐτῶν Μ νικήσεις αὐτοῦς Α 328 χρεὼν Μ χρῆ Α 331 καὶ ποιήσεις Α
ποιήσῃ Μ 334 μεθοδεύειν Μ om. Α 335 ἀλλὰ... ἀναρτᾶν Μ μεθοδεύειν ἀλλ' εἰς τὴν
θεῖαν πρόνοιαν ἅπαντα ταῦτα ἀναρτῆναι Α 336 καιροῖς Μ καιροῖς δυναταί τις Α
337 δυναταί τις Μ om. Α 338 νεωτέρους Μ νέους Α 340 ἐσκευασμένον Μ ἐσκευαστὸν Α
| προτύπου Dain προσπύρου Μ προπύρου Α 341 καννίζον Μ κατακλόντα Α
352 ἐμποδίζουσιν Μ ἐμποδίσουσι Α

Naval Warfare 527

disarray. Attack them from the prow, positioning one or two of your ships
against one of the enemy's, and you will achieve victory over them.

57. It is necessary to move forward against the enemy in naval battle when
they happen to have suffered shipwreck and when, after having been tossed
about by a storm, they will have lost their effectiveness. Or come upon them by
night and set their ships on fire, or <attack> when they are occupied on shore,
or you yourself will devise and carry out the assaults as the situation demands.

58. The human mind is very complex. It is impossible for a person to discov-
er what will happen in these battle formations or to foresee or foretell
everything. In the present treatise, therefore, it is not possible to devise a way for
our battle lines to counteract theirs, but to make all these things dependent on
divine providence and to pray to God that in such critical moments one is able
to take counsel, to think things through, and to accomplish what is needed.

59. The ancients, as well as more recent authorities, devised many weapons
for use against enemy ships and against the fighting men in them, such as
prepared fire with thunder and fiery smoke discharged through the siphons,
blackening them with smoke.

60. Or catapults <placed> in both the prow and the stern and on the two
sides of the dromon, discharging small arrows that are called flies.¹¹ Still others
conceived of animals shut up in pots to be hurled against the enemy ships.
Among these would be snakes, vipers, lizards, scorpions, and other such
venomous creatures. When the pots are shattered, the animals bite and by their
poison wipe out the enemy on board the ships.

61. And other pots filled with unslaked lime. When these are hurled and
shattered, the vapor from the asbestos chokes and blinds the enemy and proves
to be a huge annoyance.

62. Iron caltrops hurled onto the enemy ships will cause them no little an-
noyance and will keep them from dutifully engaging in the battle at hand.

11. See *supra*, Const. 5, n. 3.

ἔγ'. Ἡμεῖς δὲ κελεύομεν καὶ πυρὸς ἐσκευασμένον πλῆρεις ἀκοντίζεσθαι καὶ
 355 χύτρας κατὰ τὴν ὑποδεχθεῖσαν μέθοδον τῆς αὐτῶν σκευασίας, ὡς συντρίβο-
 μένων ἐμπρησθήσεσθαι ῥαδίως τὰ πλοῖα τῶν πολεμίων.

ἔδ'. Χρησάσθαι δὲ καὶ τῇ ἄλλῃ μεθόδῳ τὸν διὰ χειρὸς βαλλομένον μικρῶν
 402 σιφώνων ὅπισθεν τῶν σιδηρῶν σκουταρίων παρὰ τῶν στρατιωτῶν | κρατου-
 μένων, ὅπερ χειροσάφωνα λέγεται, παρὰ τῆς ἡμῶν βασιλείας ἄρτι κατεσκευασ-
 360 μένα. ρίψουσι γὰρ καὶ αὐτὰ τοῦ ἐσκευασμένου πυρὸς κατὰ τῶν προσώπων τῶν
 πολεμίων.

ἔε'. Καὶ τριβόλοι δὲ μείζονες σιδηραὶ ἢ ἐν σφαρίοις ξυλίνους ἦλοι ὀξεῖς
 ἐμπρηγμένοι, στυπτοῖσι δὲ καὶ ἑτέρα ἔλη ἐνελημμένοι ἐμπυρσθέντα καὶ κατὰ
 τῶν πολεμίων βαλλόμενα, εἴτα πύπτοντα ἐν τοῖς πλοίοις διὰ πολλῶν μερῶν
 365 ἐμπρήσουσιν αὐτὰ.

ἔς'. Ἀλλὰ εἰ καὶ διὰ τὸ σφέσαι οἱ πολέμοιοι πατήσουσι τὴν αὐτῶν φλόγα οἱ
 πλείστοι τοὺς πόδας πληγίσονται κατ' αὐτὴν τὴν ἀκμὴν τοῦ πολέμου, καὶ οὐ
 μικρὸν ἔσται τοῖς ἐναντίοις ἐμποδὸν.

ἔζ'. Δυνατὸν δὲ καὶ διὰ τινων γερανίων λεγομένων, ἢ τινων ὁμοίων ἐπιτη-
 370 δευμάτων γαμματοειδῶν κύκλῳ περιστρεφόμενων ἢ πῖσαν ὑγρὰν πεπυρο-
 μένην ἢ σκεπὴν ἢ τινα ἑτέραν ἔλην ἐπύχουσι τοῖς πολεμικοῖς πλοίοις διὰ τῶν
 δρομίων δεμιουμένων, καὶ τοῦ μαγνάνου στρεφομένου κατ' αὐτῶν.

ἔη'. Δυνατὸν δὲ καὶ ἀνατρέψαι ὁλόκληρον τὴν ναῦν τῶν πολεμίων, ἐὰν
 πλευρὰν παρὰ πλευρὰν δῖσας αὐτὴν τῷ δρόμῳ, καὶ τῶν πολεμίων ἐφ' ἐν
 375 μέρος, ὡς εἰδῶσαι, πρὸς τὴν ἐκ χειρὸς μάχην συνδραμόντων, καὶ δοκούτων
 ἐπερίδεσθαι τὴν ἑαυτῶν ναῦν τῷ δρόμῳ, ἐπέλθῃ μὲν ἕτερος δρόμος κατὰ τῆς
 πλευρᾶς ἐν τῇ πρόμῃ τῆς πολεμίας καὶ ταύτην ὥθησιν σφοδρῶς τῇ συγκρού-
 σει, καὶ ὁ μὲν δρόμος δυνατὴ λύσας ἑαυτὸν τοῦ δεσμοῦ ὑποχωρήσῃ μικρὸν,
 ὥστε μὴ εἶναι ὡς ἔρεσμία τῆς πολεμίας, βαρὴς δὲ ὁ ἕτερος δρόμος πάσῃ
 380 δυνάμει <καὶ> πάντως ἀνατρέψῃ αὐτάνδρον τὴν πολεμὴν ναῦν. δεῖ δὲ
 κανονίσαι τὸν δεσμὸν μὴ πάντως κατ' ἰσότητά γεnéσθαι, ἀλλὰ μικρὸν ὑφεῖναι

354-355 ἐσκευασμένον... χύτρας M σκευαστοῦ γεγεμμένους χύτρας ἐμπρήσσειν κατ'
 αὐτῶν A 356 ἐμπρησθήσεσθαι... πολεμίων M ἐκείλους τὰ πλοῖα τῶν πολεμίων
 κατακαίρεται A 362 ἔε' A ἔε' M 363 ἐνελημμένοι Dain ἐνελημμένοι codd. 366 ἔε' A
 ἔε' M | πατήσουσι... φλόγα M τὴν αὐτῶν φλόγα πατήσουσι A 367 ἀκμὴν M συμβολὴν A
 369 ἔε' A ἔη' M 370 γαμματοειδῶν M γαμματοειδῶς A 371 ἑτέραν ἔλην M trsp. A
 372 καὶ M om. A 373 ἔη' A ἔη' M | ἀνατρέψαι... ναῦν M ὁλόκληρον τὸν ναῦν ἀνατρέψαι
 A 374-375 ἐφ'... εἰδῶσαι M ἐπὶ ἐν μέρος ὡς ἔθος ἔχουσι A 376 ἐπερίδεσθαι... ναῦν M
 ἐπακουσθήσονται τὸ ἑαυτῶν πλοῖον A 377 πλευρὰς M πλευρὰς τῆς A 378 δυνατὴν A
 συνήθη M 379 ἔρεσμία M ἀκούσθαι A 380 αὐτάνδρον M σὺν αὐτοῖς τοῖς ἀνδράσι A

63. But we command that pots full of the prepared fire, according to the
 prescribed method of their preparation, should be hurled; on shattering they
 easily burn up the ships of the enemy.

64. Make use also of the other method, that is, of the small siphons thrown
 by hand from behind the iron shields held by the soldiers.¹² These are called
 hand siphons and have been fabricated recently by Our Majesty. These too will
 throw the prepared fire into the face of the enemy.

65. Also larger iron caltrops or sharp nails hammered into wooden spheres,
 then wrapped in hemp or some other substance, set on fire, and thrown against
 the enemy. Falling in various places, they will set the ships aflame.

66. However, in order to extinguish the flames, the enemy will stamp on
 them and very many will injure their feet at the very height of battle and this
 will be no small hindrance to the enemy.

67. It is possible to use the so-called cranes or similar gamma-shaped
 contrivances that revolve in a circle. When the enemy ships are bound to your
 dromons, turn the machine around against them and pour on them either
 burning liquid pitch or a net or some other material.

68. It is possible to overturn an enemy ship completely if you tie it up
 side-by-side to your dromon. The enemy will race to one side, as they usually
 do, to engage in hand-to-hand fighting and they will seem to pit the whole force
 of their own ship against the dromon. Then another dromon should come up
 against the side of the enemy ship toward the stern and crash into it, giving it a
 strong push. <Our first> dromon then, having gotten itself loose from the chain,
 will be able to pull back a little, so it will not provide support for the enemy ship.
 The other dromon will then bear down with all its might and completely
 overturn the enemy ship with all hands. It is necessary to make sure that the
 chains are not absolutely equal but should allow for a little more space on the

¹². A hand siphon is illustrated in cod. Vat. Gr. 1605, fol. 36, reproduced in Sullivan,
Siegecraft, and Pryor-Jeffreys.

side of the enemy ship toward the rear so the dromon can make its impact in that place and capsize the enemy ship.¹³

69. In addition to these, it strikes me as very important—this is how we think about it nowadays—not to stick large spears out through the holes for the oars in the lower rowing bench to kill off the enemy.¹⁴

70. There is, however, something else that may prove more effective. If you come upon men with natural manual dexterity, follow the prescribed method in preparing to fill the enemy ship with water through the holes for the oars in the lower rowing bench of the dromon.

71. There are also other contrivances devised by the ancients to use in naval warfare and still more possibilities are conceivable. But it is not practical to write about these in the present volume because of its summary nature. It may, moreover, be harmful, for some matters should not be made known to the enemy lest they turn around and employ them against us. Once stratagems have been invented, it is possible for the enemy to take countermeasures and strategies against them. Each invention, then, should be kept secret until put into action.

72. If one searches through the encyclopedic volume of ancient tactics and stratagems, he will find more than these.¹⁵ Because of their unlimited number, as already noted, it is not possible to address fully in writing each one of the future eventualities.

73. Nonetheless, to sum it up, let the dromons be arrayed completely armed, with brave soldiers, able to engage in close combat, emboldened by courage of soul, well-instructed and well-trained. Arm them with weapons similar to those prescribed for soldiers on land, that is, they should be heavily armed. All those in the upper bank of rowers should be armed in this way.

74. You should personally see, O general, to the arrangement of the dromons, with a view to the quality and number of enemy ships. Our dromon should not have fewer fighting men than that of the enemy, but more if possible,

13. On the impracticality of this maneuver see Pryor-Jeffreys, 204–208.

14. The meaning of this and the following paragraph is not clear. M writes: “important ... not to” (μὴτε), whereas A has “important ... to” (ὁρτε). See Pryor-Jeffreys, 405–406.

15. “Encyclopedic volume” must refer to the *Sylloge iustorum*. See *supra*, Const. 18, n. 16, and Pryor-Jeffreys, 176.

γυνά τινα πλευρά κατά πρόμαν τῆς πολεμίας, δι’ ὧν ἐμπέσων ὁ δρόμων ὠθήσει πρὸς τὴν ἀνατροπὴν τῶν πολεμίων τὴν ναῦν.

385 ἔξῃ. Πρὸς τοῦτοις, καὶ τὸ νῦν ἐπινοηθέν, μίτε ἀπὸ τῆς κάτω τοῦ δρόμονος ἐλασίας διὰ τῶν ὁπῶν τῶν κωπῶν ἐξαγόμενα μέναιλα κατασφάττειν τοὺς πολεμίους τῶν λίαν μοι ἀναγκαίων δοκεῖ.

390 οἱ. Ἀλλὰ καὶ ἔτερον τοῦτων ἀναγκαϊότερον, εἴ γε χειρῶν εὐφῶν ἐπὶ τῶν τοῦ δια τῆς κάτωθεν τοῦ δρόμονος ἐλασίας τῇ υποδεχθείᾳ μεθοδῷ, δι’ ὁπῆς παρασκευάσει πλησθῆναι ὕδατος τὴν ναῦν τῶν πολεμίων.

395 οἱ. Εἰσὶ δὲ καὶ ἕτερα τοῖς | ἀρχαίοις ἐπινοηθέντα ἐν τῷ πλωτῷ πολέμῳ ἐπιτηδεύματα, καὶ ἔτι δὲ ἐπινοηθέντα δυνάμενα· ἅπερ ἐν τῷ παρόντι τεύχει γράφειν διὰ τὴν συντομίαν ἀναίκειον· τινὰ δὲ καὶ ἀσύμφορον διὰ τὸ μὴ πρὸς βλ- κέσθαι τοῖς πολεμίοις καὶ μάλλον ἐκείνους αὐτοῖς χρήσθαι καθ’ ἡμῶν, τὰ γὰρ στρατηγήματα ἀπαξ κατανοηθέντα, ἀντιστρατηγείσθαι καὶ καταμεθοδεύσθαι

400 οἱ. Πλὴν κεφάλαιον εἰπεῖν, ἔστωσαν οἱ δρόμονες ἐκπολισμένοι τελείως ἀπὸ τε στρατιωτῶν ἀνδρείων καὶ ἐκ χειρὸς μάχεσθαι δυνάμενων, καὶ τῷ τῆς ψυχῆς παραστήματι πολυμῶν, καὶ πεπαιδευμένων καὶ γεγυμνασμένων. οὗτοι δὲ ἔστωσαν καθωπλισμένοι ὅπλας ὁποῖοις καὶ ὁ ἐν τῇ ἐξηρᾷ στρατιῶντις ὀπλίσθηναι διώριστα, δηλονότι κατάφρακτος, καὶ οὕτω πάντες οἱ τῆς ἀνω ἐλασίας ὀπλισθήσονται.

405 οἱ. Πρὸς δὲ τὴν τῶν ἐχθρῶν ποιότητα καὶ ποσότητα τῶν πλοίων, καὶ αὐτὸς, ὁ στρατηγὴς, διασκευάσει τοὺς δρόμονας, ὥς ἂν μὴ ἐλάττωνα στρατῶν ἔχη ὁ ἡμέτερος δρόμων τοῦ πολεμίου, ὅστις μάλιστα εἰς ἰσόπαλον ἐλθεῖν εὐτρεπίζεται

400 ad πλην de novo inc. W

384, 387 A om. M | μίτε M ὥστε A 385 ὁπῶν M ὁπῶν ἦτοι τροπήματων A | ἐξαγόμενα M ἐκφερόμενα A 386 λίαν M λίαν A 387 οἱ A om. M | τοῦτων M τοῦτον A 390 οἱ A οἱ M 391 τεύχει M om. A 392–393 πρὸς βλίσσθαι M φασκίλλεσθαι A 393 ἐκείνους ... χρήσθαι M ἐκείνους χρήσθαι αὐτοῖς A 394 κατανοηθέντα M κατανοηθέντα δυνάμει A 395 δυνάμει M om. A 397 οἱ A οἱ M | συνελημμένον ... τε M om. A 399 ὥστε M καὶ ὥστε ἀλλὰ A 400 οἱ A οἱ M 406 οἱ A οἱ M om. W 407 ὥς ἂν MW καὶ καθωπλιστῆς ὅπως A 408 ἰσόπαλον MW τὴν μάχην A | εὐτρεπίζεται MW ἐκτομαίεται A

especially if one is getting set for an evenly matched battle with <the ships> bound to one another. When both forces are brave, if it comes to fighting, the more numerous will prevail.

75. Now if you should observe that the enemy has ships with a large number of men and a larger army on board, you should make your dromons equal in number. Select the best from among all of your men and arm a sufficient force of them on fully equipped and strong dromons. In such a situation, either put the soldiers from two ships aboard one or else, as was said, from your whole force select the very best so they will add up to two hundred soldiers or more for one dromon. The result will be that, in the number and size and enthusiasm of the dromons and of the soldiers you will be superior to the ships of the enemy. With God's help you will gain victory over them.

76. You must also equip smaller and lighter dromons than usual that can pursue the enemy and catch up to them but if pursued themselves will not be caught. You should have these at a time when they are particularly useful either to cause some harm to the enemy or not to suffer any harm from them.

77. Get large and small dromons ready that match the kind used by hostile ethnic forces. For the fleet of ships of the barbarian Saracens is not the same as that of those called Northern Scythians.¹⁶ For the Saracens make use of larger and slower <ships called> koubbaria, whereas the Scythians use ships that are smaller, lighter, and faster. Because they come into the Euxine Sea from rivers, they cannot use larger vessels. These are enough remarks about battle formations.

78. When you wish to withdraw from battle, form the line of your dromons in a crescent shape, as we said. Make your retreat in this manner because such a

¹⁶ Saracens: see *supra*, Const. 18. Koubbaria is from the Arabic; see Pryor-Jeffreys, 513, n. 61. Northern Scythians, in this case, designates the people known as Rhos who sailed down the Dnieper to the Black Sea in small ships. The later manuscript, A, as well as the paraphrase of Ouranos, specifically calls them Rhos (Ῥοῦ). Their route is recorded in *DAI*, 9, pp. 56–62; see *DAI Commentary*, 16–31. Cf. Const. 14, n. 10.

μάχην, διά τοῦ εἰς ἀλλήλους δεσμοῦ, ἀλλ' εἰ δυνατὸν καὶ πλείονα ἀμφοτέρων γὰρ ἀνδρείας, εἰ σύνορα, μαχομένων, οἱ πλείονες προτερήσουσι.

οὐ'. Ἐὰν γὰρ συνοράς ἔχῃν τοὺς πολεμίους πολυανδρόμενα πλοῖα καὶ πλείονα στρατὸν ὑποδεχόμενα, οὐς ἰσάσεις καὶ αὐτοὺς τοὺς σοὺς δρόμους ἐν πλήθει ἐκλέξῃ δὲ ἀπὸ πάντων τοὺς ἀρίστους, καὶ ἐξ αὐτῶν ἐξοπλίσεις τὴν ἀρκούνσαν δύναμιν διὰ δρομίωνων τελείων καὶ ἄλκιμωτάτων ὧστε, εἰ οὗτω τύχῃ, ἢ τῶν δύο τὸν στρατὸν εἰς ἓνα ἐμβάσεις ἢ ἐκ πάντων ἐπιλέξῃ τοὺς ἀρίστους, ὡς εἴρηται, καὶ γενήσονται ἀκρι καὶ διακοσίων στρατιωτῶν ἢ καὶ πλείω κατὰ δρόμονα ἓνα, ὡς ἂν καὶ τῷ πλήθει καὶ τῷ μεγέθει καὶ τῇ εὐνοχίᾳ τῶν τε δρομίωνων καὶ τῶν στρατιωτῶν καθυπέρτερος τῶν πολεμικῶν πλοίων γενόμενος, σὺν Θεῷ τὴν κατ' αὐτῶν ἀπολήνῃ νίκην.

οὐ'. Δεῖ δὲ σε καὶ μικρότερους ἐξοπλίσῃν δρόμους καὶ ἐλαφρότερους τῶν | ^{W₂₉} συνηθῶν, ὥστε καὶ διώκοντας καταλαμβάνειν τοὺς πολεμίους, καὶ διοικόμενους μὴ καταλαμβάνεσθαι, | καὶ τούτους ἔχειν ἐν καιρῷ τῆς ἀρμοζούσης αὐτοῖς ^{W₂₀} χρείας, ὥστε δύνασθαι αὐτοὺς, ἢ δρᾶσαι κακὸν τι τοῖς ἐχθροῖς ἢ μὴ παθεῖν κακὸν τι παρ' αὐτῶν.

οὐ'. Μικροὺς δὲ καὶ μεγάλους δρόμους κατὰ τὴν ποιότητα τῶν πολεμίων ἔθνων κατασκευάσεις, οὐ γὰρ ὁ αὐτός ἐστιν στόλος τῶν πλοίων τῶν τε Σαρακηνῶν βαρβάρων καὶ τῶν λεγομένων Βορείων Σκυθῶν. οἱ μὲν γὰρ Σαρακινοὶ κομβηβρίους χρίονται μείζονα καὶ ἀργότεροι, οἱ δὲ οἷον ἀκατίους ἐλάττωσι καὶ ἐλαφρότεροι καὶ ταχέιοι οἱ Σκυθαὶ. διὰ ποταμίων γὰρ εἰς τὸν Εὐξείνιον ἑμπίπτοντες πόντον οὐ δύνανται μείζονα χρῆσασθαι πλοίοις, καὶ ταῦτα μὲν περὶ παρατάξεων εἰρήσθω.

ση'. Ὅταν δὲ ἀπαλλαγῇαι βούλῃ τῆς μάχης, μηννοεῖδός, ὡς εἴρηται, τὴν παρατάξιν τῶν δρομίωνων ποιήσας, οὕτως ὑποχωρήσεις διὰ τὸ ἀσφαλὲς εἶναι τὸ

420 ad τῶν des. M

409 δεσμοῦ MW δεσμοῦς A 410 εἰ τύχοι MW om. A | προτερήσουσι MW ὑπερνικήσουσι A 411 οὐ' A οὐ' M | πολυανδρόμενα... καὶ MW om. A 412 οὐς ἰσάσεις De οὐσάσεις codd. 413 ἐξοπλίσεις MA καταστρίσεις W 414 ἄλκιμωτάτων MW ὀχυρωτάτων A 415 τὸν στρατὸν MA τὸν στρατὸν W 417 πλείω MW πλείονες A | ἓνα A om. MW 417–418 καὶ... καθυπέρτερος MW τῶν δρομίωνων καὶ τῇ εὐνοχίᾳ τῶν στρατιωτῶν ἐπικρατέστερος A 419 ἀπολήνῃ νίκην MW νίκην ἀπολήνῃς A 420 οὐ' A οὐ' MW 423 δρᾶσαι... ἐχθροῖς W κακὸν τι ποιήσαι τοὺς ἐχθροὺς A 423–424 παθεῖν... τι W παθεῖν τι κακὸν A 425 οὐ' A om. W 426 ἐστὶν W ἐστὶ A 427 βαρβάρων W om. A | λεγομένων W λεγομένων βίας ἦσαν A | σαρακινοὶ A om. W 428 οἱ δὲ A οἱ βάρβαροι οἱ δὲ W | ἐλάττωσι W μικροῖς A 429 ταχέιοις W γοργοῖς A 430 μείζονα... πλοίοις W μείζονα ἔχειν πλοῖα A 431 παρατάξεων W τάξεων A 432 ση' A om. W

534 Constitution 19

Naval Warfare 535

τοιούτων σχήμα ἐν ταῖς τοιαύταις | καὶ προόδοις καὶ ὑποχωρίσεσιν, ὥς τινες W⁴⁴⁰
 435 τῶν παλαιῶν μαρτυροῦσι τῷ τρόπῳ τούτῳ χρησάμενοι.

οθ'. Μετὰ δὲ τὴν λύσιν τοῦ πολέμου δέον σε, ὦ στρατηγέ, τὰ, ὡς εἰκόσ,
 κερδιθῆναι ἀπὸ τῶν πολεμίων λάφυρα ἐξ ἴσου διαμερίζειν τοῖς στρατιώταις καὶ
 ἀριστοποιεῖν καὶ φιλοφρονεῖσθαι αὐτοῖς καὶ πανδασίαν ποιεῖσθαι καὶ εὐχαρίαν
 εἰς αὐτοῖς, καὶ τοὺς μὲν ἀριστεύσαντας καὶ δωρεῶν καὶ τιμῶν ἀξιώσαι, τοὺς δὲ

440 τὶ ἀνάξιον στρατιώτου ποιήσαντας ἐπιτιμῆσαι δέοντως.

π'. Τῶθι δέ, ὦ στρατηγέ, οἱ πληθεῖς δρομίων ἀνάνδρους ἐχόντων στρατιώ-
 τας οὐδὲν ἰσχύει, οὐδ' ἂν καὶ πρὸς ὀλίγους μετρήσωνται τοὺς ἐναντίους ἀνδρεί-
 ον καὶ εὐρύχουν, οὐτε γὰρ πολυπληθία ἀνδρῶν κατὰ ὀλίγων ἰσχύσει, εἰ μὴ καὶ
 τῇ προθυμίᾳ καὶ τῇ ὀπλίσει στρατιώται ἀληθεῖς ἀποδείκνυνται. τί γὰρ οὐκ

445 ἐργάσανται δεινὸν καὶ ὀλίγοι λίκτοι πρὸς πολλὰς | χυλίας ποιμήνους; W⁴⁴¹

πα'. Διὸ χρή σε ὅραν ἅπαντα μετὰ ἀκριβείας ἀπάσης τὰ τῶν ἐχθρῶν, ὡς
 διάκεινται, καὶ οὕτως τὴν τε τῶν δρομίων κατασκευὴν καὶ τὴν τῶν στρατιω-
 τῶν ὅπλων καὶ τὸ πλῆθος αὐτῶν καὶ τὸ μέγεθος καὶ τὰ ἄλλα ἐπιτηδεύματα
 ἁρμοδίως κατὰ τῶν ἐναντίων παρασκευάζειν. ἔχειν δὲ καὶ μικροὺς δρόμους
 450 καὶ ταχέας, οὐ πρὸς πόλεμον ἐκοπλισμένους, ἀλλὰ πρὸς τὰς βίβλους καὶ τὰ
 μανδύατα καὶ τὰς ἄλλας ἀπαντάσας ὁμοίως χρεῖας, καὶ ἐπὶ τὰ τε μονήρια λεγό-
 μενα καὶ τὰς γαλαίας, πλὴν καὶ αὐτοὺς ἐνόπλους διὰ τὰ τυχερῶς συμπίπτοντα.
 πβ'. Καί σε δὲ αὐτὸν διὰ πάντων εἶναι δεῖ σπουδαῖον καὶ γενναῖον καὶ

455 ἀτάραχον καὶ ὀξὺν ἐν ταῖς ἀναγκαῖαις μάχαις τῶν πραγμάτων ἐγχειρήσεσσι τε W⁴⁴²

καὶ πράξεσιν ἵνα καὶ Θεῷ εὐάρεστος καὶ τῇ ἡμετέρᾳ ἐκ Θεοῦ βασιλείᾳ | εὐχρη-
 στός τε καὶ δοκιμὸς ἀναφανείς στρατηγός, ἀμφοτέρωθεν κερδίῃς τὰς ἀξίας
 τῶν πόνων ἀμοιβάς, ἐκ Θεοῦ μὲν μισθοὺς ἀθανάτους ὑπὲρ τῆς αὐτοῦ κληρο-
 νομίας ἀγωνιζόμενος, ἐξ ἡμῶν δὲ καὶ δωρεάς καὶ τιμὰς τὰς προσκοῦσας, μὴ
 ψευδόμενος τὴν κλήσιν, ἀλλ' ἀληθὲς στρατηγός καὶ ὦν καὶ καλούμενος.

460 <πγ' /> Τσαυτὰ καὶ περὶ ναυμοχίας ὡς ἐν συνόψει μετρίως εἰρήσθω.

434-435 τινες...τούτω W μαρτυροῦσι τινες τῶν παλαιῶν τούτω τῷ τρόπῳ A 436 οθ' A
 om. W 437 διαμερίζειν W διαμερίζειν ἐν A 438-439 κατ'...καὶ W om. A 440 τὶ
 ἀνάξιον W trsp. A 441 π' A om. W | τῶθι W γίνωσκε A 443 πολυπληθία W πληθος A
 446 πα' A om. W | ὁρᾶν W συνορᾶν A | ἀπάσης W πάσης A 449-450 δρομίων...ταχέας
 W καὶ ταχέας δρομίων A 450-451 τὰ μανδύατα A τὰς δαπανὰς W 452 τυχερῶς
 συμπίπτοντα W ὡς εἰκόσ καὶ κατὰ τύχην ἐμπιπτόντα A 453 πβ' A om. W ante
 455-456 εὐχρηστός scr. titulum const. xx W 458 δωρεάς...τιμὰς W trsp. A 459 ἀληθὲς
 A ἀληθος W 460 πγ' ci. De om. codd.

formation is safe in these circumstances both for advancing and retreating, according to the testimony of the ancients who have made use of this method.

79. After the conclusion of the battle, it is necessary for you, O general, to divide up the spoils likely to be taken from the enemy equally among the soldiers. Provide special dinners for them, give them favors, prepare a banquet and festivities for them. Bestow honors and gifts on those who have distinguished themselves and inflict the appropriate punishment on those who have acted in a way unworthy of a soldier.

80. Realize, O general, that a large number of dromons with unmanly soldiers on board accomplishes nothing, not even if they should be fighting against a small number of the enemy who are brave and courageous. Nor will a large number of men against a few accomplish anything unless they show themselves by their enthusiasm and armament to be true soldiers. What terrible things will a few wolves not wreak against many thousands of sheep?

81. Therefore, it is necessary for you to observe with total accuracy the disposition of the enemy, and so prepare the outfitting of your dromons and the armament of your soldiers, their number and size and the rest of the equipment in proper fashion against the enemy. Also have small and fast dromons, not equipped for battle, but for scouting, <conveying> orders, and other needs that may occur, and still others called monoremes and galleys, which are armed for situations that arise by chance.

82. In everything you yourself must be serious, high-minded, calm, and sharp-witted in your endeavors and actions, especially under the pressure of events, in order that having shown yourself to be well pleasing before God and having shown yourself before Our God-given Majesty as a most capable and proven general, you may gain from both the deserved rewards of your labors: from God immortal rewards for your struggles on behalf of his inheritance, and from us appropriate honors and gifts, because you have not made false your title, but you are a true general and are called such.

<83.> As in a summary, let this be enough said about naval warfare.

Ek II: VI. Leo'nun *Taktika* İsimli Eserindeki *Deniz Harbine Dair* Bölümünün John Pryor ve Elizabeth M. Jeffreys Tarafından Yapılan İngilizce Çevirisi⁷³

484	APPENDIX TWO <i>Ναυμαχικὰ Λέοντος Βασιλέως</i> Περὶ ναυμαχίας βουλόμεθα διατάσθαι, περὶ ἧς οὐδὲν μὲν ἐν τοῖς παλαιαῖς τακτικαῖς κεκανονισμένον εὑρόμεν· ὅφ' ἂν δὲ σποράδην ἀνέγνωμεν καὶ δι' ὀλίγης πείρας τοῦ νῦν καιροῦ παρὰ τῶν πλοῦμων ἡμῶν στρατηγῶν ἀνεμάθομεν, τὰ μὲν πεποιητόων, τὰ δὲ παθόντων, ἀναλεξόμενοι μικρὰ τινα καὶ ὅσον ἀφορμὴν δοῦναι τοῖς ἐπὶ θαλάσσης μάχεσθαι μέλλουσιν διὰ τῶν ποτε λεγομένων φηρηδῶν, νῦν δὲ δρομίων καλουμένων, ἐν ὁλίτοις διορισμέθεα. β² Πρῶτον μὲν οὖν, ὃ στρατηγὴ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, δεῖ εἶναι σε ἐπιστήμονα τῆς ναυμαχικῆς ἐμπειρίας καὶ τάξεως, καὶ προσκοπεῖν, καὶ προγινώσκειν τὰς τῶν ἀέρων καὶ τῶν πνευμάτων κινήσεις διὰ τῆς τῶν φαινόμενων ἀστέρας καὶ ἐν ἀστροῖς σημείων πείρας καὶ τῶν κατὰ τὸν ἥλιον τε καὶ τὴν σελήνην γινόμενων ἐπισμειώσεων· ἐπιγινώσκειν δὲ καὶ τῆς τῶν καιρῶν ἐναλλαγῆς τὴν ἀκριβείαν, ὥς ἂν ἔχων περὶ πάντα ἐμπείρους διαφωλάντη ἀσφαλῆς καὶ ἀκίνδυνος ἀπὸ τῶν τῆς θαλάσσης χειμάνων. γ Κατασκευασθῆναι δὲ δεῖ καὶ δρόμιας ἀρκεσύντας πρὸς ναυμαχίαν κατὰ τῶν ἀντιστρατευομένων πλοῦμων πολέμων καὶ πρὸς τὴν ἐκείνων κατάστασιν καὶ τῶν σὺν ποιήσασθαι τὴν κατασκευὴν δυνατὴν πρὸς ἅπαντα ἐκεῖνοις ἀντιμάχεσθαι. δ Ἡ δὲ τῶν δρομίων κατασκευὴ μῆτε τάνυ ἔστω παχύεια, ἵνα μὴ ἄργοι γένωνται ἐν ταῖς ἐλασίταις, μήτε λίαν εἰς λεπτότητα ἐξεργασμένη, ἵνα μὴ ἀσθενὴς οὖσα καὶ σαθρὰ ταχέως ὑπὸ τῶν κυμάτων καὶ τῆς τῶν ἐναντίων συγκρούσεως διαλύηται· ἄλλὰ σύμμετρον ἔχέτω τὴν ἐργασίαν ὁ δρόμος, ἵνα καὶ ἐλαυνόμενος μὴ λίαν ἔστιν ἄργος καὶ κλυδωνιζόμενος ἢ παρὰ τῶν ἐχθρῶν συγκρουόμενος ἰσχυρότερος διαμένῃ καὶ ἄρρηκτος. ε᾽ Ἐχέτωσαν δὲ καὶ πᾶν πρὸς ἐξαρτησιὸν δρόμιας ἀπαρ- λευτὰ καὶ διπλὰ, οἷον αὐχένιας, κόπας, σκαρμιοὺς, σχοινία, κάρυα, καὶ τὰ ἄρμενα δὲ αὐτῶν καὶ κερατάρια καὶ κατάρτια καὶ ὅποια ἄλλα ἡ ναυτικὴ τέχνη πρὸς χρεῖαν ἀπαιτεῖ. Ἐχέτω δὲ καὶ ἐκ περισσοῦ ξύλα τινα ἐγκοιλία καὶ σάνιδας καὶ
-----	---

	APPENDIX TWO [a] LEO VI, <i>ΝΑΥΜΑΧΙΚΑ ΛΕΟΝΤΟΣ ΒΑΣΙΛΕΩΣ</i>, EDITION AND TRANSLATION¹ AND APPENDIX TWO [b] LEO VI, <i>EK TOY KYTOY ΛEONTOS TOY BΑΣIΛEΩΣ</i>, EDITION AND TRANSLATION Technical terms, the understanding and translation of which are discussed elsewhere in the text, are asterisked the first time they are used. They may be accessed through the Index. ¹ Edited from a microfilm of folios 323v-331v of the tenth-century manuscript Milan, Biblioteca Ambrosiana, MS. B 119-sup. [Igr. 139], referred to by Dain and hereafter here also as MS. A. In this manuscript, Constitution XIX of Leo VI's <i>Taktika</i>, <i>Περὶ θαλασσομαχίας</i>, was excerpted from the rest of the <i>Taktika</i> and transferred to the beginning of the section on naval warfare in the manuscript under the heading <i>Ναυμαχικὰ Λέοντος Βασιλέως</i>. See above pp. 180-81. A text was published in Dain, <i>Naumachia</i>, pp. 19-33; however, Dain's photographs of the Ambrosiana manuscript were destroyed in World War Two and he was compelled to rely on his notes made in 1931. It is clear that at some points he confused the text of the Ambrosiana manuscript with those of Constitution XIX in other manuscripts of the <i>Taktika</i>. We have compared this text to the composite one published by Migne from the edition of Joannes Meursius the elder in PG, 107. Although the wording is frequently different, the PG edition adds nothing to the understanding of this text.
--	---

⁷³ Pryor, J. H.-E. M. Jeffreys, *The Age of ΔΠΟΜΩΝ, The Byzantine Navy ca 500-1204*, Brill, Leiden-Boston 2006, s. 483-517.

485	ΝΑΥΤΑΜΑΧΙΚΑ ΛΕΟΝΤΟΣ ΒΑΣΙΛΕΩΣ <i>The Naval Warfare of the emperor Leo</i> We wish to discuss naval warfare, [a topic] on which we have found no prescription in the old tactical [manuals]. We have read these at random and we have acquired a little experience of the present time from our naval <i>stratēgoi</i>*, both of what they had done and what they had suffered, [and] having selected some brief [examples] to give something of a starting point for those about to fight at sea in [what were] once called <i>trīreis</i>* (triremes) but [are] now known as dromons, we will set [this] out succinctly. 2 First, <i>stratēgos</i> of the naval force, you must have knowledge of naval practice and formation, and [know how] to look out for and anticipate shifts in the airs and breezes through experience of the stars that appear and of the signs in the stars and [through experience of] the marks that happen on the sun and the moon. And [you must] have a precise knowledge of the change of the seasons, so that, being experienced in these, you may be preserved safe and sound from storms at sea. 3 [You] must equip dromons that are adequate for naval warfare against the enemy ships campaigning against you and against their condition, and [you must] make your [ships'] equipment able to withstand them in all respects. 4 The construction of the dromons should be neither too heavy, or they will be sluggish when under way, nor built too lightly, or they will be weak and unsound and quickly broken up by the waves and the attacks of the opposition. Let the dromon have suitable workmanship so that it is not too sluggish when under way and remains sturdy and unbroken when in a gale or struck by the enemy. 5 There should be a complete supply in duplicate of the fittings of a dromon, such as rudders (<i>auchénes</i>*), oars, tholes (<i>skarmoi</i>*), oar-grommets (<i>schoinia</i>*), blocks (<i>karya</i>*), and their sails, and yards (<i>kerataria</i>*), and masts (<i>kataria</i>*), and everything else the nautical art considers necessary. [The ship] should also have
486	APPENDIX TWO στουπία καὶ πίσσαν καὶ ὀρόπισσον· καὶ ναυπηγὸν μετὰ πάντων τῶν ἐργαλείων αὐτοῦ ἕνα τῶν ἐλατῶν, οἷον σκεπάρνου, τρυπάνου, πρίονος καὶ τῶν ὁμοίων. ζ' Ἐγένετο δὲ πάντας τὸν σίφωνα κατὰ τὴν πρόφραν ἐμπροσθεν χάλκῳ ἠψυεσμένον, ὡς ἔθος, δι' οὗ τὸ ἐκκευασμένον πῦρ κατὰ τῶν ἐναντίων ἀκοντίσει. Καὶ ἀνῶθεν δὲ τοῦ τοιοῦτου σίφωνος ψευδοδάτιον ἀπὸ σπινίδων, καὶ αὐτὸ περιτετευχισμένον σπινίσι, ἐν ᾧ στήσονται ἄνδρες πολεμισταὶ τοῖς ἐπερχομένοις ἀπὸ τῆς πρῶρας τῶν πολεμίων ἀντιμαχόμενοι, ἢ κατὰ τῆς πολεμίας νηὸς ὅλης βάλλόντες δι' ὧσων ἂν ἐπινοήσωσιν ὅσων. ζ' Ἀλλὰ καὶ τὰ λεγόμενα ξυλόκαστρα περὶ τὸ μέσον τοῦ καταρτίου ἐν τοῖς μεγίστοις δρόμοσιν ἐπιστήσουσι περιτετευχισμένα σπινίσι, ἐξ ὧν ἄνδρες τινὲς εἰς τὸ μέσον τῆς πολεμίας νηὸς ἀκοντίσουσιν ἢ λίθους μυλικοὺς ἢ σιδηρὰ βαρέα, οἷον μαζζία ξυφειδῆ, δι' ὧν ἡ τὴν ναῦν διαθρήψουσιν, ἢ τοὺς ὑποκειμένους συνθλάσουσι, σφοδρῶς καταφερόμενα, ἢ πολεμίων ἢ τοὺς ἐν αὐτῇ θανατόσιν. Ἐκαστος δὲ πᾶν δρομίων εὐμηκτὴς ἔστω καὶ σύμμετρος, ἔχων τὰς λεγόμενας ἐλασίας δύο, τὴν τε κάτω καὶ τὴν ἄνω. η' Ἐκάστη δὲ ἐχέτω ζυγὸς τὸ ἐλάχιστον κε' ἐν οἷς οἱ κομπλάται καθεσθίσανται, ὡς εἶναι ζυγὸς τοὺς ἅπαντας κάτω μὲν κε', ἄνω δὲ ὁμοίως κε'. ὁμοῦ ν'. Καθ' ἕνα δὲ αὐτῶν δύο καθεζέσθωσαν οἱ κομπλάταιντες, εἰς μὲν δεξιά, εἰς δὲ ἀριστερά, ὡς εἶναι τοὺς ἅπαντας κομπλάτας ὁμοῦ τοὺς αὐτοὺς καὶ σφραγιστάς τοὺς τε ἄνω καὶ τοὺς κάτω ἄνδρας ρ'. Ἔξω δὲ τοῦσιν τὸν κένταρχον τοῦ δρόμωνος καὶ τὸν τὸ φάμουλον κατέχοντα καὶ τοὺς δύο κυβερνήτας τῶν τοῦ δρόμωνος αὐγέων, οὓς καλοῦσι πρωτοκαράβους, καὶ εἴ τινα ἕτερον δέον εἰς τὴν τοῦ κεντάρχου ὑπερσίαν. Τῶν δε προρραίων ἐλατῶν οἱ τελευνταῖοι δύο, ὁ μὲν ἔστω σίφωνάτωρ, ὁ δὲ ἕτερος ὁ τὰς ἀγκύρας βάλλων κατὰ θέλασαν, ἵγουν τὰ σιδηρὰ ἔστω δὲ καὶ ὁ πρῶτος ἄνω τῆς πρῶρας καθήμενος ἐνοπλος. Καὶ ὁ τοῦ ναυάρχου δέ, ἥτοι τοῦ κεντάρχου, κράβατος ἐπὶ τῆς πρύμνης γινέσθω, ὁμοῦ μὲν ἀφανισμένον δεικνύων τὰν ἄρχοντα, ὁμοῦ δὲ

καὶ φυλάττων ἐν καιρῷ συμβολῆς ἀπὸ τῶν ῥιπτομένων βελῶν παρὰ τῶν ἐναντίων, ἐξ οὗ καὶ ἕκαστα βιάσων πρὸς τὴν χρείαν μάλιστα κελεύσει ὁ ἀρχὼν τὸν δρόμονα.

θ' Καὶ ἕτεροι δὲ δρόμονες κατασκευάζεσθαι σοὶ πούτων μείζονες, ἀπὸ δικαστῶν χωροῦντες ἀνδρῶν ἢ πλέον τούτων ἢ ἔλαττον κατὰ τὴν χρείαν τὴν δέουσιν ἐπὶ καιροῦ κατὰ τῶν ἐναντίων· ὧν οἱ μὲν ν' εἰς τὴν κάτω ἑλίσσιν υπουγρήσουσιν, οἱ δὲ ρ' καὶ ν' ἀνω ἐστῶτες ἅπαντες ἐνὸς τοῦ μισθοῦ πολεμίοις.

ι' Ἐπὶ δὲ καὶ κατασκευάσεις δρόμονας μικροτέρους γοργιάτους, οἷονεὶ γαλέας ἢ μονήρεις λεγόμενους, ταχυνούς καὶ ἐλαφροῦς, ὡς περὶ χρῆσιν ἐν τε ταῖς βίγλαις καὶ ταῖς ἄλλαις σπουδαῖς χρείαις.

ια' Καὶ ἑτέρας δὲ ναῦς ποιήσεις φορηγούς καὶ ἱππαγούς τοῦλοδου δίκην, αἵτινες τὴν ἀποσκευὴν ἔσασαν τῶν στρατιωτῶν βαστάσουσιν, ἵνα μὴ δι' αὐτὴν βαρύνωνται οἱ δρόμονες καὶ μάλιστα ἐν ἀγῶνι καιρῷ, ὅτε δὲ χρεία μικρὰς διαπάνης ἢ ὅπλων ἢ ἄλλης ὕλης ἐκείθεν ἀναλαμβάνουσι τὰς διοικήσεις.

ιβ' Τὸν δὲ τῶν δρομώνων ἀριθμὸν καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς στρατιωτῶν ἀνεκαστὸν ἔστιν καὶ ἀριθμὸν διορίσασθαι.⁷ ἡ γὰρ κατὰ τὸν καιρὸν χρεία πρὸς τὴν τῶν ἀνταγόμενων πολεμίων δύναμιν, ὡς ἂν ἀπατήσῃ καὶ τὸ πλῆθος τῶν δρομώνων. Καὶ πάλιν τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἐν αὐτοῖς λαοῦ κατὰ τὸ μέγεθος τῶν πλοίων καὶ τὴν δέουσαν ἐν αὐτοῖς πολεμικτὴν ὀπλίσιν οὕτω καὶ ποιήσεις.

ιγ' Προσέτι δὲ καὶ τὰ σκευοφόρα καὶ ἱππαγὰ πλοία τοὺς ἐν αὐτοῖς ἄρκοῦντας, ἔξουσι ναῦτας, οὐδὲ αὐτοὺς ἀνέλους, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἔχοντας καὶ στήτας καὶ ῥιπάτια καὶ εἴ τι χρειῶδες πρὸς πόλεμον ἕτερον διὰ τὰς ἀναγκαίας περιστάσεις. Ἐπιφερέσθωσαν δὲ καὶ περισσὰ ὅπλα· ποτὲ γὰρ καὶ λευόντων ὅπλων, ἐκείθεν οἱ στρατιῶται λήβωσιν. Τὰ δὲ τοιαῦτα πλοία καὶ ὅπλα ἐχέτωσαν καὶ μάγισσιν καὶ τὰ ἄλλα ὅπλα πρὸς χρείαν, εἰ τύχῃ μὴ ποτε ἐπλεέτωσιν καταδανειόμενα ἐν ταῖς μάχαις.

⁷ Cf. Appendix Three, §3.1.

some extra timbers, [that is] floor timbers (*enkoiliai**), and planks, and tow, pitch, and liquid pitch. And, one of the oarsmen [should be] a shipwright with all the tools, such as an adze, an auger, a saw, and the like.

6 Most importantly [the ship] should have a *siphōn** (flame-thrower) in front at the prow, bound in bronze, as is usual, through which processed fire can be hurled against the enemy. Above this *siphōn* [there should be] a false floor (*pseudopation**) of planks, itself fortified with planks, on which marines can stand to fight those attacking from the prow of the enemy or to throw whatever weapons they can devise against the whole enemy ship.

7 Moreover they will set up the so-called *xylokastra** (wooden castles), fortified with planks, around the middle of the mast on the largest dromons, from which men will throw into the middle of the enemy ship mill stones or heavy iron [weights], like sword-shaped blooms,³ with which they will either break up the ship or crush those underneath as [the weights] crash down heavily, or they will be able to achieve some other result, either setting fire to the enemy ship or killing those in it. Each of the dromons should be long and [well] proportioned with two *elasiai** (oar-banks), one below and one above.⁴

8 Each [oar-bank] should have at a minimum twenty-five *zygoi** (thwarts), on which the oarsmen will be seated, so that in all there are twenty five thwarts below and similarly twenty five above, making a total of fifty. Two oarsmen should sit on each of these [thwarts], one on the right and the other on the left, so that all the oarsmen together themselves [are] also soldiers, both those above and those below, [total] one hundred men.⁵ Apart from these [there should be] the *kenarchos** ("captain") of the dromon and the one who keeps the standard and the two *kybernētai** (helmsmen) [in charge] of the rudders of the dromon, who they⁶ call *prōtokaraboi**, and anyone else who is required in the service of the *kenarchos*. Of the last two oarsmen at the prow, one should be the *siphōnaitēs** (operator of the flame-thrower), the other should be the one who throws the anchors, that is the "irons", into the sea. The bowman sta-

³ *Μαζῖον*, literally, a "jump" or "mass".

⁴ This sentence belongs with §8 but is included here in §7 in the manuscript.

⁵ Cf. above pp. 254-6, 260-61.

⁶ That is, people of the present day, the tenth century.

APPENDIX TWO

490

1δ᾽ Ἐκτός δὲ τῶν στρατιωτῶν ἦτοι πᾶν ἄνω ἐλατῶν, ὅσοι ἂν εἴσιν, ἀπὸ τε τοῦ κεντάρου καὶ ἐφεξῆς ἕως τοῦ ἑσχάτου, κατὰφρακτοι ἔσονται ὅπλα ἔχοντες οἷον σκουτάρια, μέναιλα, τόξα, σιγίτας ἐκ περισσοῦ, σπαθία, ριπαρία, λαρίκια, κλιβάνια, εἰ καὶ μὴ ὅπαιθεν, ἀλλὰ πάντως ἐμπροσθεν πέταλα ἔχοντα, κασιόδας, χειρόνελλα, καὶ μάλα οἱ ἐμπροσθεν ἐν τῇ προσβολῇ τῆς μάχης κατὰ χεῖρας συμπλεκόμενοι καὶ ἀγωνιζόμενοι. Οἱ δὲ μὴ ἔχοντες λαρίκια ἢ κλιβάνια, πάντως φονεῖσθαι τὰ λεγόμενα νευρικά, ἀπὲρ ἀπὸ διπλῶν κεντυόκλων γίνεται. Καὶ οὗτοι ὅπαιθεν τῶν ἄλλων σκεπτόμενοι τόξους χρῆσονται. Καὶ λίθους δὲ δυνάμενους ἀπὸ χειρῶν ῥίπτεσθαι πλείστους ἔχέτωσαν ἦτοι κόχλακας ἐν τοῖς δρομωνίοις, οὗσπερ κατὰ πολέμιον βάλοντες οὐκ ἔλαττον πᾶν ἄλλον ὅπλων αὐτοὺς καταβλήσουσιν· ὅπλα γὰρ εἴσιν οἱ λίθοι εὐπρόσιστα καὶ ἀνέλλατῃ.

1ε᾽ Μὴ μέντοι οὕτως βαλλέτωσαν τοὺς λίθους μόνον ὥστε τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐν τοῖσις ἐκδυσανῆσαι καὶ σῆναι τοῦ λοιποῦ ἢ καὶ τὰ ὅπλα τὰ βαλλόμενα ἀποκενῶσαι, μὴ ποτε οἱ ἐναντίοι σύσκοντα ποιήσαντες καὶ τὰς βολὰς ὅπως οὖν δεξιόμενοι, εἴτα τῶν βελῶν πληρωθέντων καὶ τῶν βολῶν ἀποκαμύνοντων, ἄβροοι ἀναστάντες ἀπαρξάνωνται ταῖς σπάθαις καὶ τοῖς μεναύλοις ἀμύνεσθαι, καὶ ἀκοπίσασιν¹⁰ τῇ ἀθρόῃ κινήσει ἀναφανέντες καὶ τοῖς κεκοπιακόσι σφρατιώταις ἐπιταθέντες ἰσχυρότεροι γένωνται καὶ εὐκόλως αὐτοὺς καταπολεμήσουσιν.

1ς᾽ Ὑπομένουσι γὰρ Σαρακηνοὶ τὴν βίαν τῆς προσβολῆς καὶ ὅταν ἀποκαμύνας ἴδωσιν καὶ τῶν ὁπλῶν κενωθέντας ἢ σαγίων ἢ λίθων ἢ ἐτέρων τινῶν, τότε ἀναπηδῶντες ὁμοῦ τε καταπλήττουσιν καὶ ταῖς ἐκ χειρὸς ἀπὸ σπαθίων καὶ μεναύλων προσβολαῖς ευρύστας τε καὶ ἀκρισιότερον ἐπέρχονται.

1ζ᾽ Διὸ φυλάττεσθαι χρὴ τὰ τοιαῦτα καὶ μετὰ τοῦ δέοντος σκοποῦ ποιέσθαι τὴν προσβολήν, ἵνα μέλλον οἱ πολέμιοι πάθωσι τὰ πρὸς βλάβην γινόμενα ἢ οἱ ἡμέτεροι σφρατιώται. Δεῖ γὰρ αὐτοὺς τὴν οἰκτείαν δύναμιν καὶ τὰς βολὰς φυλάττειν ἀπ' ὀρχῆς ἄχρι τέλους τῆς μάχης καὶ μετρεῖν τῶν ἐναντίων τὴν διάθεσιν καὶ οὕτως τὴν μάχην διασκευάζειν.¹¹

1η᾽ Πρὸς τοῦτοις φροντίσεις, ὁ στρατηγὲς καὶ τῆς δεούσης τῶν

¹⁰ ἀκοπίσασιν, thus Dairi: ἀκοπίσιν MS. A.

¹¹ διασκευάζειν, thus Dairi: διασκευάζειν MS. A.

ΝΑΥΤΑΜΑΧΙΚΑ ΛΕΟΝΤΟΣ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

489

tioned above the prow should be under arms. The *krabatos** of the *navarchos** or the *kenarchos* should be at the stern, both indicating [that] the *archon** (commander) is set apart, and also protecting him at a time of attack from the missiles thrown by the opposition. And from here the commander can see everything and give orders for the dromon as necessary.

9 Other dromons should also be constructed for you [which are] larger than these, with space for two hundred men, perhaps more or fewer according to the compelling need of the moment against the opposition. Of these, fifty should serve on the lower oar-bank and one hundred and fifty, stationed above and all armed, will fight the enemy.

10 As well, you will also construct smaller, very fast dromons, that is [those] known as *galeai** or *monēreis* (monoremes), speedy and light, which you will use as sentinels and for other essential tasks.⁸

11 And you will build other ships [as] *phorēgoi** (supply) [ships] and horse transports, like a baggage-train, which will carry all the equipment of the soldiers, so that the dromons are not burdened with it; and especially in time of battle, when there is need of a small supply of weapons or other material, [these] undertake the distribution.

12 About the number of dromons and the soldiers in them, it is impossible and unrealistic to be prescriptive. For the number of dromons required varies according to the needs of the moment, when facing the opposing enemy forces. Once again, you will supply the number of the force in them according to the size of the ships and the warlike armament required in them.

13 As well the *skēphora** (supply [ships]) and the horse transports will have sufficient *nautai** (sailors) on board, and these [should] not be unarmed but [should] have bows and arrows and javelins and anything else [that might be] necessary in another battle in difficult circumstances. Extra weapons should also be loaded, for sometimes when there is a shortage of weapons the soldiers can draw on these. Ships of this sort should also have arms, *manigana*,⁹ and other weapons as needed, so that they should never run short when used up in battle.

⁸ Cf. Appendix One, §6.1-2; Appendix Three, §3.2.

⁹ Cf. §67 below.

ΝΑΥΤΑΜΑΧΙΚΑ ΛΕΟΝΤΟΣ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

491

14 Apart from the soldiers or the upper oarsmen, [all others] however many there might be, from the *kentarchos* down to the last [man], should be *kataphraktotai** - having weapons such as shields, pikes, bows, extra arrows, swords, javelins, corselets, lamellar cuirasses (certainly with plates in front even if not at the back), helmets, [and] vambraces - especially those engaged in fighting hand-to-hand in the front line of attack in battle. Those who do not have corselets or lamellar cuirasses should certainly wear what are known as *neurika**, which are made from double layers of felt. And these, protected behind the others, should use bows. There should also be in the *drumons* large quantities of stones or pebbles that can be hurled by hand; [when] they throw these at the enemy, they can hurt them no less than [with] other weapons, for stones are weapons that are easily obtained and abundant.

15 But they should not just throw the stones in such a way that they expend their energy on these and do nothing thereafter, or consume the throwing weapons, in case the opposition links shields and absorbs the missiles however they might, then, when these are used up and those throwing them are exhausted, come out all together and begin to counter-attack themselves with swords and pikes, and seemingly unwearied in their mass movement and attacking soldiers who are already weary, they are stronger and easily overpower them. Barbarians like [doing] such [things].

16 For the Saracens endure the impetuosity of the attack and, when they see [that their attackers] are tiring and have used up their weapons, or arrows, or stones, or whatever else, then they rush out all together and both take them by surprise and [also] in hand-to-hand fighting with swords and pikes attack vigorously and more energetically.

17 So precautions should be taken against such situations and the attack should be made with the necessary forethought, so that it is the enemy who suffers harm rather than our soldiers. They must preserve their own energy and projectiles from the beginning to the end of the battle and measure the condition of the enemy and make ready for the battle accordingly.

18 In addition, *strategos*, you will consider the essential supplies

492

APPENDIX TWO

στρατιωτῶν διαπάνης, ὅσπερ ἔχουσιν αὐτοὺς τὰ ἀνεγκαῖα, ἵνα μὴ τοῦτων λειπόμηναι ἢ στασιασῶσιν ἐν τῇ ἰδίᾳ χάρᾳ ὄντες τοὺς συνελεστάς καὶ ὑπηκόους ἡμῶν τυραννώσιν καὶ ἀδικήσιν ἢ σπῇσιν τὸν ἀνταγινῶνα ἀναγκαζόμενοι. Ἄλλ', εἰ δυνατόν, ἐν ᾧχερ τὴν πολεμικὴν καταλάβῃς γῆν καὶ ἐξ αὐτῆς ἅπαντα τὰ ἐπιτήδεα προσλάβῃς.

10^ο Παροργεῖλαι¹² δὲ καὶ τοὺς ἄρχοντα μηδένα τῶν ὑπ' αὐτοῦς στρατιωτῶν ἀδικεῖν ἢ τὸ οἰονοῦν ὁδῶν παρ' αὐτῶν λαμβάνειν ἢ τὰς λεγόμενας συνηθείας. Περὶ γὰρ τῆς σῆς ἐνδοξότητος εἰ γὰρ λέγεις ὡς οὐδὲ ἐνθυμηθῆναι π. τοιοῦτον δέον μήτι γε διαπρόξασθαι, μήτε ὁδοὺν τὸ οἰονήσῃς ἀπὸ μικροῦ ἢ μεγάλου ἀνθρώπου τοῦ ὑπὸ σὲ τελούιντος λαμβάνειν τὸ σύνολον.

κ' Τοὺς δὲ στρατιωτῶν ἀνδρείους ἐπαλέγου καὶ προβήμους καὶ μάλιστα τοὺς εἰς τὰ ἄνω τοῦ δρόμουτος τασσομένους, οἵτινες καὶ ἀπὸ χειρὸς τοῦς πολεμικοῖς συμπελέκονται. Εἰ δὲ τινος τῶν στρατιωτῶν ἀνάνδρους ἐπιγνῶς, τοῦτους εἰς τὴν κάτω ἑλᾶσαν παράστημι, καὶ εἰ ποτὲ τις πλῆγῃ ἢ πέσῃ τῶν στρατιωτῶν, τὸν ἐκεῖνον τόπον ἐκ τῶν κάτω ἐξ ἀνάγκης ἀνακληρώσεις.

κα' Χρὴ γὰρ σε πάντως εἰδέναι τὴν ἐκίστου τὸν ὑπὸ σὲ στρατιωτῶν ἔξιν καὶ διαθέναι καὶ τὴν ἄλλην πρὸς ἀνδρεῖαν ποιότητα, ὥσπερ οἱ κυνηγεῖται τῶν κυνῶν ἐκίστου τὰς ἐπιτηδεύσεις ἐπιτηδεύοντες ἔχουσιν εὐκαιρίας αὐτοὺς πρὸς ὁ βούλονται.

κβ' Οὔτως οὖν διαθήσεις ἐκαστα καθὼς ἐν συνίδῃς ἀρκούντα πρὸς τὴν προκειμένην ἐκστρατείαν, τοὺς τε δρόμοντας καὶ τοὺς ἐν αὐτοῖς στρατιώτας, ᾧ τε ὅπλα καὶ τὰς διαπάνας καὶ τὴν ἄλλην ἐν ἑτέροις πλοίοις ἕτοιμασεν, ἦντινα οἰοεὶ τοῦδον ἐν ἀσφαλεσι τοῖσι σε χρὴ καθιστάν, ὅταν καιρὸς ἐλπίσῃται σοι μάχη.

κγ' Καὶ προσέτι, εἴ γε χρεία ταυατή καλέσει, καὶ ἵππους ἐν τοῖς ἱππαγωγείοις πλοίοις προσεπιρρίπτειν ὥστε κατὰ τῆς πολεμίας ἔχουσιν καθυλαρίους καὶ ἀπλῶς πάντα ἀπαρέσας ὁδοπορήσεις δέοντες.

κδ' Καὶ πρῶτον μὲν πρὸ τοῦ ἀποκυλίσαι ἀγισαθήσασιν ἅπαντα τὰ φάλαγγα τῶν δρόμων διὰ θέας τῶν ἱερῶν ἱερουργίας καὶ εὐχῆς ἐκτενέως πρὸς τὸν τὸν ὅλον Θεὸν ὑπὲρ εὐδοκίας τοῦ σφρατοῦ κατὰ τὴν πολεμικὴν. Ἔπειτα καὶ διαλαλήσεις πρὸς

¹² Παροργεῖλαι, thus Dain: Παροργεῖλαι MS. A.

492

APPENDIX TWO

στρατιωτῶν δαπάνης, ὥστε ἔχειν αὐτοὺς τὰ ἀναγκαῖα, ἵνα μὴ τούτων λειπόμενοι ἢ στασιάζουσιν ἢ ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρα ὄντες τοὺς συνετελεστάς καὶ ὑπηκόους ἡμῶν τυραννέωσιν καὶ ἀδικώσιν τῇ σῴναι τῶν ἀναγκαίων ἀναγκαζόμενοι. Ἀλλ', εἰ γε δυνατὸν, ἐν τάξει τὴν πολεμίαν καταλάβῃς γῆν καὶ ἔξ αὐτῆς ἅπαντα τὰ ἐπιτήδεια προσλάβῃς.

10^ο Παρρηγίλης¹² δὲ καὶ τοῖς ἄρχουσι μὲν τὰ ὅλα ὑπ' αὐτοῦς στρατιωτῶν ἀδικεῖν ἢ τὸ οἰονῶν δόρμον παρ' αὐτῶν λαμβάνειν ἢ τὰς λεγόμενας συνθηκίας. Περὶ γὰρ τῆς σῆς εὐδοξίας τίς ἢ τίς λεγέται οὐδὲ ἐνθυμήσθαι τι τοιοῦτον δεόν μῆτι γὰρ λεγέται οὐδὲ ἐνθυμήσθαι τι τοιοῦτον δεόν μῆτι γὰρ διατρέξεσθαι, ὥστε δόρμον τὸ οἰονῆσαι ἀπὸ μικροῦ ἢ μεγάλου ἀνθρώπου τοῦ ὑπὸ σὲ τελούοντος λαμβάνειν τὸ σύνολον.

κ' Τοὺς δὲ στρατιώτας ἀνδρείους ἐπιλέγου καὶ προθύμους καὶ μάλιστα τοὺς εἰς τὰ ἄνω τοῦ δρόμωνος τασσομένους, οἵτινες καὶ ἀπὸ χειρὸς τοῖς πολεμίοις συμπλέκονται. Εἰ δέ τις τῶν στρατιωτῶν ἀνάνδρως ἐπὶ τῆς πολεμίας εἰσέλθῃ, τούτους εἰς τὴν κάτα ἑλάναν παραπέμπει, καὶ εἰ ποτὲ τις πληγὴ ἢ πέση τῶν στρατιωτῶν, τὸν ἐκείνου τόπον ἐκ τῶν κάτα ἐξ ἀνάγκης ἀναπληροῦσαι.

κα' Χρὴ γὰρ σὲ πάντως εἶδεναι τὴν ἐκάστου τῶν ὑπὸ σὲ στρατιωτῶν ἔξιν καὶ διύθεσιν καὶ τὴν ἄλλην πρὸς ἀνδρείαν ποιότητα, ὥστε οἱ κινητῆται τῶν κινῶν ἐκάστου τὰς ἐπιτηδεύσεις ἐπιγνώσκωντες ἔχουσιν εὐκαίρους αὐτοὺς πρὸς ὁ βούλωνται.

κβ' Οὕτως οὖν διαθήσεις ἑκαστα καθὼς ἂν συνίδῃς ἀρκοῦντα πρὸς τὴν προκειμένην ἐκστρατείαν, τοὺς τε δρόμωνας καὶ τοὺς ἐν αὐτοῖς στρατιώτας, τὰ τε ὅπλα καὶ τὰς δαπάνας καὶ τὴν ἄλλην ἐν ἑτέροις πλοίοις ἀποσκευὴν, ἥτινα οἰοεὶ τοῖς δὸν ἐν ἀσφαλείᾳ τόποις σὲ χρὴ καθιστάν, ὅταν καιρὸς ἐλπίζηται σοι μάχη.

κγ' Καὶ προσέτι, εἰ γε χρεῖα τοιαύτη καλέσῃ, καὶ ἴππους ἐν τοῖς ἱππαγωγῶν πλοίοις προσεπιρρίψῃς ὥστε κατὰ τῆς πολεμίας ἔχειν καθ' ἑαυτοὺς καὶ ἀπὸ πάντων ἀναρτίστους ὁδοπορήσεις δεόντως.

κδ' Καὶ πρῶτον μὲν πρὸ τοῦ ἀποκινήσαι ἀγισαθήτωσαν ἅπαντα τὰ φλέμυα τῶν δρομώνων διὰ θείας τῶν ἱερῶν ἱεροφυγίας καὶ εὐχῆς ἐκτενοῦς πρὸς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ὑπὲρ εὐδοξίας τοῦ στρατοῦ κατὰ τῶν πολεμίων. Ἐπειτα καὶ διαλαλήσεις πρὸς

¹² Παρρηγίλης, thus Dain: Παρρηγίλης MS. A.

494	APPENDIX TWO	ἀπαντα τὸν λαὸν καὶ πρὸς τοὺς ἄρχοντας ἰδίως τὰ δέοντα καὶ ἀριθμόντα τῷ κυριῷ καὶ οὕτως προθυμοποιήσας τὸν στρατὸν ἀποκινήσεις, ἐπιπείθειον ἀνέμου πνεύσαντας καὶ μὴ ἐναντίου. Οὐχ ὡς ἔτυχεν ἀπάντων τῶν δρομώνων πορευομένων, ἀλλ' ἐπισήσεις αὐτοῖς ἄρχοντας ἢ κατὰ πέντε ἢ κατὰ τρεῖς δρόμους, ἕνα τὸν λεγόμενον κόμητα, ὁστις ναυάρχος τε καὶ ἡγεμὼν τῶν ὑπ' αὐτῶν δρομώνων ὑπάρχων φρονίσει προσεχέστερον περὶ πάντων ευκόλως καὶ διατάξει πρὸς ἕκαστα. Οἱ δὲ εἰρημένιοι ἄρχοντες ὑπὸ σὲ τελοῦντες ἀπὸ σοῦ καὶ τὰ παραγγέλματα δέξονται καὶ τοῖς ὑπ' αὐτοὺς μεταδώσουσιν. Καὶ ταῦτα μὲν ἐπὶ τοῦ βασιλικοῦ λεγομένου πλωΐμου· ἐπὶ δὲ τῶν θειατικῶν δρομώνων¹⁵ καὶ δρονηγάριοι ἐπιστήσονται καὶ τουρμάρχαι, καὶ αὐτοὶ τῷ στρατηγῷ ὑποτάγησονται καὶ τοῖς ἐκείνου παραγγέλμασιν ὑπακούουσιν. Οὐκ ἄννοδὸν δὲ ὅτι κατὰ τὴν οἰώσιν τοῦ βασιλικοῦ πλωΐμου καὶ οἱ τῶν ἄλλων θειῶτων πλωΐμοι στρατηγοὶ δρονηγάριοι ἐκαλοντό ποτε τοῖς πρώην χρόνοις καὶ οἱ ὑπ' αὐτοὺς κόμητες μόνον καὶ κένταυροι· ἀλλὰ νῦν εἰς στρατηγίδα ἢ ἐκάστου τῶν δρονηγαρίων ἀρχὴ ἀναβέβηκεν καὶ οὕτω καλούμεν ταῖς στρατηγικαῖς καταμερίζεται τάξεις. Γυμνάσεις δὲ διαφόρους τοῖς τε πλωΐμοις στρατιώταις καὶ αὐτοῖς τοῖς δρόμοις, ποτὲ μὲν καθ' ἕνα ἕκαστον ἄνδρα, ποτὲ δὲ κατὰ πλείονας, ὅστε κατένναι ἁλλήλων ἐπέρχεσθαι σπαθίαις καὶ σκουταρίαις χρομένους· καὶ αὐτοὺς δὲ ἴλους δρόμους κατ' ἁλλήλων ὡς ἐπὶ παρατάξεως ἐπερχομένους καὶ ποτὲ δεσμοῦντας, ποτὲ δὲ ἀπολύοντας καὶ διαφόρους κατ' ἁλλήλων προσβάλλοντας, ποτὲ δὲ καὶ ἀκοντοῖς ἀθούοντας τὰ πλοῖα τῶν ἐναντίων, ὅστε μὴ πλησιάζοντας δεσμεῖν· οὐ γὰρ αἶε τὸ διὰ καμάτων σιδηρῶν δεσμεῖν ἁλλήλους τοὺς ἀντιπολεμοῦντας χρήσιμον διὰ τοὺς ἀφεύκτους καὶ ἀναγκαιούς κινδύνους. Καὶ ἑτέρας δὲ γυμναζέσθωσαν ὡς ἂν νοήσῃ ἡ σὴ ἐνδοξότης ταῖς κατὰ τῶν ἐναντίων ἐνδεχομέναις ἐπινοίαις, ὡς ἂν ἐντεῦθεν ἐβλίζονται πρὸς τοὺς κύτους καὶ βοῆς καὶ τὴν ἄλλην κίνησιν τοῦ πολέμου, καὶ μὴ ταρασσονται ὡς ἀγυμνάστως καὶ ἀθρόον καὶ παρὰ δόξῃ ἐπὶ ταῦτα ἐρχόμενοι.
493	ΝΑΥΤΑΜΑΤΙΚΑ ΛΕΟΝΤΟΣ ΒΑΣΙΛΕΩΣ	of the soldiers, for them to have what is necessary, so that they do not rebel for lack of these things or, if in their own territory, oppress and mistreat the tax payers and our subjects, compelled by scarcity of what is necessary. But, if possible, you should quickly capture enemy land and obtain from it everything that is required. 19 You should also instruct the commanders that they are not to wrong any of the soldiers under them or to accept any gift whatever from them or what are known as the customary perquisites.¹³ But concerning your Gloriousness, what should [I] say as you have neither considered doing any such [thing], nor taken any gift whatsoever from any man great or small serving under you? 20 Choose courageous and vigorous soldiers, especially those stationed on the upper [part] of the dromon, who engage the enemy in hand-to-hand fighting. If you realize that any of the soldiers are cowardly, send them to the lower oar-bank, and if any of the soldiers should be wounded or fall you should fill his place from those below out of necessity. 21 You should above all be aware of the condition and general level of bravery of each soldier under you, as huntsmen know the capabilities of each of their dogs and have them ready for their requirements. 22 You will arrange everything as you see is sufficient for the proposed expedition: the dromons, and the soldiers in them, the weapons and the supplies and the remaining equipment in other ships, which you should station like a baggage train in safe places at whatever time you anticipate a battle.¹⁴ 23 In addition, if such a need arises, you should load horses onto the horse-transport ships so that you have cavalry [to use] against the enemy. Then, [to put it] simply, having completed all preparations, you will proceed suitably. 24 First, before moving off, all the standards of the dromons should be blessed during a celebration of the Liturgy by the priests, and by a lengthy prayer to the God of all for the successful venture of the <i>stratos</i>* against the enemy. Then you

¹³ It was a long practised custom in the Greco-Roman and Byzantium worlds for offices to be acquired by payment of a fee or perquisite (*οννίθεω*), to those who had the dispensation of them.

¹⁴ Cf. Maurice, *Ex post Maritima*, §§1.1, 5, (pp. 41-2).

¹⁵ εἰρημένιοι, thus Dain; εἰρημένιοι, MS. A.

¹⁶ [ἐπὶ δὲ τῶν θειατικῶν δρομώνων], thus Dain. MS. A omits this. However Dain's emendation is required by μὲν in the previous clause.

496 λ'	Οὕτως οὖν γυμνασθέντες καὶ διατεθέντες πλεόσους ἐν τάξει συνηγμένοι τοσούτων ἐφ' ὅσον ὀλίγοις μὴ ἐμποδίζουσιν ἐν ταῖς ἐλάσiais καὶ ἐν ταῖς ὥς εἰκόσ κατά θάλασσαν ὑπὸ τῶν ἀνέμων βίας· ἀλλ' οἰονεῖ τις παρατάξις, γεγυμνασμένη, οὕτω πορευέσθωσαν. Καὶ ἐν ταῖς ὁρμηταῖς δὲ τῶν ἀπλήκτων εὐνάτωσ καὶ καταπλουν ποιέσσαν καὶ καταγέτωσαν ἐνορδίνως ἐξορμώμενος πρὸς τὴν ξηρὰν ἢ εἰς λιμένα πάντως, ἢ εἰς ὕψιον τῶν ἐν φ' ζάλης συμβαίνουσιν οὐ κλύσθωσαν.
λ"	Δεῖ δέ σε καὶ τὴν τοῦ ἀνέμου ἐπιφορὰν προεῖδέναι διὰ τῶν σημείων κατὰ τὸν καιρὸν καὶ πρὸς ταύτην καὶ τὸν τόπον τῆς ὁρμησίας ἐκλέξασθαι, καὶ εἰ μὴ τις καταπειγὴ ἀνέγκη, μὴ ἄνευ πνεύματος αἰσίου καὶ γαλήνης καὶ ἀσφαλτοῦς ἐλπίδος σωτηρίας ἐπιρρίπτειν σεαυτὸν εἰς ἀνεπιτήδευτον πλοῦν, ἀλλ' ὑφωρᾶσθαι καὶ τὰς λεγόμενας τῶν ναυτικῶν παρασημοσίας τῶν ἄστρον καὶ ὅσα ἄλλα συμφέροντα, καὶ οὕτως ποιέσθαι τὴν πορείαν.
λγ'	Ἐν δὲ ταῖς ἀπλήκτοις, εἰ μὲν ἐν τῇ ἰδίᾳ ὁρμῇς χόρα καὶ μηδένα φόβον ἔχεις ἀπὸ τῶν πολεμίων, καὶ οὕτως μετὰ εὐταξίας ἀναταυέσθαι τὸν στρατὸν καὶ ἐν νυκτὶ καὶ ἐν ἡμέρᾳ, μηδένα τῶν ἐπυχωρίων βλάπτοντας ἢ ἀδικούντας ἢ καρποὺς ὀρπάζοντας ἢ φθείροντας.
λδ'	Εἰ δὲ ἐν τῇ πολεμίᾳ γῆ πλησιάζεις ἢ πολεμίους παρῖναι που ἐλπίζεις, πάντως χερὶ σε βίγλας ἔχειν μακρόθεν καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν, καὶ ἀγρότητας διατελεῖν καὶ κατηφαλισμένον καὶ ἔτοιμον εἶναι εἰς παρατάξιν· πολλὰ γὰρ αἱ τῶν πολεμίων ἐπιβουλαί. Καὶ γὰρ ἢ κατὰ γῆς εὐρόντες σε ὁρμούντα βιάσονται, εἰ τύχῃ δὲ καὶ τὰς ναυτὶς ἐμπρήσουσιν, ἢ διὰ θαλάσσης ἀναφανέντες προσβολὴν ποιήσουσι νυκτὸς καὶ ἡμέρας. Καὶ ἐὰν ἀνέτοιμος ἐν ἐτοιμοῖς εὐρέθης, προτερήσουσιν οἱ ἐναντίοι κατὰ σοῦ, εἰ δὲ σε ἔτοιμον εὐρήσουσιν, ἄρακτος αὐτοῖς ἡ ἐπιβουλὴ γενήσεται.
λε'	Ἐπεὶ δὲ τούτων συμμέτρος ἐμνήσθην τε καὶ διεταξάμεθα, φέρε λοιπὸν καὶ ὅπως παρατάξεις καὶ τὰς προσβολὰς τὰς ἐν ταῖς μάχαις ποιήσεις ὥς ἐν συνῶμει διορισάμεθα, καθ' ὃν τρόπον καὶ ἐν ταῖς κατὰ γῆν πολεμικαῖς προσβολαῖς διεταξάμεθα. Ὅταν ταῖνον ἐλπίζηται σοὶ πολέμου καιρὸς, ὃ στρατηγέ, συνελθόντων τῶν στρατιωτῶν κατὰ τὰς τάξεις ἐκίσταν διηρη-

- 495
- ΝΑΥΤΑΧΙΚΑ ΛΕΟΝΤΟΣ ΒΑΣΙΛΕΩΣ
- will address the entire force and the commanders with suitable words fitting to the occasion and, having thus inspired the *stratos*, you will move off when a favourable wind, and not an adverse one, has arisen.
- 25 The dromons should not proceed haphazardly, but you will put in them commanders [in charge] of every five or three dromons, a so-called *komēs** (count), who as *navarchos* and *hēgemôn** of the dromons under them, will have particular responsibility in all matters and make every arrangement.
- 26 These commanders who have just been mentioned serve under you and will receive instructions from you and will pass them on to those under them. This is the system in what is known as the imperial fleet. [In the thematic dromons] both *droungarioi** and *tourmarchai** will be appointed and they will be subordinate to the *stratēgos* and obey his instructions.
- 27 I am not unaware that by analogy with the imperial fleet the naval *stratēgoi* also of the other themes were once in previous times called *droungarioi* and those under them were only *komētes* and *kentarchoi*. But now in a *stratēgos*'s command the office of each of the *droungarioi* has risen and is classed, under this name (i.e., *stratēgos*), in the ranks of *stratēgos*.¹⁷
- 28 You will exercise both the naval soldiers and the dromons in different ways, sometimes as each individual man and sometimes in groups, when they attack each other with swords and shields. And [you will make] all the dromons attack each other as if in formation, sometimes coupled together, sometimes not coupled and attacking each other in different ways, sometimes also pushing the ships of the opposition away with poles so that they do not come close and couple. For it is not always advantageous for [those] warring to couple themselves together with *kamakes sidērai** (iron rods) because of the unavoidable and inevitable dangers.
- 29 They should also be exercised in other ways, as your Gloriousness perceives the techniques [to be] expected against the opposition, so that thereafter they are accustomed to the blows, cries, and general commotion of war and will not be confused through being untrained should they encounter these things all at the same time and unexpectedly.

¹⁷ Cf. above pp. 267-8.

498	30	497 ΝΑΥΤΑΜΑΧΙΚΑ ΛΕΟΝΤΟΣ ΒΑΣΙΛΕΩΣ When they have been exercised and organized, they will sail in formation, with a sufficient distance between each [ship] to prevent their colliding when rowing,¹⁸ and in the wind gusts to be expected at sea. Moreover, they should proceed according to the formation which has been exercised. In the moorings of the <i>apleka</i>* they should make their <i>kataplous</i> (landing) in good order,¹⁹ and they should put in to shore in a regular manner, making for dry land, or especially to a harbour, or to a mooring, in which they will not be battered should a squall arise. 31 You should anticipate the direction of the wind through the seasonal signs and then choose the mooring place accordingly. If there is no urgent need, do not throw yourself into an inauspicious voyage without a favourable wind, a calm [sea] and a secure expectation of safety, but also take into account what are known by sailors as the stars' signs and all other relevant matters, and then proceed appropriately. 32 In the <i>apleka</i>, if you moor in [our] own territory and have no fear of the enemy at all, [you may] thus [allow] the <i>stratos</i> to rest in good order by both day and night, harming none of the local inhabitants or wronging them or seizing their produce or doing any damage. 33 But if you approach enemy land or you expect the enemy to appear somewhere, you must certainly have scouts some way off on both land and sea, and [you] should remain vigilant and alert and ready for [drawing up] the formation. For the devices of the enemy are many. Either, finding you moored to the land, they will attempt to burn the ships or, appearing by sea, they will make an attack night and day.²⁰ And if you find yourself ill-prepared amongst the prepared, the opposition will get the better of you; but if they find you prepared, their devices will achieve nothing. 34 Since we have now recalled these matters adequately and discussed [them], let us then briefly indicate how you will organize formations and attacks in battles, in the way in which we discussed attacks in battles on land. 35 Whenever, <i>strategos</i>, you anticipate a period of fighting, when the soldiers have come together, each drawn up in their forma-	498 APPENDIX TWO μένουν, ὑπανγνωσθήσεται αὐτοὺς τὰ στρατιωτικὰ ἐπίταγμα ἄνωγ ἤμιν ἐν τῷ περὶ τῆς κατὰ γῆν στρατιωτικῆς γυμνασίας εἰρηται, καὶ ἐπιρρώσεις αὐτοὺς καὶ ἐναγρώσεις λόγους προσήκουσι παρορμῶν καὶ ἐπαλειφῶν πρὸς τοὺς ἀγῶνας ἵνα τὸ μὲν διὰ τὸν φόβον τῶν ἐπιταγμάτων, τὸ δὲ διὰ τὴν τῆς σῆς ἐνδοξότατος παρσίνεον ἀνδρείου καὶ εὐτολμοὶ γένωνται καὶ ἐν τοῖς μέλλουσι πολέμοις κινδύνους ἐκ χειρὸς ἀγωνιζόμενοι. λϛ Δεῖ δὲ σε μᾶλλον δι' ἐφόδον μὲν καὶ ἄλλων ἐπιτηδευμάτων τε καὶ στρατηγημάτων μεθοδεῖν κατὰ τῶν πολέμων ἢ δι' ὅλου τοῦ ὑπὸ σὲ πλῶμῳ στόλου, ἢ διὰ μέρος αὐτοῦ. Μὴ μέντοι χωρίς ἀνάγκης μεγάλης ἐπὶ τοῦτο κατεπειγούσης εἰς δημόσιον πόλεμον σεαυτὸν ἐπιρίπτειν· πολλὰ γὰρ τὰ τῆς λεγομένης τύχης ἐναντιώματα καὶ τὰ τοῦ πολέμου παράδοξα. λϛ Διὰ τοῦτο χρή σε αἰεὶ παραφυλάττεσθαι καὶ μὴ πρὸς δημοσία, ὡς εἴρηται, παρατάξεις ἀποθροῦνέσθαι, μάλιστα ἐν πλοίοις, ὅπου δεσμιόνων ἀλλήλων ἀνευκτος καὶ βίατα ἢ ἐκ χειρὸς μάχῃ γίνεται καὶ οὐκ ἔστι δυνατόν τοῦ συμφέροντος ἐπιλαβεσθαι. λιδ Καὶ ταῦτα μὲν φυλάττεσθαι εἰ μὴ ἄρα θαρρεῖς καὶ τῷ πλήθει τῶν δρομῶνων καὶ τῇ ἀνδρείᾳ καὶ ὁπλίσει καὶ προθυμίᾳ τῶν στρατιωτῶν ἐπικρατέστερος εἶναι τῶν πολέμων. λιδ Ὅτε γὰρ πλῆθος πλοίων ὅτε μέγεθος καταρθῶσαι πόλεμον, εἰ μὴ τοὺς ἐν αὐτοῖς πολεμούντας ἔχουσιν εὐνύχους καὶ γενναίους καὶ προθύμους εἰς τὴν κατὰ τῶν ἐναντίων ἐγχείρησιν, καὶ πρὸ τούτων εἰ μὴ τὴν θείαν εὐμένειαν καὶ συμμάχῃαν ἔχουσι διὰ καθαρότητος βίου καὶ δικαιοσύνης πρὸς τοὺς συντελεστέας καὶ πρὸς τοὺς πολεμίους, εἴ²¹ τίς ἐστὶ τὸ μὴδὲν ἀνίστιον ἐν τοῖς αἰχμαλώτοις διαπράττεσθαι ἢ αἰσχρὸν ἢ ἀφελάνθρωπον, καὶ τὸ μὴ ἀδικεῖν μὴ ἀδικεῖν, τοὺς δὲ ἀδικούντας μετὰ τῆς τοῦ Θεοῦ βοηθείας ἀμύνεσθαι.
------------	-----------	--	--

²¹ εἴ, thus Dain: ἢ MS. A.

μ' Ἐάν δὲ πάντως ἀπατείται²⁶ καὶ μάχης καιρός, διατάξεις τοὺς δρόμους ποιήσας²⁷ καὶ διαφόρος, κἀθος ἂν ὅ τε καιρός καὶ ὁ τόπος ἀπατή. ²⁸ Ὡστε εἰν θαρρῆς επικρατέστερος εἶναι τῶν πολεμίων, ὥς εἴρηται, καὶ διὰ τοῦτο πρὸς μάχην συμβάλειν ὡς ἐλπίζων νικήσειν αὐτούς, μὴ ἐν τῇ ἰδίᾳ σου γῇ πλησίον λεγόμενον καταξυλωμένους σωθῆναι, ἀλλὰ μύλλον πλησίον τῆς τῶν ἐναντίων γῆς, ἵνα αὐτοὶ τὴν σωτηρίαν ἐλπίσαντες ἐν τῇ ἰδίᾳ γῇ τὴν φύγην παρὰ τοὺς ἀγῶνας προτιμήσονται. Στρατιώτης γὰρ εἰς δεξιὰν ἐν ἀναγκαίᾳ πολέμου περιττικτῶν τὴν σωτηρίαν διὰ τῆς φύγης ἐλπίσει καὶ ταχέως ῥίψει τὰ ὅπλα καὶ οὐδὲν αὐτῆς προτιμήσει· ὀλίγοι γὰρ οἱ ἐν καιρῷ παρατάξεως τὸ ἀποθανεῖν τοῦ ἀδόξως φύγειν προκρίνοντες, εἴτε ἐν τοῖς βαρβάρους εἴπῃς, εἴτε ἐν τοῖς Ῥωμαίοις.

μῡ' Πρὸ δὲ τῆς τοῦ πολέμου ἡμέρας γρή σε βουλεύεσθαι μετὰ τῶν ὑπὸ σὲ ἀρχόντων τί δεῖ πράξει, καὶ ὅπερ ἀναφανῇ διὰ τῆς κοινῆς βουλῆς χρήσιμον τοῦτο σοιχειώσασθαι.²⁹ Καὶ παραγγεῖλαι τοῖς ἀρχοῦσι τῶν δρομίων, ὥστε εἶναι αὐτοὺς ἐτοιμοὺς ἐκταρῶσαι αἱ βουλευθέντα, εἴπερ μὴ ἐναντίον τι ἀναντίστη³⁰ ἐκ τῆς ἐφόδου τῶν πολεμίων. Ἀλλὰ καὶ τότε ἐτοιμοὺς εἶναι πάντας ἀποβλέποντας εἰς τὸν σὸν δρόμον, ὥστε ἐξ αὐτοῦ λαβεῖν σημεῖον τί ἄρα ποιήσαι προσήκει, καὶ τούτου δοθέντος συντόμως γίνεσθαι τὸ ὑποδειχθέν.

μῡβ' Πάντως γὰρ δεῖ σε, ὦ στρατιγέ, δρόμονα εἶχειν τὸν ἴδιον ἐξ ἑαυτοῦ τοῦ στρατοῦ ἐπὶλέκτους ἔχοντα τοὺς στρατιώτας μεγέθει σώματος καὶ ἀνδρεία καὶ ἀρετῇ καὶ τῇ ἄλλῃ πανοπλίᾳ διαφέροντας· καὶ τὸν δρόμονα δὲ μεγέθει καὶ γοργότητι τῶν ἄλλων ἀπάντων διαφέροντα, ὥς κεφαλὴν τινα τῆς παρατάξεως ἀνάσσης· καὶ καταστήσαι τὸν τῆς σῆς ἐνδοξότητος τοιοῦτον δρόμονα, τὸν δὲ λεγόμενον πύμφλον.

μῡγ' Ὅμοιος δὲ καὶ τοὺς ἄλλους ὑπὸ σὲ ἀρχοντας ὅσοι ἔχουσι ὑπ' αὐτοὺς τίνας δρόμους ἐξ αὐτῶν ἐπιλέξασθαι ἄνδρας καὶ ἔχειν ἐν τοῖς οἰκειοῖς, ὥστε καὶ αὐτοὺς διαφέρειν τῶν ἄλλων. Καὶ τούτους δὲ πάντας καὶ τοὺς λοιποὺς πρὸς τὸν σὸν ἀποβλέπειν δρόμονα καὶ παρ' αὐτοῦ ρυθμίζεσθαι καὶ κανονίζεσθαι κατὰ

²⁶ ἀπατείται, thus Dain: ἀπατήται MS. A.

²⁷ ποιήσας, thus Dain: ποιήσας MS. A.

²⁸ ἀπατή, thus Dain: ἀπατή MS. A.

²⁹ σοιχειώσασθαι, thus Dain, following Desrousseaux: σοιχείσαι MS. A.

³⁰ ἀναντίστη, thus Dain: ἀναντίσαι MS. A.

formations, the military code of penalties, which we have discussed in the [handbook] on land-based military training,²² should be read out to them, clause by clause. And you will encourage and strengthen them with appropriate speeches, rousing and inciting [them] to the contest, so that, partly out of fear of punishment and partly because of your Gloriousness's admonitions, they become brave and daring, even when fighting hand-to-hand in the coming dangers of engagement.²³

36 You must indeed deal with the enemy through attacks and other practices and stratagems, either with the whole of the naval fleet under you or with part of it. However, without some urgent compelling reason for this, you should not rush into a general engagement.²⁴ For there are many obstacles [in the workings] of so-called Tyche²⁵ and events in war [are] contrary to expectation.

37 You must therefore always be on guard and, must not be over confident, as has been said, about general formations, especially where ships are coupled to each other, when fierce hand-to-hand fighting is inevitable and it is not possible to gain any benefit.

38 [You should] take these precautions if indeed you are not confident of being superior to the enemy in the number of the dromons and the bravery, armament, and enthusiasm of the soldiers.

39 For neither the number nor the size of the ships will bring an engagement to a successful conclusion if they do not have fighting in them [men] of good spirit, and [who are] stalwart and enthusiastic in attacks on the opposition, and more important than this, if they do not have divine favour and support through the purity of [their] lives and [their] just behaviour both to the tax payers and to the enemy; if they do nothing contravening divine laws or disgraceful or inhuman to the prisoners, do not injure when no injury has been done, and wrong-doers are dealt with through God's assistance.

²² The emperor referred here to regulations included in his *Taktika* at Constitution VIII, §§19-27. See Leo VI, *Taktika* (PG), coll. 765-8. These regulations were based on much older material which, in differing versions, dated back to the age of Justinian I and before. See also Ashburner, "Byzantine military act".

²³ Cf. Appendix One, §9.15-18.

²⁴ Cf. Appendix One, §9.8.

²⁵ Tyche: personification of "fate", often used in Byzantine thinking as a substitute for divine intervention.

502	ΝΑΥΤΑΜΑΧΙΚΑ ΛΕΟΝΤΟΣ ΒΑΣΙΛΕΩΣ 501
40	If, even so, the time requires a battle, you will form up the dromons in a variety of ways, as the time and place requires. Thus, if you are confident of your superiority over the enemy, as has been said, and because of this you are engaging in battle since you expect to defeat them, do not set up the battle near your own land, in which [any] soldiers who, so to speak, abandon ship, expect to take refuge, but rather near the land of the opposition, so that they, expecting to find safety in their own land, might prefer flight to the conflicts.³¹ For a soldier, succumbing to cowardice under the pressure of battle, will hope for safety in flight and will quickly abandon his weapons and prefer nothing to it [safety]. [There are] few who in the time of battle prefer death to an inglorious retreat, whether you speak of the barbarians or the Romans.
41	Before the day of the engagement you must discuss with the commanders under you what should be done, and what appears useful to the general intention should become the basic [plan]. [You must] issue instructions to the commanders of the dromons so that they are ready to carry out what has been planned, unless indeed a contrary decision emerges after an enemy attack. But then everyone [must] be prepared to watch your dromon, so as to be able to receive the signal for what is appropriate to do and then, when it has been given, perform promptly what has been indicated.
42	You must certainly, <i>stratēgos</i>, have your own dromon with soldiers picked from the entire <i>stratos</i> for size of body and courage and skill and conspicuous for the rest of their armament. And the dromon should stand out from all the others by its size and speed since it is the head of the entire formation. And you should set up the dromon of your Gloriousness [to be] of the kind known as <i>pamphylōs</i>*.
43	Similarly the other commanders under you, who have some dromons under them, [must] choose men from these and have them in their own [ships], so that they also are distinguished from the rest. And all these, and the remaining [ships] [should] watch your dromon and organize and arrange themselves by it
503	APPENDIX TWO
μδ'	τὸν τοῦ πολέμου καιρὸν, εἰ μὴ ἄρα ἔπειρόν τι παράδοξον τῶν βουλευμένων ἀναφανῇ κατὰ δέεται μεθόδου ἑτέρας.
μδ'	Εἴναι δὲ σημείων ἱστάμενον ἐν τῷ σφδρόμῳ, εἴτε βάνδον εἴτε φλάμιον εἴτε τι ἔπειρον εἰς τῶν ὀνηλόν, ἵνα δι' αὐτοῦ σημειώνοντός σου τί δεῖ πράττειν, εὐθέως ἐπιλαμβάνοντα τοῦ δόξαντος ἔργου οἱ λοιποί, εἴτε συμβάλλειν εἰς πόλεμον χρῆ, εἴτε ἀναχωροεῖν ἀπὸ πολέμου, εἴτε ἐξελίσσειν εἰς κύκλωσιν κατὰ τὸν πολέμιον, εἴτε εἰς βοήθειαν καταπονομένου μέρους συνδραμεῖν, εἴτε ἀργῆσαι τὴν ἐλάσιν, εἴτε παρῆγον ἐλάνειν, εἴτε ἔγκρυμπα δέον γενέσθαι, εἴτε ἀπὸ ἐγκρύμματος ἐξελεῖν ἢ ἄλλα τινὰ καθ' ἕκαστα ἀπὸ σημείων τοῦ σοῦ δρόμου ὅπαντα ὑποδέχεσθαι ἀφορίωντας ὅπως δεῖ ποιεῖν.
με'	Οὐ γὰρ δύναται τις ἐν τοιοῦτῳ καιρῷ ἀπὸ φωνῆς ἢ βουκίνου παραγγέλλειν τὰ δέοντα διὰ τε τὸν θόρυβον καὶ τὸν πάραχον καὶ τὸν τῆς θαλάσσης ἴχον καὶ τὸν ἄλλον κτύπον τῆς τε συγκρούσεως³² καὶ κυνηλασίας τῶν δρομόνων καὶ πολλῶ πλέον τῆς βοῆς τῶν πολεμούντων.
μς'	Τὸ δὲ σημείον ὑποσημαινέτω ἡ ὁρδὸν ἱστάμενον ἢ ἐπὶ δεξιὰ κλινόμενον ἢ ἐπ' ἀριστερὰ καὶ ἐπὶ δεξιὰ μεταφερόμενον πάλιν ἢ ἐπ' ἀριστερὰ ἢ πινασσόμενον ἢ ὑφόμενον ἢ καμπυλούμενον ἢ παντελῶς ἐκαιρόμενον ἢ μεταπτόμενον ἢ διὰ τῆς ἐν αὐτῷ κεφαλῆς ἄλλοτε ἄλλως φανιμμένης ἀλλασσόμενον ἢ διὰ σχημάτων ἢ διὰ χρομάτων οἷον ποτε τοῖς παλαιαῖς ἐγένετο.³³
μζ'	Ἐν γὰρ πολέμου καιρῷ σημείον εἶχον τῆς συμβολῆς αἰρόντες εἰς ὕψος τὴν λεγομένην φοινικίδα· ἣν δὲ τὰ λεγόμενον καμελακτικὸν ἐπὶ κονταρίου ὑφόμενον, μέλαν τὴν χροάν καὶ ἄλλα τινὰ κατὰ τὸν ὅμιον τρόπον ὑποδεικνύμενα. Ἀσφαλέστερον δὲ τὰχα διὰ τῆς χειρὸς τὰ σημεία ὑποδείχθησεται.
μῃ'	Καὶ οὕτως ἔστω σοι ἡ ἐνέργεια, ᾧ στρατηγέ, τῶν τοιούτων σημείων γεγυμνασμένη ὥστε πάντα τοὺς ὑπὸ σὲ ἀρχοντας ὅσοι δρομόνων ἡγοῦνται ἔχειν τὴν πεῖραν ἀσφαλῆ τῶν τοιούτων ὑποδειγμάτων καὶ διὰ τὶ γίνετα ἕκαστον καὶ πότε καὶ πῶς, καὶ
	³¹ Cf. Thucydides, <i>Peloponnesian war</i>, VII.70.6 (vol. 4, p. 140): "καὶ τὸν ἐπίσταν μένον ἀπὸ πολλῶν νεῶν ὑψηλοποδῶν ἐκπλῆξιν τε ἅμα καὶ ἀποσπέρειαν τῆς ἀκτῆς ὅν οἱ κτελεσται φέεγγουνο παραχρῆν." .
	³² In MS. A "ὁδὸν ποτε τοῖς παλαιαῖς ἐγένετο." is part of §47.

504

APPENDIX TWO

μή διαφάλλεσθαι, ἵνα περὶ ταῦτα καλῶς ἐγγιγνασάμενοι ἐν καιρῷ χρείας ἔσονται γένωνται πρὸς τὸ γνορίζειν αὐτὰ καὶ πράττειν συντόμως τὰ δι' αὐτῶν κεινόμενα.

μθ Τὴν δὲ τῶν δρομίων παρατάξιν ἐν καιρῷ προσβολῆς, εἴπερ, ὡς εἴρηται, τοσαύτη πάρεστιν ἀνάγκη ἢ εὐκόλως τὴν νίκην ἐλπίσεις, ποιήσεις καθὼς ἂν συνίδης ἀριόδιον εἶναι πρὸς τε τὸν καιρὸν καὶ τὸν τόπον καὶ πρὸς τὴν τῶν πολεμίων παρασκευὴν καὶ παρατάξιν· οὐ γὰρ νῦν ἔστι λέγειν ἀοφάλως περὶ τῶν τότε μελλόντων συμβῆσεσθαι.

ν Ποτὲ μὲν μηχανοειδὺς οἷον σιγματοειδὺς εἰς ἡμικυκλίον τάξιν, τοὺς μὲν ἄλλους δρόμοντας ἐνθεν κάκειθεν οἷον κέρατά τινα ἢ χεῖρας καὶ μάλαστα ἐν τῷ ἄκρῳ προάγοντας τοὺς ἱσχυροτέρους καὶ μεζίονας· ἐν δὲ τῷ βάθει τοῦ ἡμικυκλίου οἰοεὶ τινα κεφαλὴν τὴν σὴν ἐνδοξότατα ὥστε πάντα περισκοπεῖν καὶ διατάττειν, καὶ διοικεῖν καὶ ὅπου δεῖ βοηθείας ἐπιβληθεῖν μεθ' ὧν ἂν βούλη εἰς τοῦτο αὐτὸ εὐκαταρύνων. Το δὲ σῆμα τὸ μηχανοειδὲς γινέσθω ὥστε τοὺς ἐμπύκτοντας πολεμίους ἔσθωθεν ἀποκλείεσθαι τῆς κυκλώσεως.

να Ποτὲ δὲ παρατάξεις ἰσομετάπους τὰς ναὺς ἐπ' εὐθείας ὥστε χρείας καλούσης ἐμπύκτειν τοὺς πολεμίους κατὰ πρῶταν καὶ διὰ τοῦ πυρὸς τῶν αἰφάνων κατακαίειν τὰς ἐκείνων ναύς.

νβ Ποτὲ δὲ καὶ εἰς διαφόρους μερίζεσθαι παρατάξεις εἴτε δύο ἢ τρεῖς κατὰ τὴν ποσότητα τῶν ὑπὸ σὲ δρομίων. Καὶ τῆς μιάς παρατάξεως συμβαλουσῆς ἡ ἄλλη ἐμπεσείται κατὰ τῶν πολεμίων ἥδη ἐμπεπλεγμένων ἢ ὅπισθεν ἢ ἐκ πλαγίου καὶ διὰ τῆς βοηθείας τῆς ἐπελθοῦσης κατ' αὐτῶν ἀπαγορεύουσιν οἱ ἐναντίοι τὸ μάχεσθαι.

νγ Ποτὲ δὲ καὶ δι' ἐγκρύμματος ἀποπλανωμένον γὰρ τὸν πολεμίων καὶ ἐμπύκτοντων ὡς πρὸς ὀλίγους, ἀναφανέν ἀθρόως τὸ ἔγκρυμμα καὶ τάρσας αὐτοὺς τὸν τόνον τῆς ἐνστάσεως αὐτῶν.

νδ Ἄλλοτε δὲ δι' ἐλαφρῶν καὶ ταχυτάτων δρομίων συμβαλλόντων αὐτοῖς καὶ σχηματιζομένων φονγῇ, ἐκείνων δὲ ἐν τῇ δόξῃ κοπομένον καὶ βιαζομένον μὲν, μὴ καταλαμβάνόντων

503

ΝΑΥΤΑΧΤΙΚΑ ΛΕΟΝΤΟΣ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

during the time of engagement, in case anything should happen contrary to what had been planned and should require different conduct.

44 [There must] be a signal placed on your dromon, either a banner or a standard or something else in a high place, so that when you signal what should be done, the rest can immediately understand the action decided on, whether they should join in the engagement, or withdraw from the engagement, or begin an encirclement of the enemy, or hasten to the assistance of a section in difficulties, or slow the rowing down, or speed up the advance, or [whether] they should set up an ambush or come out of ambush, or anything else; they should receive each and every [command] from the signals of your dromon, noticing how it is necessary to act.

45 For no one can give the necessary [orders] at such a time by voice or by trumpet, because of the hullabaloo and confusion, the noise of the sea and the other din from the collisions and rowing of the dromons and, even more, the shouts of those fighting.

46 The signal should indicate commands by being held upright, or being inclined to the right or left, or being shifted to the right again or to the left, or by being waved, or raised or lowered, or completely removed, or having its position moved, or being changed by having its "head" (*kephalē**) sometimes made to look different, or through patterns or colours, as used to be done in the past.³⁴

47 For in time of engagement they [the ancients] used to have a signal for attack, raising on high the so-called *phoinikēs*.*³⁵ This was the so-called *kamelauktion**, raised on a pole, black³⁶ in colour, and some other [objects] displayed in a similar way. It is very much safer [when] signals will be displayed by your hand.

48 Your technique, *strategos*, in these signals should be well practised so that all the commanders under you who are in charge of dromons are very experienced in these signs,³⁷ and why each is made, and when and how, and should not make

³⁴ Cf. Maurice, *Stratégikon*, VII B.16 (pp. 260-62).

³⁵ Cf. above pp. 397-8.

³⁶ Note that Dain misread the manuscript at this point, reading "red", ἐρυθρὸν (*erythron*), for "black", μέλαν (*melan*). The *kamelauktion* was black not red, as some have been misled by Dain to believe.

³⁷ Cf. Appendix One, §8.

506	APPENDIX TWO	δὲ τοὺς φεύγοντας, ἢ καὶ τινων ἀποκοπτομένων ἀλλήλων τῆς συνεχίας, ἔτερο σου δρόμους ἀκοποι καὶ ἀναπαυμένους κατὰ τῶν κεκοπημένων ὁρμήσαντες νικήσουσιν αὐτούς ἢ εἰ καὶ τὰ θυνταὶ τῶν ἐχθρῶν πλοῖα παρελθεῖν ἰσχίους τις, τοὺς ἀσθενεστέροις ἐπιτεθῇ. Ποτὲ δὲ συμβαλόν καὶ ἰκανῶς ἐκ χειρὸς πολέμιας ταῖς ἐναντίας, νηυσὶ τοῦ τελείως κοπαθῆναι τοὺς ἐναντίους, ἀποπλέει·⁴² μὲν τοὺς δρόμους, ἑτέρους δὲ πάλιν ἐπιπλέμεις τοὺς πολέμιους ἀκοπιάτους τοὺς κεκοπημένους καὶ ἐκλυθεῖσιν ἀπὸ τῆς μάχης, καὶ οὕτως τὴν κατ' αὐτῶν νίκην ἐργάσῃ· μάλιστα δὲ τοῦτο γίνεται ὅταν περισσσότερους αὐτὸς ἔχῃς δρόμους ὑπὲρ τοὺς πολέμιους. Ποτὲ δὲ φύγῃ προσποιούμενος μετὰ δρόμων ταχινόν πρὸς διώξιν ἐκκαλέσῃ τοὺς πολέμιους κατὰ πρῶτον ἔχων αὐτούς. Κακεῖνοι ὁρμήσαντες διώκειν διαλύσουσι τὴν τάξιν αὐτῶν. Καὶ οὕτως συντόμως ἀνθυποστρέψας διεσπαρμένοις τοὺς διώκονσι μάλιστα καὶ πλείον ἐκείνων δρόμους ἔχων ἐπέλθῃς αὐτοὺς κατὰ πρῶτον· καὶ ἢ καθ' ἓνα ἢ κατὰ δύο ἐπάγῃς τοὺς σουὺς δρόμους τῷ ἐνὶ πλοίῳ τῶν πολέμων νικήσεις αὐτούς. Προσβάλλειν δὲ πολέμοις χρὴ ἐν ναυμαχίᾳ καὶ ὅταν τύχῃ αὐτοὺς ναυαγήσαι καὶ ὅταν ἀπὸ ζέλης διαταραχθέντες ἀταγῇ-σων, ἢ ἐν νυκτὶ ἐπελθόντα ἐμπρῆσαι τὰς ἐκείνων ναύς, ἢ ἐν τῇ χέρσῳ ἀσχυλομένον, ἢ ὡς ἂν ἡ χρεια καλέσῃ καὶ αὐτὸς ἐπιτήρησις οὕτως καὶ ποιήσεις τὰς προσβολάς. Ποικίλης γὰρ οὕσης τῆς πᾶν ἀνθρώπων γνώμης ἀδυνάτον τινα τὰ μέλλοντα ἐπιπτεῖν ἐν ταῖς τοιαύταις παρατάξεσιν ἢ προγινώσκειν ἢ πολέμειν ἅπαντα· διὸ οὐδὲ τὰς κατ' αὐτῶν ἀντιπαρατάξεις ἐν τῷ παρόντι λόγῳ δυνάτον μεθοδεύειν, ἀλλ' εἰς τὴν θείαν πρόνοιαν ἅπαντα ταῦτα ἀνατιθέναι καὶ δεσθαι τοῦ Θεοῦ ἵνα ἐν τοῖς τοιούτοις ὀξέσι καιροῖς δύναιται τις καὶ βουλευεσθαι καὶ διανοεῖσθαι καὶ πράττειν τὰ δέοντα. Πολλὰ δὲ καὶ ἐπιτηδεύματα τοὺς πλοῖοις καὶ δὴ καὶ τοὺς νέους ἐπενοήθη κατὰ τῶν πολέμων πλοίων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς πολε-μούντων· οἷον τὸ τε σκευαστὸν πῦρ μετὰ βροντῆς καὶ καπνοῦ προπύρου διὰ τῶν σφάνων περριζόμενον καὶ κατακταῖον αὐτά.
505	ΝΑΥΜΑΧΙΚΑ ΛΕΟΝΤΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ	mistakes. Thus, being well practised in these, in time of need they are ready to recognize them and do quickly what is ordered by them. In time of attack, if indeed, as has been said, there is a great need [for one] or you expect an easy victory, you will organize the formation of the dromons as you consider is suitable to the weather and the topography and the preparation and formation of the enemy. It is not possible now to give precise instructions for what may happen in the future. Sometimes [you should draw up] a crescent-shaped or sigma-shaped [i.e., capital sigma "C"] formation in a semi-circle,³⁸ with the rest of the dromons placed on one side and the other [i.e., of the flagship] like horns or hands and making sure that the stronger and larger [ships] are placed on the tip. Your Gloriousness [should be positioned], like a head in the deep of the semi-circle,³⁹ so that you can observe and control and oversee everything and where if help is needed provide assistance with whatever [ships] you wish that are to hand for this purpose. The crescent arrangement should be such that, as the enemy attack, they are enclosed within the curve. Sometimes you will form up the ships on an equal front in a straight [line],⁴⁰ so that, when the need summons, [you can] attack the enemy at the prow and burn their ships with fire from the <i>siphōnes</i>. Sometimes it [the fleet] should be divided into several formations,⁴¹ either two or three according to the number of dromons under you. When one formation has attacked, the other falls on the enemy either at the rear or from the flank when they are already engaged, and with these reinforcements attacking them the enemy breaks off fighting. Sometimes [you should] use an ambush. For when the enemy are deceived and are attacking an apparently small [force], the sudden and disturbing appearance of the ambushers will take the heart out of their resistance. On other occasions, when light and very fast dromons have attacked the enemy and are pretending flight, and they [the enemy] are wearied by the pursuit and exhausted and are not

³⁸ Cf. Appendix One, §9.30.

³⁹ Cf. Appendix One, §9.6.

⁴⁰ Cf. Maurice, *Ἐκ τοῦ Μανριτίου*, §7 (p. 42); Appendix One, §§9.35-41.

⁴¹ Cf. Maurice, *Ἐκ τοῦ Μανριτίου*, §3 (p. 41).

⁴² ἀποπλέει MS. A. We amend to ἀποπλέεις following Appendix Five, §52.

APPENDIX TWO

508

- ξ'. Καὶ τοξοβαλλίστραι δὲ ἐν τε ταῖς πρύμναις καὶ ταῖς πρῶταις καὶ κατὰ τῶν δύο πλευρῶν τοῦ δρόμωνος ἐκπέμπονται σαγίτας μικρὰς τὰς λεγόμενας μινίας. Καὶ θηρία ἕτεροι ἐπενόησαν ἐν χύτραις κεκλεισμένα καὶ κατὰ τῶν πλοίων τῶν πολεμίων ριπτόμενα· οἷον ὄφεις καὶ ἐχίδνας καὶ σαύρας καὶ σκορπίους καὶ τὰ ὅμοια τούτων ἰοβάλα· ὧν συντριβομένων τὰ θηρία δάκνουσι καὶ συμπέθουσιν διὰ τοῦ τοῦ τοὺς πολεμίους ἔσθωεν τῶν πλοίων.
- ξα'. Καὶ χύτρας δὲ ὕλας ἀσβέστου πλήρεις ὧν ριπτομένων καὶ συντριβομένων ὁ τις ἀσβέστου ἀτμός συμπίπτει καὶ σκοτίζει τοὺς πολεμίους καὶ μέγα ἐμπόδιον γίνεται.
- ξβ'. Καὶ τριβόλοι δὲ σιδηρεῖ ριπτόμενοι ἐν ταῖς πλοίοις τῶν πολεμίων οὐ μικρὰ λυπήσουσιν αὐτοὺς καὶ ἐμποδίσουσιν πρὸς τὸν κατὰ τὴν ὅραν ὀφείλοντα ἄρῳνα.
- ξγ'. Ἱμέεις δὲ κελενομεν καὶ πυρὸς σκευαστοῦ γεγεμιο-μένας χύτρας ἐπιρρίπτεσθαι κατ' αὐτῶν κατὰ τὴν ὑποδειγθεῖσαν μέθοδον τῆς αὐτῶν σκευασίας ὧν συντριβο-μένων εὐκόλως τὰ πλοία τῶν πολεμίων κατακαίσεται.
- ξδ'. Χρήσασθαι δὲ καὶ τῇ ἄλλῃ μεθόδῳ πᾶν διὰ χειρὸς βαλλομένων μικρῶν σφόνων ὅστιθεν τῶν σιδηρῶν σκουταρίων παρὰ τῶν στρατιωτῶν κρατουμένων, ὅπερ χειροσίσθηνα λέγεται, παρὰ τῆς ἡμῶν βασιλείας ὅρι κατασκευασμένα· ρίψουσι γὰρ καὶ αὐτὰ τὸ σκευαστὸν πῦρ κατὰ τῶν προσώπων τῶν πολεμίων.
- ξε'. Καὶ τριβόλοι δὲ μείζονες σιδηρεῖ ἢ ἐν σφαιρίοις ξυλίνους ἦλοι ὀξεῖς ἐμπεκπυμένους, στυπτηῖος δὲ καὶ ἑτέρῃ ὕλῃ ἐνελημμένοι.⁴⁷ α>⁴⁸ ἐμπυρρσθέντα καὶ κατὰ τῶν πολεμίων βαλλόμενα, εἴτα πλῆκοντα ἐν τοῖς πλοίοις διὰ πολλῶν μερῶν ἐμπρήσουσιν αὐτὰ.
- ξς'. Ἀλλὰ εἰ καὶ τὸ σθέσαι οἱ πολέμιοι τὴν αὐτῶν φλόγα πατέουσιν αὐτὰ οἱ πλείστοι τοὺς πόδας πληγίσονται κατ' αὐτὴν τὴν συμβολὴν τοῦ πολέμου καὶ οὐ μικρὸν ἔσται τοῖς ἐναντίοις ἐμπόδιον.
- ξζ'. Δυνατὸν δὲ καὶ διὰ τῶν γερανίων λεγόμενων ἢ τινων ὁμοίων ἐπιπτερυμμάτων γαμματοειδῶν⁴⁹ κύκλῳ περιστρεφο-μένων ἢ πλοσσαν ὑγρὰν πεπυρωμένην ἢ σκευὴν ἢ τινα ὕλην ἑτέραν ἐπιχῆσαι τοῖς πολεμικοῖς πλοίοις διὰ τῶν δρομῶνων δεσμο-μένοις τοῦ μαργάνου στρεφόμενου κατ' αὐτῶν.
- ξη'. Δυνατὸν δὲ καὶ ὁλόκληρον τὴν νατὸν ἀνατρέψαι τῶν πολε-

⁴⁷ ἐνελημμένοι, thus Dain: ἐνελημένα MS. A.⁴⁸ Thus Dain, as added to MS. A by Desrosseaux. MS. A does not have this.⁴⁹ γαμματοειδῶν, thus Dain: γαμματοειδῆς MS. A.

ΝΑΥΤΑΜΑΧΙΚΑ ΛΕΟΝΤΟΣ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

507

- 54 able to overtake [those] in retreat, either when some of them are cut off from each other in the main [fleet], other fresh and rested dromons of yours, setting on the exhausted ships, will defeat them or, if some [dromon] is able to pass the powerful enemy ships, it should attack the weaker [ones].
- 55 Sometimes, when you have attacked and fought the opposing ships sufficiently at close quarters until the enemy are completely exhausted, you will disengage the dromons and send in other fresh [ones] against enemies who are weary and downcast from battle. And thus you will gain the victory over them. This can best be done when you have more dromons than the enemy.⁴³
- 56 Sometimes, when [you] are pretending to flee with fast dromons you may incite the enemy to pursuit, having them at your stern. They, having set off in pursuit, will break up their formation.⁴⁴ And so, turning round quickly, you should attack them at the prow as they pursue in disorder, especially having more dromons than they. And bringing up your dromons, either singly or in twos, against a single enemy ship, you will defeat them.
- 57 It is necessary to attack the enemy in battles at sea, both when they happen to be shipwrecked and whenever they are disheartened, having been scattered in a squall.⁴⁵ Either burn their ships, attacking by night or when they are occupied on shore, or you should make an attack when the need arises and when you can devise [it].
- 58 Since men's opinion is varied, it is impossible for anyone either to foresee or to foretell all that will take place in such formations. Thus it is not possible in the present discussion to deal with counter formations against them, but [one must] leave all this to divine providence and pray God that in such moments of acute crisis one is able to devise and invent and put into practice what is required.
- 59 Many devices have been invented by men of old and especially in recent times against enemy ships and those fighting in them; such as the processed fire, which is expelled from *siphonies* with thunder and *propyra**, forefire⁴⁶ smoke and sets them on fire.

⁴³ Cf. Appendix One, §9.27.⁴⁴ A standard battle tactic. See Pryor, "Roger of Lauria", p. 203.⁴⁵ Cf. Appendix Two [b], §5.⁴⁶ Cf. Appendix Five, §56.

510	APPENDIX TWO	
68	μίον ἔνν πλευράν παρά πλευράν δήσας αὐτήν τῷ δρόμῳ, καὶ τῶν πλευρῶν ἐπὶ ἑν μέρος, ὡς ἔθος ἔχουσι, πρὸς τὴν ἐκ χειρὸς μάχην συνδραμόντων καὶ δοκούστων ἐπακουμβίζειν τὸ ἐντῶν πλοῦτον τῷ δρόμῳ, ἐπέλθῃ μὲν ἕτερος δρόμων κατὰ τῆς πλευρᾶς τῆς ἐν τῇ πρῶμῃ τῆς πολεμίας καὶ ταύτην ἀθήῃ σφοδρὸς τῇ συγκρούσει, καὶ ὁ μὲν δρόμων δυνήθῃ λύσας ἐντῶν τὸν δεξιὸν ὑποχωρήσας μικρὸν ὥστε μὴ εἶναι ὡς ἀκούμβημα τῆς πολεμίας, βαρήσῃ ⁵¹ δὲ ὁ ἕτερος δρόμων πάσῃ δυνάμει, πάντως ἀναρῶναι σὺν αὐτοῖς τοῖς ἀνδράσι τὴν πολεμίαν ναῦν. Δεῖ δὲ κανονίσαι τὸν δεξιὸν μὴ πάντως κατ' ἰσότητά γένεσθαι, ἀλλὰ μικρὸν ἀφείναι ἑταιρὰ πνα πλευρά κατὰ πρῶμῃαν τῆς πολεμίας, δι' ὃν ἐμπεσὼν ὁ δρόμων ἀθήσει πρὸς τὴν ἀναρροπὴν τῶν πολεμίων τὴν ναῦν. Πρὸς τοῦτοίς καὶ τὸ νῦν ἡμῖν ἐπινοηθὲν, ὥστε ἀπὸ τῆς κἀτὰ τοῦ δρόμωνος ἑλσίστας διὰ τῶν ὁπῶν ἦτοι ἀπὸ τροχημάτων τῶν κοπῶν ἐκφερόμενα μέναιλα κατασφάττειν τοὺς πολεμίους, τῶν πανὸ μοι ἀναγκαῖον δοκεῖ.	
ξθ'		
ο'	'Αλλὰ καὶ ἕτερον τοῦτου ἀναγκαϊότερον, εἰ γε χειρῶν εὐρύων ἐπιτύχῃ, τὸ διὰ τῆς κἀτῶθεν τοῦ δρόμωνος ἑλσίστας τῇ ὑποδειγθείσῃ μεθόδῳ δι' ὁπῆς παρασκευάσει πληροθῆναι ὕδατος τὴν ναῦν τῶν πολεμίων.	
οα'	Εἰσι δὲ καὶ ἕτερα τοῖς ἀρχαίοις ἐπινοηθέντα ἐν τῷ πλοῦμῳ πολέμῳ ἐπιτροδύματα, καὶ ἔτι δὲ ἐπινοηθῆναι δυνάμενα, ἅπερ ἐν τῷ παρόντι γράφειν διὰ τὴν συντομίαν ἀνόικειον ἡγησάμεθα, τινὰ δὲ καὶ ἀσύμφορα διὰ τὸ μὴ φανλίζεσθαι τοῖς πολεμίοις καὶ μάλλον ἐκείνους ⁵² χρήσθαι αὐτοῖς καθ' ἡμῶν. Τὰ γὰρ στρατήγηματα ἅπασε κατανοηθέντα δύνανται ἀντιστρατηγεῖσθαι καὶ καταμεθοδευέσθαι κατὰ τῶν πολεμίων· ἀλλ' ἕκαστον τὸ ἐπινοηθὲν μέχρι τῆς πράξεως ἔχειν ἐν μυστηρίῳ.	
οβ'	Ἐν δὲ τῷ βιβλίῳ τῶν ἀρχαίων τακτικῶν καὶ στρατηγημάτων ζητῶν τις εὐρίσκει καὶ τὰ τούτων πλείονα· οὐ γὰρ δυνατόν, ὡς εἴρηται, πρὸς ἕκαστα τὰ ἐμπέττειν μέλλοντα διὰ τὸ ἀπειρον αὐτῶν γράφειν, ἀλλὰ τὰ ἱκανά.	
ογ'	Πλὴν κεφαλαιῶν εἰπεῖν, ἕσσωσαν οἱ δρόμονες ἐξαπλισμένοι τελείως, ἀπὸ τε στρατιωτῶν ἀνδρείων καὶ ἐκ χειρὸς μάχεσθαι δυνάμενων καὶ τῷ τῆς ψυχῆς παραστήματι τολμηρῶν καὶ περαινευμένων καὶ γεγυμνασμένων· οὗτοι δὲ ἕστωσαν καθω-	
		⁵¹ βαρήσει, thus Dain: βαρήσει MS. A. ⁵² ἐκείνους, thus Dain: ἐκείνους MS. A.

APPENDIX TWO

512

πλισμένοι ὅπλοις ὁπλοῖς καὶ ὁ ἐν τῇ ξηρᾷ στρατιώτης ὁπλισθῆναι διώρισται, δηλονότι κατὰφρακτος. Καὶ οὕτω πάντες οἱ τῆς ἀνω ἐκθρόνωσης ὁπλισθήσονται.

οδ' Ὅπως δὲ τὴν τῶν ἐχθρῶν πολέμησιν τῶν ποσότητα τῶν πλοίων, καὶ αὐτὰς, ὡς στρατιῇ, διασκευάσεις τοὺς δρόμους καὶ καθό- πλισαις ὅπως μὴ ἐλάττωσιν στρατὸν ἔχει ὁ ἡμέτερος δρόμων τοῦ πολεμίου, ὅστις μάλιστα εἰς ἴσην μάχην ἐλθεῖν ἐτοιμάζεται διὰ τοῦ εἰς ἀλλήλους δρομοῦ.⁵⁵ ἄλλ' εἰ δυνατόν καὶ πλείονα ἁμφο- τέρων γὰρ ἀνδρείας μαχομένων, οἱ πλείονες ὑπερνικήσουσι.

οε' Ἐὰν γὰρ συνωρὶς ἔχῃν τοὺς πολεμίους πλοῖα πλείονα στρατὸν ὑποδεχόμενα, οὐσιώσεις καὶ αὐτὸς τοὺς ἴσους⁵⁶ δρόμους ἐν πλῆθει. Ἐκλέξει δὲ ἀπὸ πάντων τοὺς ὀρίστους καὶ ἐξ αὐτῶν ἐξοπλίσεις τὴν ἀρκούσαν δύναμιν διὰ δρομῶνων τελείων καὶ λοχυροτάτων ὥστε εἰ οὕτω τύχη ἢ τῶν δύο τὸν στρατὸν εἰς ἓνα ἐμβιβάζῃς ἢ ἐκ πάντων ἐπιλέξῃ τοὺς ὀρίστους, ὥς εἰρηται· καὶ γενήσονται ἄχρι καὶ διακοσίων στρατιωτῶν ἢ καὶ πλείονες κατὰ δρόμους ἓνα, ὥς ἂν καὶ τὸ πλῆθος καὶ τὸ μεγέθει τῶν δρομῶν καὶ τῇ εὐνομίᾳ τῶν στρατιωτῶν ἐπικρατέστερος τῶν πολεμικῶν πλοίων γενόμενος, σὺν θεῷ τὴν κατ' αὐτῶν νίκην ἀπολάβῃς.

ος' Δεῖ δὲ σε καὶ μικρότερος ἐξοπλίζειν δρόμους καὶ ἐλαφρότερος τῶν συνθηθῶν, ὥστε καὶ διώκοντας καταλαμβάνειν τοὺς πολεμίους καὶ διασκομένους μὴ καταλαμβάνεσθαι καὶ τοὺς ἔχειν ἐν καιρῷ τῆς ὁρμῆς αὐτοῦς χρεῖας, ὥστε δύνασθαι αὐτοὺς ἢ κακόν τι ποιῆσαι τοὺς ἐχθροὺς ἢ μὴ παθεῖν τι κακὸν παρ' αὐτῶν.

οζ' Μικροὺς δὲ καὶ μεγάλους δρόμους κατὰ τὴν ποιότητα τῶν πολεμίων ἐθῶν κατασκευάσεις. Οὐ γὰρ ὁ αὐτὸς ἐστὶν στόλος τῶν πλοίων τῶν τε Σαρακηνῶν καὶ τῶν λεγομένων Ῥῶς βορείων Σκυθῶν. Οἱ μὲν γὰρ Σαρακηνοὶ κομβαρτίους χροῦνται μείζονσι καὶ ἀργότεροι, οἱ δὲ ὅλον ἀκαταίσις μικροῖς καὶ ἐλαφρότεροις

⁵⁵ δρομοῦ, thus Dain: δρόμων MS. A.

⁵⁶ ἴσους, thus Dain, following Desrousseaux: τοὺς MS. A.

ΝΑΥΤΑΧΤΙΚΑ ΛΕΟΝΤΟΣ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

511

68 coupled it side by side to the dromon, and the enemy rush to one side, as is their habit, to engage in hand-to-hand-fighting and expect their own ship to lay against the dromon – another dromon were then to run at the side of the enemy vessel towards the stern and strike it hard as they collide, and if the one (first) dromon should be able to free itself from the coupling and back off a little so that it is not laying against the enemy, and if the other (second) dromon were to weigh down with all vigour, it will capsize the enemy ship and her crew completely. You should organize the coupling so that it does not hold the [enemy] ship evenly but leaves at the enemy ship's stern some of the sides a little exposed, where the dromon will be able to attack and exert pressure to capsize the enemy ship.

69 In addition, [there is] the [technique] we have recently devised so that when pikes are thrust from the lower bank of the dromon through the holes or *trypanmata** (oarports) of the oars, they slaughter the enemy; this seems to me especially useful.⁵³

70 But there is another [technique] even more useful than this, if it falls to experienced hands, [and that is] when the enemies' ship is filled with water through a hole made by the dromon's lower oar-bank by the usual method.⁵⁴

71 There are other devices for naval warfare invented by the ancients and [others] that can still be invented, which we have considered it inappropriate to describe at present in summary. And [there are] some which are inadvisable [to mention] since they may be taken over by the enemy, and indeed they may use them against us. For once stratagems have been invented, a counter-stratagem and defence can be devised by the enemy. Every [scheme] once invented [should be] kept secret until it is carried out.

72 Anyone who looks into the book on ancient tactics and strategies will find more on these [matters]. For it is impossible, as has been said, to write about every future [event] that will happen, but [this is] sufficient.

73 But to mention the main point, the dromons should be completely armed, with brave soldiers capable of fighting at close quarters, and bold in their mental attitude, and trained and exercised. These should be armed with the weapons with which

⁵³ Cf above p. 405.

⁵⁴ Cf above pp. 405-6.

	514 οη	καὶ γοργοί, οἱ Σκύθαι· διὰ ποταμῶν γὰρ εἰς τὸν Εὐξείνιον ἑμπίμνοντες πόνοιον οὐ δύνανται μειζονα ἔχειν πλοῖα. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ παρατάξεων εἰρήσθω. Ὅταν δὲ ἀπαλαγῇται Βούλη τις μάχης, μηνυειδῶς, ὡς εἴρηται, τὴν παράταξιν τῶν δρομώνων ποιήσας οὕτως υπογορήσεις διὰ τὸ ἀσφαλὲς εἶναι τὸ τοιοῦτον σῆλημα ἐν ταῖς τοιαύταις καὶ προοδὺς καὶ υπογορήσασιν, ὡς μαρτυροῦσι τινες τῶν παλαιῶν τοῦτοφ τῷ τρόπῳ χρησάμενοι.
	οδ	Μετὰ δὲ τὴν λύσιν τὸν πολέμου δέον σε, ὁ στρατηγέ, τὰ ὡς εἰκὸς κρατεῖν ἀπὸ τῶν πολεμίων λάφυρα ἐξ ἴσου διαμερίζειν τοῖς στρατιώταις καὶ ἀριστοποιεῖν καὶ φιλοφρονεῖσθαι αὐτούς, καὶ τοὺς μὲν ἀριστεύσαντας καὶ δορεῶν καὶ τιμῶν ἀξιώσαι, τοὺς δὲ ἀνάξιόν τι στρατιώτου ποιήσαντας ἐπιτιμῆσαι δεινῶς.
	π	Γινώσκει δέ, ὁ στρατηγέ, ὅτι πᾶνθος δρομώνων ἀνάνδρους ἐχόντων στρατιώτας οὐδὲν ἰσχύει, οὐδ' ἂν καὶ πρὸς ὀλίγους μαχησάνται τοὺς ἐναντίους ἀνδρείους καὶ εὐνύχους· οὐτε γὰρ πᾶνθος ἀνδρῶν κατὰ ὀλίγων ἰσχύσει εἰ μὴ καὶ τῇ προθυμίᾳ καὶ τῇ ὁπλίσει στρατιώται ὁληθεῖς ἀποδείκνυνται. Τί γὰρ οὐκ ἐργάζονται δεινὸν καὶ ὀλίγοι λύκοι πρὸς πολλὰς χιλιάδας ποιμνίου;
	πα	Διὸ χρή σε συνορᾶν ὅπαντα μετὰ ἀκριβείας πάσης τὰ τῶν ἐχθρῶν ὡς διάκεινται καὶ οὕτως τὴν τε τῶν δρομώνων κατασκευὴν καὶ τὴν τῶν στρατιωτῶν ὁπλίαν καὶ τὸ πᾶνθος αὐτῶν καὶ τὸ μέγεθος καὶ τὰ ἔλλα ἐπιτηδεύματα ἁρμοδίας κατὰ τῶν ἐναντίων παρασκευάζειν.
	πβ	Ἐχειν δὲ καὶ μικρούς καὶ ταχέως δρομῶνας οὐ πρὸς πόλεμον ἐξοπλισμένους, ἄλλα πρὸς τὰς βίβλας καὶ τὰ μανδράτα καὶ τὰς ἄλλας ἀπαντώσας ὁμοίας χρήας· καὶ ἔτι τὰ τε μονήρια λεγόμενα καὶ τὰς γαλέας, πλὴν καὶ αὐτῶν ἐνόπλιους διὰ τὰ ὡς εἰκὸς καὶ κατὰ τύχην ἐμπίπτοντα.
	πδ	Καὶ σὲ δὲ αὐτὸν διὰ πάντων εἶναι δεῖ σπουδαῖον καὶ γενναῖον καὶ ἀτάραχον καὶ ὁρῶν ἐν ταῖς ἐναγκαταῖς μάλας τῶν πραγμάτων ἐγχευήσεσσι τε καὶ πράξεσιν, ἵνα καὶ Θεῷ εὐφρόστος καὶ τῇ ἡμετέρα ἐκ Θεοῦ βασιλεῖα εὐχρηστός τε καὶ δόκιμος ἀναφανείης στρατηγὸς ἀμφοτέρωθεν κερδήσης τὰς ὀξείας τῶν πόλων ἀμοιβὰς, ἐκ Θεοῦ μὲν μεθοδὺς ἀθανάτους ὑπὲρ τῆς αὐτοῦ κληρονομίας ἀγωνιζόμενος, ἐξ ἡμῶν δὲ καὶ τιμὰς καὶ
		<i>kubâr</i>, "large ship", but this seems much less likely. See Christides, <i>Conquest of Crete</i>, p. 66.

δωρεάς τὰς προσηκούσας, μὴ ψευδόμενος τὴν κλῆσιν, ἀλλ' ἀλαφρῆς στρατηγὸς καὶ ὦν καὶ καλούμενος. Τοιαῦτα καὶ περὶ ναυμαχίας ὅς ἐν συνῶψει μετρίως εἰρήσθω.

LEO VI, *EK TOY KYTOY ΛEONTOS TOY BΑΣIΛEΩΣ*
EDITION AND TRANSLATION⁶⁴

Ἐκ τοῦ Κύρου Λέοντος τοῦ βασιλέως

¹⁶⁵ Ἰστορήσω σοι ἔτι καὶ ἕτερον ναυτικοῦ στόλου στρατήγημα· ὅταν γὰρ εἰς τόπους λιμένας μὴ ἔχοντας καὶ ψαμμοδεῖς τὴν ἀπόβασιν μέλλῃς ποιήσασθαι, ἐάν οὔτω τύγῃ ἐν καιρῷ ναυτικῆς στρατηγίας, σάκτους πολλοὺς γεμίσας ἄμμου καὶ τοὺς σχετίνους προσθήσῃς ἀπὸ ἐκάστου δρόμωνος ἐκκρεμάσεις τοὺς ἀρκούντας οἰονεὶ σιδηρὰς ἀγκύρας, καὶ οὕτως τὸν λεγόμενον πελαγολιμένα ποιήσας εὐκόλως κατὰ τὸν τόπον νυκτὸς ἐπελθὼν τὴν βεβουλημένην σοι καταδρομὴν ποιήσεις.

²⁶⁶ Πολεμίον ποτὲ ναυτικοῦ στόλου μετὰ οἰκείας δυνάμεως ναυτικῆς ὑποχωρῶν στρατηγὸς μηχανοειδῆ παράταξιν ποιούμενος ὑποστρεφέτω πλέων κατὰ πρῶμιναν καὶ οὕτως βουλευέσθω ἀποχωρίζεσθαι τὸν πολεμίων· καὶ γὰρ οὐ φεύγων, ἀλλὰ φηγομαχῶν, ἐπώμιος ἔξει τὰς ναῦς καὶ πάλιν ἐπελθεῖν τοὺς πολεμίους κατὰ πρῶσαν. Εἰ γὰρ καὶ τοῦτου χρεία γένηται, τὰς πρῶρας ἔχειν πρὸς αὐτοὺς· καὶ γὰρ οὐδὲ θαρρήσουσιν ἐν τῷ κολώματι εἰσελθεῖν τὴν κύκλωσιν ὑπορούμενοι.

⁶⁴ Edited from a microfilm of folios 331r-v of the tenth-century manuscript Milan, Biblioteca Ambrosiana, MS. B. 119-sup. [gr. 139]. A text was published in Dain, *Naumachia*, pp. 35-8.

⁶⁵ Constitution XX, §196 of Leo VI, *Taktika* (PG).

We believe that we have translated the Greek accurately here; however, we have no idea what the emperor supposed this paragraph to mean. He appears to have thought that if a fleet made landfall on an open beach where there was no harbour into which to put, that one would then need to construct a "sea-harbour", *πελαγολιμένον* (*pelagolimenon*), by lowering sandbags to the sea bed to hold the ships in position. Why one could not use for this purpose the multiple anchors that all medieval ships carried, escapes us. Then, the emperor appears here not to have appreciated that dromons could simply be beached, thus negating the need for any such "sea-harbour"; although, elsewhere he did appreciate that fleets could be beached. In any case, why constructing such a "sea-harbour" would contribute to making a raid successful appears to be entirely obscure.

⁶⁶ Constitution XX, §201 of Leo VI, *Taktika* (PG).

lighter, and fast, as they cannot have larger ships when raiding down rivers to the Black Sea.

78 That is enough about formations. When you wish to disengage from a battle, having, as has been said, drawn the formation of the dromons into a crescent, you will withdraw in this way since this arrangement is safe in advances and retreats of this kind,⁶⁵ as some of the ancients indicate [by their] having used this method.⁶⁶

79 When the engagement has ended, *strategos*, you should divide the spoils that have been acquired from the enemy as is usual equally among the soldiers and praise them and make much of them, and reward the outstanding soldiers with gifts and honours, and you should penalize accordingly those whose behaviour has been unbecoming to a soldier.

80 You should appreciate, *strategos*, that a number of dromons with cowardly soldiers achieves nothing, not even when fighting a few opponents [if these are] brave and of good heart; neither will a number of men achieve anything against a few unless they prove to be true soldiers in energy and arms. Will not a few wolves do great damage to many hundreds of thousands of sheep?

81 Therefore you should observe with great accuracy the enemy's situation and then prepare the equipment of the dromons, the armament of the soldiers, their number, the size [of the ships], and other needs in a manner appropriate to the opposition.

Equally, [there is] need to have small and fast dromons [which are] not armed for battle but can be used as scouts, for messages and other similar purposes. And also what are known as *monēreis* (monoremes) and also *galeai*, except that they should be armed against normal eventualities.

82 You should be keen, valiant, calm, and alert throughout everything, particularly in the inevitable conflicts and periods of action; thus you may be pleasing to God and serve our Majesty under God and be a renowned *strategos* and you will gain due recompense for your labours from both, an eternal reward from God for your struggles on behalf of his dominion, and honours and their attendant gifts from myself, when you

⁶⁵ Cf. Appendix Two [b], §2.

⁶⁶ See Thucydides, *Peloponnesian war*, III.78.3 (vol. 2, p. 136), and cf. VII.70.4 (vol. 4, p. 138).

ΝΑΥΜΑΧΙΚΑ ΛΕΟΝΤΟΣ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

517

have not fallen short of your calling but are a true *stratēgos* in both name and deed. Enough has now been said sufficiently on naval warfare in this brief survey.

APPENDIX TWO [b]

LEO VI, *FROM THE LORD LEO, THE EMPEROR*,
EDITION AND TRANSLATION

From the Lord Leo, the Emperor

- 1 I will tell you now of yet another stratagem for a naval fleet. When you intend to make a landing in sandy places which do not have harbours, should this happen during your period of naval command, having filled many sacks with sand and having tied [them] with ropes, you will hang a sufficient number like iron anchors from each dromon; and having in this way constructed what is known as a 'sea harbour', attacking the place by night, you will easily carry out your planned raid.
- 2 A *stratēgos* retiring on some occasion before an enemy fleet with his own naval force, making a crescent formation should withdraw, sailing by the stern [i.e., backing water], and should plan to disengage from the enemy in this way; for by not fleeing but making a fighting retreat, he will have his ships ready to attack the enemy once again from the prow. If there is need of this, [you should] have the prows towards them, for they will not have the courage to enter the hollow, suspecting encirclement.

Ek III: Grek Ateşi⁷⁴

Ek IV: Bizans'ın deniz filosu 941 yılında Rus donanmasını püskürtüyor. Bizans gemilerinin uç kısımlarındaki mahmuzlar illüstrasyonda açıkça görülmektedir. (Görseldeki gemiler Pryor ve Jeffreys (2006, 144) tarafından *dromon* olarak tanımlanır.)⁷⁵

⁷⁴ Joannis Scylitzae *Synopsis Historiarum: codex Matritensis graecus*, Biblioteca Nacional, Madrid, vitr. 26-2, fol. 34v.

⁷⁵ Joannis Scylitzae *Synopsis Historiarum: codex Matritensis graecus*, Biblioteca Nacional, Madrid, vitr. 26-2, fol. 130r.

Râmi Mehmed Paşa Tarafından Acem Şahına Gönderilen Mektup

The Letter Sent by Râmi Mehmed Pasha to the Persian Shah

Nurten Sevinç*

Öz

Osmanlı dönemi edebiyatında sanatlı düz yazı tarzında kaleme alınan ve bir kitap içerisinde toplanan münşeât mecmuaları edebî bakımdan ehemmiyet arz ettiği gibi tarihi kaynak değeri de taşımaktadır. Nitekim tarih incelemeleri açısından önemli kaynak malzemesi ihtiva eden bu eserler Osmanlı tarih ve diplomasisinde siyasî ve idarî mahiyetteki muhtelif resmî yazıyı içermesi bakımından da mühimdir. Muhteva ve tertip tarzı açısından belirli bir döneme işaret eden diplomatik bir evrak olarak kabul edeceğimiz bir vesika da kalemiyyeden yetişmiş gayet zeki ve kurnaz bir bürokrat olan Râmi Mehmed Paşa tarafından Acem Şahı Hüseyin'e gönderilmiştir. Oldukça ağdalı bir dil kullanılarak kaleme alınan bu mektup genel olarak merkezden uzak bölgelerde bilhassa Basra dolaylarında isyan ederek uzun süre kargaşa ortamına zemin hazırlayan bazı aşiretlerin durumu ve işgal altındaki yerlerin tekrar geri alınarak bölgede güvenliğin yeniden tesis edilmesini ihtiva etmektedir. Söz konusu üzerinde çalıştığımız mektubun sureti Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu nr. 3375'te "Mu'âhedât ve Münşeât ve Mukarrerât" ismiyle kayıtlı yazmanın 99b-102b varakları arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada, öncelikle Osmanlı-İran ilişkileri açısından önemli olan ve tarihî kaynak değeri taşıyan Râmi Mehmed Efendi'nin mektubunun daha iyi anlaşılması için XVIII. yüzyıl başlarında İran ile münasebet ve Basra çevresindeki duruma kısaca temas edildikten sonra zikredilen nâme değerlendirilecek ve daha sonra transkripsiyonu verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Râmi Mehmed Paşa, Acem Şahı Hüseyin, Mektup, Huveyze Hanı Ferecullah, Mâni', Basra.

Abstract

Written in the style of artistic prose in Ottoman period literature and collected in a book, munşeât magazines are not only important in literary terms but also have historical source value. As a matter of fact, these works, which contain important source material for historical studies, are also important in

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı - PhD, Ministry of National Education, İstanbul/TÜRKİYE <https://ror.org/00jga9g46>
nurten.sevin@gmail.com <https://orcid.org/0000-0001-8846-9775>

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

terms of containing various official writings of political and administrative nature in Ottoman history and diplomacy. One of these documents, which can be regarded as a diplomatic document pointing to a specific period in terms of its content and style of organisation, was sent to the Persian Shah Hussein by Râmi Mehmed Pasha, a very intelligent and shrewd bureaucrat raised in the kalemîyye (scribal institution). This letter, which was written in a very complicated language, generally deals with the situation of some tribes in the regions far from the centre, especially around Basra, which had rebelled and created an environment of turmoil for a long time, and the restoration of security in the region by taking back the occupied places. The copy of the letter we are studying is in the Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Collection nr. 3375 in the manuscript titled “Mu’âhedât and Münşeât and Mukarrerât” and is located between folios 99b-102b.

In this study, firstly, for a better understanding of Râmi Mehmed Efendi’s letter, which is important in terms of Ottoman-Iranian relations and has historical source value, the relations with Iran in the early eighteenth century and the situation around Basra will be briefly touched upon, then the mentioned letter will be evaluated and then its transcription will be given.

Keywords: Râmi Mehmed Pasha, Persian Shah Hussein, Letter, Huveyze Khan Ferajullah, Mânî‘, Basra.

Giriş

XVII. yüzyıl sonları ile XVIII. yüzyıl başları Osmanlı Devleti için çok bunalımlı bir dönemi teşkil etmektedir. Devlet hariçte 1683 yılında başarısız II. Viyana Kuşatması akabinde Karlofça Antlaşması¹ ile neticelenen uzun soluklu ve değişik cephelerde verdiği savaşlarda büyük toprak kayıplarına uğrarken, dahilde ise merkezin yanı sıra eyaletlerde de acilen çözüme kavuşması gereken sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştı².

Bu çok cepheli savaşlar Osmanlı Devleti’nin sosyo-ekonomik yapısını sarsmış, savaşlarda görev yerinde bulunmayan beylerbeyi ve sancak beyleri yüzünden memlekette eşkıyalık hareketleri baş göstermiştir. II. Mustafa bu tarz eşkıyalık hareketlerinin önüne geçmek için bir taraftan teftişçi ismi altında valiler atarken diğer taraftan sarıca ve sekban teşkilatının kaldırıldığını bildirmiştir³. Devlet merkezine bir hayli uzak eyaletlerdeki serkeşlikler ise siyasi bir mahiyet kazanmış hatta devlet ile bağlantılarını kesme derecesine vararak endişe verici bir hal almıştır⁴.

Söz konusu bu buhranlı yılların tarihi tetkik edilirken, devrin önemli olaylarına ilişkin kroniklerde kaleme alınan muhtasar olaylar kadar bu tarz mühim meselelere ışık tutacak mektuplar

1 Osmanlıların Viyana bozgunu ardından Avusturya, Lehistan ve Venedik’in oluşturduğu, 1695’te Rusya’nın da katıldığı müttefik kuvvetler karşısında değişik cephelerde yaptıkları mücadeleleri nihayete erdiren antlaşma için bk. Abdülkadir Özcan, “300. Yılında Karlofça Antlaşması”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, S. 4-5, Şubat-Temmuz 2000, s. 237-257; Abdülkadir Özcan, “Karlofça Antlaşması”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 24, İstanbul 2001, s. 504-507.

2 Abdülkadir Özcan, “Daltaban Mustafa Paşa’nın Basra Seraskerliği”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul 23-28 Eylül 1985, Tebliğler III Türk Tarihi*, C 2, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1989, s. 473.

3 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 567-568.

4 Abdülkadir Özcan, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları - III*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s. 127.

da müstesna bir yere sahiptir. Osmanlı diplomatiğinde bir tür yazışma evrakı olarak önemli bir yere sahip olan mektubun yazılış şekilleri ve şartlarına münşeât⁵ mecmualarında çokça tesadüf edilir⁶. Muhteviyâtı ve tertip tarzı bakımından siyasî ve idarî mektupları toplayan münşeât mecmuaları arasında muayyen dönemlere ait diplomatik evrakı toplayan güvenilir vesika denemeleri de bulunmaktadır⁷. Ülkemizin nadir kütüphanelerinden biri olan önemli miktarda yazma ve basma eseri bünyesinde barındıran Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu nr. 3375'te "Mu'âhedât ve Münşeât ve Mukarrerât" ismiyle kayıtlı yazmada *Râmi Paşa Merhûm Tesvîdiyle Şâh-ı 'Acem'e Nâmedir* ibaresiyle kayıtlı nesih hatla yazılmış mektup da bu türdendir.

Osmanlı devlet ricâli ve sadrazamları arasında ilmi, dirâyeti, ferâseti ve zekasıyla tanınan, şiir ve inşada mahir ve bir o kadar güçlü olan döneminin şairleri arasında yer alan kişilerden biri de şüphesiz Râmî Mehmed Paşa'dır. İnşa kabiliyeti sebebi ile Dîvân-ı Hümâyûn Kalemi'ne girerek yükselmiş, döneminin büyük şairlerinden Nâbi Efendi ve Sâmî Bey gibi marifet erbabı önemli kişilerin meclisine katılarak yakınlık kurmuştur⁸. Bilhassa divan bürokrasisinde yükselerek Karlofça'da yapılacak olan barış müzakerelerine murahhas heyetin başı olarak memur edilen Râmî Efendi, antlaşmanın Osmanlı yararına olması hususunda mümkün mertebe her meseleye itina ile yaklaşmış, uzmanlardan aldığı tavsiye ve raporlarla başarı sağlayarak şöhret bulmuştur⁹.

Yukarıda bahsi geçen kütüphane kayıtlarından da anlaşıldığı üzere bu mektup divandan yetişen nüktedan bir devlet adamı olan Râmî Mehmed Paşa tarafından merkezden uzak bölgelerde bilhassa Basra dolaylarında isyan ederek uzun süre huzursuzluk yaratan bazı aşiretlerin durumunu ve işgal altındaki yerlerin tekrar geri alınarak bölgede güvenliğin tesis edilmesine dair bilgi amacıyla kaleme alınıp elçi Mehmed Paşa tarafından Acem Şahı Hüseyin'e gönderilen nâmenin bir sureti olmalıdır. Tarihî kaynak değeri taşıyan ve Râmî Mehmed Paşa müsveddesi olan bu mektubun kopyasına ilgili yazma dışında diğer kaynak ve kayıtlarda tesadüf edilmemiştir. Osmanlı-İran ilişkileri açısından önemli olduğuna kanaat getirdiğimiz mektubun daha iyi anlaşılması için XVIII. yüzyıl başlarında İran ile münasebet ve Basra çevresindeki duruma kısaca temas edildikten sonra zikredilen nâme değerlendirilecek ve daha sonra transkripsiyonu verilecektir.

XVIII. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-İran Münasebetleri ve Basra Çevresinde Durum

Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri dışında en fazla diplomatik münasebette bulunduğu devletlerden biri İran'dı. Osmanlı-İran diplomatik münasebetlerinin temelini Sünnîlik ve Şîîlik gibi dini sebepler, sınır anlaşmazlıklarından doğan çatışmalar ve aşiretlerden kaynaklanan

5 Mektup dahil her çeşit resmî ve husûsî yazıyı toplayan ve yazım esaslarını gösteren eserlerin genel adı için bk. Mustafa İsmet Uzun, "Münşeât", *DİA*, C 32, İstanbul 2006, s. 18-20.

6 Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Bürokrasisinde Mektup", *DİA*, C 29, Ankara 2004, s. 18-19.

7 Bekir Kütükoğlu, "Münşeât Mecmualarının Osmanlı Diplomatiği Bakımından Ehemmiyeti", *Vekayi'nüvis Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1994, s. 217-218.

8 Tahir Sevinç, *1703 Edirne Vakası*, Gece Akademi Yayınları, Ankara 2019, s. 73-74.

9 Rifaat Ali Abou-el-Haj, *The Reisülküttab and Ottoman Diplomacy at Karlowitz*, Princeton University of Oriental Studies and History, Yayınlanmış Doktora Tezi, Princeton 1963, s. 53, 60-132.

olaylar oluşturmıştı¹⁰. 1049/1639'da imzalanan Kasrîşîrin Antlaşması'ndan¹¹ sonra İran ile uzun süren savaşlar sona ermiş, sonraki süreçte iki devlet arasındaki münasebet seksen beş yıl kadar, mektup ve hediye teatfisi şeklinde dostluk içinde geçmişti. Nitekim Avusturya, Rusya, Lehistan ve Venedik gibi devletlerle devam eden (1683-1699) çok cepheli savaşlarda İran'ın herhangi bir tecavüzî hareketi görülmemişti¹². On altı yıllık mücadele sonunda imzalanan antlaşma ile ilk defa toprak kaybına uğrayan devlet gerek dahilde gerekse başkentten uzak bölgelerde isyan eden bazı aşiretlerle bir süreliğine de olsa uğraşmak zorunda kalmıştı. Bilhassa Basra ve dolaylarında cereyan eden Müntefik¹³ aşiretinin isyanı huzursuzluk yaratarak bölgede mühim bir yer işgal etmişti. Aslında Basra 1101/1690 yılında çıkan ve etkisini hissettiren veba salgınından dolayı karışmaya başlamıştı. Diğer taraftan vergi tahsilinden dolayı reaya ve vali arasındaki anlaşmazlıklar da meydana gelmekte idi. Adeta bu durumları fırsat bilen Müntefik aşireti bölgede daha geniş çapta hadiselerin oluşmasına neden oldu. Bu sıralarda Basra valisi 1103/1692'de vefat edince Bağdat valisi tayin edilen Ahmed Paşa¹⁴ söz konusu aşireti mağlup ettikten sonra Bağdat'a dönerken ölmüştü. Batı hudutlarıyla bu esnada meşgul olan devlet yayılan fitneden endişe ederek Mânî' e istimâletnâme vermiş ve timarını artırmıştı¹⁵.

Ancak Müntefik Arap aşireti reisi Mânî' ile Ferecullah'ın çapuluna maruz kalan Basra 1700 yılına kadar kargaşa içinde kalmıştı¹⁶. Bilâhire bu karışık durumdan istifade eden Mânî' 1693'te bölgenin beylerbeyi Paşazâde Osman Paşa'yı öldürdükten sonra Basra ve çevresini ele geçirmişti. Bölgedeki eyalet beylerbeyleri az sayıda askeri birlik gönderse de hiçbir şey yapılamadığı gibi, devlet Basra halkına yirmi beş bin akçelik vergi indiriminde bulunmak zorunda kalmıştı. İki yıl sonra Rakka ve Bağdat beylerbeyleri bir kez daha bu asilerin üzerine yürümeyi denemişti¹⁷. Dicle'nin doğusunda İran'a ait bataklık bir bölge olan Basra için Huveyze Hanı Ferecullah ile Mânî' mücadele etmiş, Ferecullah'ın 1696'da burayı alması üzerine, Mânî' de çöle çekilmek zorunda kalmıştı¹⁸. Daha sonra 5 Ramazan 1108/28 Mart 1697'de Ferecullah

10 Tahir Sevinç, "İran'a Elçi Olarak Gönderilen Kesriyeli Ahmet Paşa'nın Sefaret Hazırlığı ve Yolculuğu (1746)", *Belleten*, C LXXV/S. 273, Ağustos 2011, s. 408.

11 1639'da Osmanlılarla Safevîler arasında imzalanan antlaşma için bk. Rhoads Murphey, "Kasrîşîrin Antlaşması", *DİA*, C 24, İstanbul 2001, s. 575.

12 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C 4/2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 131.

13 Büyük kabile topluluğunun bir şubesi olan Benî Ukayl Arap kabilesinin kolu ve şeceresi için bk. Giorgio Levi Della Vida, "Müntefik", *İslam Ansiklopedisi*, C 8, Eskişehir 2001, s. 807-808.

14 "Âmeden-i haber-i fevt-i 'Osmân Paşa-zâde Ahmed Paşa, Vâlî-i Basra, der-muhârebe-i 'urbân ve ikrâm şuden-i Salt Ahmed Paşa be-hükümet-i vilâyet-i Basra: Basra 'urbânından Mânî' nâm şakî, ref'-i livâ'-i 'isyan idüp ve etrâfdan cem'-i 'aşâyir-i 'urbân idüp, Vâlî-i vilâyet olan Osman Paşa-zâde Vezîr Ahmed Paşa'yı şehiden 'âzim-i serâbistân-ı Cinân eyledüğü haberi der-i Devlete vâsıl olup, bu tarafda olan vüzerâ-i 'izâmdan biri irsâl olunsu, hükümet-i Bağdat yine kendüye tefvîz ve selefi olan Salt Ahmed Paşa'ya Basra eyâleti mansıbı tevcih olundu". Bk. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayât*, haz. Abdülkadir Özcan, s. 417.

15 Vahid Çabuk, "Nusret-name'nin Kaynaklarından Tarih-i Seferü'l-Basra", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. M. Münir Aktepe'ye Armağan, Edebiyat Fakültesi Basımevi, S. 15, İstanbul 1997, s. 321-322.

16 Yusuf Halaçoğlu, "Basra, Osmanlı Dönemi", *DİA*, C 5, İstanbul 1992, s. 113.

17 Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1669-1774)*, C 5, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s. 230-231.

18 Abdülkadir Özcan, "Mustafa II", *DİA*, C 31, İstanbul 2006, s. 278; Özcan, *İmparatorluk Çağının Osmanlı*

Han önemli bir askerî güçle şehrin önlerine gelerek şehir sakinlerinin sahip olduğu tahminen on bin keselik nakit ve bazı değerli eşyaları gasp edip onları adeta bakır paraya muhtaç duruma getirdiğini, Acem Şahı Hüseyin'e bildirmişti. Bunun üzerine durumu istişare sonrasında şahın "Osmânluya bundan özge dostluk olmaz" dediği nakledilir. Müteâkiben Hüseyin Şah Basra'nın anahtarı yerine¹⁹ kırk beş karat bir elmas ile Rüstem Han isimli elçisini Osmanlı padişahına göndererek dostluğunu teyit; burayı bütün eyaletleriyle teslim etmek için de güvenilir birini talep etmişti. 11 Ramazan 1109/23 Mart 1698'de Pazar günü Edirne'ye gelen elçiye, karşılamak üzere maiyetine çavuşbaşı ve sipah ve silâhdar ağaları verilerek Defterdar Ahmed Paşa hanesine²⁰ yerleştirilip iâşesi hazineeden karşılanmıştı. 17 Ramazan 1109/29 Mart 1698'de Cumartesi günü padişah tarafından haseki ağa ile envaî çeşit içecek ve tatlılar gönderilmişti²¹.

Rüstem Han, birkaç gün istirahatten sonra 9 Şevval 1109/20 Nisan 1698 Pazar günü Dîvân-ı Hümâyûn'a kabul olunarak vezirlerin ziyafeti akabinde Şâh'ın mektubunu, elmas pare ve pişkeşi takdim ettikten sonra Şehrîzor taraflarında hüküm süren Bebe Süleyman isimli zorbadan şikâyet ve ortadan kaldırılması için "Vükelâm ile söyleşilsin ilacı ne ise görülsün" diyerek feryat etmişti²². Elçi bu görevini tebliğ ve takdim ettikten sonra kendisine ve etbâna hilatler ilbâs olunmuştu²³.

Devlet ileri gelenleri vezîriâzâmın sarayına meşveret etmiş, burada daha önce defaâtle edebiyatla hareket etmesi için nasihat edilen ve gönderilen hatt-ı hümâyunda söylenenleri kabul etmeyen; Bağdat, Şehrîzor ve Acem topraklarında tecavüzden hâlî olmayan Ekrad'dan Bebe Sancağı Beyi Süleyman Han'ın ortadan kaldırılması ve yerine İmâdiye Hâkimi Osman Han'ın kardeşi veya kardeşi oğullarından birinin tayin olunması hususu padişaha sunularak gereğince hatt-ı şerif sadır olmuştur. Bununla Bağdat Beylerbeyi Vezir Çelebi İsmail Paşa serdar tayin edilerek²⁴ maiyetine Van Beylerbeyi Vezir Türk Ali Paşa, Şehrîzor Beylerbeyi Ergeneli Süleyman Paşa (kapuları, eyaletleri askerleri ve elviye beyleriyle), Musul Beylerbeyi Vezir Beyzade Ali Paşa (bin nefer müsellah kapusu, eyalet askerleri ve kethüdasıyla), Rakka Valisi Yusuf Paşa (kapusu halkını kethüdasıyla, eyalet askeri ve iskanda olan ricalden iki bin nefer ademiyle), Tercil Sancağı Beyi Haydar Han, Eğil Sancağı Beyi Seyyid Hüseyin Han, Genç Sancağı Beyi Ali Han, Şehran Sancağı Beyi Hasan Han, Deyr-i Rahbe ve Seleme sancakları

Sultanları - III, s. 128.

19 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Nusretname*'nin aksine Rüstem Han'ın Basra kalesinin anahtarlarını getirdiğini belirtir. "Âmeden-i elçi-i Şâh-ı 'Âcem Rüstem Hân be-miftâh-ı Basra". *Zübde-i Vekayiât*, s. 636.

20 Defterdar Ahmed Paşa Sarayı, Sultân Selim Hân Câmi'-i Şerîfi yakınlarında bulunmaktadır. Bk. Râşid Mehmed Efendi - Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, haz. Abdülkadir Özcan - Yunus Uğur - Baki Çakır - Ahmet Zeki İzgöer, C I, Klasik Yayınları, İstanbul 2013, s. 544.

21 Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname, İnceleme-Metin (1106-1133 / 1695-1721)*, haz. Mehmet Topal, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2018, s. 476-477.

22 Silâhdâr, *Nusretname*, haz. Topal, s. 477.

23 Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid*, haz. Abdülkadir Özcan vd., s. 554.

24 Râşid, Bağdat valisinin değiştirilmesi ve asker tayini hususunda, Bağdat Valisi Vezîr Ali Paşa'nın Basra eyaletinin Mânî' isimli urban âsîlerinin reisinin elinden kurtarılması konusunda gereken dikkat ve ciddiyeti göstermediğini ve Huveyze Hanı tarafından Basra'nın ele geçirilmesine müsamaha gösterildiğinden azli için ferman çıkartıldığını ve Basra eyaletinin eski Mısır Valisi Vezir İsmail Paşa'ya verildiğini belirtir. *Târîh-i Râşid*, haz. Abdülkadir Özcan vd., s. 555.

beyi Hüseyin Abbas, Çirmen Sancağı Beyi Abdülgani Bey, İdil Sancağı Beyi Mehmed Bey, Hudi Sancağı Beyi Mustafa Bey, Mihrani Sancağı Beyi Hasan Bey, Cessan ve Bedre Sancağı Beyi Mehmed Bey, Şemamik Sancağı Beyi İlyas Bey, Bacılan/Kasışirin Sancağı Beyi Assaf Bey, Köy Sancağı Beyi Ali Bey, Sürücek Sancağı Beyi Ali Bey, İtak Sancağı Beyi Ali Bey, Tay Aşireti Sancağı Beyi Nasır Bey, Bayat Aşireti Beyi ve Kulp Sancağı Beyi mükemmel kapu ve aşiretleri ile tayin olunmuşlardır. Ayrıca Başmuhasebe'den azledilen Yeğen Mehmed Efendi'nin²⁵ Rumeli Beylerbeyliği payesiyle Acem'e elçi tayin edilmesi; bu kargaşa ortadan kalktıktan sonra da Elçi Mehmed Paşa'nın serdar İsmail Paşa ile haberleşerek Bebe sancağına yeni beyi takrir; Bağdat, Şehrizar ve Basra serhadlerinin düzenine ihtimam gösterilmesi kararı alınarak meclis dağılmıştır. Bu sırada, Musul'dan azledilen Kethüda Hasan Paşa'ya Basra eyaleti verilmiştir²⁶.

Acem elçisi Rüstem Han memleketine dönüş için icâzet almış ve tedarîği görülmüştür. Harcı-rah olarak elli kese akçe verilip 16 Zilkade 1109/26 Mayıs 1698 Pazartesi günü baş çadır ve arz odası döşenerek sağ tarafa musahip ağalar, sol canibe hasodalı, içoğlanı, zülüflü baltacılar ve sağlı sollu murassa bisatlar ile eğlerlenmiş otuz re's hassa atlar tertibinden sonra otağ-ı hümâyûna davet edilmiş, taşrada hil'atlenen altı nefer adamıyla içeri girerek vezîr-i a'zam kulları aracılığı ile yüce tahtın ayağına yüz sürmüştür. “Şâh dostumuza selâm eyle dostluğunda ne denlû izhâr-ı sadâkat ider ise bizden bin kat ziyâde bilsün ve sen dahi güzel hıdmet eyledin ber-hûrdâr ol” buyurarak serâsere kaplı bir fâhir semmur kürk giydirilmiş, hizmet mukabili vezîr-i a'zama dahi kürklü ve sade iki kat hil'at-ı fâhire ihsanında bulunulmuştur. Elçi Mehmed Paşa 20 Zilkade 1109/30 Mayıs 1698 Cuma günü vezîr-i a'zam kulları vasıtasıyla baş çadırdaki padişaha mahsus yer öpme şerefine nail olmuş ve kendisine “me'mûr olduğun hıdmet-i risâlet-i ibâdullâhı gereği gibi yerine getüresin” denilerek kaftan giydirilmiştir. Acem Şahı'na gönderilecek name ve hediye de kendisine teslim edilerek Rüstem Han ile²⁷ Erzurum

25 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Defter-emini Mehmed Bey'in elçilik hizmetine tayin edilmesiyle Defter Emaneti mansıbının Tezkire-i evvel Mustafa Efendi'ye ihsan olunduğunu kaydederek. *Zübde-i Vekayiât*, haz. Abdülkadir Özcan, s. 637.

26 Silâhdar, *Nusretname*, haz. Topal, s. 478-479; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Bağdat ve havalisinin urban eşkiyasından kurtulması, Basra ve Bağdat taraflarının nizamı için çok sayıda askere ihtiyaç olduğunu, Diyarbakır, Van, Şehrizar, Mısır ve diğer yerlerden vezîr İsmail Paşa'nın yanına asker tayin olunmasını kayd eder. “...Rakka Vâlisi Yûsuf Paşa dahi kapusu halkını kethudâsiyle ta'yîn ve iskânda olan ceng ü harbe kâdir ricâlden ikibin nefer ve Rakka eyâletinin alay beyleri ile bi'l-cümle zu'amâ ve erbâb-ı tîmârî dahi me'mûr kılınup, mecmû'u hâzır u âmâde ve Vezîr-i müşârûn-ileyh tarafından habere müterakkı olup, her ne mahalde bir yere gelinüp müctemi' olmak münâsib görölür ise Vezîr-i müşârûn-ileyh ile çöl yolundan Bağdad'a gitmek ve iktizâ' iden hidemât-ı 'aliyyede Vezîr-i müşârûn-ileyhin re'y-i savâb-dîdi üzere hareket eylemeleri için tenbîh ü te'kîdi müş'ir her birine evâmîr-i 'aliyye irsâl kılındı, fî şehri şevvâl sene-i tis'a ve mi'e elf”. *Zübde-i Vekayiât*, haz. Abdülkadir Özcan, s. 638.

27 Elçilik görevini lâyıkiyla tamamlayarak memleketine dönüş için icâzet alan Rüstem Han ve Basra çevresinde ortaya çıkan kargaşanın düzene konularak huzur ikliminin tekrar tesis edilmesiyle görevlendirilen elçi Mehmed Paşa'ya işaret eden bir arşiv kaydı da şu şekildedir: “... ve sefir-i hikmet-semîrleri ki mâlik-nisâb-ı hüsn-i ta'bîr ve fâris-i meydân-ı lutf takrîrdir. Edâ-yı dil-pezir ile me'mûrun-bih olduğu hıdmet-i risâleti ve cedd-i mergûb ve üslûb-ı mahbûb üzre beyne't-tafsîl ve'l-icmâl tetmîm ü ikmâl idüp nazar-ı iltifât-ı pâdişâhî ve ictiyâb-ı teşrîfât-ı şehinşâhî ile müftehir vü mübâhî oldukdan sonra savb-ı bâ-savâb-ı şâhiye 'avd u insirâfa murahhas ü me'zûn ve cevâbnâme-i hümâyûn-ı meveddet-meşhûn ile mu'temed ü mevsûkun-bih olan huddâm-ı Devlet-i 'Aliyye'den el-Hâc Mehmed Paşa dâmet me'âlihî müşârûn-ileyh resûl-i kiyâset-

yolundan gitmesi gerektiği buyrulmuştur²⁸.

Acem Şahı'na taraf-ı hümayûndan, bir kıt'a mücevher balıkçın sorguç, bir kıt'a murassa' han-çer, bir altın kemerli incili tirkeş, Mısırî keman, bir deste yaldızlı ok, bir murassa' çevgan, iki elmaslı koyun saati, bir kebir necef âyîneli çalar kalkan saat, bir mercan tesbih, yedi adet boylu Cezayir tûfengi, dört donluk İstanbul zerbefti, dört donluk nevezuhur çiçekli Frenk zerbefti, on iki donluk Frengî diba, beş donluk telli İstanbul bürünceği, on iki donluk telli İstanbul sandalı, on donluk elvân şalı çuka, on çift Frenk-pesend yastık, üç kıt'a Şâmî şukka-bend, üç kıt'a som Şâmî zîn-pûş, üç kıta som ağır Şâmî didik gibi hediyeler gönderilmiştir²⁹.

Söz konusu dönemde iki devlet arasındaki diplomatik münasebetler her ne kadar elçi heyetleri aracılığıyla olumlu yönde ilerliyormuş gibi görünse de Hüseyin Şah'ın Basra'da görevlendirdiği Vali Davut'un Mânî' yönetiminde toplanan asilerle tekrar işbirliğine girmesi rahatsızlık oluşturmıştı³⁰. Diğer taraftan 1110/1698-1699 senesinde de Basra Kalesi urban eşkiyasının tasallutundan hâlî olmamıştı. Safevîler'in kendi güdümüne aldığı asi urban kabileleri Osmanlı-İran sınırında ihtilaf konusu olmaya başlamıştı. Bu anlaşmazlığı aşmak isteyen Safevîli yetkililer Bağdat valisi aracılığıyla Osmanlı hükümet yetkililerine mektup göndermişti. Nitekim Acem Şahı'nın mu'temedü'd-devlesi Bağdat urbanından Acem hududuna firar edenleri kabul edemeyeceğini sınır boylarında olan yetkililere sayılarıyla bildirmişti. Basra tarafına gerek Acem içinden gerekse Osmanlı sınırlarından az asker ile geçmek istenilirse urban eşkiyasından bir felaketin isabet edeceği ve bu nedenle Basra ve ona tâbi olan kaleleri koruyacak kadar asker olmadıkça urban eşkiyasının eline geçeceği bildirilmişti. Bunun üzerine bölgedeki müfsitlerle beraber Bağdat tarafındaki urban eşkiyası

şümülleriyle mürâfakate bir sebîl-i sefâret dergâh-ı saltanat-penâhiye ta'yîn ü irsâl olunup ve birkaç seneden berü tâbi'-i hevâ-yı hod-reyî ve reh-girây-ı bî-dây-ı fitne-zâyî olup hâin-i cânibeyn mebgûz-ı kela'l-hudreteyn olan Süleymân-ı bed-nihâdın hasm-ı mevâdd-ı fesâdî için Bağdad vâlisi fi'l-cümle ol semte kurb mesâfesi olan ba'zı 'asâkir-i nusret-me'âsir ile taraf-ı şehriyârîden me'mûr olmalarıyla şakî-i mezbûra dâir ve sâir ba'zı ahvâlin ifâdesi sefir-i mûmâ-ileyhin 'uhde-i takririne mufavvaz kılınmıştır. İnşâallâhu te'âlâ varup delâlet-i hüsn-i himmetleriyle bir vakt sa'âdet-zây-ı meymenet-efzâda Âstân-ı devlet-âşiyân-ı Cem-câhîde şeref-musûl ile neyl-i maksûda mevsûl olup mürâ'ât-ı âdâb-ı risâleti kemâ-yenbagî tetmîm ile nâme-i hümayûnu teslim eyledikde edâ-kârî-i zebân ile a'lâmına ilzâm olunan ba'zı tetimmât-ı merâm-ı sûtûde-encâm dahi sem'-i rızâ ile ısgâ ve sencide-i re'y-i isâbet-pîrâları kıldındıktan sonra lâıyk-ı tevâfuk-ı tarafeyn ve münâsib-i tenâsük-i cânibeyn olan vech-i vecih ve nehc-i tenbîh üzre def'-i mazâr-ı müfsidân izâha-i eşrâr-ı bedhûyân-ı fitne-cûyân ile ahâlî-i ziyâ' ve büldâna bast-ı bisât-ı emn ü emân ve tahsîl-i rızâ-yı mülk-i mennân için levâzım-ı sa'y ü himmet icrâ buyurulup *feseyu'tihî ecren 'azîmen* mefhûmundan fâiz-i kıst-ı evfâ olmaları mütevakki'dir. Ve sefir-i mûmâ-ileyh Mehmed Paşa dâmet me'âlihî edâ-yı hîdmet-i risâlet ve itmâm u tekmîl-i maslahatdan ebrâ-yı zimmet itdikden sonra meks itdirilmeyüp yine sūdde-i seniyye-i şehriyârîye ruhsat mu'âvedetinde dahi lutfları bî-dîriğ buyurula bâkî hemîşe eyyâm-ı sa'âdet ü kâmrânî mütemâdî vü müstedâm bâd bi-Rabbî'l-'ibâd". Cumhuriyet Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Nâme-i Hümayun Defteri (A.DVNS. NMH.d), 5/120, s. 335-336.

28 Silâhdar, *Nusretnâme*, haz. Topal, s. 479-480.

29 Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid*, haz. Abdülkadir Özcan vd., s. 555; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, haz. Abdülkadir Özcan, s. 637; Silâhdar, *Nusretnâme*, haz. Topal, s. 480-481; "bin yüz dokuz senesinde Devlet-i 'Aliyye'den Şâh-ı 'Acem tarafına ilçilikle gönderilen Ebû Kavuk Mehmed Paşa ile irsâl olunan hedâyâdır, el-vâkî' fi 29 Z sene 1109" başlığı altında verilen aynı hediyelerin niteliğinin daha detaylı olduğunu görüyoruz. Bk. BOA, Maliyeden Müdevver Def. (MAD.d.), 18493, s. 5.

30 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 231.

da ortadan kaldırılarak Basra Kalesi'nin fethi hedeflenmişti. Bu amaçla Halep Valisi Vezir Hasan Paşa mükemmel kapısı halkıyla Bağdat tarafına gönderilmişti³¹.

Şehrizor Eyaleti'ni yönetenlerin, beş konak mesafedeki Kerkük Kalesi'nde ikamet etmelerini fırsat bilen Bebe Süleyman isimli zorba Şehrizor Kalesi ve İran'a bağlı bir kısım toprağı ele geçirmesi üzerine Acem Şahı, Bağdat valisi ve Osmanlı merkezi yönetimine elçiler gönderip şikâyetle bulunmuştu. Ancak uyarıları dikkate almayarak şekavette ısrar eden Bebe Süleyman'ın üzerine asker gönderilmesi uygun görülmüştü. Bağdat Valisi Hasan Paşa kumandasında bölgeye kuvvet gönderilmiş, mağlup düşen Bebe Süleyman İmadiyye'ye firar edip bir gece orada kaldıktan sonra, ertesi gün Hakkâri ve Van taraflarına kaçmıştı. Ancak yardımcısı olan on yedi bey, beyzade ve kethüdâsı ele geçirilerek 1 Cemâziyelâhir 1111/24 Kasım 1699'da cezalandırılmıştı³².

Böylesi huzursuz bir bölgede halkın yardım talebi üzerine, Daltaban Mustafa Paşa Bağdat valiliğine getirilmiş ve ertesi yıl kendisine Basra serdarlığı verilerek işgal altındaki yerleri geri alması ve bölgede asayiş sağlama emredilmiştir. Koşullar oluştuğunda Basra ve Bağdat çevresindeki urban eşkıyasını ortadan kaldırıp bölgedeki kaleleri kontrol altına almak amacıyla Birecik Tersanesi'nde firkate, şayka ve üssü-açık gemilerin yanı sıra filika ve sandal inşasına karar verilmiştir. Oluşturulan bu donanmanın üzerine ise eski Tuna Kaptanı Aşçızâde Mehmed Paşa görevlendirilmiştir³³. Bunu müteakiben Mustafa Paşa Birecik Tersanesi'nde inşa edilmiş altmış gemiden oluşan donanmanın desteğini alarak Basra'ya doğru harekete geçmiştir. Kurna ve Basra'daki Arap bedevîlerin ve kızılbaş Acemlerin tasallutu Mustafa Paşa'nın başarılı tedbirleri ve askerlerin kahramanca gayretleriyle ortadan kaldırılarak bu iki yer Zilhicce 1112/Mayıs 1701'de ele geçirilmiştir³⁴.

Râmi Mehmed Paşa'nın Mektubu

Acem şahına gönderilmek üzere hazırlanan nâme Râmi Mehmed Paşa tarafından kaleme alınmıştır. İstanbul Eyüp'te 1065/1655 senesinde doğan Mehmed Paşa'nın babası Terâzici Hasan Ağa'dır. Çocukluğunu doğduğu şehirde geçirmiş, dönemin usulüne göre ilk öğrenimini burada tamamladıktan sonra reisülküttâblık kaleminde katipliğe intisap etmiştir. Zekâ ve istidadı sayesinde emsalleri arasında seçkin bir duruma gelmiş, şiir ve inşâ sahalarındaki

31 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, haz. Abdülkadir Özcan, s. 674-675; Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid*, haz. Abdülkadir Özcan vd., s. 579.

32 Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid*, haz. Abdülkadir Özcan vd., s. 585-586; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, haz. Abdülkadir Özcan, s. 683-684; Recep Temel, *111 Numaralı Mühimme Defterinin 168-337. Sayfalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Artvin 2019, s. 76-77.

33 Tahir Sevinç, *Basra Donanması (Birecik ve Basra Tersanelerinde Gemi İnşa Faaliyetleri 16-18. Yüzyıllar)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2022, s. 132, 371.

34 Abdülkadir Özcan, "Daltaban Mustafa Paşa", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, S. 13. İstanbul 1987, s. 309-313. Ayrıca bk. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, haz. Abdülkadir Özcan, s. 706-713; Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid*, haz. Abdülkadir Özcan vd., s. 597-601; Nazmi-zâde Murteza, *Gülşen-i Hulefâ (Bağdat Tarihi 762-1717)*, *Tahlil ve Metin Tenkidi*, haz. Mehmet Karataş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 335-365.

maharetiyle şöhret kazanarak döneminin şairlerinden Yusuf Nâbî Efendi ve Sâmi Bey gibi kimselerin çevresine intisap etmiştir³⁵. İkinci vezir Damad Mustafa Paşa'nın musâhibi Nâbî vasıtasıyla masraf katipliğine, Nâbî'nin kethüdâ olmasıyla da onun yerine dîvân efendiliğine getirilmiştir. Daha sonra dîvân işlerindeki marifeti dolayısıyla beylikçi olmuş³⁶, uzun süre bu makama hizmet etmesinin ardından 28 Rebûlevvel 1106/16 Kasım 1694'te reisülküttâblığa tayin olunmuştur³⁷. Ancak Vezîriâzam Elmas Mehmed Paşa ile anlaşamadığından yerini Maliye Tezkirecisi Küçük Çelebi'ye bırakmak zorunda kalarak İstanbul'daki hanesinde ikamete mecbur kalmıştır. Elmas Mehmed Paşa'nın Zenta'da mağlubiyete uğrayıp ölmesiyle 1109/1697'de tekrar reisülküttâblığa getirilmiştir³⁸.

XVIII. yüzyılda Osmanlı devleti için diplomatik teamüllerin önem kazanması, reisülküttâblık makamının ön plana çıkmasını sağlamıştır. Zîrâ siyasî münasebetlerle doğrudan ilgili olan vezîriâzam bu devlet işlerini dış ilişkilerde bilgisi bulunan reisülküttâba bırakmıştır³⁹. Bu bakımdan Reisülküttâb Râmî Mehmed Efendi⁴⁰, Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa tarafından Karlofça'da barış müzâkerelerine murahhas olarak tayin edilmiştir. Râmî Efendi'nin Karlofça sulhunu elde etme hususunda gösterdiği diplomasi, muvaffakiyet ve dirayeti karşı taraf elçilerini hayrete düşürmüş ve sonrasında büyük bir başarı sağlamıştır. Dönüşte padişahın iltifatına nail olmuşsa da vezirlik teklifini kabul etmemiştir. Ancak Amcazâde'den sonra vezîriâzam olan Daltaban Mustafa Paşa'nın kıskançlığından ötürü azledilip sürülmesi talebi Şeyhülislâm Feyzullah Efendi tarafından kabul görmemiş, aksine onu himaye ederek üç tuğlu kubbe vezirliğine getirmiştir. Bundan sonra Mustafa Paşa bulunduğu mevkiden alınarak yerine Râmî Mehmed Paşa getirilmiştir⁴¹. Kâtiplikten yetişip, sadaret makamına getirilen biri olduğu halde, devlet yönetimi üzerinde nüfuzu bir hayli fazla olan şeyhülislâmın "sadrazam bizim çırağımızdır" diyerek onu küçük düşürmek istemiştir⁴². Ancak Râmî Efendi sadrazamlığı sırasında her fırsatta Feyzullah Efendi ile akrabalarının müdahalesine engel olmak istemiş, bazı sıkıntılarla karşılaşınca da birtakım tertiplere girişmekten çekinmemiştir. Sonunda Edirne'de başlayarak İstanbul'a intikal eden II. Mustafa'nın tahttan indirilip⁴³, yerine III. Ahmed'in geçmesi ve vezîriâzamin azledilmesiyle tarihe geçen büyük ayaklanma, *Edirne Vak'ası*, Râmî Efendi'nin

35 Bekir Sıtkı Baykal, "Râmî Mehmed Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C 9, Eskişehir 2001, s. 623.

36 Osmanzâde Ahmed Tâib, *Hadikatü'l-vüzerâ*, İstanbul 1271, s. 128.

37 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, haz. Abdülkadir Özcan, s. 500.

38 *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116 / 1688-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 125, 131.

39 Halil İnalcık, "Reisülküttâb", *İslam Ansiklopedisi*, C 9, Eskişehir 2001, s. 682.

40 Râmî Efendi kariyerinin henüz başında iken siyasî iktidarın nüans ve hassasiyetlerine vakıf bir bürokrattı. Bk. Rifaat Ali Abou-el-Haj, *1703 İsyanı Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, çev. Çağdaş Sümer, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara 2011, s. 94.

41 Recep Ahışalı, "Râmî Mehmed Paşa", *DİA*, C 34, İstanbul 2007, s. 450.

42 Mahmud Celâleddin, *Ravzatü'l-kâmilin (Şefiknâme Şerhi)*, İstanbul 1289, s. 17.

43 II. Mustafa'nın hocası Feyzullah Efendi'ye aşırı saygısı ve yapılan uyarıları dikkate almaması saltanatının sonunu getirmiştir. Nitekim asiler tarafından "saf dil ve yumuşak tabiatlı" olarak itham edilmiştir. Bk. Mü'minzâde Seyyid Ahmed Hasîb Efendi, *Ravzatü'l-küberâ*, haz. Mesut Aydın, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 36.

ikbalini nihayete erdirmişti⁴⁴. Her ne kadar bir süre itibardan düşmüş ise de yakınlarından Enişte Hasan Paşa'nın vezir olması ve padişahın affı için ricada bulunmasıyla kendisine Kıbrıs Eyaleti tevcih olunmuştur⁴⁵. Çok geçmeden 7 Ekim 1704'te hac ve Haremeyn işlerini lâ-yıkıyla yerine getirmek üzere Mısır valiliğine getirilerek⁴⁶, Hazîne-i Âmire'nin nakit giderlerini temin etmek amacıyla Mısır irsâliyesini göndermesi konusunda kendisine emir verilmiştir. Ancak Mısır eyalet idaresinde gerekli başarıyı sağlayamayınca 4 Aralık 1704'te görevinden alınarak⁴⁷ Rodos adasına sürgünden sonra burada vefat etmiştir⁴⁸.

Müverrih Râşid'in "her fenden vâyesi ve her hünlerden mâyesi olduğundan mâada, meclis ve sohbeti latif, rind, zarif ve vüzerâ içre nazîri nâdir bir zât-ı şerîf" şeklinde tanımladığı Râmî Mehmed Paşa'nın *Münşeât*⁴⁹, *Sulhnâme*⁵⁰ ve *Divân* bilinen başlıca eserleridir⁵¹. Ayrıca Râmî Mehmed Paşa'nın te'lifleri arasında *Hulâsatü'l-inşâ* adlı bir münşeâtı ile *Istîlâhât-ı Daltaba-niyye* adlı bir risâle de kaleme aldığı bilinmektedir⁵².

Râmî Mehmed Paşa'nın yukarıda bahsi geçen eserlerinin yanı sıra Acem Şâhı Hüseyin'e gönderilmek üzere kaleme aldığı bir mektubu da bulunmaktadır. Bu nâme, derleyeni belli olmayan *Râmî Mehmed Paşa Münşeâtı* olarak bilinen, muhtelif sebeplerle devlet idaresine ait resmî ve bir kısım husûsî mektupları ihtiva eden eserden de farklı olup pek bilinmemektedir. Tarihî kaynak değeri taşıyan *Râmî Paşa Merhûm Tesvîdiyle Şâh-ı 'Acem'e Nâmedir* ibaresiyle kayıtlı olan söz konusu bu mektup, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu nr. 3375'te bulunan yazmanın 99b-102b varakları arasında yer almaktadır. Râmî Mehmed Efendi, kaleminden çıkan bu mektubunu Elçi Mehmed Paşa'nın 1109/1698'de Hüseyin Şâh tarafına memur edildiği yılda, Amcazâde Hüseyin Paşa'nın sadareti döneminde yazdığı anlaşılmaktadır.

Yapılan araştırmalar sonucunda resmî belge özelliği taşıyan bu mektubun başka bir suretine tesadüf edilmemiştir. İran Şâhı Hüseyin'e gönderilen bu mektup Allah'a hamd, yüce

44 Özcan, *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 247-248; Abdülkadir Özcan, "Edirne Vak'ası", *DİA*, C 10, İstanbul 1994, s. 445-446.

45 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, haz. Abdülkadir Özcan, s. 835.

46 Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayii'l-Fudalâ*, II-III, haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, s. 463.

47 Tahir Sevinç, *Osmanlı İdaresinde Mısır Hazinesi (Mısır Hazinesinin Kaynakları, Kullanımı ve Merkeze Ulaştırılması, 16-18. Yüzyıllar)*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2023, s. 148.

48 "Sinni elli iki müddet-i vezâreti yedi ay mikdâridir. 'Akl ü rüşd ile yegâne-i zemân zarîf ve nüktedân-ı hezl ve ceddi yeksân şâ'ir-i 'azbû'l-beyân idi. Ammâ Hak-nâşinas ve icrâ-yı resm-i bî-vefâyide nâdire-i devrân-ı vezîr kesîru'n-noksân idi". Bk. Osmanzâde Ahmed Tâib, *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 129-130.

49 *Râmî Mehmed Paşa Münşeâtı* olarak bilinen ancak derleyeni belli olmayan bu mecmua Viyana Ulusal Kütüphanesi AF 159 nr.'da bulunmaktadır. Yazma, 24 Ocak 1703 tarihinden 11 Temmuz 1704'e kadar Râmî Mehmed Paşa, Nişancı Ahmed Paşa, Morali Damad Hasan Paşa'nın sadaretleri döneminde kaleme aldıkları devlet yönetimine dair derleme mektuplardan oluşmaktadır. Bk. Ersin Kırca, "Münşeât Mecmualarının Tarihi Değerinin Tespitinde Arşiv Belgelerinin Rolü: Râmî Mehmed Paşa Münşeâtı Örneği", *Tarih & Gelecek Dergisi*, C 7/S. 4, Aralık 2021, s. 848; Ersin Kırca, *Sadrazamlardan Mektuplar 1703-1704 (Râmî Mehmed Paşa Münşeâtı)*, KDY Yayıncılık, İstanbul 2020.

50 Karlofça Antlaşması'na dair bilgi veren bu eser için bk. Ahışhalı, agm., s. 450.

51 Baykal, "Râmî Mehmed Paşa", s. 624.

52 Ersin Kırca, "Münşeât Mecmualarının Tarihi Gelişimi ve Râmî Mehmed Paşa'nın "Hulâsa-i İnşâ" İsimli Eseri", *Tarih & Gelecek Dergisi*, C 2/S. 3, Aralık 2016, s. 89.

yaratıcının üstün vasıflarını medh, mülkün sahibi ve her şeyin yönetim ve egemenliğini elinde bulunduran yegâne varlık olduğu, insanın yaratılışındaki üstünlük, var oluş gayesi ve Hazret-i Peygamber'in vasıflarına işaret eden bir dizi âyet ve Arapça cümlelerin yer aldığı girişle başlamaktadır. Dönemin İran hükümdarını metheden nâme-i hümayûn şeklindeki elkab sıralandıktan sonra “Devlet ve saltanatın yardımcısı, düzenin, adaletin, gösteriş ve şanın sağlayıcısı Süleyman Şah oğlu Hüseyin Şah, Allah onun saltanatını ve mülkünü ve adaletle hüküm sürmesini ve kıyamete kadar devamlı ve ebedî kılarak kötülüklerden korusun” şeklinde ona yapılan dua ifadesine yer verilmiştir. Daha sonra Acem Şahı Hüseyin'in Rüstem Han isimli elçisini Osmanlı padişahına bağlılık ve sadakat, dostluğun tesisi ve sağlamlaştırılması, huzur ve barışın kurulması gibi gerekçelerle gönderildiği ifade edilmektedir. Ayrıca merkeze bağlı şubelerden Basra reâyâsından Mâni' 'in şekavetinin bölgede oluşturduğu olumsuzluklara işaret edilmekte, diğer taraftan muhtelif anlaşmazlıkları çözmek üzere gönderilen valiye, küfür ve nifakta daha katı olan bedevî Arapların boş sözleri ve yalanı bırakarak itaate boyun eğmeye hazır bulunmaları, Huveyze hududunda meydana gelen fitnenin, geniş çaplı hadiselerle kalkışanların hüsrana uğratılması, söz konusu nahiyelerin hile ve fesattan temizlenmesi, doğru yoldan çıkanların inatlarından tasfiye ve tahliye edilmesi, bu gibi sebeplerden Huveyze Hanı Ferecullah'ın uyarılmasının istendiği ifham buyrulmaktadır. Yine o taraflarda İslam'ın yüceliğini yaymak ve oradaki kargaşa ortamına son vermek, nifak bayraklarının konulmasını önlemek gibi durumlarla mücadele eden fazilet hamisi askerlere yardımın, padişahlara yakışır tarzda iftihar vesilesi olduğu belirtilerek bir anlamda şahın desteğine ve bunun karşılıksız kalmayacağına dikkat çekilmektedir.

Akabinde birkaç yıldır Şehrizar taraflarında hüküm süren Ekrad'ın cahillerinin tahribi ve sınır boylarında yağmacı hareketlerinin yayılması, reâyânın ürününün ve neslinin yok edilme tehlikesine yol açtığı ifade edilmiştir. Uyarıları dikkate almayan Bebe Süleyman isimli zorbanın ortadan kaldırılması için serhat bölgesindeki görevlilere emir verildiği de belirtilmiştir. Rüstem Han isimli elçinin hizmetini tamamladığı, hediyelerini takdim ettiği, dönüş için icazet alıp tedarikinin görüldüğü, olumsuzlukların ortadan kaldırılması, güç ve kuvvetin genişletilmesi, sevgi ve muhabbetin artırılması ve iki devlet arasında talep edilen işlerin tamamlanması için Osmanlı elçisi el-Hâc Mehmed Paşa'nın Acem'e elçi olarak görevlendirilip, görev sonunda Devlet-i Aliyye tarafına ruhsat buyurulması mektubun sonunda yerine getirilmesi istenen hususlardandır. Söz konusu mektubun son rûknü dua cümlesi ile bitmektedir. Mektupta bir tarih kaydına rastlanmadığı için kaleme alındığı tarihi de kesin olarak tespit etmek hayli zordur.

Râmi Efendi tarafından Acem Şahı'na gönderilen bu mektubun dili genel olarak ağırdır. Metinde muhtevaya uygun ayetler, hadisler, kelâm-ı kibar, Arabî ve Farsî ibareler kullanılmıştır. Mektupta bulunması gereken rükünler⁵³ önemli ölçüde neşre hazırladığımız bu nâme suretinde de bulunmaktadır.

53 Mektup rükünleri için bk. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 221-227.

Sonuç

Netice olarak, Karlofça Antlaşması'nı müteakiben merkezden uzak eyaletlerden biri olan Basra dolaylarında ortaya çıkararak siyasî bir mahiyet kazanan, uzun süre huzursuzluk ve serkeşlikler yaratan ve işgal altındaki yerlerin tekrar geri alınarak güvenliğin tesis edilmesine dair Râmi Mehmed Efendi tarafından kaleme alınarak Acem Şahı Hüseyin'e gönderilen bu mektup münşeât mecmuası içerisinde yer alan diplomatik evrak özelliğinin bir numunesidir. Nitekim muhtevası verilen nâmeden de anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti'nin mezkûr yerlerde muhtelif olumsuzluklara sebebiyet veren bu tarz eşkıyalık hareketlerinin önüne geçmek için öncelikle diplomasi yolunu kullandığı görülmektedir.

Söz konusu çalışmada metin neşrini verdiğimiz bu mektup, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu nr. 3375'te "Mu'âhedât ve Münşeât ve Mukarrerât" ismiyle kayıtlı yazma içerisinde *Râmi Paşa Merhûm Tesvîdiyle Şâh-ı 'Acem'e Nâmedir* ibaresiyle kayıtlı olup itinalı bir üslûpla nesir tarzda kaleme alınmıştır. Amcazâde Hüseyin Paşa'nın sadareti ve Râmi Mehmed Efendi'nin reîsülküttâblığı sıralarında kaleme alındığı anlaşılan bu te'lîf türüne ilgili yazma dışında diğer kaynak ve kayıtlarda tesadûf edilmemiştir. Mektup dönemin yazışma kaideleri, dil ve üslûp özelliklerini yansıtarak edebî ve tarihî önem taşımanın yanı sıra adeta Râmi Mehmed Efendi'nin sanattaki hünerini gösterme arzusu taşımaktadır. Son olarak, tarihî belge özelliği taşıyan bu kıymetli mektubun ortaya çıkarılarak değerlendirilmesi şüphesiz literatüre de katkı sağlamaktadır.

Teşekkür

Bu makaleyi yazarken yardımlarını gördüğüm Prof. Dr. Abdülkadir Özcan ve Prof. Dr. Mustafa İsmet Uzun'a teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),

Nâme-i Hümayun Defteri (A.DVNS.NMH.d), 5/120.

Maliyeden Müdevver Def. (MAD.d.), 18493.

Birincil Kaynaklar

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116 / 1688-1704), haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

Mahmud Celâleddin, *Ravzatü'l-kâmilîn (Şefiknâme Şerhi)*, İstanbul 1289.

Mu'âhedât ve Münşeât ve Mukarrerât, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, nr. 3375, vr. 99b-102b.

Mü'minzâde Seyyid Ahmed Hasîb Efendi, *Ravzatü'l-küberâ*, haz. Mesut Aydın, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Nazmi-zâde Murteza, *Gülşen-i Hulefâ (Bağdat Tarihi 762-1717)*, *Tahlil ve Metin Tenkidi*, haz. Mehmet Karataş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Osmanzâde Ahmed Tâib, *Hadîkatü'l-vüzerâ*, İstanbul 1271.

Râşid Mehmed Efendi - Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, haz. Abdülkadir Özcan - Yunus Uğur - Baki Çakır - Ahmet Zeki İzgöer, Klasik Yayınları, C I, İstanbul 2013.

Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname, İnceleme-Metin (1106-1133 / 1695-1721)*, haz. Mehmet Topal, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2018.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Abou-el-Haj, Rifaat Ali, *The Reisülküttâb and Ottoman Diplomacy at Karlowitz*, Princeton University of Oriental Studies and History, Yayınlanmış Doktora Tezi, Princeton 1963.

Abou-el-Haj, Rifaat Ali, *1703 İsyanı Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, çev. Çağdaş Sümer, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara 2011.

Ahışhalı, Recep, "Râmi Mehmed Paşa", *DİA*, C 34, İstanbul 2007, s. 449-451.

Baykal, Bekir Sıtkı, "Râmî Mehmed Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C 9, Eskişehir 2001, s. 623-624.

Çabuk, Vahid, "Nusret-name'nin Kaynaklarından Tarih-i Seferü'l-Basra", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. M. Münir Aktepe'ye Armağan*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, S. 15. İstanbul 1997, s. 321-380.

Halaçoğlu, Yusuf, "Basra, Osmanlı Dönemi", *DİA*, C 5, İstanbul 1992, s. 112-114.

İnalçık, Halil, "Reisülküttâb", *İslam Ansiklopedisi*, C 9, Eskişehir 2001, s. 671-683.

Kırca, Ersin, "Münşeât Mecmualarının Tarihi Değerinin Tespitinde Arşiv Belgelerinin Rolü: Râmi Mehmed Paşa Münşeâtı Örneği", *Tarih & Gelecek Dergisi*, C 7/S. 4, Aralık 2021, s. 844-871.

Kırca, Ersin, *Sadrazamlardan Mektuplar 1703-1704 (Râmî Mehmed Paşa Münşeâtı)*, KDY Yayıncılık, İstanbul 2020.

- Kırca, Ersin, “Münşeât Mecmuâlarının Tarihi Gelişimi ve Râmi Mehmed Paşa’nın “Hulâsa-i İnşâ” İsimli Eseri”, *Tarih & Gelecek Dergisi*, C 2/S. 3, Aralık 2016, s. 84-100.
- Kütükoğlu, Bekir, “Münşeât Mecmualarının Osmanlı Diplomatiği Bakımından Ehemmiyeti”, *Vekayi’nüvis Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1994, s. 217-223.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “Osmanlı Bürokrasisinde Mektup”, *DİA*, C 29, Ankara 2004, s. 18-21.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
- Levi Della Vida, Giorgio, “Müntefik”, *İslam Ansiklopedisi*, C 8, Eskişehir 2001, s. 807-808.
- Murphey, Rhoads, “Kasıfîrin Antlaşması”, *DİA*, C 24, İstanbul 2001, s. 575.
- Özcan, Abdülkadir, “300. Yılında Karlofça Antlaşması”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, S. 4-5, Şubat-Temmuz 2000, s. 237-257.
- Özcan, Abdülkadir, “Karlofça Antlaşması”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 24, İstanbul 2001, s. 504-507.
- Özcan, Abdülkadir, “Edirne Vak’ası”, *DİA*, C 10, İstanbul 1994, s. 445-446.
- Özcan, Abdülkadir, “Mustafa II”, *DİA*, C 31, İstanbul 2006, s. 275-280.
- Özcan, Abdülkadir, “Daltaban Mustafa Paşa’nın Basra Seraskerliği”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul 23-28 Eylül 1985, Tebliğler III, Türk Tarihi*, C 2, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1989, s. 473-480.
- Özcan, Abdülkadir, “Daltaban Mustafa Paşa”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, S. 13, İstanbul 1987, s. 299-334.
- Özcan, Abdülkadir, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları - III*, İsam Yayınları, Ankara 2017.
- Sevinç, Tahir, *1703 Edirne Vakası*, Gece Akademi Yayınları, Ankara 2019.
- Sevinç, Tahir, “İran’a Elçi Olarak Gönderilen Kesriyeli Ahmet Paşa’nın Sefaret Hazırlığı ve Yolculuğu (1746)”, *Belleten*, C LXXV/S. 273, Ağustos 2011, s. 407-446.
- Sevinç, Tahir, *Basra Donanması (Birecik ve Basra Tersanelerinde Gemi İnşa Faaliyetleri 16-18. Yüzyıllar)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2022.
- Sevinç, Tahir, *Osmanlı İdaresinde Mısır Hazinesi (Mısır Hazinesinin Kaynakları, Kullanımı ve Merkeze Ulaştırılması, 16-18. Yüzyıllar)*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2023.
- Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayü’l-Fudalâ*, II-III, haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- Temel, Recep, *111 Numaralı Mühimme Defterinin 168-337. Sayfalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Artvin 2019.
- Uzun, Mustafa İsmet, “Münşeât”, *DİA*, C 32, İstanbul 2006, s. 18-20.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C 4/2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1669-1774)*, C 5, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.

EKLER

Ek I: Mektubun Transkripsiyonu⁵⁴[99b] Râmî Paşa Merhûm Tesvîdiyle Şâh-ı 'Acem'e Nâme'dir⁵⁵

*El-hamdülillâhi 'llezi bi-ismihî nusteftahu 'l-umûr ve yustemtehu 'l-cûd el-Melik ellezî lâ-şerîke fî-mülkihi velâ münâzi'a fî-mülkihi 'l-Kadîr*⁵⁶. Ellezî “İzâ kazâ emran fe-innemâ yekûlu lehu kün fe-yekûn”⁵⁷. “Fe-sübhânellezî bi-yedihî melekûtü külli şey'in ve ileyhi turce 'ûn”⁵⁸. Hakâyık-ı hamd u senâyiş ve dakâyık-ı şükr ü sitâyiş ol mübdî'-i kadîmü'z-zât ve mün'im-i kerîmu's-sıfât temmet ni'amâuhû ve 'ammet ulâuhû dergâh-ı reymûmet-destgâhlarına sezâ-vârdır ki hikmet-i kâmilîyye ve ezeliyye ve kudret-i şâmîle-i lem-yezeliyyesiyle bu heft eyvân-ı menî'atü'z-zerâ ve refî'atü'l-mürtekâ ve bu heft tûde-i râsiyetü'l-evtâd ve râsihatü'l-etvârı serîr-efrâhte-i evc-i ibdâ' ve sâhte-i 'arsa-gâh-ı inşâ vü ihtirâ' idüp sûr-ı ma'şer-i büsrâ cilâgârî-i lutf-ı 'amîm ve rûşen-gerî-i feyz-i kerîmi ile mir'ât-ı safvet ü sîm “le-kad halakne 'l-insâne fî-ahseni takvîm”⁵⁹ de cilve-rîz-i tekrîm ve ber-fehvâ-yı kerîm-i “Ve kezâlike ce 'alnâküm ümmeten vasatan li-tekûnû şühedâe 'ale'n-nâs”⁶⁰ efdal-i ümem olan 'izzet-i memdûha-i Muhammediyye ve 'asabe-i Mahmûde-i Ahmedîyye'nin husûn-ı kulûb-ı bâhirü's-sa'âdetlerine “vellezîne âmenû eşeddü hubben li'llâh”⁶¹ misdâkınca tarh-ı esâs-ı istînâs ü muvâfakat ve şedd-i erkân-ı hubb u dâd ve müfârakat idüp bâ-hûsus esâtîn-i dîn ve selâtîn-i 'adl-âyînin kûngüre-i bâzû-yı vifâkların erre-i mufârık-ı ashâb-ı şîrk ü nifâk eyledi. “Fe-subhâne men dâme sultânehu bi-mülkihi kadîm ve 'azze mukîmün lehu 'l-mülkü ve 'l-hükmü fîmâ yeşâ'u bi-lutfi kerîm”⁶².

54 *Mu'âhedât ve Münşeât ve Mukarrerât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, nr. 3375, vr. 99b-102b.

55 Neşre hazırladığımız metni yeni harflerle yazarken basit bir transkripsiyon usulü izlenmiştir. Transkripsiyonlu metinde varak numaraları [] içinde, tarafımızdan eklenen hicrî tarihlerin milâdîleri ise (/)'tan sonra gösterilmiş; edip, gelip gibi Türkçe kelimelerin sonundaki “b”ler “p”ye çevrilmiştir. Ayn harfi ('), gerektiğinde hemze (') işaretleriyle gösterilmiş, Arapça ve Farsça kalın uzatmalar için (â, ü, î) örneklerinde görüldüğü gibi çizgi aksan kullanılmıştır. Metinde yazılması gereken bazı harfler ilave edilmek suretiyle [] içerisine yazılmıştır. Metnin daha iyi anlaşılması için bazı noktalama işaretlerine de yer verilmiştir. Ayet, hadis, Arapça ve Farsça cümlelerin transkripsiyonu metinde gösterilerek mealleri de mümkün olduğunca dipnotlarda verilmiştir.

56 Adı ile her şeyin başladığı ve cömertliğinden niyaz edildiği Allah'a hamd olsun. O mülkünde ortağı bulunmayan ve onunla yarışacak kimsenin bulunmadığı bir Melik'tir.

57 “Allah bir şeyin olmasını istediği zaman ona ol der ve o da anında oluveren” bir kudret sahibidir. *Kur'ân*, Meryem, 19/35.

58 “Her şeyin yönetim ve egemenliği elinde olan Allah kendisine uygun olmayan her türlü nitelik ve yakıştırmadan uzaktır. Hepiniz sonunda ona götürüleceksiniz”. *Kur'ân*, Yâsin, 36/83.

59 “Biz insanı en güzel biçimde yarattık”. *Kur'ân*, Tîn, 95/4.

60 “İşte sizi doğru bir caddeye çıkarıp, orada yürüten bir topluluk kıldık ki, siz bütün insanlara adalet numunesi, hak şahitleri olasınız”. *Kur'ân*, Bakara, 2/143.

61 “İman edenler ise Allah için sevgice daha kuvvetlidirler”. *Kur'ân*, Bakara, 2/165.

62 Ezeli mülkü ve zevalsız izzeti ile saltanatı devam edeni her türlü eksiklikten tenzih ederim. Mülk onun ve dilediğine lütuf ile hüküm veren de odur.

Ve fazl-ı ‘amîm ve mesâbih-i salavât-ı sâtî‘u‘l-envâr ve kanâdîl-i selâm-ı bî-kıyâs u bî-şümâr ol maksûd-ı hilkat-ı âbâ-i ‘ulvî ve netîce-i elkat ü zelfet-i ümmehât-ı süflî ber-güzîde-i kevineyn-i reh-nümâ-yı sakaleyn mecma‘-ı hasâil-i ‘aliyye menba‘-ı fezâil-i seniyye vesî‘üs‘-sadr-ı “*Elem neşrah leke sadrek*”⁶³ refî‘u‘l-kadr-i “*Ve rafa‘nâ leke zikrek*”⁶⁴ sâhib-i mekân-et-i “*mâ vedde‘ake rabbuke*”⁶⁵ mafûz-ı serâperde-i “*vallâhu ya‘şimuke*”⁶⁶ mukarreb-i hazret-i ilâhiyyet mahrem-i nihân-hâne-i esrâr-ı rubûbiyyet-i seyyid-i enbiyâ ve sadr-rusûl-i maksad-ı heft ü heşt ve penc ü cehâr sallallahü te‘âlâ ‘aleyhi mâ-te‘âkubu‘l-leyl ve ‘n-nehâr hazretlerinin âvîze-i muzci‘-i müşkîn ve avîhte-i mehce‘-i ‘anber-âkînleri [100a] kılınur ki erkân-ı mü‘minûn ke-recûlün vâhid ile teşyîd-i bünyân-ı vifâk-ı mü‘minîn ve cedure “*inne‘l-mü‘mine li‘l-mü‘mîni ke‘l-bünyâni yeşeddu ba‘duhum ba‘den*”⁶⁷ ile terfî‘-i eyvân-ı ittifâk-ı muvahhidîn eyledi. “*Yâ eyyühe‘llezîne âmenû sallû ‘aleyhi ve sellimû teslîmâ*”⁶⁸ resûl-ı ‘Arab şâh-ı Yesrib harem-i tufeyl-i rahşî hem ‘Arab hem ‘Acem berrey-ni safha ve lâciverd ânki hest be-ârâyış-ı nâm ve nakş-ı best ve micmere-i revâiyh-midhat vedûd u mûncere-i fevâiyh-i tekrime ve tarzîye-i müterâdife el-vürûd ‘izzet-ebrâr ve üsret-ahyâr ashâb-ı zevi‘t-takî ve ahhâb-ı ulû‘n-nakî rıdvânullâhi te‘âlâ ‘aleyhim ecma‘în hazerâtının mevkûf-ı gerdiş-i müşâhede-i münevvere ve merâkîd-ı münevvereleri kılınur ki, “*eşiddâü ‘ale‘l-küffâri ruhamâü beynehüm*”⁶⁹ vasf-ı kerîmi üzre sebîl-i cihâdda mu‘âzîda ve murâfîda ile terfî‘-i revâk-ı dîn ve tevsî‘-i nitâk-ı yakîn eylemişlerdir. Hümü‘n-nücebâ el-‘izzu min Âl-i Ahmed ve hüm bâyi‘ûhu tâyi‘îne lede‘ş-şecere ‘aleyhi selâmu‘llahi mâ-nâha tâyire vemâ lâha li‘ş-şârîne fi‘z-zulemi‘l-kamer. Ammâ-ba‘d e‘âlî-i hazret-i Skender-himmet Keyvân-ı gulâm-ı me‘âlî-i menkabet hurşîd-i rif‘ât sipihr-i ihtîşâm-ı Cem-cah-ı necâbet nijâd-ı nâhid-intifâ‘ gîfî-penâh-ı ma‘delet-nihâd ber-celîs-i irtifâ‘-ı cevân-baht-ı saltanat-medâd vâlâ-menzilet firûz-ı taht-ı nasfet şu‘â-i sâmi-mertebet şu‘be-i ‘âliye-i dûme-i Safeviyye semere-i zâkiye-i şecere-i Mustafaviyye nûr-ı mihr-i felek-kadr ve şeref-i dürr-i pâk sedef-i bahr-ı Necef gurre-i şâdme-i cebhe-i bahtiyârî dürr-e fâhire-i efser-i şehriyârî zibende-i taht-ı pâdişâhî mahfûf-ı ‘inâyet-i ilâhî hümâyûn-zât-ı huceste-sıfât hurşîd-i evreng-i Cemşîd-âheng mâdde-i emn ü emân mâye-i intizâm-ı cihân “*avnen li‘d-devleti ve‘ş-saltanati ve‘n-nasfeti ve‘l-ma‘deleti ve‘ş-şevketi ve‘l-übbeheti ve‘ş-şân Şâh Hüseyin bin Şâh Süleyman essese‘llâhu te‘âlâ bünyâne saltanatihî ve şeyyede de‘âyimi mülkihi ve ma‘deletihi makrûnetün bi‘d-devâmi ve‘l-hulûd mahfûzetün bi‘ş-su‘ûdi lâ-yevmi‘l-mev‘ûd*”⁷⁰ be-ârâ-[yı] murassa‘ ez-güher-i ahterân-sa‘d-ı çetir-i sipihr-i rif‘at-i hurşîd-sây-ı şâh hazretlerinin makâm-ı ‘âlî ve mahfil-i menba‘-ı müte‘âlîlerine ki mecma‘ü‘l-bahreyn-i mecd ü haşmet ve matla‘ü‘s-sa‘deyn-i dîn [ü] devletdir. Mahz-ı muhâleset velâ cevfi-i mülûkâneden mûncelib ve

63 “Senin (mutluluğun) için göğsünü açıp genişletmedik mi”. *Kur‘ân*, İnşirâh, 94/1.

64 “Senin şanını yükseltmedik mi?”. *Kur‘ân*, İnşirâh, 94/4.

65 “Rabbin seni terk etmedi”. *Kur‘ân*, Duhâ, 93/3.

66 “Allah seni koruyacaktır”. *Kur‘ân*, Mâide, 5/67.

67 “Mümin, mümin kardeşi için birbirine destek veren bir binanın tuğlaları gibidir”. (Hadîs-i şerîf).

68 “Ey iman edenler! Siz de ona salavat getirin, ona tam bir bağlılıkla selam verin (kendisine bağlılığınızı bildirin). *Kur‘ân*, Ahzâb, 33/56.

69 “İnkarcılara karşı çok sert, kendi aralarında oldukça merhametlidirler”. *Kur‘ân*, Fetih, 48/29.

70 Devlet ve saltanatın yardımcısı, düzeni ve adaletini ve gösteriş ve şanını sağlayan Süleyman Şah oğlu Hüseyin Şah, Allah onun saltanatını ve mülkünü ve adaletle hüküm sürmesini ve kıyamete kadar devamlı ve ebedî kılarak kötülüklerden korusun.

fart-ı müsâdefet ve yegâneğî-i pâdişâhânedan münşâ'ib a'râk-ı tayyibe ve ahlâk-ı hamîdeleri gibi eşref ve eltaf-ı leâlî-i mütelâlî da'vât-ı şevk-âmîz-i müsâlemet-nümâ ve fevâid-i nevâdir-i tahîyyât-ı safâ-engîz-i muhâdenet-ihtivâ ki “ve ce'ale beyneküm meveddeten ve rahmeten”⁷¹ ‘ummân-ı bî-girân-ı meveddet-feyezânında “ve elkaytu ‘aleyke mehabbeten minnî”⁷² gays-ı medâr-ı feyz-bârından rîzân-ı katarât-ı hullet-feşân [100b] eyle, “Velâkinne'llâhe ellefe beynehum”⁷³ sadefçe-i bâhirü'l-behcesinde perveriş-yâfte-i müellefet-i cihândır. Selâmün ke-ravzi'l-muzni 'âdelehu's-sibâ selâmün kehâddu'l-vüddi ve hemşettü'n-nedâ selâmü[n] minnî yüktebü 'ale't-turasi 'utiret kitâbetuhu'l-aklâmi ve't-turasi ve'l-yedâ⁷⁴ kavâfil ü dâd-ı nevâ fec-feşân-ı 'anber-bâr ve revâhil-i ittihâd-ı levâ'ic-i beyân-ı 'abher-nisâr ile ithâf-ı vâhidî kılındıktan sonra mir'ât-ı zamîr-i münîr-i zekâ-zikâ vü secencel-i hâtır-ı âtır-ı mihr-incilâlâlarına ki mehbîtu'l-envâr-ârâ-yı mülk-ârâ-yı cihân-penâhî ve mahzenü'l-esrâr-ı habâyâ-yı hikmet-pîrâ-yı ilâhîdir.

Nakş-ı dil-keş-i sûret-i müdde'â bu vechile irâ'et olunur ki neyyir-i vedâd-ı kademi “seyec'al lehumu'r-Rahmanu vüddâ”⁷⁵ matla'ından tâlî ü tâbân ve âfitâb-ı muvâhât ve mevâsik-ı samîmî “fe-esbehtum bini'metihî ihvânen”⁷⁶ maşrıkından şârık u dirahşân olup ber-muktezâ-yı mâdde-i dübbet ve hüsn-i vefâ ve mübteğâ-yı cevâhir-i erîhiyyet ve sıdk u safâ temhîd-i kavâ'id-i musâfât ve te'kîd-i mu'âkîd-ı muvâlât için fesâhat-ı zebân ve 'adûbet-beyân ile hacle-sâz-ı revân ibn 'Amîd ü Hassan olan resûl-ı rehiyyü'l-bâl ve sefir-i memdûhu'l-hısâlleri emâret-me'âb-ı hânîyyet-nisâb Rüstem Hân a'lellâhu şânehû mâ-te'âkûbe'l-melevân vesâte-tiyle münba'is olan hîrz-bâzû-yı müsâlemet temîme-i gerden-i müsâdakât per-niyân-ı mülemma' târ-ı nesîc-gâh-ı yek ciheti perend-i gülkend-i 'âlem-pesend-i kârgâh-ı dostî çemen-zîb-ı riyâz-ı dil-sitânî bahâr-ârâ-yı bâğ-ı mihribânî ya'nî nâme-i nâmî-i 'anberîn-nikâb-ı latîfî'l-işâre ve risâle-i girâmî-i rengîn-elkâb-ı selîsü'l-'ibârelerine fevâid-i dürer-i 'ibârât-ı dil-nişîni gerden-bend-i 'avânî-i üserâ vü kalâid-i 'izz ü isti'ârât-ı rengîni ve şâfî's-sadr-ı 'arâis-efkâr-ı leyletü'l-kadr ve sevâdî leme'ât-ı muvâneset ile nûr-efşân ve sabîhatü'l-'ıyd beyâzı matla'-ı üns ü ülfetden hande-zenân-ı hatteş çû şeb-i kadr-i serâser-i ma'nâ-yı ma'nîş çû rûz-ı 'ıyd yek-ser rûşen-i mesâkît-ı edvâ yerâ'a-i hüsn-i delâleti münevver-i dîde-i vefâ ve ihlâs-ı mahâbît-ı envâr-ı berâ'a-i lutf-ı 'ibâreti rûşen-sâz-ı çeşm-i dilâ ve ihtisâs-ı hacle-gâh-ı sûtûr-ı pür-nûrun-da cilve-rîz-i tebahhur u ihtirâz olan 'arâis-i benefşe-mûyân-ı fûnûn-ı belâgat ve ebkâr-'anberîn-i gîsuvân-ı esâlîb-i fesâhat-ârâm rebâ-yı irbâ-yı muglak ve garâm-efzâ-yı mesâfî'i bulegâ-yı muhakkıktır. Be-sâ'atî ki sa'âdet-azûb-ı redâhter bi-tâlî'i ki kuvve-i ezû kuned takdîm-i bihterîn eyyâm-ı firûz ve huçeste-terîn-i hengâm-ı gîfî firûzda şerefyâb-ı vusûl ve resîde-i tâkçe-i bâlâ-hâne-i mes'ûl [101a] olup ol gonca-i piçîde-i riyâz u dâd-ı nesîm-i tekrîm ile küşâde kılındıkda nûkhet-i nikât-ı 'anber-rîz-i mu'attar-sâz-ı meşâm-ı hilkat ve şezâ-yı müşg-sâ-yı hulûs-engîzi fersâ-yı dimâğ-ı meveddet olmuşdur.

71 “Aranıza, sevgi ve acıma duygusu yerleştirmiştir”. *Kur'an*, Rûm, 30/21.

72 “Üzerine benden bir sevgi koydum”. *Kur'an*, Tâhâ, 20/39.

73 “Ancak onların aralarını Allah birleştirdi”. *Kur'an*, Enfal, 8/63.

74 Hevânın ayırdığı yağmur yüklü bulut bahçesi gibi selam, muhabbet yanağı ve çiğ damlasının akışı gibi selam, kağıt üzerine yazılıp da yazılışı kalemi, kağıdı ve eli burcu burcu kokutan selam.

75 “Rahman olan Allah onları gönüllere sevdirecektir”. *Kur'an*, Meryem, 19/96.

76 “Onun nimetiyle kardeşler haline geldiniz”. *Kur'an*, Âl-i İmrân, 3/103.

Lâsiyyemâ muzâfât-ı memâlik-i fesîhamızdan olan Basra re'âyâsından Mâni' didikleri nâsipâs-ı şekâvet-istînâs etbâ'-ı hatavât-ı şeytân ve inhimâk-ı temvîhât-ı nefis-i pür-'udvân ile “*el-Mer'u meczi bimâ 'amele in hayran fe-hayra ve in şerren fe-şerre*”⁷⁷ medlûlünden te'âbi ve te'âmî idüp delâlet-i tâli'-i vâruna ve vesâtet-i nuhûset-ahter-i haybet-makrûn 'âdi be-vâdi-i bagy u 'inâd ve dūr-üftâde-i şâhrâh-ı rüşd ü sedâd olup kâtibe-i sanâdid-i küffâr ve şirzime-i a'dâ-i millet-i muhtâr bâ-şiddet-i mu'âdât-ı dînî ve hiddet-i mevâdd-ı muhâlefet-i dünyevî kesret-i 'adû ve vefret-i 'iddet ve meded ile sâk-ı vâhid üzre kıyâm ve sevâ'id-i mütesâ'i-de ile mükâvehe ve iktihâm üzre olmağın bu hâlis-i taviyyetleri sedd-i ebvâb-ı mazarrat ve şedd-i erkân-ı nâmûs-ı şerî'at ile meşgûl ve evkât-ı bâhiretü'l-berekâtımız taraf taraf tertîb-i 'atâd ü 'adde ve techîz-i ciyâd-ı müstedde ve bi'l-cümle 'azâyim-i mühimmât-ı dîn ve celâil-i mulimmât-ı mü'minîne masrûf olmağla ber-kâ'ide-i “*El-ehemmü fe'l-ehemm*”⁷⁸ “*el-akdem fe'l-akdem*”⁷⁹ kendünün hasm-ı mevâdd-ı fesâddan pes-mânde-i eşgâl-i cihâd olmasını mülâhaza idüp gurûr-ı şekâvet ve gâflet-i 'ukûbet ve hevâsına tâbi' ashâb-ı nüfûs-ı habîse ve erbâb-ı tûbâ'-ı hasîse eşrâr-ı 'urbân-ı mekîdet-âsâr “*ve hüm eşeddü ezen mine'l-küffârî*”⁸⁰ ile ülke-i mezbûreye tevessüb ü tagallüb ve gûyâniye cânib-i sa'âdet câlib ü lâ-cûyiden? bir vâlî varınca ber-vech-i emânet hıfz u hırâset itmek üzre ihtirâ'-ı müzahrefât-ı ekâvîl ü ibtidâ' ekâzîb ü ebâtîl ve ber-mısdâk-ı “*El-e râbu eşeddu küfran ve nifâkan*”⁸¹ sûret-i itâ'atde izhâr-ı mutâva'at ve iş'âr-ı mütâba'at idüp bi'l-iktizâ imhâl-ı tenkîl ve *istibkâ'* nevâbir-i ceriyyet ve seb'iyyetini işti'âl itmeğın belde-i mezkûreye mülâsakat ve musâkabat üzre olan devâhil-i memâlik-i mahrûsetü'l-mesâliklerinden Huveyza hudûdunda dahi îkâ'-ı miten ve isâde-i isâr-ı mihen kasdıyla tebâğî ve tenâyüz ve tebâyün ve temâyüz itmekle be-yârî-i te'yîd-i ni'me'n-nasîr ifsâd ve a'vânıyla hârib-i kıfâr-ı hüsrân ve hâib-i feyâfe-yi hizy ü hizlân olduğı i'lâm ü inbâ ve ber-fehvâ-yı “*muhabbetü'l-ebâ karâbetü'l-ebnâ*”⁸² abâ-i kirâm ve eslâf-ı meveddet-irtisâm-dan mütevâris beynimizde bünyân-ı erkân-ı sipihr-i devvâr gibi muhkem ü üstüvâr ve envâr-ı hurşîd-i tâbdâr gibi bedi'atü'l-âsâr olan muzâfât-ı [101b] kadîme-i rûz-efzûn ve muvâlât-ı müstedîme-i meziyyet-nümûn mürâ'âtıyla ol nevâhi-yi deren-i mekr ü fesâddarından tenkiye vü temniye ve vesah-ı bagy u 'inâdlarından tasfiye vü tahliye idüp ber-şîve-i debdebe-i hase-ne-i hemcivârı hademe-i sedene-i muhlis-i meveddet-şî'ârîye teslîm olunması bâbında emâret-meâb eyâlet-nisâb Huveyza Hânî es-Seyyid Ferecullah dâme 'ulüvvuhuya tenbîh ü sipâriş olunduğı ifhâm buyurulmuş.

Zamîr-i münîr-i kudsi-intibâh ve hâtır-ı 'âtır-ı ilhâm-penâh-ı şâhîlerine hafî değildir ki bu cânibde olan cünûd-ı hamîyyet-penâh i'lâ-yi kelimetullâh için mücâhede-i müşrikîn ve mukâra'a-i ahzâb-ı şeyâtîn ile meşgûl iken ol tarafda def'-i râyât-ı şikâk ve nasb-ı a'lâm-ı nifâk idüp şakk-ı 'asâ-yı müslimîn ve tefrîk-i kulûb-ı mü'minîn iden müteverritîn-i mühlîke-i cehâlet ve mütehabbitîn-i mümevvihât-i dalâletın tard u hatminde olan himmet-i pâdişâhâneleri ki 'izzü'l-meâsir ve zehrü'l-menâkıb ve'l-mefâhirdir. Mücerred nasr-ı dîn ve 'avn-ı şer'-i mübîn

77 Kişi yaptığı işin karşılığını görür, hayır ise hayır şer ise şer.

78 En çok önemin, en önemliye verilmesi gerekir.

79 Kıdemli olanın öne alınması.

80 Onlar kâfirlerden daha kötüler.

81 Bedevi Araplar küfür ve nifakta daha katıdırlar. *Kur'ân*, Tevbe, 9/97.

82 Ebeveynlerin sevgisi ile oğullar yaklaşıacaktır.

olmağla “*len yebreha hâze’llezîne*⁸³ *kâimen tukâtîlu*⁸⁴ *‘aleyhi ‘isâbetün mine’l-müslimîn hattâ tekûme’s-sâ’ate*”⁸⁵ mefhûmu bedîdâr ve ittibâ‘-ı fermân-ı vâcibü’l-intimâd “*câhidü’l-küffâre ve’l-münâfikîne vegluz ‘aleyhim*”⁸⁶ tarafeynden zâhir ü âşikâr olup ve dakâyık-ı ittihâd-ı hakâyık i’tizâda karîn ve bu ülfet ü mürâfedet sebeb-i teşettüt-i şeml-i mu’ânîdîn olmağla vesîle-i ibtihâc-ı havâtır-ı muvahhidîn ve zerî‘a-i inbisât-ı kulûb-ı İslâmiyyîn olduğundan gayrı “*Men halefe gâziyân fî-ehlihî fekad gazâ*”⁸⁷ mağzâsınca⁸⁸ iktisâb-ı ecr-i cezîl ve istishâb-ı zikr-i cemîl buyurulmuşdur.

“*Ez-sadâ-yı suhan-ı mihr nedîdem hûşter / yâdkârî derîn-künbed-i devvâr be-mând*”⁸⁹ ve berfehvâ-yı “*İnne’l-insâne leyetgâ. En reâhustagnâ*”⁹⁰, ber-muktezâ-yı rûvât-tînet ve fesâset-cibilliyet-i sübûl [u] hukûk-ı ni‘met ve heng-i estâr-ı haşmet idüp tâlib-i erzâl-ı Ekrâd ve taharrüb-i cühhâl-ı evgâd ile birkaç seneden berü imtilâk-i sugûr-ı tarafeyn ve ihtikâk-ı hudûd-ı cânibeyn ile ol havâlî-i medd-i bâğ-ı şen-i⁹¹ gârât-ı bast idi. Munâvât u mu’âdât idüp bağı⁹² ü tuğyân üzre olan Bebe Süleymân merdûd-ı devleteyn ve mağdûb-ı hazreteyn olmağla tündbâd-ı endişe-i istiklâl ile ol hudûda iştigâl eyledüğü nevâir-i mekr ü ihtiyâl-i katarât-ı menî‘-i tığ-ı istisâl ile itfâ vü ihmâd olunması a‘zam-ı mesâlih-i dîn ü devletden olup ve “*yuhlike’l-harse ve’n-nesle va’llâhu lâ-yuhibbu’l-fesâd*”⁹³ bu takrîb ile zîr-i destân ve re’âyâdan niçe nüfûs-ı⁹⁴ bî-günâhân ve hûn u emvâl-ı vaz‘-ı müslimânân ‘arsa-i telef olup ve şemâtet-i [102a] a‘dâ-i dîne bâ’is olmasun için “*ud’u ilâ sebîli Rabbike bi’l-hikmeti ve’l-mev’izeti’l-haseneti*”⁹⁵ tıbkınca bu vakte dek tarîka-i enîka-i nush u bend ile bu emrin indifâ‘ u irtidâ‘ına ve bu nifâk [u] şikâkın salâh-ı rifâka istihâle ve istircâ‘ına ‘azîmet ve kable’l-inzicâr terhîb ü inzâr takdîm olunmuş idi. Ve lâkin “*çû gûş-i hûş ne-bâşed çi sûd hüsn-i makâl*”⁹⁶ mekâl tahrîk-i mevâdd-ı fesâd ve tehyîc-i nevâir-i bağı ü ‘inâddan dâmen-keş-i ferâğ olmayup gitdikçe ve cenât

83 Bazı yerlerde “*ed-dînü*” şeklinde geçmektedir.

84 Aslında “*yukâtîlu*” şeklinde.

85 “Bu din daima ayakta duracak, kıyamet kopuncaya kadar müminlerden bir grup onun yolunda cihat edip savaşmaktan asla vaz geçmeyecektir”. (Hadîs-i şerîf).

86 “Kâfirlerle ve münâfıklarla savaş. Onlara karşı katı ol”. *Kur’ân*, Tevbe, 9/73.

87 Bu hadisin tamamı “*men cehheze gâziyen fî-sebilillâhi fekad gazâ, men halefe gâziyân fî-ehlihî bi-hayrin fekad gazâ*” şeklindedir. Metinde “*bi-hayri*” kelimesi yer almamaktadır. “Kim Allah yolunda cihâd etmek isteyen için bir gaziyi silahlandırırsa gaza sevabını alır. Kim de savaştan gazi olarak ailesinin yanına sağ salım dönerse o da cihâd sevabı almış olur”.

88 Metinde “mağrâsınca” şeklinde yazılmış.

89 Bu şiir Hafız divanı 178 numaralı gazelden alınmış sekizinci beyittir. Beyitin aslı şudur: “*Ez-sadâ-yı suhan-ı aşk nedîdem hûşter / yâdkârî ki derîn-künbed-i devvâr be-mând*” Manası şu şekildedir: Sözün hoş güneşinden daha iyi bir şey duymadım, bu dönen kubbede ondan daha iyi bir hatıra.

90 Beşinci ayetin başındaki kellâ unutulmuş. Tam olarak “*Kellâ inne’l-insâne leyetgâ*” şeklinde olmalıdır. “Hayır gerçek şu ki insan kendini yeterli gördüğünde çizgiyi aşar”. *Kur’ân*, Âlak, 96/6-7.

91 Bu kelimenin aslı “şe’n” olup metinde “şen” şeklinde yazılmıştır.

92 Metinde ya’nî şeklinde yazılmış.

93 “Ürünü ve nesli yok etmeğe çalışır, Allah ise bozgunculuğu sevmez”. *Kur’ân*, Bakara, 2/205.

94 Metinde “nukûş” şeklinde yazılmıştır.

95 “Rabbînin yoluna hikmetle ve iyiliği öğütleyerek çağır”. *Kur’ân*, Nahl, 16/125.

96 Kulağın gibi iştirsın ama aklın olmazsa güzel sözün bir faydası yok.

hâlinde delâil-i bî-devleti ve safahât-ı âmâlinde mahâil-i bed-bahtı zâhir ü bedîdâr olmağın ol menfûr-ı medhûrun bi-‘avnihi te‘âlâ tedârûk-i emri muhâfazât-ı sugûr ve gümâşteğân-ı serhadd-i mansûremize tenbîh ü sipâriş olunmuştur. “*Men zere ‘a’l-mihen hasadu’l-ihen*”⁹⁷ lâ-cerem küştezâr-ı nahvet ve muhâsenet kıldığı tohm-ı muhâlefet ve musâveletden hâsıl olan garâmet bağı ü ‘idâdın⁹⁸ ve şe‘âmet-i ‘anûd u tuğyân ile rişte-i ‘urûk-ı mefsedeti berîde-i re’s-i nikâl ve nikâbet ü “*cilvetü’l-bâtıl sâ‘atün*”⁹⁹ mazmûnu ‘ayân ve “*zulmu’l-mer’i yasra’uhu*”¹⁰⁰ mefhûmu nümâyân olup “*Çü yek rişte şüd ‘akd-i şâhenşâhî şüd ez-fitne bâzâr-ı ‘âlem tehi*”¹⁰¹ te’ekkud-ı rişte-i mu‘âk-ı muvâlât teahhuz-ı samt-ı te’ellûf ve musâfât ile hudûd ve tuhfem ve sugûr-ı merz-i bûmdan nevâib-i fiten mündefi‘ ve mesâib-i selvâ ve ahl-i mürtedi‘ -i ahvâl-i ‘ibâd intizâm u rahne-i umûr-ı bikâ‘ ve bilâd karînü’n-niyâm olması çeşm-i dâşt-ı sâdiku’l-vidâdlarıdır ki müşârûn-ileyh kâsıd-ı huçeste-makâsıdları icrâ-yı resm-i risâlet-i Dârâ-yı levâzım-ı sefâretde bedân-güne gerdiş-i edâ-yı fasîh ki ahsent ahsent gufteş mesih-i lutf-ı ‘ibâdet ve hüsn-i fesâhet u belâgat ve talâkat-lisân u zelâkat-zebân ile itmâm-ı hizmet ve zamâyim-i bedâyi‘ ve revâyi‘-i ülfet ve şenâyif-i şerâyif-i hıl‘at ile ‘arz eylediği hediye-i behiyyeleri tekme-i iklîl-i kabûl ve makâle-i rağbet ü i‘tibâr ile meşmûl olup ‘âdet-i hasene-i seniyye-i şâhân-serîre kerîme-i marzıyye-i tâcdârân üzre mahfûz-ı fûnûn-ı ‘âtıfet-melhûz nazar-ı nevâziş ü ‘inâyet olup iktisâtı akbiye-i fâhire-i izn ü mu‘âvedet ve ictibâb-ı ecbiye-i zâhire ruhsat-ı mürâca‘at ile şân-ı kiyâset-nişânı terfi‘ u menâl-i mufâharet-tuvânı tevsî‘ olunmağın teşdîd-i sevâ‘id-i vidâd teşyîd-i ma‘âkîd-ı ittihâd için mu‘temedün-‘aleyh ve mevsûkun-bih olan huddâm-ı Devlet-i ‘Aliyyemizden emîrû’l-ümerâi’l-kirâm kebîrû’l-küberâi’l-fihâm zevi’l-kadri ve’l-ihtirâm el-Hâc Mehmed Paşa dâmet me‘âlihî ber-sebîl-i sefâret [102b] firistâde-i savb-ı bâ-savâb vâlâ-menkıbetleri kılınup temşiyet-i mesâlih-i dîn ve nazm-ı umûr-ı müslimîn kal‘ u kam‘-ı muhâlîfân ve rev‘-i ızdâr-ı mu‘ânidâna müteferri‘ lisânen sipâriş olunan ahvâl-i ber-dâste-i pişgâh-ı ikbâl idüp itmâm-ı metâlib-i devleteyn ve incâh-ı meâdib-i tarâfeyn ile edâ-yı hizmet-i sefâret ve îfâ-yı levâzım-ı risâlet eyledikten sonra savb-ı dergâh-ı hilâfet-destgâhımıza mu‘âvedet ü mürâca‘ata fâiz-i hüsn-i icâzet buyrulmak me’mûldür. *Dâim ez-berk-ı gevher-i tâcet ber-ser-i mihr ü mâh efser-bâd. Der-cihân tâ-buved kürûr-ı şühûr nevbet-i kûs-i tü mükerrerred-bâd*¹⁰².

97 Mihnet eken düşmanlık biçer.

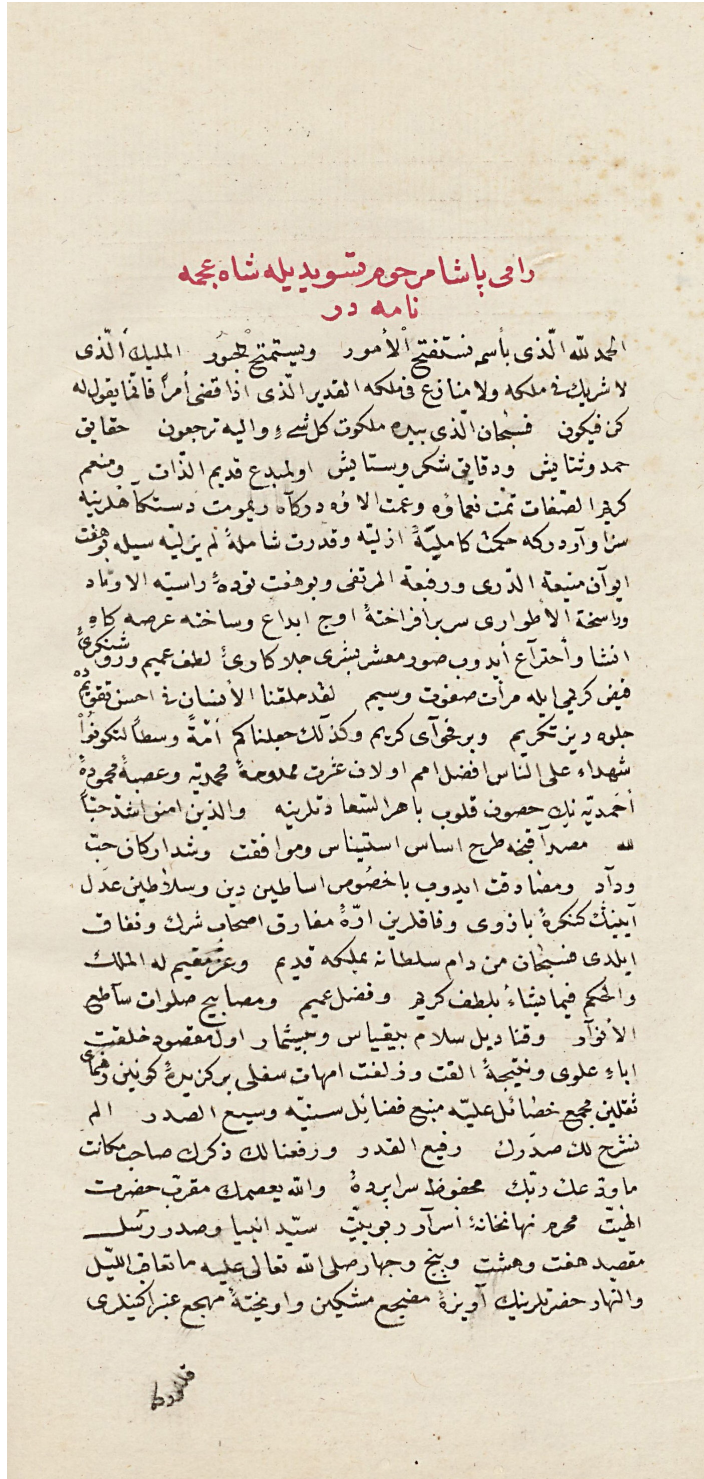
98 Metinde sehven “‘idâdın” şeklinde yazılan bu kelime “‘adâvet” olmalı.

99 “Batılın anlaşılması kısa sürer”.

100 İnsanın zulmü onu mahf eder.

101 Şehinşahlığın akdi bir bağ olunca dünya pazarı fitneden arındı/boşaldı. (Nizâmî-i Gencevî’nin *İskendernâmesi*’nden bir beyit).

102 Daima tacındaki mücevherin parlaklığı güneş ve ayın başının üzerine tac olsun. Dünyada aylar devrettikçe senin (zafer) davulun çalmaya devam etsin.

Ek II: Mektubun Tıpkıbasımı¹⁰³

103 Mu'âhedât ve Münşeât ve Mukarrerât, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, nr. 3375, vr. 99b-102b.

قلندركه ارکان المؤمنون كرجل واحد ايله تشييد بنيان وفاق مؤمنين
 وجدوان المؤمن للمؤمن كالنسيان ينفد بعضهم بعضاً ايله ترفع اوراق
 اتفاق مؤمنين ايلدى يا ايها الذين امنوا صلوا عليه وسلموا تسليماً
 رسولك شاه يثرب حرير طغريل و هوش هم عرب هم عجم برين صغره
 لا جود انكه هست با آئين نام و نقش نيت و مجمر و و ايج مدت
 و زود و منجره فواج تكريمه و زمينه مترافه البرود عزت ابرار
 و اسبق اخبار اصحاب ذوق النقي و احباب اولو النقي و ضلوع الله تعالى
 عليهم اجمعين حضرت تلك موقوف كردن مشاهد منوره و مرآة منوره
 قلندركه استاذ على الكفار و حياء بينهم و صف كرمي او زوره سبيل
 جهاده معاضده و مرافق ايله ترفع رواق دين و توسيع نطاق
 يقين البشرد هم الخياء العزم الالحاد هم بايع طاهرين
 لدى الشجر عليه سلام الله ما ناع طاهر و ملاح السارين في الفلك القرم
 اما بعد اعما حضرت سكندر همت كميون غلام معالي منقت خود شيد رفت
 سهر حشام حياه نجابت نژاد تا هيد انتفاع كتي پناه معدلت نژاد
 بجسارت رتفاع جني تحت سلطنت مداد و الامتياز فتر و تحت نصفت
 شعاع ساي مرتبت شعبة عاليه دوه صغره فتره و ايكه شجره عظمت
 نور مهر فلك قد و سرف در بال صدف بحر جفت غره شادانه جبهه
 بختاري دره فخره اهر شهر ياري و بسند تحت باد شاهی محقق
 عنايتا لحي هاجون ذات حبيسته صفات خود شيد او دنك جمنيد
 آهنك ماده امن و امان ما انتقام جهان عولاً للدوله و سلطنة
 و النصفه و المعدلة و الشوكه و الأبهة و النشان شاه حسين بن شاه
 سليمان اسر الله تعالى بنيان سلطنة و شيد دعائم ملكه و معدلت
 مفرقة بالدوام و تطلوود محفوظه بالسعود الى يوم الموعود باير
 مرتفع اذ كراختران سعد مبر سهر رفت خود شيد ساي شاه حشام
 مقام عالي و محفل منبع مفايد ربه كه مجمع البحرين محد و حشمت و علم
 السعدين دين دولندر محض محالمت و ولاجونه ملكانه دن منكب
 و فطره مصادفت و بكاني كمي باد شاهان دن مستعبد اعراق عليه و
 اخلاق حميد لرعي كمي اشرف و الطيف لاني متلاذ في دعوات شوق
 آميد مسالمت نما و فؤاند نوآد و تحيات صفا انكيز محادنت احتواكه
 و جعل بينكم مودة و رحمة تمان بيكرآن موقت فيض اندوز و اعيت
 عليه خجته منى غيث مدار فيض بار دن و بران فطرت خلت نشان

ایله وکن الله الف بینهم صدیحه باهر البیحه سندده برورشیافه
 موالف جهاندر سلام کروم المزن عاذله القضا سلام بخداورد
 وحشیه الندی سلامتی بکب علی اطرس عطرت کتابت الا قدیر
 واطرس والیدا قوافل وداود نواج فتان عنبر باد ورواحل الخداد
 نواج بیان عبهر نثار ایله الخفاف واهدی قلند قد نضکر مرآت منید
 میرزاکا وکاسر سبیل خاطر عطر مهر انجود ربه که مهبط الانوار
 ارای ملک ارای جهان بناهی وخرن الاسرار خبابای حکم بر لای الیه
 نقش دکنش صوف مدعا بو وجمله ارات اولنور که نیر وداود قدیمی
 سبیل لهم الرحمن ودا مطلق طلوع و تابان و اخاب مواظبت
 وموایق صمیمی فاصبحتم بجمعه الخوا ناکم قد قد شارق ودرختاب
 اولوب بر مقتضای ماده دت وحسن وفا وبتغای جواهر ارجیت
 وصدق وصفای تمهید قواعد مصافات وناکید معاهد مولات ایمن
 فصاحت زبان وعدت بیان ایله مجلسان روان ابن عمید وحنان
 اولان رسول رخی لبال وسفیر مدوح الخصال لری امارق ماب
 خانیق نصاب رستم خان اعلی الله شأنه ما تعاقب الملوان ویا لیلله
 منیع اولان حرز بازوی سالت نیمه کرم مصادق بر بیان ملحق
 ناونجیکاه بجهتی بر بند کلید عالم بسند کاد کاه دوستی جزیب
 ریاض دلستان بیاد ارای بالغ مهربانی یعنی نامه نامی عنبرین نظار
 لطیف الاشارة ورساله کرامی وکنان القاب سلیم اعتباره که
 فواند و دعوات دلشینی کردن بند عوافی اسرار قلندر عز
 استعارات وکنی وشافی لصد وعرابین فکار لیلله القدر و سوا
 لعاق مواست ایله نور افشان و صبحه العید بیاضی مطلع افش
 والقدن خرم ذنان خطش جوینت قد و سر آرمعنی معنیشت
 جو و زعید یکس روشن میا فقط اضواء راعه حسن دلا لقی نور
 دیرغ وفا و اخلاص صراط افکار براعه لطف عبادتی درویشناز
 چشم دلا و اختصاص جمله کاه سطور بر نو نودم جلیع رین تجر و افکار
 اولان عرابین بغشه مویان فنون بلوغت و ابکا و عنبرین کیسوان
 اسائب فصاحت ادا م دیای اربای معلق و غرام افزای مصافح
 بلغای محقق و بساعتی که سعادت از و بر داخل بطالعیک
 توه از و کند تقدیم بهترین ایام فیروز و حجبته ترین هنگام
 کیتی فرو زده شرفیاب وصول و رسیدن طایفه بالا خانه شول

دربار

اولوب اولغین بچید ریاض و داد نسیم تکویم ایله کشاده قلند قور
 نکشت نکات غریب بزی معطر ساز مشام خلعت و شدای مشکنا یملوی
 انکیزی فرسای دماغ مودت اولمشد و لاستجا مضافات ممالث
 فضیحه مزون اولان بصر رعایا سندن مانع دیدکلری ناسیاس
 شقاوت استیناس اتباع خطوات شیطان و اتهامک تهورها نفس
 پرعد و ان ایله المرء مجری بما عمل ان خیر ان خیر و ان شر ان شر مدلولند
 نقابی و نهامی بدوب دالات طالع وارونه و وساطت خوستا خفت
 خبت معرونی صادی بوادی بغی و عناد و دوا افتاده نشاهله
 دیند و سدا اولوب قاطبه صناید کفای و شرمه اعداء ملت
 مختار باشندت معادات دینی و حدیث مواد مخالفت دنیوی کثرت عدو
 و وفقت عدوت و مدد ایله ساق و احدا و زره قیام و سواعدمش
 ایله مکا و حه و اقحام اوزره اولغین بوخالص طوینتری سدا قراب
 مضرت و شد ارکان ناموس شریعت ایله مشغول و اوقات باهرت الی
 طرف طرف ترتیب عتاد و عدن و صبر چهار مشتده و بالجه عظام منما
 دین و جلوانل ملات مؤمنینه مصروف و لمغله برقا عده الاله فالاهم
 الا قدم فالاقدم کند و ناله جسم مواد فسادن بس مانع اشتغال جهاد
 اولسنی مانع حظه ایدوب غرور شقاوت و غفلت عقوبت و هواسنه
 تابع امحاب نفوس خبیثه و ارباب طباع خسیه اشرار عربان یکید
 انار و هم استداوی من الکفار ایله اولکه مزبوره یه توبت و تغلب
 و کویانیه جانب سعادت جالب و لاجوبیدن بر والی و ارنجه برو
 امانت حفظ و حراست اتمک اوزره اختراع فرخرفات قایل و ابتدع
 اکاذیب و اباطیل و بر مصداق الاعراب اشده و نفاقا منوریت
 احلا عده اظها و مظاهر و عت و اشعا و متا بعت ایدوب بالافتقار
 تشکیل و استنبضا نواب حریب و سبعینی اشغال انکین بلد مذکور
 ملاصقت و مصابقت اوزره اولان دوا اهل مماله محروسه المسا
 لکولندن حوز حد و دند و دخی ایقاع متن و اناده انار محض قدیده
 تیغی و تنایز و تباین و تمایز انکله بیاری تایدنعم النعمید انضاد
 واعوانیله هادوب قفار حشری و خائب فیاضی خری و غزلان اولدیغی
 اعلام و انبا و بر فحوی مجسته الایاقرا به الایا انبا ابا و کرام و اسلاف
 مودت ارفشامدن متواضع بنفزه بنیان ارکان سپهر و ادبی محکم
 و استوار و اخلا و خورشید تابدا و کبی بدیعه الانار اولان مصافات

قدیمه روز افزون وموالات مستدیمه منیت نمون مرعایشله اول
نواحقیه درن مکر وهما دریند تنقیه وتنیه ووسیع نفی وعناد لایق
تصفیه وتخلیه ایدوب برشیوه دبیه حسنه همجاری خدمه سندن
مخلص موقت شعاریه تسلیم اولمنسی باندر امارت ماب ایالت
نصاب حوزة خانی السید فرج الله دام علوه به تنبیه وسبب دشمن
اولند نفی افهام بیورلمش منهد منبر قدسی انتباه وخطا طرأطرا الهام
بناه شاهیلرینه خفی دکلدرکه بوجاندر اولان جنود حیات بنه اعلی
کلمه الله ایچون مجاهد مشرکین ومقارعه احراب شیاطین ایله مشغول
ایکن اول طرفه دفع دیات شقاق ونصبا علام نفاق ایدوب شیق
عصای مسلمین ونفرتی قلوب مؤمنین ایدین متروطین مهلکه جهالت
ومتخلفین موهقات مزلا لتک طرد وخطند اولان همت بادشاهانه
که عز المائز وذهر المناقب والمفاخره وجرم نصر دین وعونی شرع مبین
اولغله لن یرج هذا الذین قائما تقاضی علیه عصایه من المسلمین حتی
تقوم الساعة معنویه بدیدار واتباع فرمان واجبا لانتقام جاهل
الکفار والمناقضین واعتلظ علیهم طرفیندن ظاهرا واشکارا ولوب
ودقای اتحاد حقای اعتصاده قریب وبرافت ومرتد سبب
تشتت شمل معاندین اولغله وسیله ابتهاج حواطر موحیدین وزدعه
انسیاط قلوبا سلامتین اولدوغندن غیری من خلف غار یانه اهل
فقد غرا مغر اسخه اکسابا جرمیل واستصحاب ذکر جمیل بیورلمش
از صدای سخن مهر ندیدم خشنه یاد کادی درین کند دود بماند
وبرخی آی ان الانسان لیطغی ان رآه استغنی بر مقتضای روات
طیبت وفیست جبلت سبل حقوق نعمت وهنک استار خشمیت
ایدوب نالبار زال اکرا وخریب جهال اوغاد ایله برقع سنه دین
برو امتلاک نفوذ طرفین واهتکاک حدود جانیین ایله اول علانی
مد باغ شتن غارات مبطله ایدری منافات ومعادات ایدوب جمیع
وطغیان اوزده اولان بیه سلیمان مردود دولتین ومغضوب وچنین
اولغله نند باد اندیشه استقلال ایله اول حدوده اشتغال ایلدو
نوازمیکر احتیال قطرات منیع تنیع استیصال ایله اطفا وایجاد
اولمنسی اعظم مصالح دین ودولتدن اولوب دیه لک الحرین وکلس
والله لایحبا العساکر بوقریبایله زیر دستان ورعایا دین نیچیش
بیکنها هان وخون واموآن وضع مسلمانان عرصه تلفنا ولوب وشت

عند

أعداء دینه باغش ولسون ایچون ادخ الی ذلک بالحقه والموعظه
 الحسنة طبقته بوقته ذک طریقه اینه نصح و بند ایله بوامر
 اندفاع و ارتداعنه و یونفاق شقا فتنه صلاح و فاقه استخاله
 واسترجاعنه یرحمه و قبل الانزجار ترهیب و انذار تقدیم اولمشید
 و لکن جوکوش هوش نباشد چه سود حسن معال بحربل مود فساد
 و فیهیج نوازنی و عناد دن دامکش فراغ اولوب کدکجه خنات
 حالده دلائل سید ولتی و صفیات امانده مختل بدیختی ظاهر و بدید
 اولمغین اول منفور مدخوردن بعونه تعالی تدارک امری محافظات
 نفور و کما شکاف سرحد مفهونه مره تبئنه و سپارش اولمشید
 من ذوع الحق حصده الاخر لاجرم کشتار و خنات و محاسنه قلدیغی
 تخم مخالفت و مصدا و لدن حاصل اولان غرامت بغی و عداوت
 و شامت عنود و طغیان ایله دشته غروف مفسدنه بریدر راسر
 نکال و نکات و جلوه الباطل ساعه مفهونه عیان و ظلم الخرافه
 مفهونه نمایان اولوب چو یک دشته شد عقد شاهی شد
 از فتنه باز د عالم تری تا کد دشته معاق مولات تاخذ سبط
 نالف و مصافات ایله حدود و تخفم و نفور مرز بومدن ترائب
 فتن منافع و مصائب سلوسه و اخن مرتدع احوال عباد انتظام و د
 امور بقاع و بلاد و قرین النیام اولمشی چشم داشت صادق الورد
 لریدر که مشا و الیه قاصد محسنة مقاصد لری اجر او دسم و سالت
 دارای لوازم سفارتی بدان گونه کوش او ای فصیح که احسن
 احسن گفتش مسیح لطف عباد و حسن فصاحت و بدوغت و طلال
 لسان و ذلاقت زبان ایله اتمام خدمت و تنایم بضایع و دروایع
 الفت و شایف شریف خلت ایله عرض ایلدیگی هدیه نهیه لر
 نیجه اکلیل قبول و مقبله و غنت و اعتبار ایله مشمول اولوب عادت
 حسنة سنیه شاهان سریر کریمه مرئیه تاجداران اوزره محفوظ
 فنون عاطفت ملحقه نظر فوازش و عنایت اولوب اکتشاف اقبیه
 فاخره اذن و معاودت و اجتناب اجبیه زاهر رخصت مراجعت
 ایله شان کیاست فشا فی ترفیع و منال مفاخرت قوا فی توسیع
 شدید سواعده و داد تشبید معاهد اتحاد ایچون معتد علیه و مؤثر
 اولان خدمت دولت علیه مزین امیر الامر الکرام کبیر الکبریا الفخام
 ذوی القدر والاخترام الحاج محمد باشا دامت معالیه بر سبیل سفارت

فرستاده صوب باصواب والامنقبتلری قلوب تمثیل مصالح دین و نظم
 امور مسلمین قلع و قمع مخالفان و روع اضداد معاندانہ متفع لسانا
 سپارش اولنان احوالی برداشته بیشکاه اقبال ایدوب تمام مطالب
 دولتین و انجراح مآدب طرفین ایله ادای خدمت سفارت و انبغای
 لوازم رسالت ایله کدن صکره صوب درگاه خلعت
 دستکاهنزه معاودت و مراجعت فائز حسن
 اجازت بیوولق مامولدر دایم از برق کوه
 تاجت بر سر مهر و ماه افسر باد درجهان
 تابود کرد در شهور نوبت کوس
 تو مکرر باد م
 ع
 ۲

Son Mısır Hıdivi II. Abbas Hilmi Paşa'nın (1874-1944), Evelyn Cromer'in İddiaları ve İngiltere'nin Mısır Politikaları Karşısında Yazdığı Eseri Üzerine Bir İnceleme

A Study on the Work of the Last Egyptian Khedive Abbas Hilmi Pasha II (1874-1944) Against Evelyn Cromer's Claims and Britain's Egyptian Policies

Süleyman Kızıltoprak*

Öz

Bu çalışma, Mısır'da Britanya başkonsolosu olarak 1883'te Londra Hükûmeti tarafından görevlendirilen ve bu pozisyonunu 1907 yılına kadar kesintisiz sürdüren Evelyn Baring Cromer tarafından 1908'de yayınlanan "Modern Egypt" adlı eserden sonra Mısır'ın Hıdivi II. Abbas hakkında yazılan ve 1915'te basılan "Abbas II" adlı kitaptaki iddialara karşı II. Abbas Hilmi Paşa'nın 1929 yılında yayınladığı "A few words on the Anglo-Egyptian Settlement" başlıklı kitabın tercümesi ve değerlendirmesi ile ilgilidir.

Lord Cromer'in yazdığı kitaplarla politikaları ve icraatlarını öne çıkaran tutumu yanında Hıdivlik makamını, Mısırlı bürokratları ve Mısır halkını yer yer kritik eden ve İngilizler dışında Mısır Hükûmeti'nde çalışanları ölçüsüz bir şekilde yeren yaklaşımı karşısında II. Abbas Hilmi Paşa da kendi zaviyesinden bir eser yazarak adeta savunmasını yapmıştır. Aynı zamanda II. Abbas Hilmi Paşa, Londra'nın Mısır'da yeni bir politika uygulayacağına dair uluslararası alanda yeni sinyaller verdiği bir sırada kaleme aldığı bu eseriyle dikkatleri üzerine çekmek istemiştir. Yazar bu şekildeki girişimiyle bir yandan kendi devrinin bir savunmasını yaparken bir yandan da Mısır'ın yeni sürecinde rol alma umutlarını ortaya koymuş oldu.

Abbas Hilmi Paşa'nın söz konusu eseri kaleme almasının temel amaçlarından birisi de Mısır'ın yönetiminde hak sahibi olduğunu ifade etmeye çalışmasıdır. Mısır'ın kaderini tayin etme anlaşmaları gündemde iken yazdığı "A few words on the Anglo-Egyptian Settlement" eseri tarafımızdan "İngiliz-Mısır Antlaşması Üzerine Birkaç Söz" başlığı ile tercüme edilmiştir. Abbas Hilmi bu eseriyle hem Londra'ya hem de Kahire'ye dolaylı mesajlar vermeye çalışmıştır. Bu anlayışla, Osmanlı devri unvanı olan Paşa sıfatını kullanmadan yazan müellif eserdeki unvanını "Mısır'ın 23 Yıllık Hıdivi Abbas Hilmi II" olarak kaydetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mısır, İngiltere, Osmanlı Devleti, Evelyn Baring Cromer, Abbas Hilmi Paşa.

* Prof. Dr., Kültahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörlüğü - Prof. Dr., Kültahya Dumlupınar University Rectorate, Kültahya/TÜRKİYE, <https://ror.org/03jtrja12> suleyman.kiziltoprak@dpu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-6278-2920>

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Abstract

This study is about the translation and evaluation of the book titled “*A few words on the Anglo-Egyptian Settlement*” published in 1929 by Abbas Hilmi Pasha II. At the same time this study related on the book “*Modern Egypt*” published in 1908 by Evelyn Baring Cromer or Lord Cromer, who was appointed as the British consul general and British representative in Egypt in 1883 and continued this duty uninterruptedly until 1907. He also published a book titled “*Abbas II*” in 1915. This article is about the translation and evaluation of the book titled “*A few words on the Anglo-Egyptian settlement*”, published by Abbas Hilmi Pasha in 1929, against the allegations in the book “*Abbas II*”, written by Cromer about Abbas Hilmi.

In the face of Lord Cromer’s attitude that emphasized his policies and actions with his books, as well as his approach that criticized the office of the Khedive, Egyptian bureaucrats and the Egyptian people and disparaged those working in the Egyptian government other than the British, Abbas Hilmi Pasha II wrote a work from his own perspective and almost defended himself. At the same time, Abbas Hilmi Pasha II wanted to draw attention to himself with this work, which he wrote at a time when London was giving new signals in the international arena that she would implement a new policy in Egypt. With this attempt, the author, on the one hand, made a defense of his own era, and on the other hand, he revealed his hopes of playing a role in Egypt’s new process.

One of the main purposes of Abbas Hilmi Pasha’s writing this work was to express that he had rights in the administration of Egypt. His work “*A few words on the Anglo-Egyptian Settlement*”, which he wrote when Egypt’s self-determination agreements were on the agenda, was translated into Turkish by us under the title “*İngiliz-Mısır Antlaşması Üzerine Birkaç Söz*”. With this work, Abbas Hilmi tried to send indirect messages to both London and Cairo. With this understanding, the author, who wrote without using the Ottoman era title of Pasha, recorded his title in the work as “Abbas Hilmi II, the 23-year Khedive of Egypt”.

Keywords: Egypt, England, Ottoman State, Evelyn Baring Cromer, Abbas Hilmi Pasha.

1. Mısır Hidivi II. Abbas Hilmi ve Mısır’da “Örtülü Himaye” Dönemi (1892–1914)

Mısır Hidivliği görevini 1892-1914 yılları arasında sürdüren II. Abbas Hilmi (1874-1944), modern Ortadoğu siyasi tarihinin en kritik geçiş dönemlerinden birinin aktörlerinden biri olmuştur. 1944 yılında vefat edene kadar bölgesel ve küresel gelişmelere tanıklık etmiş ve bu süreçte fırsat buldukça figüratif rollerden sıyrılarak etkin bir siyasi aktör olarak öne çıkmaya çalışmıştır. Hidivlik mevkiine 18 yaşında genç bir yönetici olarak çeşitli tartışmaların gölgesinde gelen Abbas Hilmi, kısa sürede siyasi kişiliği ve atak tutumuyla bir yandan Osmanlı merkez bürokrasisi hem de Britanya’nın Mısır üzerindeki emperyalist çıkarları bakımından göz ardı edilemeyen önemli bir denge unsuruna dönüşmüştür.

14 Eylül 1882’de Tel el-Kebir Savaşı’nda işgale karşı başlattığı savaşı kaybeden Urâbi Paşa’nın teslim olmasıyla Mısır, Büyük Britanya askerleri tarafından fiilen işgal edildi. Londra hükümeti fiili işgalini sürdürürken Osmanlı Devleti’nin hukuki hükümlerini şeklen de olsa tanımayı tercih etti. Bu durum, klasik emperyal müdahale biçimlerinden farklı bir siyasi manevra olarak görüldü. Britanya’nın sömürgeci memurlarının benimsediği bir adlandırmayla buna “örtülü himaye (veiled protectorate)” tanımlaması yapılmıştır. Bu bağlamda, Mısır

Hidivliği makamına Osmanlı Padişahı tarafından atama yapılması ve Kahire'den İstanbul'a yıllık vergi gönderilmesi sürdürülmüştür. Fakat Nil havzasındaki geniş topraklara hükmeden Mısır'ın yönetimi pratikte Britanya'nın Kahire'deki diplomatik temsilcisi olan başkonsolosu eliyle yönlendirilmiştir.

Bu “örtülü himaye” sistemi, Abbas Hilmi'nin pederi ve selefi olan Mehmed Tevfik Paşa (1879-1892) döneminde görece daha uyumlu bir şekilde tesis edildi. Ancak, II. Abbas Hilmi'nin iktidara gelmesiyle birlikte bu denge bozulmaya başlamıştır. Özellikle Britanya'nın Mısır'daki en güçlü yöneticilerinden biri olan Lord Cromer (Sir Evelyn Baring) ile Hidiv arasında ciddi siyasi gerilimler ortaya çıktı. Abbas Hilmi Britanya'nın Mısır üzerinde sergilediği pervasız vesayet politikalarını sorgulayan ve kimi zaman doğrudan karşı çıkan yaklaşımlarda bulundu. Bu tavır, Mısır milliyetçiliğinin yükselişiyle de örtüşüyordu ve Hidiv zaman zaman milliyetçi unsurlarla da temas kurarak Britanya'ya karşı yerel bir meşruiyet inşa etmeye çalışmaktan geri durmadı.

28 Temmuz 1914 tarihinde I. Dünya Savaşı'nın çıkmasından kısa bir süre sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya safında savaşa katılması üzerine, Britanya Mısır'ı bu kez hukuken işgal ettiğini ilan etti ve Abbas Hilmi Paşa'nın görevine son verildiğini duyurdu. Diğer taraftan bu dönemde İstanbul'da bulunan Abbas Hilmi, Osmanlı Devleti nezdinde hukuki statüsünü sürdürdü ve savaşın sonuna kadar resmen Mısır Hidivi olarak tanındı.

II. Abbas Hilmi'nin Hidivliği, yalnızca bir Osmanlı eyalet yöneticisinin kariyeri değil; aynı zamanda imparatorluk sonrası düzenin, sömürgecilik pratiklerinin ve yerel direniş biçimlerinin iç içe geçtiği karmaşık bir siyasi denklemin özetidir. Onun dönemi, Mısır'ın hem Osmanlı hem de Britanya bağlamında iki farklı merkez arasındaki güç mücadelesinin en görünür sahnelerinden biri olarak değerlendirildi.

2. II. Abbas Hilmi Paşa'nın Hidivliğe Geçiş Süreci: Meşruiyet Arayışları ve Siyasi Denklem

Mısır, Osmanlı Devleti'ne bağlı yarı özerk bir eyalet olarak idare edildiği XIX. yüzyıl boyunca çok sayıda ulusal ve uluslararası gelişmeler içinde yer aldı. Bu çerçevede, 7 Ocak 1892 tarihinde Hidiv Mehmed Tevfik Paşa'nın ani vefatı hem Mısır'ın iç siyasi yapısında hem de Osmanlı-Britanya ilişkilerinde yeni bir kırılma noktasını beraberinde getirdi. Beklenmeyen vefat haberinin hemen ardından, Viyana Askerî Akademisi'nde eğitime devam eden oğlu Prens Abbas Hilmi, Kahire'ye geri çağırıldı. Hidivlik makamının aniden boşalması kadar Abbas Hilmi'nin henüz reşit olup olmadığı tartışmalı bir yaşta olması sebebiyle, siyasi bir meşruiyet krizi ortaya çıktı¹.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa hanedanına 1841 tarihli Osmanlı Padişahı Abdülmecit'in fermanı ile tanınan kalıtsal Hidivlik imtiyazı, Sultan Abdülaziz zamanında 1872 yılında çıkarılan bir fermanla tekrardan düzenlenmiş ve tahtın, mevcut Hidiv'in en büyük ve en ehil erkek evladına geçeceği hükme bağlanmıştır. Bu düzenleme, halefiyetin açık şekilde tanımlanmasına rağmen, Abbas Hilmi'nin yaşı konusundaki belirsizlik hem Osmanlı merkezi otoritesi hem

¹ Abbas Hilmi'nin Viyana'daki eğitim hayatı hakkında bk. *The Last Khedive Of Egypt, Memoirs of Abbas Hilmi II*, translated and edited by Amira Sonbol, London 1998, s. 55-62.

de Mısır'daki Britanya işgal yönetimi açısından yeni siyasi manevra alanları doğurmuş oldu².

İlk olarak taraflar kendi yaklaşımlarına katkı sağlayacak şekilde, Abbas Hilmi'nin doğum tarihi konusunda farklı iddiaları ortaya atmış görünüyordu. Resmî kayıtların yetersizliği ve doğrudan belgelenmiş bir nüfus kaydının olmaması, yaş tespiti için gayri-resmî yollara başvurulmasına yol açtı. Britanya'nın Mısır'daki fiilî yöneticisi konumundaki Lord Cromer, bu sorunu kendi denetimi altında çözmek amacıyla, Tefvîk Paşa döneminde hizmet görmüş yaşlı bir şahidi dinleterek Prens'in 14 Temmuz 1874'te doğduğuna dair şahitlik kaydı oluşturdu. Bu durumda, Abbas Hilmi, 18 yaşına ancak 14 Temmuz 1892'de girecekti ve bu tarih itibarıyla reşit sayılacaktı. Oysa babasının ölümünün hemen ardından tahta geçebilmesi için reşit olması gerekiyordu³.

Bu süreçte Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid, Hidivliğin geçici olarak İstanbul'dan atanacak bir naib aracılığıyla yürütülmesi düşüncesini gündeme getirdi. Zira Padişaha göre, yürürlükteki ferman, reşit olmayan bir varis durumunda naiblik meclisi kurulmasını ve İstanbul merkezli bir atanmanın yapılmasını öngörüyordu. Bu öneri, Mısır'daki Britanya çıkarlarını tehdit eden bir gelişme olarak değerlendirildi. Britanya, Mısır üzerindeki "örtülü himaye" sisteminin fiilî egemenlik unsurlarını yitirmemek için bu duruma karşı bir çözüm üretmek zorundaydı⁴.

Bu noktada devreye alınan bir başka pragmatik öneri, Cromer'in işine yaradı: Müslümanların yaş hesaplamasında hicri takvimin esas alınması gerektiği yönündeki yorum. Hicri yıl, 354 günden müteşekkil olduğu için bu takvime göre yapılan hesaba göre Prens Abbas, 24 Aralık 1891 itibarıyla 18 yaşına ulaşmış görünmekteydi. Bu hesaplama, Abbas Hilmi'nin reşit kabul edilmesini sağladı ve böylece naiblik tartışması bertaraf edilerek Britanya'nın Mısır'daki otoritesi korunmuş oldu⁵.

Yeni Hidiv, eğitimini yarıda bırakarak 16 Ocak 1892'de Kahire'ye ulaştı. Abidin Sarayı önünde, Britanya subaylarının komutasındaki Mısır ordusu tarafından görkemli bir karşılama töreni düzenlendi. Tören sırasında Osmanlı Padişahı tarafından gönderilen Hidivlik Fermanı yüksek sesle okundu; Mısır askerî bandosu Türk millî marşını çaldı ve Abbas Hilmi'ye askerî selam verildi. Bu tören, hem Osmanlı Devleti'nin hukuki hükümlerlik iddiasını hem de Britanya'nın Mısır üzerindeki siyasi vesayetini sembolik olarak pekiştirmeye yönelikti. Böylece Abbas Hilmi'nin tahta geçişi hem hukuki hem siyasi olarak meşruiyet kazanmış oldu⁶.

Böylece, II. Abbas Hilmi'nin Mısır Hidivliği'ne geçiş süreci, yalnızca bir hanedan değişimini değil, aynı zamanda XIX. yüzyıl sonu Britanya'nın emperyal politikaları, Osmanlı reform hamleleri ve yerel meşruiyet dinamikleri bağlamında çok katmanlı bir siyasi oyunun parçası olarak değerlendirilmelidir.

2 Rifat Uçarol, *Gazi Ahmed Muhtar Paşa (1839-1919) Askeri ve Siyasi Hayatı*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1989, s. 205.

3 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA), Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.), 120/3.

4 BOA, İrade Eyalet-i Mümtaze Mısır (İ.MTZ.(05)), 1619; BOA, Y.EE., 120/2.

5 The Earl of Cromer (Lord E. Baring), *Abbas II*, Londra, 1915, s. 1-2.

6 BOA, İ.MTZ.(05), 1435.

3. Genç Hidivin Otorite Tesisi Çabaları

II. Abbas Hilmi, miladi takvime göre henüz reşit sayılmadığı bir dönemde Mısır Hidivlik makamına getirildi. Bu durum hem İstanbul'daki Babiâli çevresinde hem de Mısır'daki Britanya idaresinde farklı siyasal değerlendirmelere yol açtı. Osmanlı merkez bürokrasisinde, Abbas Hilmi'nin reşit olmadığı gerekçesiyle Mısır'a bir naib atanması gerektiğini savunanlar, süreç sonunda siyasal bir hayal kırıklığına uğradı. Zira Mısır'daki fiilî işgal yönetiminin başındaki Lord Cromer, Hidivlik makamının hızla doldurulmasının, başka alternatiflerin tartışmaya açılmasının önüne geçeceğini düşünmekteydi. Bu nedenle, yaş tartışmasının çözümüne yönelik olarak İslam hukukunda esas alınan hicri takvim üzerinden hesaplama yapılmasını önerdi.

Cromer'ın bu önerisi, siyasi gerçekliklerle örtüşen pragmatik bir çözüm olarak görüldü ve Sultan II. Abdülhamid tarafından kabul edilmesi noktasında zorluk yaşansa da sineye çekilen bir durum olmaktan çıkmadı. Böylelikle, 18 yaşını hicri takvime göre doldurmuş sayılan Abbas Hilmi, hukuken reşit kabul edilerek resmen Mısır Hidivi olarak atandı. Bu karar, bir yandan Osmanlı'nın hukuki üstünlüğünü koruduğu yönünde bir izlenim verirken, diğer yandan İngiltere'nin Mısır'daki fiilî vesayetini daha da pekiştirmişti⁷.

Ancak II. Abbas Hilmi'nin hidivliğe atanmasıyla birlikte gelişen siyasi ortam, Cromer'ın beklentilerini karşılamaktan oldukça uzaktı. Genç yaşına rağmen Avrupa'da, özellikle de Viyana'da aldığı eğitim, Abbas Hilmi'nin sömürge karşıtı düşünce yapısının temellendirilmesinde önemli bir rol oynadı. Muhtemelen babası Hidiv Tevfik Paşa İngiliz işgal idaresinin baskılarına yakından maruz kaldığı için oğlunun eğitimi için Avusturya'nın başkentini seçerek onu Londra'nın etkisinden mümkün olduğunca korumak istedi. Genç Abbas Hilmi Viyana'da sadece modern bilim ve siyasetle tanışmakla kalmamış, aynı zamanda farklı Avrupa hanedanlarına mensup aristokratlarla ilişkiler kurarak kendine uluslararası düzeyde bir sosyal ağ da inşa etmişti. Bu çevrede edindiği tecrübeler, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun merkeziyetçi ve mutlakiyetçi idare sistemine dair gözlemleriyle birleşince, Mısır'da uygulanabilecek farklı bir yönetim vizyonu geliştirmesine imkân sağladı.

Cromer, genç bir hidivin iş başına gelmesinin kendi yönetim stratejileri açısından avantaj sağlayacağını düşünmekteydi. Ona göre, deneyimsiz bir genç, sömürge idaresi karşısında kolayca yönlendirilebilecek bir figür olacaktı. Ancak II. Abbas Hilmi, Mısır'a gelir gelmez bu varsayımları boşa çıkaracak bir yönetim tarzı sergilemeye başladı. Babası Mehmed Tevfik Paşa'nın daha uyumlu ve edilgen çizgisinden farklı olarak, aktif, bağımsız ve yer yer İngiliz idaresini sorgulayan bir siyasal duruş benimsedi⁸.

Bu bağlamda, II. Abbas Hilmi'nin tahta geçiş süreci ve erken dönem siyasi tutumları, yalnızca Mısır'ın iç idari yapısını değil, aynı zamanda Osmanlı-Britanya ilişkilerinin hassas dengesini de doğrudan etkilemiştir. Hem Osmanlı'nın hâlâ meşru otorite olarak kabul edilmek istendiği, hem de Britanya'nın sömürge politikalarının derinleştiği bu dönemde, genç Hidiv'in varlığı siyasal bir kırılma ve dönüşümün başlangıcı olarak değerlendirilmelidir⁹.

⁷ BOA, Y.EE., 120/9.

⁸ BOA, Y.EE., 120/12.

⁹ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM.), 24/20.

Abbas Hilmi Mısır'da ulusal çıkarları gözeten bir ekip kurma amacındaydı. Göreve başlar başlamaz gençlik enerjisinin kendisine yüklediği aksiyonu sergiledi. Cromer karşısında alttan almayarak saray erkânının bir bölümünü değiştirdi. Daha sonra, Ocak 1893'te "örtülü himaye" düzenini yok sayarak Lord Cromer'ın onayını almadan Britanya yanlısı Başbakanı Mustafa Fehmi'yi görevden alıp yerine Hüseyin Fahri'yi tayin etme noktasındaki kararını açıkladı. Bu şekilde Mısır'da hukuken oturduğu makamdan kaynaklanan bağımsız iradesini ortaya koymak istedi¹⁰.

Cromer, kendisine danışılmadan yapılan bu değişikliğe hemen aşırı ve ölçsüz bir tepki gösterdi. Hemen bir rapor yazdı. Böylece İngiliz hükümetinin dikkatini çekerek 16 Ocak 1893'te Abbas Hilmi'ye karşı ilk adımını attı. Londra'dan gelen mesaj ile Hidiv makamından alınmakla tehdit edildi. Sert bir ultimatoma karşısında çaresiz kalan II. Abbas Hilmi, Fahri Paşa'yı görevde bir gün dahi geçirmeden görevden aldı. Son tahlilde Abbas Hilmi Paşa, siyasi karar verme mekanizmasının tepe noktasında Cromer'le giriştiği güç mücadelesini ilk teşebbüsünde kaybetti. Ancak, bu olay nedeniyle Mısırlılara güven verdi ve özellikle milliyetçi basın nezdinde saygınlığını artırdı.

Diğer taraftan, göreve geldiği ilk günlerde Mısır'daki yönetim otoritesinin tam olarak hidivlik makamında yani kendinde olduğunu göstermek amacıyla, hukuken tabisi olduğu Osmanlı Devleti Sultanı II. Abdülhamid'e karşı da mesafeli oldu. Diğer taraftan Lord Cromer'ın Mısır'da sömürge valisi gibi davranmasına son vermek için harekete geçtiğinde bir başka ön kabulü daha vardı: İngilizlerin Mısır'daki işgaline karşı siyasal tutumunu devam ettiren Fransa'nın da kendisine en azından diplomatik destek vereceğini hesaplıyordu. Lord Cromer ve ona bağlı İngiliz başkonsolosluk ekibinin Mısır Hükümeti'nin danışmanları olarak görev yapan bir grup profesyonel olduğunu ama fiilen idarenin gerçek otoritesi durumunda olduklarını kavraması birkaç ibretlik olaydan sonra oldu. Bütün bu gelişmelere rağmen, ısrarından vaz geçmeyen II. Abbas Hilmi, İngiliz temsilcileri ve Cromer ile mücadelesini devam ettirmek noktasında panik yapıp hemen geri adım atmadı¹¹.

Hidiv şöyle düşünüyordu: Lord Cromer'ın pozisyonu danışmanlık ise ona danışarak istediğini emredebilirdi. Böylelikle Cromer'ın fiilen güç kullanmasına izin vermek istemedi. İngiliz etkisinden uzak bir hükümet kurmak ve Mısır'ı kendi otoritesi altında yönetmek istedi. Ancak, Mısır'daki gizli hükümdar Cromer engeline takıldı. Abbas Hilmi örtülü himaye düzeninin fiilen ne anlama geldiğini bu tecrübe sonunda gördü. Londra Hükümeti'nin desteğini almış olan Cromer, Hidiv'e bakanları değiştirmeden önce Britanya'nın onayını alması gerektiğini her seferinde söyledi¹².

4. II. Abbas Hilmi'nin İstanbul Ziyareti: Sömürgecilere Karşı Dayanışma Arayışı

II. Abbas Hilmi, İngilizlerin Mısır'daki nüfuzlarını kurumsallaştırarak ülkeyi Hindistan benzeri bir sömürgeye dönüştürme girişimlerine karşı meşru bir direniş sergileme arzusundaydı. Bu kapsamda, Mısır'da fiilen sömürge valisi konumundaki Lord Cromer'ın yoğun baskılarına

¹⁰ Harold H. Tollefson, Jr., "The 1894 British Takeover of the Egyptian Ministry of Interior" *Middle Eastern Studies*, Vol. 26, No. 4, Ekim 1990, s. 548-551.

¹¹ BOA, Y.EE., 129/15.

¹² The Earl of Cromer (Lord E. Baring), *age.*, s. XIX.

rağmen, 1893 yılı yaz aylarında İstanbul'a bir ziyaret gerçekleştireceğini açıkladı. Görünürde bu ziyaret bir "yaz tatili" çerçevesinde planlanmış olsa da Cromer ve çevresi, bu yolculuğun arkasında siyasi maksatlar bulunduğunu öne sürmekten geri durmuyordu. Özellikle II. Abbas Hilmi'nin, Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid ile doğrudan temasa geçerek İngiltere karşısında ortak bir siyasal zemin oluşturma arayışı içinde olduğuna dair değerlendirmeler yaparak endişelerini dile getiriyordu¹³.

II. Abbas Hilmi'nin bu ziyareti sıradan bir seyahat olmaktan oldukça uzaktı. Hidivlik makamına yakışır derecede ihtişamlı bir gemiyle yola çıkarken, Mısır'ın ileri gelen eşrafı ve yüksek rütbeli bürokratları da kendisine özel olarak tahsis edilen ikinci bir gemiyle hareket etti. Bu şekilde görkemli bir seyahate çıkma tarzı, sadece Osmanlı payitahtına değil, aynı zamanda Avrupa başkentlerine de güçlü bir mesaj iletme niteliği taşıyordu. Zira Mısır söz konusu olduğunda Süveyş Kanalı'nın 1869'da açılmasından itibaren emperyalist olarak sadece İngilizler değil, kendi çıkarları peşinde koşan Fransızlar, Almanlar, İtalyanlar, Avusturyalılar hatta Ruslar da vardı. Bunların yanında Kahire'de Osmanlı'dan yana bir siyasal çizgiye sadık kalan yerli elit de mevcuttu.

İstanbul'da Sultan II. Abdülhamid tarafından son derece özenle hazırlanmış bir protokol ile karşılanan Abbas Hilmi Paşa ve beraberindeki heyet hem Osmanlı merkezi bürokrasisi hem de Avrupa başkentlerinde büyük bir ilgiyle takip edildi. Bu ziyaret, iki tarafın da İngiliz nüfuzu karşısında yeni bir denge arayışına girdiği bir dönemde gerçekleşmiş ve sembolik olmakla birlikte stratejik bir özellik de taşımıştır¹⁴.

II. Abdülhamid ile II. Abbas Hilmi'nin ortak hedefi, Mısır'daki İngiliz askerî varlığının sona erdirilmesi ve ülkenin gerçek anlamda Osmanlı hâkimiyetine dönmesiydi. Bu doğrultuda, II. Abbas Hilmi, İstanbul ziyaretinde sadece siyasi meşruiyetini güçlendirmeyi değil aynı zamanda askeri ve mali destek taleplerini de gündeme getirmeyi amaçladı. Sultan, bu desteğe kısmen olumlu yaklaşmakla birlikte, İngiltere ile doğrudan çatışmayı göze almaktan kaçınarak temkinli bir siyaset izlemeyi tercih etti. Buna rağmen, Abbas Hilmi için bu ziyaretin kazanımları önemsenecek düzeydeydi. Padişahın kendisine gösterdiği yüksek protokol düzeyi ve iltifatlar, Cromer karşısında yalnız olmadığını teyit eden bir unsur olarak değerlendirildi. İstanbul'da gördüğü ilgi, sadece politik değil, duygusal bağlamda da etkili olmuş; II. Abbas Hilmi bu şehirden derin bir hayranlıkla ayrılmıştı. Ziyaretin ardından, hem İngilizlere karşı Osmanlı ile dayanışma görüntüsü vermek hem de şahsi beğenilerine uygun olması nedeniyle yaz aylarını düzenli olarak İstanbul'da geçirmeye başladı.

Sultan II. Abdülhamid de bu yakınlaşmayı teşvik edecek şekilde Hidiv'in validesi Âmine Hanım'a Bebek sahilinde bir yalı arazisi bağışlamış, Abbas Hilmi'ye de Boğaziçi'nin manzarası ve havası bakımından cazip bölgelerinden biri olan Beykoz'da kıyıda başlayıp tepelik alana kadar uzanan görkemli bir arazide konut inşa etme izni verdi. Bu yapı, mimarisi ve konumuyula Topkapı Sarayı'nı karşıdan gören ve Boğaz'ın karşı kıyısında yer alan Padişahın Çırağan

13 Paris'de çıkan *Journal* isimli gazetenin 5 Ağustos 1894 tarihli yayınında II. Abbas Hilmi hakkındaki makalede Hidiv'in İngiliz işgaline karşı aldığı pozisyon övülmektedir. Bk. *Journal, Paris*, 5.08.1894.

14 II. Abbas Hilmi Paşa, İstanbul'dan eşine gönderdiği bir mektupta ziyaretinin başarılı ve beklentilerinin üzerinde olduğunu sevinç duyarak yazdı. Bk. BOA, Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y.PRK. AZJ.), 24/74.

Sarayı ile rekabet edebilecek ölçüde görkemliydi. Söz konusu jestler, yalnızca bireysel takdir ifadeleri değil; Osmanlı-Mısır ilişkilerinde sembolik yakınlaşmayı pekiştiren araçlar olarak da değerlendirilebilecek düzeyde önemli adımlar olarak değerlendirildi¹⁵.

1893 İstanbul ziyareti, II. Abbas Hilmi'nin İngiliz işgaline karşı yürüttüğü direnişi meşrulaştırma ve Osmanlı ile dayanışma zeminini güçlendirme siyaseti bakımından dönüm noktalarından biri olarak değerlendirilmiştir. Bu ziyaret, Mısır'ın emperyalist işgal tarihine karşı geliştirilen yerli ve meşru bir siyasal duruşun önemli bir aşamasını temsil edecek seviyede kayda değer gelişmelerin başlangıç noktaları arasındadır¹⁶.

5. İşgalci Memurlara Karşı Hidiv'in Cesur Tutumu

Abbas Hilmi, babasından sonra göreve geldiği makamın ve temsil ettiği halkın haklarını korumak için cesur tutumunu bir başka olay esnasında tekrar gösterdi. Başbakan atamasında çıkan sorundan yaklaşık bir yıl sonra, o dönemin Mısır ordusu başkomutanı gibi bir pozisyona sahip olan Herbert (sonradan Lord) Kitchener şahsında yeniden Britanya'ya meydan okudu. Ancak bu çıkışından da arzu ettiği şekilde bir netice elde edemedi. Bir kez daha gerçek iktidar sahiplerine karşı güç denemesinde başarısız oldu. Bundan sonra Britanya'nın fiili işgaline karşı çıkmak noktasında açıkça bir tavır ortaya koymanın faydasız olduğunu gördü.

Hidiv göreve başlamasının üzerinden henüz 2 yıl geçmişken Ocak 1894'te meydana gelen Mısır sınır korumasında görevli Mısır askerlerinin oluşturduğu askeri bölüğün teftiş edilmesi sırasında çıkan kriz Mısır'daki İngiliz işgal memurlarının güçlerinin sınırlarını ortaya çıkardı. Literatürde geçen adıyla "teftiş olayı", II. Abbas Hilmi'nin İngiliz işgal idaresiyle sürdürdüğü mücadelesini bir başka noktaya taşıdı. Sudan ile Mısır'ı birleştiren Halfa Vadisi'ndeki Mısır askerlerini ziyaret eden Hidiv bu sırada yapılan askerî törende, askerlerin eğitimsiz olduğunu müşahade etti. Doğal olarak tespit ettiği disiplin eksikliğini orada komutan olarak görev yapan Kitchener'e yüksek ses tonuyla şikâyetinde bulundu. Kitchener ise bu tepkiyi kendisi ve askerlerin eğitimini üstlenen İngiliz subaylarına karşı bir hakaret olarak yorumladı. Hatta kendisinin ve İngilizlerin onurunun kırıldığını iddiasıyla Cromer'ı telgraf ile bilgilendirdi. Cromer ise bu olayı olduğundan fazla abartarak Abbas Hilmi'ye karşı kullandı. II. Abbas Hilmi'yi avucunun içinde tutmak ve Londra'nın tam desteğini almayı hedefleyen Cromer, olayı çarpıtmak suretiyle Hidiv'in orduyu İngilizlere karşı ayaklanmaya teşvik ettiğini iddia eden raporunu Londra'ya gönderdi¹⁷.

İngiliz hükümeti ise karşı tepkisini yüksek dozda gösterdi. Abbas Hilmi'ye bir yıl önce yaşanan krize kıyasla daha ağır bir ultimatoom gönderdi. Hidiv, Londra'dan yükselen sert tepkiler üzerine direnç gösteremeyerek geri adım atmak durumunda kaldı. Hatta Londra tarafından kendisinden istenilen ordudan özür dileme anlamına gelen İngiliz subaylara övgü dolu bir bildiri yayınladı. Bu gelişme, yalnızca Hidiv'i değil, aynı zamanda Mısır'daki milliyetçi çevreleri de derinden etkiledi. Cromer, bu süreçte hedeflerinin bir kısmına ulaşmayı başardı. İngiliz işgaline karşı ortaya çıkan milliyetçi hareketlenmeler ile Hidiv'in sergilediği muhalif tutum, yoğun bir baskı altına alındı¹⁸.

¹⁵ BOA, Y.EE., 120/9; BOA, Y.EE., 120/12.

¹⁶ BOA, Y.PRK.AZJ., 39/55.

¹⁷ BOA, Y.PRK.TKM., 30/27.

¹⁸ BOA, Y.PRK.TKM., 30/45.

Hidiv, Mısır halkı tarafından kendisine destek verenlerin sayısının sınırlı olmasına rağmen, iktidar gücünü yeniden tesis etme yönündeki ümidini korumayı sürdürdü. Siyasal yalnızlığına rağmen, mevcut dengeleri kendi lehine çevirme arzusu bir hayal gibi algılansa da o çabasından vazgeçmedi. Mısır'ın İngiliz baskısından kurtulmasını arzulayan çevrelerin zayıf ve dağınık taleplerini dikkatlice izledi. Bu mücadeleyi doğrudan yürütmenin riskli olduğunu düşündüğü için, dolaylı ve örtük yolları tercih etti. Açık bir karşı duruş sergilemektense, işgal karşıtı duruşunu basındaki bazı kalemler aracılığıyla ve dolaylı biçimde ifade etmeye yöneldi. Bu tutumu hem kendi meşruiyetini koruma hem de İngiliz yönetimine doğrudan meydan okumaktan kaçınma stratejisinin bir parçasıydı.

6. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Mısır'daki İngiliz Varlığına Karşı Tutumu ve Uluslararası Dengeler

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Mısır, Britanya'nın işgal politikalarıyla giderek sömürge benzeri bir yönetime mahkûm edilirken, bu sürece karşı en istikrarlı ve meşru tepkiyi sergileyen temel siyasi aktör Osmanlı Devleti olmuştur. Her ne kadar Osmanlı merkezi yönetimi doğrudan bir sıcak çatışmaya girmekten imtina etse de özellikle Kahire'deki diplomatik temsilciliği ve medya organları üzerinden İngiliz hâkimiyetine karşı bir direniş hattı tesis etmeye çalışmıştır. Bu noktada, Osmanlı Devleti adına yüksek komiser göreviyle Kahire'ye tayin edilen Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın oynadığı rol kritik öneme sahiptir. Padişah II. Abdülhamid, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı bilinçli bir tercihle görevlendirmiş; onu Hidiv II. Abbas Hilmi'nin Lord Cromer karşısında daha sağlam ve dirençli bir siyasal duruş sergileyebilmesi için destekleyici bir aktör olarak konumlandırmıştır. Paşa'nın dikkatli ve dengeli yürüttüğü diplomatik faaliyetler, Osmanlı-Mısır ilişkilerinde Britanyalı işgal memurlarının yönlendirdiği baskı nüfuzuna karşı geliştirilen örtülü direnişin temelini oluşturmuştur¹⁹.

Diğer taraftan, Mısır kamuoyunda işgale karşı oluşan bilinç, büyük ölçüde basın yoluyla ifade bulmuştur. İskenderiye ve Kahire'de faaliyet gösteren matbuat organları, İngiliz sansürü ve baskısı altında olsa da Mısır halkının millî iradesini yansıtan yayınlar yapma çabasını sürdürmüşlerdir. Özellikle milliyetçi duyguların gelişmesinde Osmanlı yanlısı yayınlar kadar, yabancı sermayeye mensup ancak İngiliz politikalarına mesafeli duran bazı gazetelerin de dolaylı etkisi olmuştur²⁰.

Bu bağlamda, Mısır'daki uluslararası rekabetin dinamikleri dikkatle değerlendirilmelidir. 1869 yılında açılan Süveyş Kanalı'nın hissedarlarından biri olan Fransa, 1876'da tesis edilen mali kontrol mekanizmaları aracılığıyla Mısır'da uzun süre ekonomik ve idari varlık göstermiştir. İngilizlerin bölgedeki tek taraflı hâkimiyet kurma girişimleri, Fransız çıkarlarıyla doğrudan çatışmış; bu da Fransa'nın Mısır'daki İngiliz karşıtı tutumunu besleyen temel etkenlerden biri olmuştur. Bu rekabet ortamı, İngiltere dışında kalan Avrupa devletlerinin -özellikle Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya'nın- Mısır'da görev yapan uyruklarının da işgal karşıtı faaliyetlere belirli ölçüde katkı sunmasına neden olmuştur.

Cromer'in karşı karşıya kaldığı en büyük sorunlardan biri, kapitülasyonların sağladığı imtiyazlar sayesinde Mısır'da faaliyet gösteren yabancı basın ve diplomatik misyonların, İngiltere'nin işgalci

¹⁹ Uçarol, *age.*, s. 205.

²⁰ Uçarol, *age.*, s. 206-207.

politikalarını doğrudan ya da dolaylı biçimde eleştiren yayınlar yapmalarıydı. Her ne kadar bu yayınların doğrudan siyasi etkisi sınırlı olsa da milliyetçi bilinçlenmenin yayılmasında önemli bir katalizör işlevi görmüşlerdir. İngiliz işgali altındaki Mısır'da milliyetçi hareketin şekillenmesinde Osmanlı Devleti'nin diplomatik direnci, Fransız rekabeti, yabancı gazetelerin etkisi ve halkın artan bilinç düzeyi belirleyici unsurlar olarak öne çıkmıştır. Dolayısıyla bu çok yönlü denge oyunu içerisinde II. Abbas Hilmi'nin siyasal manevra alanı da şekillenmiştir. Söz konusu alan öylesine çetrefilli ve değişkendir ki meselenin tüm taraflarını statik pozisyon belirlemekten alıkoymakta ve sürekli bölgesel ve küresel gelişmeler karşısında dinamik olmaya zorlamaktadır²¹.

7. Kahire-İstanbul İlişkilerini Gerginleştiren Mısır'daki Jön Türkler

Britanya İmparatorluğu, Padişah II. Abdülhamid'e karşı pozisyon alan Jön Türklere Mısır'da kucak açmaktan geri durmadı. Padişah Jön Türklerin Mısır'daki faaliyetlerini kontrol etmek noktasında Hidiv üzerinden harekete geçerek sonuç almak istiyordu. Bu yüzden Padişah ile Hidiv'in arasında Jön Türkler sebebiyle zaman zaman gerginlikler yaşandı ve hatta güvene dayalı ilişkileri bozulur gibi oldu. Bu bağlamda, Jön Türklerin ileri gelenlerinden biri olan Mizan gazetesinin meşhur yazarı Mizancı Murad'ın Mısır'da ikamet etmeye başlaması mevcut gerginliği artırdı. Mizancı Murad Mısır'a ayak basar basmaz Padişah aleyhinde yayınlar yapmaya başladı. Özellikle, Osmanlı padişahlarının ve II. Abdülhamid'in halifelik sanını kullanmasına karşı pozisyon alarak İngilizlerin Mısır'daki ayrıştırıcı politikalarına katkı veren bir tutum sergilemesi İstanbul'da büyük rahatsızlıklara neden oldu²².

Mizancı'nın Mısır'a yerleşmesine yardımcı olan İngilizler olsa da Padişah Hidiv'in inisiyatif olarak onu sınır dışı etmesini talep etti. Mizancı Murad'ın Mısır'a girişi sebebiyle bu sorunun ortaya çıkmasında İngilizlerin etkisi açık olmasına rağmen onun Mısır'dan çıkarılışında Hidiv inisiyatif aldı. Mısır'daki Jön Türklerin zaman zaman dozu artan bir şekilde İstanbul hükümeti ve padişah aleyhindeki faaliyetlerini sona erdirememiş olmasına rağmen, Mizancı Murad sorununda olduğu gibi kısmen de olsa Hidiv, Padişah'ın talebi yönünde önemli katkılar sağladı²³.

Cromer da genel olarak, Mısır'daki Osmanlı hükümetine muhalif çevrelerden özellikle Jön Türklere destek vererek onların enerjilerini İstanbul'a karşı tüketmelerini destekliyordu. Böylelikle Mısır'daki İngiliz işgaline karşı pozisyon almak ve tepki geliştirmek yerine dünyadaki Müslüman halkların genel problemleriyle meşgul olan Mısırlı milliyetçilerin İslamcılar kanadı ortaya çıktı. Böylece, Cromer'in karşısındaki muhalefet cephesi birkaç parçaya bölünmüş oldu. Bununla birlikte Hidiv zaman zaman Sultan II. Abdülhamid karşıtı yayın organlarına da kendi politik hedefleri doğrultusunda destek verme politikası da uyguladı. Ancak bu desteğin verdiği zarar karşısında Hidiv'in Osmanlı Devleti'ne katkılarının daha fazla olduğuna dair emareler de bulunmaktadır. Mesela Hidiv'in desteğini alan Mustafa Kâmil'in basın faaliyetleri İngilizler karşısında Mısır halkının ve Mısır'daki Osmanlı hukukunun korunması noktasında eşsiz bir öneme sahiptir²⁴.

21 BOA, Sadaret Eyalet-i Mümtaze Mısır Evrakı (A. MTZ (05), 1/4-53 (1-C/4-2, iç no. 53).

22 L. Hirszwicz, "The Sultan and the Khedive, 1892-1908", *Middle Eastern Studies*, Vol. 8, No. 3, October 1972, s. 299-300.

23 Mustafa Mercan, *Jön-Türkler'in Mısır'daki Faaliyetleri ve Kanun-i Esasî (1896-1899)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s. 2-15.

24 Süleyman Kızıltoprak, "Sömürgeci Rekabet ve Basın: 'Bosphore Égyptien' Olayı", *İslam Belgeler*, Sayı: 45; 93-185

8. Mısır'ın Bağımsızlık Mücadelesinde Basın

Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa, görev süresi boyunca zaman zaman farklı siyasal tutumlar sergilemiş ve bu nedenle çeşitli çevrelerde çelişkili izlenimlere neden olmuş olsa da genel çerçevede İngilizlerin Mısır'daki sömürgeci politikalarına, özellikle de Britanya'nın Mısır temsilcisi Lord Cromer'in uygulamalarına yönelik eleştirel tutumunu korumaya devam etmiştir. Bu eleştirel yaklaşım, yalnızca sömürge yönetimine doğrudan muhalefetle sınırlı kalmamış; aynı zamanda Mısır halkının haklarını savunan ve işgale karşı duran milliyetçi gruplara örtülü biçimde destek verilmesi şeklinde de tezahür etmiştir.

II. Abbas Hilmi Paşa, doğrudan çatışmalardan kaçınarak, işgal karşıtı hassasiyetlerin canlı tutulmasını ve milliyetçi bilincin diri kalmasını hedeflemiştir. Bu bağlamda, işgal karşıtı direnişi teşvik etme yönündeki siyaseti hem kendi siyasal meşruiyetini pekiştirme hem de halk nezdindeki desteğini artırma stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Söz konusu yaklaşım, aynı zamanda, Osmanlı Devleti ile olan bağı sürdürmek isterken, yerel milliyetçi hareketlerle de pragmatik bir ilişki kurulması arzusunun göstergesi olarak yorumlanabilir²⁵.

Bu çerçevede Abbas Hilmi Paşa, dönemin Mısır basınına etkili bir siyasal araç olarak görmüş; işgal yönetimini doğrudan eleştirmese de kendi lehine yayın yapan ya da işgal karşıtı duruş sergileyen gazetecileri çeşitli yollarla örtük biçimde desteklemiştir. Böylece hem kamuoyunu yönlendirme çabası içinde olmuş hem de siyasi sınırları zorlamadan muhalefetini sürdürmeyi başarmıştır²⁶. II. Abbas Hilmi Paşa, Cromer'in sömürgeci yaklaşımları karşısında halkın özgürlüğünü sağlama noktasında yeni bir politikaya yöneldi. Kendi desteğini alan fakat ondan bağımsız bir siyasal hareket görüntüsü veren ekipler kurmaya çalıştı. Bunlar vasıtasıyla perde arkasından İngiliz işgaline karşı bir muhalefet oluşmasını planladı. Bu bağlamda, Mustafa Kâmil'in Milli Partisi'nin temelini teşkil eden Milliyetçi Mısırlılardan oluşan gizli bir ekip kurdu. Mustafa Kâmil'in Avrupa'daki Britanya karşıtı propagandasını destekledi. Ayrıca Muhammed Yusuf'un el-Mueyyed adlı gazetesinin yayınına maddi katkı sağladı²⁷.

1898 yılında Sudan konusunda çatışmanın eşiğine gelen Fransa ve Britanya Mısırlı milliyetçilerin bağımsızlık ideallerini yeniden alevlendirdi. Sudan'ın Faşoda mevkiinde olduğu için "Faşoda Olayı" olarak bilinen bu sürecin uzlaşma ile sonuçlanması, Britanya işgaline karşı Fransızların yardım edeceklerine dair milliyetçilerin beklentileri iyice azalmıştı. Bunu zamanında tespit eden II. Abbas Hilmi Paşa daha sonra Kral olacak olan Galler Prensi Edward VII ile kısmen aralarındaki dostluğa da dayanarak Britanya ile yakınlaşma siyaseti izledi²⁸.

9. Cromer'ı Makamından Uzaklaştıran Danışuvay Olayı

13 Haziran 1906 tarihinde, Mısır'daki İngiliz idaresini ve Cromer'in kariyerini sonlandıran bir olay meydana geldi. Söz konusu tarihte birkaç İngiliz subayı küçük bir avcı gurubu halinde

Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına: Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan, ed. Hayrunnisa Alan, Abdulvahap Kara, Osman Yorulmaz, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2008, s. 520-523.

²⁵ Kızıltoprak, agm., s. 517-518; BOA, Y.PRK.TKM., 30/42.

²⁶ Sonbol, *age.*, s. 199-201.

²⁷ Sonbol, *age.*, s. 191-201.

²⁸ Afaf Lutfi al-Sayyid, *Egypt and Cromer a Study in Anglo-Egyptian Relations*, John Murray, Londra 1968, s. 270-272.

Danşüvay köyünün mücavir alanında güvercin avına çıktı. Subaylar güvercinleri hedef alarak ateş ederken, dikkatsizlikleri sonucunda köy içindeki bir samanlık alev aldı. Yangının büyümesiyle korkuya kapılarak öfkelerine hâkim olamayan köylüler ellerine aldıkları sopalarla sorumsuzluk davranışında bulunan subaylara karşı tepkilerini sergilemeye başladı. Bu sırada, köylülerin toplanıp üzerlerine yürümesinden kaçıp kurtulan bir İngiliz subayı, sığınmak üzere en yakındaki karakola doğru koşmaya başladı. Ancak haziran ayının aşırı sıcağına yorgun bedeni dayanamadı. Güneş çarpmasına maruz kalarak yolda öldü²⁹. Bunun dışında olay sırasında ve sonrasında İngilizlerden ölen olmadı. Bu olay, İngiliz sömürgeci yetkililerce acele bir değerlendirmeye tabi tutuldu. Mısır’da milliyetçiliğin yükselmesi ve buna bağlı gelişen siyasî gerginliğin açık yansıması olarak değerlendirildi. Subayın ölmesiyle sonuçlanan olayda tüm köylüler haksızca suçlandı. Suçlanan kişilerin acımasızca ve şiddetli bir şekilde cezalandırılacağı konuşuldu. Nitekim kurulan özel mahkemede yargılanan Danşüvay köylüleri o günkü kanunlara aykırı biçimde çok ağır ve mesnetsiz cezalar aldı. Bu konunun safahatı II. Abbas Hilmi Paşa’nın arşivinde yer almaktadır³⁰.

Bu durum, İngilizlerin Mısır’daki politikalarını sarstı. Mısır’daki işgal idaresi ve Cromer meşruiyetini kaybetti. Bu gelişme, İngiltere’nin Mısır’daki politikalarını derinden sarsmış; özellikle işgal yönetiminin ve Lord Cromer’in bölgedeki meşruiyetini ciddi biçimde zayıflatmıştır. Ortaya çıkan bu yeni durum, yalnızca Londra hükümetini Mısır politikasını yeniden değerlendirmeye zorlamakla kalmamış, aynı zamanda İngiltere’nin Mısır’da uzun vadeli ve kalıcı bir varlık sürdürmeyeceğini de açık biçimde ortaya koymuştur.

Danşüvay olayı sonucunda olağanüstü kurulan mahkemede verilen cezalar, çok yanlı ve adaletsiz cezalar olarak yorumlandı. Mısır kamuoyu bu haksızlık karşısında hemen tepki gösterdi. İngilizlere karşı tüm Mısırlılar ortak tavır takındı. Zira masum olduklarına inandıkları insanlara karşı verilen cezalar Mısır halkını üzdüğü gibi uzun yıllar hafızalarından silinmeyecek geri dönülmez bir nefrete yol açtı³¹.

Danşüvay köyü meydanında halkın şiddet ve korku içinde toplanarak yargılama eylemini başlatan özel mahkemenin kuruluş şekli ve işleyişi ardından verilen cezalar halkın adalet duygusunu dikkate almayan bir yaklaşımdı. Mahkemenin adil olmayan yapısından çıkan cezaların infaz biçimleri ise Mısırlılar tarafından kabul edilmez bulundu. Çünkü bu infazlar Mısır halkının milli gururunu kırıcı nitelikteydi. Hatta tüm Mısırlılar aşağılandıkları duygusuna kapıldı. Mustafa Kâmil ve Mısırlı birçok milliyetçi bu olayı ve haksız cezaları Avrupa ve dünya kamuoyuna taşıdı. Milliyetçiler bu olayda yaşananların İngilizlerin sömürgeci politikalarının saklanamaz gerçek yüzünü gösterdiğini ilan etti. İngiliz işgalinin yıldönümüne rastlayan tarihte yani 11 Temmuz 1906 tarihinde Mustafa Kâmil Fransa’da Le Figaro gazetesi vasıtasıyla bu konuyu uluslararası alanda yeniden gündeme getirmeyi başardı. Paris’te yayınlanan bu gazetede: “Danşüvay Olayı: İngiliz Milleti ve Medeni Dünya’ya” başlığını taşıyan makalesiyle cesurca bir çıkışta bulundu. Böylece Avrupa ve dünya ka-

29 Fatih Özçelik-Mustafa Öztürk, “İngiltere’nin Mısır’ı İşgali ve “Taşsız Hükümdar” Lord Cromer’in Mısır İdaresi (Eylül 1883-Mart 1907)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi/The Journal of International Social Sciences*, C 31, S. 1, Ocak 2021, s. 492.

30 Durham University Library, Archives and Special Collections, Abbas Hilmi II Papers, File 61/1-313.

31 Mustafa Gençoğlu, *İngiliz Hâkimiyetinde Mısır (1882-1914)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997, s. 116-117.

muoyu dikkatini Mısır'a çevirdi. Zira Mustafa Kâmil, Mısır'daki İngiliz İşgalinin yol açtığı keyfi yönetimin hangi boyutlara ulaştığını çarpıcı bir şekilde dünyaya ilan etti.

Mısır'da politik gerilimin artmasına yol açan bu olağanüstü olaylar ve kontrol altına alınamayan gelişmeler, Londra'daki karar alıcı çevrelerde de Lord Cromer'ı sorumlu bir figür olarak öne çıkardı. Cromer, görevini ve konumunu koruyabilmek için hızlı bir şekilde çözüm yolları aramaya yöneldi. Daha önceki sert ve tavizsiz politikalarından beklenmedik bir şekilde geri adım atarak, dönemin milliyetçi çevrelerinden destek görebilecek, popüler nitelikte bazı politikaların hayata geçirilmesine öncülük etti. Bu stratejik değişim, Cromer'ın kendi pozisyonunu güçlendirme ve Mısır'daki mevcut istikrarsızlığı kontrol altına alma çabalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir³².

Lord Cromer, Mısır halkı nezdinde gönül alma ve daha olumlu bir izlenim bırakma amacıyla politikalarında hızlı bir değişiklik yapmaya çalışsa da bu çaba Mısır kamuoyunu ikna etmeye yeterli olmadı. Mısırlı milliyetçilere önceki uygulamalarının aksine tavizkar tutum takınmasına ve geri adımlar atmasına rağmen, Danşüvay Olayı'nın yarattığı olumsuz etkinin gölgesini silemedi. Bu olay, Cromer'ın Mısır'daki yönetimine duyulan güveni ciddi şekilde zedeledi³³. Nihayetinde hem yaşının ilerlemesi hem de artan siyasi baskılar karşısında başka bir seçenek bulamayan Cromer, emekliye ayrılma kararı aldı ve böylece uzun süredir sürdürdüğü görevini sonlandırdı. Mayıs 1907'de Mısır'dan ayrılarak kariyerini resmen noktalamış oldu.

10. Mısır'ın Birinci Dünya Savaşı Öncesindeki Bağımsızlık Mücadelesi

1906'daki Danşüvay Olayı'ndan sonra Mustafa Kâmil ve Muhammed Ferid ile uzlaşmasına ve *el-Liva* gazetesinin yayınının İngilizce ve Fransızca baskılarını finanse etse de Britanya ile Fransa'nın Entente Cordiale (Dostluk Antlaşması) uzlaşması sonrasında Hidiv Vatan Partisi'nden de uzaklaştı. Hidiv bir müddet Vatan Partisi'nin arzusu üzerine anayasal hükümete manevi desteğini ifade etti ancak Cromer'ın emekli olması ve yerine gelen Sir Eldon Gorst'un uyguladığı uzlaşma politikası nedeniyle Britanya karşıtı milliyetçilik politikasını terk etti. Yeni siyasetini vurgulamak için 1908'de Mustafa Fehmi kabinesini Milliyetçilere muhalefet eden tek başlı Butros Ghali hükümetiyle değiştirdi. II. Abbas Hilmi kısmen Gorst ile olan dostluğuyla ilişkili olarak Şeyh Caviş davalarını ve 1910 İstisnalar Yasası'nı ilan ederek Vatan Partisi ve yayın organlarına karşı hoşgörü göstermedi. Gorst'un yerine Abbas Hilmi'nin ezeli rakibi Kitchener geçtiğinde Hidiv tekrar eski Britanya karşıtlığına geri döndü. Ancak Vatan Partisi eski etkisinin çoğunu yitirmişti ve gazeteleri 1912'de susturulmuşlardı. 1913 yılı geldiğinde Kitchener artık Abbas Hilmi'yi daha esnek bir görevli ile değiştirebilmeyi umuyordu³⁴.

Öte yandan Abbas Hilmi Paşa, Haziran 1914'te İstanbul'da iken yönetimde bulunan İttihat ve Terakki Partisi'nin bir ajanı olduğu düşünülen meczup bir Mısırlı öğrenci tarafından vuruldu. Ülkesine dönecek kadar iyileşti, ancak bu sırada Birinci Dünya Savaşı patlak verdi. Britanya'nın İstanbul Büyükelçisi, savaş başlamadan önce, ülkesine dönmek arayışında olduğunu öğrendiğinde

32 Danşüvay Olayı nedeniyle ortaya çıkan adaletsizliklere mani olamadığını Cromer'ın kendisi de itiraf etmek ihtiyacını gizleyememiştir. Bk. Earl of Cromer, *Abbas II*, Londra, 1915, s. IX.

33 Afaf Lutfi al-Sayyid, *age.*, s. 162.

34 Arthur Goldsmith, Jr., *Modern Egypt; The Formation of a Nation State*, Boulder-Colorado; Westview Press, Hutchinson, Londra 1988, s. 52-54.

Londra'nın karşı görüşte olduğuna dair Abbas Hilmi Paşa'yı uyardı. Hidiv Mısır'a dönmek istemesine rağmen engellenince önce Enver Paşa ile sonra da onun aracılığıyla İttihatçılarla anlaştı. Ayrıca başta Muhammed Ferid ve Şeyh Caviş olmak üzere Mısırlı milliyetçilerle uzlaşmaya da karar verdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya yanında savaşa katılması Hidiv'i de harekete geçirdi. Mısır halkına anayasa sözü verdiği gibi onları Britanyalılara karşı ayaklanmaya çağıran manifestolar yayınladı. Ancak İttihatçılar ve Osmanlı hükümeti ile olan ilişkileri her zaman sorunlu oldu ve inişli-çıkışlı bir seyrinde devam etti. 1914 Aralık ayında İstanbul'dan ayrılıp Viyana'ya gitti. Kısa bir süre sonra 19 Aralık 1914'te Britanya Mısır'ı himayesi altına aldığını ve Mısır Hidivliğini kaldırdığını açıkladı. Artık Britanya nezdinde Mısır Londra himayesinde bir sultanlık oldu. Britanya'nın Mısır Sultanı sıfatını verdikleri Kahire'deki muhatapları Hüseyin Kâmil Paşa (1853-1917) oldu. Hüseyin Kâmil Hidiv İsmail'in oğlu Abbas Hilmi'nin ise amcası idi. 9 Ekim 1917'de vefat edene kadar Mısır Sultanı unvanıyla pozisyonunu korudu³⁵.

11. Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında II. Abbas Hilmi

Osmanlı Devleti nezdinde Hidiv kalmaya devam eden Abbas Hilmi Paşa İstanbul'dan uzak kaldığı üç yıl süresince Almanya ile Mısır üzerinde bazı operasyonlar üzerinde çalıştı. Paris gazetelerini yıkmak için Almanya'dan fonlar elde etmek için entrikalar çevirdi. Bu olay Bolo Sorunu olarak bilinir. Oğlu Abd el-Mun'im'in Mısır tahtına varis olmasının tanınabilmesi için de Britanyalılarla görüşmekten geri kalmadı. Birinci Dünya Savaşı Almanya-Fransa cephesinde büyük ve kanlı bir mücadeleye sahne olduğunda Almanlar Hidiv'i Avrupa'daki propaganda faaliyetlerinde değerlendirmek istedi. Abbas Hilmi 1915 yılı Mart ayında Zürih'i ziyaret ederken, Alman istihbaratı bir plan üzerinde çalışıyordu. Fransa'da uygulanacak plana göre, Fransız asıllı bir subay operasyonda ana rolü üstlenecekti. Bu subay daha önce Mısır'da çalışmış olan Paul Bololos yani Bolo Paşa, Almanya adına Fransız gazetesi Le Figaro'yu kullanacaktı³⁶.

Planın başarıya ulaşması için Hidiv'den de destek istendi. Almanların amacı gazetenin Fransa'nın savaştan çekilmesi yönünde yayınlar yapmasını sağlamak idi. Hidiv, ayrıca, İtalya'da gazete satın almak için çalışacaktı. Ancak Almanların planları bozuldu. İngiliz istihbaratı Almanların planlarını İsviçre'deki ajanları vasıtasıyla ele geçirdi. İsviçre yetkilileri, Abbas Hilmi tarafından kendi yanında görevlendirilen İngiliz casusu Bernard'dan aldıkları istihbarata ilişkin olarak birkaç kişiyi tutukladı. Bu olaydan sonra İngiltere ve Fransa, İsviçre hükümeti nezdindeki baskılarını artırdı. Bu ülkeler Hidiv'i bu tarafsız ülkeyi terk etmeye zorladı. Bolo Paşa, 29 Eylül 1917 tarihinde Paris'te yakalanarak tutuklandı. Bu olay Abbas Hilmi Paşa'nın prestijini ve güvenirliliğini büyük ölçüde sarstı³⁷.

Hidiv I. Dünya Savaşı bittikten sonra Akdeniz'de yat gezileri yaptı. İsviçre'de yaşadı. Burada Lemman Gölü kıyısında büyük bir villa satın aldı. Fransa'da da yaşama imkânı olan Abbas Hilmi Chartre'da bir malikâne almıştı. Hüsameddin Ertürk'e göre Abbas Hilmi Paşa'nın gerek politik hedefleri gerekse gördüğü lüzum üzerine Türkiye'den ayrılıp Avrupa'ya gittiği

35 Zekeriya Kurşun, "Hüseyin Kâmil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C XVIII, İstanbul 1998, s. 553-554.

36 Bolo Paşa'nın faaliyetleri dönemin gazetelerine de yansımıştır. Bk. Activities of Bolo Pasha as German Agent, *Current History* (1916-1940), C 7, S. 2, Part I, November 1917, s. 282-284.

37 Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da Osmanlı'nın Son Yüzyılı*, TBBD, İstanbul, 2010, s. 325-327.

zamanlarda bile Türkiye sevgisi hiçbir zaman sarsılmadı ve hayatının sonuna kadar sürdü³⁸.

Millî Mücadele başlayıp Mustafa Kemal'in lider olarak ulusun kaderini eline aldığı zaman Abbas Hilmi Paşa gönülden destek verdi. Anadolu'da başlayan mücadeleye ve İstiklal Harbi'ne maddî katkı verdi. İstiklal Harbi zaferle sonuçlandıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'yı bizzat ziyaret ederek saygı ve tebriklerini sundu. İstiklal Harbi sonrasında Yunus Nadi (1880-1945) ile iletişim kurduğunda ona destek verdi. Yeni kurulan Cumhuriyet gazetesine maddî katkı sağladı. Yunus Nadi kendisinden zaman zaman ülkenin çeşitli projelerini gerçekleştirmek maddî destekler istedi. Mesela bu taleplerinden biri de 29 Ekim 1929 tarihinde Ankara'daki Cumhuriyet Bayramı töreninde açılışı yapılacak zafer anıtının inşasına dair idi. Abbas Hilmi bu talebe de olumlu cevap vererek maddî katkı verdi. Bu faaliyetler sırasında, Abbas Hilmi Paşa ile Yunus Nadi arasında bir dostluk ortaya çıktı. Abbas Hilmi'nin Türkiye'deki çeşitli yatırımlarını takip eden Yunus Nadi ile dostluğu ölene kadar sürdü. Hatta Abbas Hilmi Paşa, Yunus Nadi'yi kaldığı hastanede vefatından bir ay önce ziyaret ederek son kez görüp onunla vedalaştı³⁹.

Hidiv'in Macaristan kökenli eşi Cavidan Hanım'ın hatıralarında, Atatürk'ten övgüyle bahsedilmektedir. 1930'lu yılların ortalarında, özellikle 1934 civarında, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile Mısır'ın son Hidivi Abbas Hilmi Paşa arasında geçen dikkat çekici bir dizi temasa dair bilgiler, dönemin siyasi nezaketini ve kişisel saygıya dayanan ilişkilerini gözler önüne sermektedir. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre, Atatürk, Abbas Hilmi Paşa'nın İstanbul'da demirli bulunan yatını ziyaret etmiş ve bir müddet sohbet etmiştir⁴⁰. Bu buluşma, yalnızca nezaket ziyareti olmanın ötesinde, Osmanlı'nın son temsilcilerinden biriyle Cumhuriyet'in kurucusu arasında köprü kuran simgesel bir andır. Siyasi görevinden İngiliz müdahalesiyle uzaklaştırılmış ve İstanbul'da sürgün hayatı yaşayan Abbas Hilmi Paşa, yaşadığı tüm diplomatik travmalara rağmen, Türkiye'ye olan ilgisini ve saygısını hiçbir zaman yitirmemiştir. Bu bağlamda, Atatürk'ün İstanbul'a gelişleri sırasında Abbas Hilmi Paşa'nın onu bizzat ziyaret ettiği de belgelenmiştir. Bu ziyaretler, her ne kadar resmî bir nitelik taşıyor gibi görünse de iki tarihsel figür arasındaki karşılıklı takdirin ve nezaketin yansımasıdır. Atatürk'ün, eski bir hidivin şahsında geçmiş bir imparatorluğun son yankılarını duyması; Abbas Hilmi Paşa'nın ise kendi döneminde dağılmış bir devletin ardından yükselen Cumhuriyet'in kurucusuyla temas kurması, tarihi anlamda büyük semboller taşımaktadır. Bu temaslar, geçiş döneminin karmaşık ilişkiler ağı içinde şekillenmiş, yeni ve eski dünyanın sınırında gerçekleşen nadir anlardan biri olarak değerlendirilebilir. Bu nezaket ziyaretleri ve deniz seyahati, Atatürk'ün zarafete, geçmişe ve kişisel ilişkilere verdiği önemi; Abbas Hilmi Paşa'nın ise sürgünde dahi olsa devlet geleneklerine bağlılığını ortaya koymaktadır. İstanbul'un serin rüzgârları eşliğinde yapılan bu buluşmalar, iki farklı dönemin temsilcisi olan bu iki önemli şahsiyetin, ortak bir tarihin sessiz tanıkları olarak bir araya geldiği unutulmaz anlar olarak tarihe geçmiştir⁴¹.

38 Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası (Anlatan Hüsamettin Ertürk)*, Ararat Kitabevi, İstanbul 1969, s. 190-191.

39 Süleyman Kızıltoprak, *age.*, s. 330-331.

40 Djavidan Hanum, *Harem Life*, New York 1931, s. 308-309.

41 Çelik Gülersoy, *Hidivler ve Çubuklu Kasrı*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, İstanbul

Abbas Hilmi Paşa çok arzu etmesine rağmen, sağlığında Mısır'a gitme imkânı bulamadı. Hidiv 1930'lu yıllarda, Çubuklu Kasrı'nı da elden çıkarmaya karar verdi. Ancak bu değerli mülkün satışı kolay değildi. O yıllarda Türkiye'de böyle bir mülkü satın alabilecek zenginlik sahibi kimse bulunmuyordu. Hidiv'in şahane kasrı, ancak kamu sektörü tarafından satın alınabilirdi. Nitekim, Vali Muhittin Üstündağ zamanında 60.000 liraya ve üç taksitle İstanbul Belediyesi tarafından satın alındı. Böylece, paha biçilemez değerdeki bu eser İstanbullulara kazandırıldı. 8 Mart 1937 günü bu satın alma işlemi gerçekleşti. 176 dönümlük geniş orman, Boğaziçi kıyısındaki eski yalı binaları, geniş arazinin güney ucundaki koca ahır binası, arazi kompleksinin kuzey girişindeki alımlı kapısı ve küçük ebatlardaki muhteşem saray binası, o zamana göre uygun bir fiyatla İstanbul şehrinin malı oldu. Bu satış işleminden sonra, Hidiv çok sevdiği sarayını ve Türkiye'yi kesin olarak terk ederek İstanbul'dan ayrıldı ve İsviçre'ye yerleşti⁴².

Enerjik ve vatansever bir lider profili çizen II. Abbas Hilmi, Mısır Hidivi olarak İngiliz işgalinin yayılmasını sınırlamak ve millî hareketleri desteklemek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Ancak dönemin siyasi dengeleri, İngiltere'nin bölgedeki güçlü nüfuzu ve yerel idari yapının kısıtları, bu çabalarının somut bir başarıya ulaşmasını engellemiştir.

12. II. Abbas Hilmi'nin Son Yılları

II. Abbas Hilmi Paşa, sürgünde geçirdiği yıllar boyunca siyasal etkisini yitirmiş olmasına rağmen, uluslararası gelişmelere duyarsız kalmamış ve özellikle II. Dünya Savaşı sırasında karmaşık bir dış politika söylemi geliştirmiştir. Bu dönemde, İngiltere'ye karşı savaştan Nazi Almanyası'na yönelik sempatisi, siyasi tercihlerini belirleyen temel unsurlardan biri olmuştur. Bu tutum, yalnızca ideolojik bir yakınlıkla sınırlı kalmamış; aynı zamanda, İngiliz egemenliğine karşı duyduğu tarihsel tepkinin bir yansıması olarak da değerlendirilmelidir. Paşa'nın izlediği bu çok yönlü ve zaman zaman çelişkili siyaset, onun hem bireysel stratejilerini hem de sürgün koşullarında varlığını sürdürme arzusunu yansıtmaktadır. Uluslararası kamuoyunda olumlu bir imaj oluşturma amacıyla gerçekleştirdiği sembolik eylemlerden biri de yatlarından birini savaş sırasında insani yardım örgütü olan Kızılhaç'a bağışlamasıdır. Bu jest, yalnızca insani bir katkıdan ibaret olmayıp aynı zamanda Paşa'nın politik manevra kabiliyetinin bir göstergesi olarak okunmalıdır. Ne var ki, söz konusu yatın akıbeti tarihin karanlık sayfalarına karışmıştır. 1943 yılından itibaren bu deniz aracının nerede olduğu bilinmemektedir. Bazı kaynaklara göre, yat İber Yarımadası açıklarında müttefik kuvvetlere ait savaş uçakları tarafından batırılmıştır. Alternatif bir iddia ise bu yatın Almanların kontrolündeyken, Müttefikler'in İspanya sahillerine çıkarma yapmasından iki gün önce doğuya doğru hareket ettiğini öne sürmektedir. Bu iki çelişkili anlatım arasında kesinlik sağlanamaması, yatın kaybını gizemli bir olay haline getirmiştir⁴³.

II. Abbas Hilmi Paşa için bu gelişme, yalnızca maddi bir kayıp değil; aynı zamanda politik bir simgenin yitimi anlamına gelmiştir. Almanya'nın savaşta uğradığı yenilgiyle birlikte, Paşa da sembolik düzeyde ikinci kez mağlubiyet yaşamıştır. Bu durum, onun sürgündeki yalnızlığını ve siyasi ufkunda beliren karanlığı daha da derinleştirmiştir.

1985, s. 102.

42 Süleyman Kızıltoprak, *age.*, s. 333.

43 Remzi Balkanlı, *Abbas Hilmi Paşa II*, Ankara 1949, s. 12.

Mısır'ın son Hidivi Abbas Hilmi Paşa, 19 Aralık 1944 tarihinde, sürgünde yaşadığı İsviçre'nin Cenevre şehrinde, Lemman Gölü kıyısındaki muhteşem köşkünde, gece saat üç sularında aniden geçirdiği kalp krizi sonucu vefat etti. Bu sessiz ölüm, bir dönemin son tanığı olan bir devlet adamının dünyaya veda ediydi. Onun ölümü, yalnızca bir bireyin değil, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap coğrafyasındaki son siyasi temsilcilerinden birinin de tarih sahnesinden çekilişi anlamına geliyordu.

Paşa'nın naaşı, vefatının hemen ardından kız kardeşi Prenses Nimet Kemaleddin Hanım'ın özenli girişimleriyle mumyalandı. Ancak defin işlemi, olağan akışta ilerleyemedi. Abbas Hilmi Paşa'nın Mısır'a defni, tam on ay süren diplomatik bir bekleyişin ardından mümkün olabildi. Bu gecikmenin temelinde, II. Dünya Savaşı'nın en sıkıntılı günlerinin yaşanıyor olması yanında, Paşa'nın vefat ettiği sırada Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına sahip olması yatıyordu. Zira 1914'te I. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği ve Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa girdiği günlerde, İngilizler tarafından Mısır Hidivliği görevinden azledilerek Mısır tabiiyetinden çıkarılmış ve siyasi sürgün hayatına zorlanmıştı.

Prenses Nimet Hanım, kardeşinin cenazesinin doğduğu topraklara dönerek ecdat mezarları yanına defnedilmesi için yoğun diplomatik temaslarda bulundu. Bu temalar, yalnızca bir cenazenin nakli meselesi değil, aynı zamanda karmaşık uluslararası hukuk ve devletler arası ilişkiler ağında yürütülen hassas bir süreçti. Nihayetinde, Abbas Hilmi Paşa, ölümünden sonra Mısır vatandaşı olarak yeniden kabul edildi; böylece, yaşarken mensubu olmaktan men edildiği topraklara, öldükten sonra dönmesine izin verilmiş oldu.

16 Ekim 1945 tarihinde, Cenevre'den özel bir tren vagonuna yerleştirilen cenaze, Avrupa'dan yola çıkarak önce kara yolu ve trenle, ardından deniz yoluyla Kahire'ye nakledildi. Bu yolculuk, yalnızca fiziksel bir nakil değil; bir zamanlar Nil kıyılarında hüküm süren Osmanlı mirasının son yankılarından biriydi. Abbas Hilmi Paşa'nın naaşı Kahire'ye ulaştığında, onu bekleyen yalnızca ailesi ya da yakınları değil, aynı zamanda geçmişin izlerini taşıyan bir halk ve devlet temsilcileri de vardı.

Kahire'de düzenlenen cenaze merasimi büyük bir törenle gerçekleşti. Tören, geçmişle hesaplaşan bir gelecek tasavvurunun; hüznün, saygı ve devlet vakarının iç içe geçtiği bir sahneye dönüştü. Nihayetinde Abbas Hilmi Paşa, Afifi Türbesi'ne defnedilerek ebedi istirahatine kavuştu. Böylece Mısır'ın son hidivi, doğduğu topraklara uzun bir ayrılığın ardından, fakat tarihe duyulan derin bir saygıyla geri döndü⁴⁴.

44 Caroline Williams, *Islamic Monuments in Cairo: The Practical Guide*, The American University in Cairo Press, Kahire 2002, s. 220.

Sonuç

II. Abbas Hilmi Paşa'nın Kitabı Hakkında: Birkaç Söz

II. Abbas Hilmi Paşa (1892-1914), yaklaşık 22 yıl süren hidivlik görevi süresince, gerektiğinde İngiliz işgaline karşı sert bir tutum da sergileyebilmiştir. Detayları daha önce verilen Halfa Vadisi sınırlarının teftişi sırasında, dönemin Mısır askerlerinin serdarı (başkomutanı) rolünde bulunan Herbert Kitchener'e karşı gösterdiği tavırla işgalcilere açık bir meydan okumada bulunmuştur. Bu kararlı duruşunun ardından, İngiliz hükümeti özellikle Lord Cromer'in kışkırtmalarıyla kendisini ciddi şekilde tehdit etmiş, hatta tahtını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır.

Abbas Hilmi Paşa, İngiliz işgaline doğrudan karşı çıkamasa da fırsat buldukça Cromer ve İngiliz idaresine karşı halkın çıkarlarını ve kendi tahtının menfaatlerini korumaya çalışmıştır. 1907'de Mısır'daki görevinden ayrılan Lord Cromer, ertesi yıl iki ciltlik "Modern Mısır" adlı eserini yayımlamıştır. II. Abbas Hilmi Paşa'nın fiilen tahttan uzaklaştırılmasından sonra ise ona dair ayrı bir eser daha kaleme almıştır.

1908'de yayımlanan "Modern Mısır", Lord Cromer'in yaklaşık 24 yıllık sömürge yöneticiliği boyunca yaptığı uygulamaların kapsamlı bir anlatımı ve bir tür icraat savunusudur. Bu eser, bir emperyal yöneticinin zihniyetini ve politikalarını anlamak açısından önemli bir belge olup XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarında Mısır'da yaşanan ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi dönüşümlere dair geniş bir tarihsel perspektif sunar.

Cromer, ilerleyen yıllarda yayımladığı "II. Abbas" adlı eserinde, hem II. Abbas Hilmi Paşa dönemini hem de İngiltere'nin Mısır politikalarının dönüşüm sürecini ele almıştır⁴⁵. Bu kitap, aynı zamanda İngiltere'nin Mısır'ı tek taraflı olarak himayesine aldığını ilan ettikten kısa bir müddet sonra, 1915 yılında yayımlanmış olması açısından da dikkat çekicidir. Bu kitapta Lord Cromer, II. Abbas'ın hayatını ve onun döneminde Mısır'ın siyasi, ekonomik ve sosyal gelişimini detaylı şekilde anlattığını iddia etmektedir. Söz konusu yayın Paşa'nın danışmanlarıyla ilişkilerinden eğitim reformlarına, ekonomik modernleşme çabalarından idari yapıya kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Ancak bu eserde, Cromer'in II. Abbas Hilmi'yi eleştirel bir dille ve zaman zaman küçümseyici ifadelerle değerlendirdiği görülmektedir. Yazara göre, Mısır'daki olumlu gelişmeler kendi yöneticiliği sayesinde gerçekleşmiş, olumsuzluklar ise tamamen Hidiv'in yetersizliklerinden kaynaklanmıştır. Lord Cromer bir emperyalist idareci olarak kendisini masum gösterme amacındadır. Mısır ve Mısır halkının yararına çalıştığını iddia ederken Hidiv'in yetersizliklerini ortaya koyma ve Mısır halkına onu şikâyet gayreti açıktır.

Lord Cromer'in yazdığı kitaplarla politikaları ve icraatlarını öne çıkaran tutumu yanında Hidivlik makamını, Mısırlı bürokratları ve Mısır halkını yer yer kritik eden yer yer de ölçüsüz bir şekilde yeren yaklaşımı karşısında II. Abbas Hilmi Paşa da bir eser yazarak adeta savunmasını yapma gereği duymuştur. Ayrıca, 1929 yılında uluslararası alanda tartışılmakta olan Anglo-Mısır Antlaşma taslağına cevap verirken aynı zamanda hem kendi devrinin bir savunmasını yaparken hem de Mısır'ın yeni sürecinde rol alma umutlarını ortaya koymuştur. Hidiv aynı zamanda gündemde olan Anglo-Mısır Antlaşması taslağına da doğrudan eleştiriler yöneltmiş

45 Söz konusu eser hakkında bk. Süleyman Kızıltoprak, "Lord Evelyn Baring Cromer'in Abbas II Adlı Eserinin Değerlendirmesi ve Tercümesi", *Belgeler*, S. 44, 2024, s. 33-118.

ve Mısır'ın yönetiminde hak sahibi olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Mısır'ın kaderini tayin etme anlaşmaları gündemde iken yazdığı "A few words on the Anglo-Egyptian Settlement" adlı eserle hem Londra'ya hem de Kahire'ye dolaylı mesajlar vermek istemiştir. Bu eserde adını Osmanlı dönemindeki "Paşa" unvanı olmadan yazması, uluslararası kamuoyuna verdiği sembolik bir mesaj niteliğindedir.

II. Abbas Hilmi bu eserinde, eğitim, ekonomi ve dış ilişkiler gibi konuları ele aldı. Mısır'ın geleceğine ilişkin vizyonunu ortaya koymaya çalıştı. Kitap, Hidiv'in modernleşme ve ilerlemeye yaptığı vurgunun yanı sıra Mısır için daha fazla bağımsızlık ve kendi kaderini tayin etme hakkına yönelik çağrısıyla dikkat çekti. Genel olarak, bu eserde II. Abbas Hilmi, o dönemde Mısır'ın karşı karşıya olduğu riskler ve fırsatlara bakış açısını ilan etti. Bunun yanı sıra ülkenin karmaşık siyasi ve sosyal manzarasını yönlendirme çabalarını da söz konusu etti. Bu bakımdan söz konusu kitap, II. Abbas Hilmi'nin Mısır'a yönelik vizyonunu sergilemektedir. Yazara göre Mısır büyük bir güç olma potansiyeline sahiptir, ancak diğer uluslarla rekabet edebilmek için önce ulusal kurumlarını ve altyapısını modernize etmesi gereklidir. Kitap boyunca II. Abbas, 1892'den 1914'e kadar hüküm sürdüğü dönemde Mısır'ın ülke tarihinin kritik bir evresinde doğruları ve elinden geleni yaptığı ifade etmektedir. II. Abbas Hilmi savunma ve Mısır'ın kaderinde yer alma amacı taşıyan bu eserinde Hidivlik görevi sırasında, Mısır'ı modern, ilerici bir ülkeye dönüştürmek için bir modernleşme ve reform politikası izlediğini belirtmektedir. Onun odaklandığı kilit alanlardan biri eğitimdi. Modern, sanayileşmiş bir toplumun gelişimi için eğitimin gerekli olduğuna inandı. Mısır genelinde eğitimi yaygın hale getirmek için devlet okulları kurmak ve ulusal bir eğitim sistemi tesis etmek için çalıştı. Mısır ekonomisini geliştirme noktasında kararlılık gösterdi. Yabancı uzmanları ve yatırımcıları teşvik etti ve ulaşım ağı ve sulama sistemi dâhil olmak üzere Mısır'ın altyapısını modernize etmeyi amaçlayan politikalar izledi. Ayrıca Nil nehri çevresinde görevi kapsamında daha önce yaptığı gibi yaşam koşullarını iyileştirmeye ve ekonomik büyümeyi canlandırmaya yardımcı olan bir dizi bayındırlık projesini hayata geçirdi. Abbas Hilmi kendi devrine kadar büyüyen İngiliz etkisi karşısında Mısır'ın bağımsızlığını ve egemenliğini korumaya çalıştı. Bu uğurda diğer ülkelerle diplomatik ve askeri ittifaklar kurma yolundaki adımlarını da savundu.

II. Abbas Hilmi'nin eserinde dile getirdiği politikası, modernleşme, ilerleme ve tavizsiz bağımsızlık ile karakterize edildi. Mısır'ı dönüştürme çabaları her zaman başarılı olmasa da vizyonu ve liderliği, gelecek yıllarda modern, sanayileşmiş bir Mısır'ın gelişmesi için temellerin atılmasına yardımcı olmuştur.

Lord Cromer, yazdığı eserler ve icraatlarıyla kendi politikalarını yüceltirken, Hidivlik makamını, Mısırlı bürokratları ve Mısır halkını yer yer eleştirmiş, kimi zaman ise ölçüsüz bir şekilde küçük düşürmüştür. Bu eleştirel ve yerici yaklaşım karşısında, II. Abbas Hilmi Paşa, kendi konumunu ve dönemin koşullarını savunmak amacıyla bir eser kaleme alarak cevap verme gereği duymuştur.

Paşa, 1929 yılında yazdığı bu eseriyle yalnızca Cromer'in iddialarına yanıt vermekle kalmamış, aynı zamanda uluslararası alanda tartışılmakta olan Anglo-Mısır Antlaşma taslağına karşı eleştirilerini dile getirmiştir. Eserinde, kendi dönemine ilişkin bir değerlendirme sunmuş ve Mısır'ın gelecekteki siyasi sürecinde aktif bir rol oynama isteğini ifade etmiştir. Bu bağlamda, Mısır'ın yönetiminde söz sahibi olduğunu vurgulamak temel hedeflerinden biri olmuştur.

“A few words on the Anglo-Egyptian Settlement” başlıklı eseri, özellikle Londra ve Kahire’ye yönelik dolaylı mesajlar içerirken, Paşa’nın uluslararası arenada kendisini farklı bir kimlikle tanıtmaya çabası da dikkat çekmiştir. Osmanlı döneminden miras kalan “Paşa” unvanını kullanmaksızın adını yazması, bu stratejik mesajların bir parçası olarak değerlendirilebilir. Böylece, Mısır’ın 23 yıllık Hidivi olan II. Abbas Hilmi, ulusal ve uluslararası siyasette kendisine yeni bir rol biçme arzusunu açıkça ortaya koymuştur.

II. Abbas Hilmi ve Lord Cromer’in politikalarının tarihsel perspektifte incelenmesi oldukça önemlidir. II. Abbas Hilmi ve Lord Cromer, kendi karar ve uygulamalarını savunma amacı güden eserleriyle Mısır’ın modern tarihine ilişkin önemli bir karşılaştırma zemini sunmuşlardır. Lord Cromer, eserlerini kaleme alırken hem kişisel arşivinden hem de İngiliz Devlet Arşivi’nden faydalanarak kapsamlı bir çalışma ortaya koymuştur. Buna karşılık, Hidiv II. Abbas Hilmi, Cromer’in iki ciltlik geniş çaplı eserinden yaklaşık 21 yıl sonra ve doğrudan kendisini konu alan diğer bir eserden yaklaşık 14 yıl sonra yanıt verme cesareti göstermiştir.

Hidiv’in bu gecikmeli yanıtı, yalnızca dönemin politik ortamına ışık tutmakla kalmamış, aynı zamanda Cromer’in eleştirilerine karşı kendi bakış açısını sistematik bir şekilde sunma iradesini de ortaya koymuştur. Hidiv’in bu hamlesi gerek cesareti gerekse derinlemesine analitik yaklaşımı nedeniyle dikkate değerdir. Bu eserler, Mısır’ın yakın tarihine dair çok yönlü bir perspektif geliştirmek isteyen araştırmacılar için hem siyasal hem de tarihsel bir referans kaynağı oluşturmaktadır.

II. Abbas Hilmi ile Lord Cromer’in politikalarının tarihsel bir perspektiften değerlendirilmesi, Mısır’ın modernleşme sürecinin anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Her iki isim de kendi yönetim anlayışlarını ve uygulamalarını savunma amacıyla kaleme aldıkları eserlerle, Mısır’ın yakın tarihine dair kıymetli bir karşılaştırma zemini sunmuştur.

Bu karşılıklı metinler, yalnızca bireysel tutum ve yaklaşımları değil; aynı zamanda bir emperyal gücün temsilcisi ile o gücün etkisi altındaki bir yerel yöneticinin siyasi vizyonlarının nasıl çatıştığını anlamak açısından da önemli bir kaynak işlevi görmektedir.

Sonuç olarak denilebilir ki, II. Abbas Hilmi ile Lord Cromer’in kaleme aldıkları, kendi yönetim anlayışlarını ve icraatlarını savunma amacı taşıyan eserler, Mısır’ın yakın dönem tarihine ışık tutmak yanında dönemin siyasal pratiklerine dair karşıt perspektiflerden yapılacak mukayeseli analizlere önemli bir zemin sunmaktadır. Bu bağlamda II. Abbas Hilmi’nin mütevazı boyutlardaki eseri, Mısır’ın yakın tarihine dair çok boyutlu bir bakış açısı geliştirmek isteyen araştırmacılar için hem siyasal hem de tarihsel açıdan temel bir referans niteliği taşımaktadır.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),

İrade Eyalet-i Mümtaze Mısır (İ.MTZ.(05): 1435; 1619.

Sadaret Eyalet-i Mümtaze Mısır Evrakı (A.MTZ (05): 1/4-53 (1-C/4-2, iç no. 53).

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.): 120/9; 120/12; 129/15.

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ.): 24/74; 39/55.

Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM.): 24/20; 30/27; 30/42; 30/45.

Durham University Library, Archives and Special Collections,

Abbas Hilmi II Papers, File 61/1-313.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Balkanlı, Remzi, *Abbas Hilmi Paşa II*, Ankara 1949.

Activities of Bolo Pasha as German Agent, *Current History* (1916-1940), C 7, S. 2, Part I, November 1917, s. 282-284.

Caroline, Williams, *Islamic Monuments in Cairo: The Practical Guide*, The American University in Cairo Press, Kahire 2002.

Cromer, The Earl of, (Lord E. Baring), *Abbas II*, Londra 1915.

Cromer, The Earl of, (Lord E. Baring), *Modern Egypt*, Londra 1908.

Djavidan Hanum, *Harem Life*, New York 1931.

Gençoğlu, Mustafa, *İngiliz Hâkimiyetinde Mısır (1882-1914)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997.

Gülersoy, Çelik, *Hidivler ve Çubuklu Kasrı*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, İstanbul 1985.

Goldsmith, Arthur Jr., *Modern Egypt; The Formation of a Nation State*, Boulder-Colorado; Westview Press, Hutchinson, Londra 1988.

Hirszowicz, L., "The Sultan and the Khedive, 1892-1908", *Middle Eastern Studies*, Vol. 8, No. 3, October 1972, s. 287-311.

Kızıltoprak, Süleyman, *Mısır'da Osmanlı'nın Son Yüzyılı Mehmet Ali Paşa'dan II. Abbas Hilmi Paşa'ya*, TBBD, İstanbul 2010.

Kızıltoprak, Süleyman, *Mısır'da İngiliz İşgali, Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı 1882-1887*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

Süleyman Kızıltoprak, "Sömürgeci Rekabet ve Basın: 'Bosphore Égyptien' Olayı", *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına: Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan*, ed. Hayrunnisa Alan, Abdulvahap Kara, Osman Yorulmaz, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2008.

Kızıltoprak, Süleyman, "Lord Evelyn Baring Cromer'in Abbas II Adlı Eserinin Değerlendirmesi ve Tercümesi", *Belgeler*, S. 44, 2024, s. 33-118.

Kurşun, Zekeriya, “Hüseyin Kâmil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C XVIII, İstanbul 1998, s. 553-554.

Mercan, Mustafa, *Jön-Türkler’in Mısır’daki Faaliyetleri ve Kanun-i Esasî (1896-1899)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.

Özçelik, Fatih-Öztürk, Mustafa, “İngiltere’nin Mısır’ı İşgali ve “Taçsız Hükümdar” Lord Cromer’in Mısır İdaresi (Eylül 1883-Mart 1907)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi/ The Journal of International Social Sciences*, C 31, S. 1, Ocak 2021, s. 477-494.

al-Sayyid, Afaf Lutfi, *Egypt and Cromer a Study in Anglo-Egyptian Relations*, Londra, 1968. *The Last Khedive Of Egypt, Memoirs of Abbas Hilmi II*, translated and edited by Amira Sonbol, London 1998.

Tansu, Samih Nafiz, *İki Devrin Perde Arkası (Anlatan Hüsamettin Ertürk)*, Ararat Yayınevi, İstanbul 1969.

Tollefson, Harold H. Jr., “The 1894 British Takeover of the Egyptian Ministry of Interior” *Middle Eastern Studies*, Vol. 26, No. 4, Ekim, 1990, s. 548-551.

Uçarol, Rıfat, *Gazi Ahmed Muhtar Paşa (1839-1919) Askeri ve Siyasi Hayatı*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1989.

EKLER**Ek I: Eserin Türkçeye Tercümesi****İNGİLİZ MISIR ANTLAŞMASI ÜZERİNE BİRKAÇ SÖZ****II. ABBAS HİLMİ****MISIR'IN 23 YILLIK HİDİVİ****Sunuş**

Sevdiğim, çıkarlarını ve geleneklerini yirmi yıldan uzun bir süredir savunduğum bir ülkenin ilerleyişini şahsi bir çıkar olmadan gözetebilirsem, insani sorumluluklarımı veya bir prens olarak görevlerimi önemsememe gerek yoktur. Sadakatim başta bunu bana göstermemiş olsa bile, tek başına vatanseverlik yolumu aydınlatmaya yeterdi. Ben Mısırlıların ülkelerinin bağımsızlığı için ve ulusal egemenliğe dayalı sağlam bir rejimin kurulması için gösterdikleri çabaları duygudaşlıkla takip ettim.

Mısır meselelerine derinden ilgi duyuyorum ve Mısır sakinlerinin özgürlüklerine kavuşmak için yürüttükleri mücadeleyi endişeli bir şekilde izliyorum.

Ülkenin iyiliği için kendimi hiçbir zaman esirgemedim; Mısırlı müzakereciler ile Britanya hükümeti arasındaki tartışmaların seyri sırasında tavsiyelerimi de samimi düşüncelerimi de esirgemedim. Her zaman hepsinin çabalarının başarıyla taçlanması umdum. Anavatanın 1882'den beri içinde bulunduğu üzücü durumdan sonunda çıkabileceğini görmeyi arzuladım.

1882 ile 1892 yılları arasındaki gelişmeler üzerinde durmama gerek yok. Babamın ölümü üzerine on sekiz yaşında tahta çıkıp devletin ağır sorumluluklarını üstlenmeye çağrıldım. Okuldan ayrılırken beni böylesine ağır bir yükü yüklenmeye hazırlayacak deneyimden tamamen yoksundum. Bu zor ve karmaşık görev beni neredeyse tamamen ezecekti. Elbette ülkenin yabancı bir ordu tarafından askeri bir işgal altında olduğunun farkındaydım ama ilk ayımda gördüm ki Britanya, Mısır hükümetinin yerini almak için ülkenin sivil idaresine müdahale etmişti. Bu gerçek zihnimde çok canlı bir iz bıraktı. Şu anda bu izlenimi takip eden tüm olayları ayrıntılı bir şekilde anlatmanın zamanı değil. Burada hatırlatmak istediğim tek şey, Britanya otoritelerinin Mısır'daki müdahalelerinin, onlarla aramda çıkan ihtilafın nedeni olduğudur. İngiltere'ye ilk resmi ziyaretimi hatırlıyorum. O zaman Büyük Britanya ve İngiliz toplumunda yüksek konumlara sahip şahıslarla temas kurmuştum.

Kahire'de sürekli etrafımı sarandan tamamen farklı bir dünyada buldum kendimi orada. Londra'daki hükümet başkanıyla daha yakın temas kurmak için büyük çabalar gösterdim ama tanımlanamayan bir gücün tüm çabalarımı boşa çıkardığını hissettim. Şu anda fark ediyorum da her yıl Londra'yı ziyaret etmeyi alışkanlık haline getirseydim çok iyi olurdu ama bu imkânsızdı. Mısır'daki Britanyalı otoriteler bunu engellemek ve benimle Londra arasında daha yakın herhangi bir teması önlemek için pek çok nedene sahipti. Her kış karşıma öyle olaylar çıktı ki, Londra'daki mevcudiyetim çok zor hale geldi.

1919-1929 müzakereleri sırasında Mısır'daki görüşmeleri büyük bir ilgiyle takip ettim. Bu görüşmelerin temel nedeni savaş sonunda Mısır halkının ayaklanmasıydı. Netice ise çatışan çıkarların yoluna konmasına yönelik çeşitli anlaşmalardı. Çok çeşitli olan tüm bu anlaşmaların

tek bir ortak özelliği vardı, o da aşağı yukarı hiçbirinin Mısırlıların isteklerine uygun olmamasıydı. Fakat bu amacın gerçekleştirilmesine yönelik büyük bir ilerleme kaydedildiğini düşünüyorum. Bu meseleyi barışçıl yöntemler ve adil bir anlaşma yoluyla çözmeye kararlı bir Britanya hükümetinin iktidara gelişini kastediyorum. Benim görüşüm şu: Bugün öngörülen projede önerilmekte olan türde bir çözüm, iki ülkenin gelecekteki ilişkileri için temel alınabilir bir çözümdür ve zaman ve edinilecek deneyimler, önceki anlaşmalarda şimdiye kadar ortaya çıkan tüm sorunların halledilmesi için fırsatlar sağlayacaktır. Şimdiye kadar ülkeler arasında yapılmış hiçbir anlaşma mükemmel değildi. Hepsi insan zekâsının ürünüydü ve dolayısıyla yanılırlara açıktı. İnsan ilişkilerindeki sürekli değişime ayak uydurabilmek için düzeltilmesi gereken sorunları ancak zaman denen büyük aydınlatıcı ortaya çıkarabilir.

Ağustos 1929'da yayınlanan Anglo-Mısır Bildirisi ile ortaya konan çözüm önerilerinin önemli satırlarını kavrar kavramaz, Manchester Guardian'ın sayfalarında bir açıklama yaparak görüşümü açıkça ifade ettim.

O bildiride, Mısır'ın gelecekteki refahının tohumunu ve insanların özgürlük güvencesini içeren bu çok ciddi fırsat karşısında Mısırlılardan kendi aralarındaki bölünmeleri unutmalarını rica ettim. Bunun tam bilincinde olarak, Mısırlı politikacılara, Muhammet Mahmut Paşa'nın mücadelenin başından beri onlardan biri olduğunu ve geçmişteki davranışlarından dolayı (o davranış bazı eleştiricilere ne kadar menfur görünmüş olursa olsun) şu anda onu kınamak için bunun kesinlikle çok yanlış bir zaman olduğunu hatırlattım. Siyasi rakiplere karşı dürüstlüğü ve adilliğin herkese düşen bir sorumluluk olduğunu, yargılamada bulunmadan önce bu yargılamanın gerçekten sorumlu olan kişiye yönelik olduğundan emin olunması gerektiğini belirttim. Siyaset dünyasında bir siyasetin mucidi ile onu uygulayan kişi nadiren aynı kişidir, öyle değil mi?

"Mahmut Paşa birlikte herhangi bir iş yapmayı reddettiğimiz bir şahıstır." Bu kritik zamanda pek çok Mısırlı siyasetçinin sözü budur. Buna yanıt olarak derim ki, eğer Mısır'daki yirmi üç yıllık siyaset hayatımda sadece geçmişte yaptığı hatalardan dolayı bir insanın hizmetinden yararlanmayı reddetmiş olsaydım, hiç kimseyle çalışamazdım. Beşer şaşar. Mısır Anayasası'nın kusurluluğunun kanıtı olarak, son Başbakanlardan Mustafa Nahhas Paşa olayını örnek vereceğim. Onu iyi tanıyorum ve samimi bir Mısırlı vatansever olarak onu takdir ediyorum. Fakat iktidara gelince onun rejiminin çok kısa süreceğini çok iyi tahmin etmiştim ve gerçekten de öyle oldu. Görevinden ayrılışının koşullarını ve bu ayrılışa neden olan mektubun metnini akılda bulunduralım. Ne onun ne de başka herhangi birinin arzuladığını varsayabileceğimiz bir olaydan dolayı herhangi birini sorumlu tutmak adil değildir. Daha hayati meselelerin varlığından dolayı bununla ilgili tartışmayı bırakalım. Muhammet Mahmut'un bugün bizim için yakaladığı fırsat, boş konularla ilgili nafil tartışmalardan çok daha önemlidir. Gerçeklerle yüzleşelim. Parlamento zapt edilmiş durumda fakat Mısır ulusuna ait doğal ve tartışmasız bir hak olarak, bu ulus ne zaman parlamentonun tekrar işlemesi gerektiğine karar verirse, parlamento o zaman tekrar işlemeye başlayacaktır. Her Mısırlı şundan emin olmalıdır ki, birincil görevi Anayasa'yı savunmaktır ve meşru vatansever arzuları ancak ulusal birlikle sağlanacaktır. Fakat Britanya'yla olan anlaşma önerisi farklı bir meseledir. Zorlu konuların dengede olduğu şu anda, Mısırlı siyasetçilerin tümü için ölümcül olan iç ihtilafların hâkim olmasına izin verilirse, öngörülen anlaşmaya gölge düşecek veya anlaşma terk edilecektir ve böyle bir fırsat bir daha elde edilemeyebilir. Mısır halkına mesajım budur.

I

SUDAN

Muhammet Ali'nin hüküm devir sırasında yakın bağlantı kurularak yeniden fethedilen bu büyük, zengin ve çok ilginç ülke savaştan ve hastalıktan çok çekti.

Ancak son otuz yılda iyileşmeye doğru bir döneme girdi. Şiddetli bir şekilde eleştirilen ve bunun neticesinde cezasını hayatıyla ödeyen Butros Paşa'nın ürünü olan 1899 anlaşması pek çok Mısırlının yoğun eleştirisine maruz kalmış olmakla birlikte, o belge soğukkanlı bir şekilde incelendiğinde, şu ana kadar bundan daha iyi bir anlaşma yapılmamış olduğunu kabul etmeye itiliyoruz.

Mısır emperyalizme karşı mücadele etmiş ve bağımsızlığını talep etmiştir ve onu Sudan'a karşı emperyalist fikirlere sahip olmakla suçlayanlara cevap olarak diyoruz ki, Sudanlıları kendile aynı ırktan ve dinden olarak gören Mısır, kendisi için hangi politikayı talep ediyorsa, Sudan'a da o politikayla davranmaya devam etmek durumundadır. Bu konudaki görevimiz, bu insanların medenileştirilmesi ve ilerlemesi için Britanya'yı bizimle iş birliğine sevk etmektir; böylece Sudan eğitim yoluyla medeni uluslar ailesi içindeki haklı yerini alacaktır. Sudanlıların temsil kurumlarına sahip olacağı ve isterlerse kardeş ulusla birlikte Nil Birleşik Devletleri Federasyonu'nun bir üyesi olacağı günün gelmesini ümit edelim. Çok büyük bir özlem olmakla birlikte bu şu anda geleceğe ait bir konudur. Bugünün daha alelade ama gerekli işine el atmamız gerekiyor.

Bir yanda Mısırlılar Britanya ordu yetkililerinin organizasyon güçleri olmadan Sudan'ın yeniden fethedilmesinin ne kadar imkânsız olduğunu hatırlamalı, diğer yanda ise İngilizler, kurtarılan bölgenin gelişimi için esas olan büyük sulama kanallarının kazılmasına ve demir yollarının inşa edilmesinde ne kadar çok sayıda Mısırlının hayatını feda ettiğini ve ne kadar çok Mısır gelirinin harcandığını unutmamalıdır.

Mısır'da Mısır ordusunun Sudan'a geri dönmesi gerektiğini düşünen çok sayıda kişi vardır. Tek başına ordunun varlığı Sudan'da Mısır egemenliğinin bir göstergesi olarak görülemez. Hiçbir Mısırlı fetih için ordunun kullanıldığını görmek istemez. Mısır'ın oğullarının ölümü pahasına Sudanlı ve Arap kabilelerinin isyanlarını bastırma aracı olarak ordunun kullanılması fikri, kalbimizde yeri olmayan bir fikirdir. 1899 Anlaşması'na göre Anglo-Mısır otoritelerini temsil eden mevcut Sudan gücü fazlasıyla yeterlidir ve bir Anglo-Mısır ordusunun varlığı gereksizdir. Yine de Sudan'da Britanya taburlarının olduğunu gördüğümüz için, Mısır'ın orada sayı olarak eşit güçte temsil edilmesi gerektiğini ve bu gücün şu anda Britanya güçlerine ayrılanlardan herhangi daha büyük sorumluluklar almaması gerektiğini düşünüyoruz.

Bu askeri denklik sivil yönetime de yansıtılmalı ve atanan Mısırlı bireylerin sayısı, Britanyalılarınkıyla eşit olmalıdır. Aynı şekilde, ne kadar önemli olursa olsun bu meselelerin siyasi bir karaktere sahip olduğu hatırlanmalıdır. Bunlar Mısır için esas ve temel konular değildir. Mısır için önemi çok büyük olan üç konu vardır.

Tüm Mısırlılar her zaman bunları akılda tutmalıdır.

1. Nil Tarım Sulaması: "Mısır Nil'dir ve Nil Mısır'dır." Nil tarım sulaması meselesi doğal bir düzenleme konusu teşkil etmektedir. Bunun pratikteki işleyişinin ortaya koyacağı sonuçların

tatmin edici olup olmadığını ancak gelecek gösterecektir. Ben sadece yeri geldiği için bu çok önemli konuya değinmek istedim. Hiçbir Mısırlı devlet adamı, ülkenin değişen gerekliliklerine her zaman uygun olacak şekilde ve Nil'in sulamada etkili bir şekilde kullanılmasını sağlayacak şekilde mevcut anlaşmayı adapte etmenin önemini gözden kaçırmamalıdır.

Londra'da müzakerelerde bulunan Zaglul Paşa'ya, Kahire'de "Nil Heyeti" adı altında kalıcı bir heyetin kurulması gerektiğini söylememin nedeni budur. Bu heyet ilgili tüm çıkarları temsil eden yüksek teknisyenlerden oluşacaktı ve görevi her yerde adil ve yeterli bir sulamanın sağlanması olacaktı.

2. Tarım: Mısır ve Sudan, şu anda Avrupa ülkelerinde aşına olunan anlaşmalara benzer şekilde, pamuk çıktısı konusunda makul bir anlaşmaya varmalıdır. İki ülkenin birbirlerinin gerekliliklerini karşılıklı olarak güvence altına alacağı şekilde çerçevelenmiş, net bir tarım politikasına ihtiyaç vardır. Doğa iki ülkenin karşılıklı iş birliğine girmesini istemektedir ve açıktır ki bu gerçeği görmezden gelen tüm politikaların kaderi ekonomik başarısızlık olacaktır.

3. Göç: Mısır büyük ve giderek daha da büyüyen bir nüfusa sahiptir. Sudan'ın nüfusu son derece azdır. Mısır'ın yakın gelecekte artan nüfusu için bir çıkış bulması mutlak bir gerekliliktir. Mısır'ın ihtiyaç duyduğu şey, bu durumu kabul edecek ve Mısırlılara öncelik tanıyacak bir anlaşmadır; böylece Sudan'ın geniş bölgeleri, başka yerlerden gelenlere karşı öncelik tanınacak olan Mısırlılara açılacaktır.

Bu mesele yakın gelecekte Mısır için çok önemli bir konu haline gelecektir ve Mısır'ın devlet adamlarının ve siyasetçilerinin bunu anlaması gerekmektedir. Mısırlı sermayedarların Sudan'a girişi konusu da bununla yakından alakalıdır. Mısırlılara ülkenin gelişimine katılma hakkının tanınması gerektiğini düşünüyoruz. Ayrıca Britanyalı sermayedarlara tanınan yatırım fırsatları eşit şekilde Mısırlılara da tanınmalıdır. Böylece Mısırlılar bu kadar yakın bağlarla bağlı oldukları bu ülkenin ekonomik ve tarımsal gelişiminde adil bir paya sahip olduklarının farkına varacaktır. Geçmişte çok büyük acılar çekmiş olan Sudan'ın mevcut tüm yollarla sosyal ve ekonomik gelişim yoluna sevk edilmesi için Britanya hükümetinin yapacağı iş birliği son derece arzu edilirdir. Akıllı ve duyarlı yönetim bunun yollarını bulmalı ve Sudan nihai olarak dünyada hak ettiği yere ulaşmalıdır.

II

SÜVEYŞ KANALI VE ANGLO-MISIR ASKERİ İTTİFAKI

Uzun asırlar öncesindeki en güçlü firavunların büyük girişimlerine tanıklık etmiş olan topraklarda bulunmayı hak eden muhteşem bir çalışma olan Süveyş Kanalı hayalleri zorlamaya hep devam ediyor. Fakat bu kanalın başarılı bir şekilde hayata geçirilmesi sürecinde korkunç sayıda Mısırlının hayatını yitirdiği hiçbir zaman unutulmamalıdır. O süreçte meydana gelen ölümlerin sayısı, son savaş sırasında Mısır'ın yasını tuttuğu ölümlerin sayısını geçmiştir. Ah! Kanalın ondan yararlanan şirket için çok karlı olduğu açıktır ama Mısır kanaldan hiçbir zaman en küçük bir avantaj elde edememiştir. Diğer yandan ise bu kanal Mısır'ın sefaletlerinin başlıca nedenlerinden biri olmuştur.

Büyük Britanya temsilcisiyle ilişkilerimin en iyi halinde olduğu Sir Eldon Gorst zamanında, şirketin ruhsat süresinin uzatılması önerildi. Bu önerinin sahibi, doğal olarak önce kendi özel çıkarlarının peşinde olan şirketin kendisiydi. Ne yazık ki, Yasama Meclisi Mısır'ın çıkarının bir karşı öneri getirmek, girişimin büyük gelirinden adil bir pay talep etmek ve elde etmek olduğunu kabul etmek yerine herhangi bir öneride bulunmamış, (görünürde) statükodan memnun bir şekilde her şeyi alt üst etmiştir. Altın bir fırsat kaçırılmıştır ve bu durumda şu sorulara yanıt aranması gerekmektedir: Yeni ruhsatın bitişine kadar geçecek periyotta zaman bize neler gösterecek? Günümüz dünyasının siyasi durumu karşısında kim buna yanıt verme riskine girer?

Büyük Britanya, önerilen anlaşmada kanalın her iki yakasında askeri güç tutma yetkisi talep ettiği için bugün kanalı savunma hakkı talep ediyor.

Ramsay MacDonald çok önemli olan silahsızlanma konusundaki görüşmeler için Amerika'ya gitti. Coğrafi anlamda uluslararası okyanuslar arasındaki bağlantıları ifade eden "su yolları" meselesi de belki ele alınacaktır.

Fakat eğer bu konu bugün silahsızlanma anlaşmasında ele alınmazsa, Milletler Cemiyetinin (dünya barışına yönelik çalışmasında) su yolları meselesiyle ilgilenmek ve nihai bir çözüm bulmak zorunda kalacağı unutulmamalıdır.

Böyle bir durumda Büyük Britanya'nın kanalın korunmasını sağlamada özel bir çıkarı olmayacak ve sonra Milletler Cemiyeti Büyük Britanya'nın yürüttüğü koruma işini, kanalın bakım ve onarımını kendisi ve Mısır için herhangi bir maddi avantaj olmaksızın devralacaktır. İlk fırsatta Mısır'a maddi bir avantaj sağlayacak bir çözüm bulmamızın gerekmesinin nedeni de budur.

Dolayısıyla benim vardığım sonuç şudur ki, Mısır, mevcut ruhsatın sona ermesinden sonra kanalın bir Anglo-Mısır mülkü haline geleceğini, böylece mevcut şirketin eline düşmeyeceğini sağlayacak bir şekilde Büyük Britanya'yla bir anlaşma yapmalıdır. Ben ruhsatın yenilenmesine kesinlikle karşıyım. Süveyş Kanalı şirketinin oluşumundan beri hiçbir Mısırlı bakanın, şirket yönetiminde ülkesinin rolünü arttırmayı düşünmemiş gibi görünmesi beni şaşırtıyor. Üstelik şirketin kurulmasından günümüze kadar, şirketin yönetim kuruluna hiçbir zaman bir Mısırlı seçilmemiştir. Hiçbir Mısırlı yüksek yetkili hiçbir zaman şirkette bir görev elde etmeye çalışmamış, şirket de hiçbir zaman personeline onlardan birini eklemeye çalışmamıştır.

Şimdi askeri bakış açısıyla ilgili olarak kendini ön plana çıkaran meselelere geçiyorum.

Britanya taburlarının kanal bölgesiyle sınırlanması teklifi karşısında Mısırlı politikacılar büyük bir şaşkınlık sergiledi ve eleştirilerde bulundu. Bence bu eleştirinin yapılabilmesi, pek çok Mısırlının kendi ülkelerinde neler olup bittiği hakkında çok az bilgisi olduğunun ve daha iyi bilgilenmeleri gerektiğinin bir kanıtıdır. Britanya birliklerinin kanal kıyılarını işgali yeni bir şey değildir. Britanya devletinin Port Said kasabasının girişindeki iflas etmiş sahipsiz bir oteli satın aldığını ve kantinleri, dükkanları, hastanesi ve gerekli askeri ek binaları olan bir kışlaya çevirdiğini çok iyi hatırlıyorum. Bunun hiçbir gizli tarafı yoktu çünkü Britanya bayrağı direkte dalgalanıyordu ve nöbet tutan askerler açıkça görülüyordu. Yani Britanya birlikleri, teknik tarafsızlıklarına rağmen kanal bölgesinde önceden konuşlanmışlardı.

Son savaş bize tanklar ve uçaklar gibi savaş araçlarının şaşırtıcı hareket güçleri ve gelişimleriyle ilgili pek çok ders verdi ama bu derslere hala kör olan ve kanal kıyılarının doğu tarafından mı yoksa batı tarafından mı işgal edildiği şeklindeki şu an tamamen akademik olan bir meseleye hala önem atfedebilen kişilerin varlığı üzücüdür. Bu konu artık gülünçleşmiştir.

Ateşli bir şekilde arzuladığımız Mısır bağımsızlığı, geliştirilen bir ordu için veya donanmanın bakımı için gereken ağır giderlerle bütçede ağır yükler oluşturulmasına bir mazeret teşkil etmemelidir. Mısır için en iyi şey, hakemliğini Milletler Cemiyeti'nin yaptığı bir anlaşma temelinde kanal bölgesinde Britanya birliklerinin varlığı olacaktır. Onların oradaki varlığı, Büyük Britanya'yla olan ittifakımızın bir sembolü olarak görülmelidir. Anladığım kadarıyla sayıları yaklaşık 4500 adamla sınırlı olacak. Bu kadar küçük bir kuvvet kanalı gerçekten savunmak için yetersizdir fakat kanalın korunmasının bir sembolü olarak kabul edilebilir.

Umulur ki Mısırlılar Büyük Britanya'nın deniz yoluyla tüm Mısır sahilinin korunmasını üstlenmesinin bir yolunu bulur. Bu, Mısır tarafından verilen ödünler karşılığında Büyük Britanya'nın ödediği bedel olarak kabul edilmelidir. Mısır ise bu ittifakı bir gerçek haline getirmek için tüm gerekli imkânları sağlamalıdır. Mısır birlikleri mümkün olduğu ölçüde Büyük Britanya'nınkiyle aynı eğitimden geçmelidir. Kahire'de bir "İş Birliği Komisyonu" organize edilmesini de öneririm. Bu organizasyonun görevi, ilgili genelkurmay başkanlıklarının, birbirlerinin iç işlerine karışmaksızın yakın bir temas kurmasını organize etmek olmalıdır ve ayrıca uygun Mısır askeri öğrencilerinin Britanya askeri kolejlerine kabulünü sağlamalıdır. Mısır kurmay subayları Britanya genelkurmay karargâhına kabul edilmeli ve eğitilmelidir.

Eğer bu öneriler gerçekleştirilirse, Mısır ulusal savunma için harika bir ordu elde etmeye doğru ilerleyecektir. Bu, bir metre bile olsa yabancı toprak fethetmek gibi bir amacı olmayan, tek görevi kendi ülkesini korumak olan İsviçre ordusuna benzer bir ordu olacaktır. Fakat İsviçre'ninkine benzer bir ordu elde etmek için her şeyden önce belirli büyük bir şey gereklidir: Mısır'ın kamusal ilköğretim seviyesi genel olarak geliştirilmelidir. Öğrencilerin karakteri ve morali yükseltilmelidir, okuma-yazma bilmeyen kalmamalıdır.

III

AZINLIKLAR

Bu çetrefilli ve karmaşık mesele daha önce Mısırlı hukukçular tarafından bilinmeyen bir şeydi. Britanya işgalinden önceki günlerde her türlü ulusal azınlık mükemmel bir uyum ve hoşgörü içinde yaşıyordu. Hem etnik hem de dini bir karakterde olan bu çeşitliliklerin varlığına ilk kez Şubat 1922 bildirisinde referansta bulunuldu.

Mısır'daki en önemli azınlık Kıptilerdir. Bu topluluğun tüm öncü üyeleriyle her zaman son derece iyi ilişkiler içinde olduğumu hatırlayabiliyorum ve Kıptilere diğer tüm Mısırlılar gibi muamelede bulunma konusunda her zaman elimden gelenin en iyisini yaptım. Butros Galı Paşa'nın adanmış ve sadık hizmetlerini tanıyan belki de ilk kişiyim. Benim yöneticiliğim sürecindeki en iyi konsey başkanının o olduğunu iddia edebilirim ve onunla her zaman tam uyum içinde çalışabiliyordum. Savaşın sonra başlayan ulusal hareketin başlangıcında Kıptiler samimiyetle ve coşkuyla buna eşlik ettiler ve bu amaç uğrunda pek çok kurban veriler. Öldürülen, yaralanan, sınır dışı edilen ve mahkûm edilen kişiler arasında çok sayıda Kipti vardı.

Şu anda önerilen anlaşma, Mısır'ın hiçbir inanç veya köken ayrımı olmadan tüm Mısırlıları koruma yönündeki mutlak hakkını tanımaktadır. Bu nedenle tüm Kıptilerin 1919'da yaptıklarını yapmalarını ve Mısır ulusal egemenliğinin sağlanmasındaki rollerini oynamalarını çok arzuluyoruz.

Şimdi Suriyelilere gelelim. Britanya işgali sırasında hükümette bu topluluktan pek çok görevli vardı ve her zaman Britanya politikasına etkin destek verdiler. Fakat bu durum, Mısır politikasına tam bir anlayış göstermelerine asla engel olmadı. Geçmişte olduğu gibi bugün de pek çok Suriyeli ailenin Mısır vatandaşı olmayı çok istediklerini görüyoruz.

Bir de Ermeniler var. Ermeniler konusunu ele almadan önce, 1892'de tahta çıkışım sırasında Mısır'da dışişleri bakanı olan ve benim tek sadık ve adanmış danışmanım olan Tigran Paşa'nın anısına saygılarımı sunmak istiyorum. Ölümüne kadar devam eden tutumu, Mısır'a ve bana karşı eşit bir adanmaya dayalıydı. Sultan Abdülhamid'in hükümdarlığı döneminde Türkiye Ermenilerinden çok sayıda Ermeni Türkiye'den Mısır'a göç etmiştir ve o zamandan bugüne kadar uzanan süreçte pek çok Ermeni servet sahibi olmuştur.

Mısır ulusunun onları olumlu karşıladığının ve koruduğunun tanığıdır. Fakat Mısır'ın amacına hiçbir zaman herhangi bir ilgi göstermedikleri ve büyük Mısır ailesinin bir parçası olmayı hiçbir zaman arzulamamış oldukları da ne yazık ki doğrudur ama sığındıkları ülkenin vatandaşlığına geçiş de onların bu topraklara karşı bir sorumluluğuydu.

Mısır'daki İsraililer konusuna da değinmek gerekir. Bunlar kapitülasyonlardan yararlanma fırsatına sahip oldu. Kendilerini pek çok yabancı güçlerin etkileri altına koydular ve liderleri yabancı vatandaşlıklara geçti. Dolayısıyla aralarından hiçbiri Mısır ulusal politikasında etkin bir rol alamıyor. Fakat kapitülasyonların kaldırılmasının bir neticesi olarak, bu toplulukla hiç bitmeyen bir uyumsuzluğun kaynağı olan tüm bu anormalliklerin ortadan kalkacağını ve İsraililerin faaliyetlerini ülkenin genel vatansever faaliyetleriyle birleştireceğini umuyoruz. Dünyadaki tüm ülkeler arasında Mısır, Yahudilerin kaldıkları ülkenin politikasına ve kaderine ilkesel olarak ilgi duymadığı tek ülke olmakla birlikte, bu durumun değişeceğini düşünmek için güçlü nedenlerimiz var.

Bu bağlamda, daha önce Türkiye'de bulunan, kamusal faaliyetleri ve vatanseverliği iyi bilinen Büyük Hahambaşı Nahum Efendi örneğini verebilirim. Bu saygın adam Mısır uyuşuna geçme arzusunu açıkça ifade etti ve tüm dindaşlarının da bu örneği takip etmesini samimiyetle arzuluyoruz.

IV

MISIR'IN DOĞUDAKİ ROLÜ

Bugün Avrupa'da Büyük Britanya'yla ittifak kurmak isteyen pek çok ülke var fakat Britanya'nın Mısır'daki durumunun belirsiz karakteri, coğrafi durumu ve geniş çıkarlarıyla birlikte düşünüldüğünde anlaşılmaktadır ki ittifak isteyen Mısır değil Britanya'dır.

Bu başka hiçbir ülkenin sahip olamayacağı bir fırsattır. Eğer Büyük Britanya ile sağlam bir anlaşma sağlanabilirse, Mısır, medeniyetinin ve kuruluşunun diğer doğulu ülkelerinkinden çok daha üstün olduğu gerçeğini de göz önünde bulundurarak, modern doğu dünyasında çok büyük bir rol oynayabilir.

Bu son savaştan önce doğudaki tüm Arap ülkelerinin birer Türk eyaleti olduğu hatırlanmalıdır. Bugün bunlar Türk egemenliğinden çıkmışlardır fakat Mısır'daki durum nedir? Savaştan on yıl sonra Mısır hala aynı anormal ve belirsiz durumdadır ve yakın zamanlara kadar, Büyük Britanya'nın rızasıyla Mezopotamya'nın (şu anda manda altındaki Irak bölgesi) Mısır'dan önce Milletler Cemiyeti'ne girmesi tehdidi vardı. Mezopotamya'daki medeniyet seviyesi göz önünde bulundurulduğunda bu olay Mısır'ın entelektüel kesimlerine inen sert bir yumruk olurdu. Mısır'a yönelik bu saygısızlığın artık tamamen anlaşılmaz olduğunu düşünüyorum.

Üstelik çok ama çok önemli bir husus olarak, önerilen anlaşmada Büyük Britanya zaman zaman kendisiyle Mısır arasında ortaya çıkabilecek tüm zorlukların çözüm amacıyla Milletler Cemiyeti'nin hakemliğine götürülmesini kabul etmeye hazırlanıyor. Bu koşulda, Büyük Britanya'nın sadakatinin ve Mısır'ın tam bağımsızlığını tanıyışının tartışmasız bir kanıtını görüyoruz. Endişe edilecek bir aldatma yoktur ve gelecekte, şu anki anlaşmada eksik olan şeyler Mısır tarafından kolayca elde edilecektir. Milletler Cemiyeti'nin mekanizması, bu tür zorlukların çözümüne imkân sağlayacaktır. Anlaşmadaki en önemli koşulun bu olduğunda ısrar ediyorum ve adil bir bakış açısıyla bu koşul, Büyük Britanya'nın, imza attığı herhangi bir sorumluluğu yerine getirmemeye yönelik hiçbir gizli planı olmadığıнын yeterli bir kanıtıdır. Eğer Mısır bu anlaşmayı kabul eder ve Milletler Cemiyeti'ne girerse, moral durumu o kadar yükselecek ki, şu anda tüm Arap ülkelerinde mevcut olan zorlukların çözümünde bir aracı olarak çok önemli bir rol oynayabilecektir. Bu, coğrafi konumu ve etnik yakınlığı nedeniyle Mısır'ın medeniyete değerli hizmetlerde bulunabileceği bir alandır.

Milletler Cemiyeti'nin Cenevre'deki toplantısına katılımı iyi hatırlıyorum. O toplantıda ilk kez Habeşistan temsilcisi bir koltuk sahibi olmuştu. Diğer doğu ülkelerinin temsilcilerinin nerede olduğunu sorduğumda yanıt, Hicaz için bir koltuk ayrıldığı ama boş olduğuydu.

Mısır temsilcisinin koltuğuna oturduğunu görmekten ne kadar büyük bir neşe duyardık! Mısır'ın büyük uluslar ailesine girişi! Böylece Mısır'ın egemenliği bu büyük anlaşmayla güvence altına alınır ve uluslararası statüsüyle ilgili uzun vadeli sorunu sonunda çözülürdü!

Belki de belirli bazı güçler, Büyük Britanya'nın müdahalesinin sona ermesinden sonra Mısır'da çok sayıda önemli ekonomik avantajlar elde etmeyi dört gözle bekliyor. Ben onların hayal kırıklığına uğrayacağını düşünme eğilimindeyim. Böyle bir anlaşmanın onaylanmasından sonra Britanya Mısır'da çok daha popüler hale gelecek ve Mısırlılar müttefiklerine başka güçlerden daha fazla güvenme eğiliminde olacaktır. Diğer güçlerin o anlaşmaya dayalı olarak Mısır'da arzuladıkları şey ekonomik avantajlara sahip olmaktır.

V

KAPİTÜLASYONLAR

Kapitülasyon rejiminin kökeni çok eskilere uzanır ama artık bunun varlığı için hiçbir tatmin edici neden mevcut değildir ve Mısır hukuku uygulama olarak medeni dünyanınkiyle aynıdır.

Kapitülasyonların bir yansıması olan “Karma Mahkemeler” (Mixed Tribunals) dedemin hükümdarlığında kuruldu ve dolayısıyla bunlar hakkında fazla bir şey söyleyemiyorum fakat 1892’de tahta çıkış zamanımda, yargı reformunun ilk günlerinde, artık geçmiş bir zamanın kalıntıları olan Mısırlı yargıçları gördüm. Aralarında çok azı bir hukuk bilgisi diplomasına sahipti. Bazıları askeri şahıslardı, bazıları doktor ve mühendisti. O süreçte karma mahkemelerde yargıç olarak görev almak için gereken tek kalifikasyon Fransızca bilgisiydi. Dolayısıyla bu kalifikasyona sahip, düzgün ve Avrupa stilinde kıyafet giyebilen ve yabancı yargıçların arasında konuşabilen herhangi bir Mısırlı memur bu göreve seçilebiliyordu.

Mısırlılar sadece Arapça bildiği halde ve karma mahkeme önünde onları savunmak üzere dillerini anlayabilen bir avukat bulunmamasına rağmen, Mısırlıların yabancılar tarafından yargılanması anormalliğine sıkça rastlanıyordu. Çünkü karma mahkemelerdeki hiçbir avukat ülkenin dilini yeterince bilmiyordu.

Neyse ki tüm bu durumlar artık ortadan kalkıp tarihin konusu oldu. Şu anda avukatların ve hukuk öğrencilerinin çoğunluğu bu ülkede doğanlardandır ve çoğu modern ülkelerdekilerle son derece karşılaştırılabilir durumdadırlar. Hatta, yurtdışından gelen bir avukatın Mısır’da herhangi önemli bir görev yapması zorlaşmıştır. Dikkatli bir gözlemci, kapsam ve etkililik bakımından karma mahkemeleri Mısır mahkemeleriyle karşılaştırılabilir bir düzeye getirmek için şimdiye kadar hiçbir şey yapılmamış olması gerçeğine şaşıracaktır.

Şu anda tartışmakta olduğumuz anlaşmaya göre Britanya Hükümeti, bugün Mısır’daki faaliyet yürüten karma mahkemelerin kaynağı olan kapitülasyonlar rejiminin artık çağın ruhuna ve Mısır’ın gerçek durumuna uymadığını kabul etmektedir.

Büyük Britanya Mısır’a bu eski çıkmazdan çıkmada ve hatta bu diyarşiyi sona erdirmede yardım etme sorumluluğunu almıştır. Konsolosluk mahkemelerinin yetkilerinin karma mahkemelere devriyle bir adım atılmıştır. Mısırlılar, bunların tam birleştirilmesi amacıyla, bu sistemi geliştirmeye yönelik günlük çabalarından asla yorulmamalıdır. Tam olarak güveniyor ve umuyorum ki, yeni anlaşmanın uygulanması neticesinde herkes, bu iki yargı kurumunun birleşmesinin gerekli olduğuna ikna olacaktır. Böylece iki kurumun yargıçlık bölgeleri ve baroları yüksek bir seviyeye çıkarılacak ve Mısırlılar ve yabancılar, herkese eşit ve tarafsız olan tek bir hukuk ve adaletle karşı karşıya olacaklardır.

Bu kurum, Mısır devletinin modern vergilendirme sistemine geçişi için de çok önemlidir. Bir ülkenin hem demokratik hem de medeni olarak yükselebilmesi için, mali yüklerin ülkenin sakinleri arasında eşit bir şekilde bölünmesinin vazgeçilmez bir koşul ve sağlam bir ölçüt olduğu günümüzde kabul edilmemekte midir?

Dolayısıyla herkese karşı eşit olan tek bir yargı ve tek bir ekonomik sistem, yakın geleceğin sorumlulukları arasındadır ve bunlar, Mısır halkına sunulmak üzere olan anlaşmanın neticesinde doğal olarak ortaya çıkması gereken şeylerdir.

VI

BRİTANYA ULUSLAR TOPLULUĞU VE AMERİKA

Anlaşma üzerindeki fikirlerimin en önemli kısmını tamamladıktan sonra, Büyük Britanya ve çekirdeği olduğu geniş sömürge ve koloniler topluluğu konusunda halkıma birkaç şey söylemek istiyorum. Britanya İmparatorluğu'nu ayakta tutan şey olduğunu düşündüğüm iç birlik bağından ne anladığımı ve hoşgörü ve özgürlük fikrinin şu anda Mısır'a sunulan anlaşmaya nasıl değer kattığını açıklamak istiyorum.

Ama öncelikle, Britanya İmparatorluğu nedir? Bu soruyu sormak çok gereklidir çünkü çok sayıda Mısırlı şu ana kadar Britanya'yı sadece ülkelerindeki hâkim işgal gücü olarak tanıyor. Britanya ordusunu ve donanmasını görmeye alıştılar ve Mısır'ın mülki idaresinde Britanyalı yetkililer aşına bir görüntü haline geldi. Bu gücü bir müttefik olarak görmek hiçbir zaman onların zihnine girmediği için, onlara bu gücün gerçek büyüklüğünü ve dünyadaki konumunu tanımlamak istiyorum. Britanya İmparatorluğu veya artık ifade edilmeye başlandığı şekliyle Britanya Uluslar Topluluğu, dünyadaki toplam 132 milyon kilometre karelik alanın yaklaşık 34 milyon kilometre karelik bir bölümünü kaplamaktadır ve buna manda bölgeleri dâhil değildir. Britanya bayrağı altında yaşayan nüfus 400 milyondur ve dolayısıyla tarihte bilinen en büyük birliği oluşturmaktadır. Başlıca üyeleri olan Büyük Britanya, Kanada Sömürgesi, Avustralya, Yeni Zelanda Sömürgesi ve Güney Afrika Birliği, son İmparatorluk Konferansı'nda özgür, eşit ve bağımsız devletler olarak ilan edilmiştir. Bu devletlerin birlikle olan bağları, hükümdarlık tacına olan ortak bağlılıklarıdır. Amaçları hoşgörü ve özgür demokrasi yolunda karşılıklı iş birliği yapmak ve bu geniş birliğin dışındaki ulusların veya toplulukların bağımsızlığına yönelik tehdit edici davranışlara ev sahipliği yapmamaktır. Savaş ruhunu değil barış ruhunu destekleyen bir güç olarak görülmelidir. Bir barış ve uyum gücüdür ve her yerde denge ve eşitliği sağlamaya çalışmaktadır. Mısır'ın bu birlikle ilişkilenmesi ve ittifakından ne kadar büyük faydalar sağlayacağını yeterince tanımlamak zordur. İç organizasyonumuz ve gelişimimiz için gerekli kritik süre boyunca olası dış saldırıya karşı Mısır'a güvence sağlamaktadır.

Dünya Savaşı'nın sonuçlarından biri olarak bu büyük imparatorluk, emperyal olan ama emperyalist olmayan bir politika oluşturarak siyasi alandaki zirvesine ulaşmıştır. Bu iki kelime birbirinden dikkatli bir şekilde ayırt edilmelidir, çünkü ilki sadece bir birleşimi ifade ederken, ikincisi ise agresyon ifade etmektedir. Eleştiricilerinin hayal ettiğinden çok daha uzun vadeli bir moral gücüdür çünkü iki temel üzerine kurulmuştur: hoşgörü ve özgürlük. 1899-1902 savaşında Boer askeri liderlerinin Güney Afrika Birliği'nde başbakanlığa gelmesi ve 1914-1918 büyük savaşında Britanya İmparatorluğu güçlerinde değerli hizmetler sunmuş olmaları önemlidir. Flemenk kökenli General Hertzog şu anda o sömürge'nin başbakanıdır ve Londra'da düzenlenen son İmparatorluk Konferansı'na katılmıştır. Bu hoşgörü ve özgürlük temelleri üzerinde, Britanya'da dünyanın şimdiye kadar gördüğü en geniş demokrasi sistemi kurulmuştur ve bu demokrasi sisteminde, Latin kökenli ülkeler arasında anlaşıldığı şekilde retorik anlamıyla değil gerçek anlamıyla evrensel oy hakkı hüküm sürer. Mısır'ın Britanya uluslarının pratik hoşgörü ve öz-disiplin ruhundan etkilenmesi en içten umudumdur çünkü modern devletin vatandaşlarında bu özellikler olmadan, demokrasiye yönelik tüm özelemler sadece boş hayallerden ibarettir.

Büyük Britanya Mısır'ın refahı ve zenginliğiyle derinden ilgilenmek durumundadır çünkü kendisi için büyük bir önemi olan Süveyş Kanalı Mısır bölgesinden geçmektedir. 1927 savaşı sırasında kanaldan geçen gemi tonajı 28 milyona ulaştı ve bunun en az 16 milyonu Britanya bayrağı altındaydı.

Şimdi Büyük Britanya'nın mali gücü konusuna gelelim.

O büyük savaş, her iki taraf ülkelerine toplam 56.000 milyon sterline mal olmuştur. Bu toplamın çeyreği Britanya İmparatorluğu'na aitti. ABD ile olan ilişkisi itibarıyla de Büyük Britanya kredi veren bir ülke yerine borçlu bir ülke haline gelmiş olmasına rağmen, savaşa katılan Avrupa devletleri arasında parası savaş öncesi değerini koruyan tek ülke olmanın gururunu taşımaktadır. Gizlemiş olsalar bile diğer tüm ülkeler mali bir fırtına yaşamış, revalüasyondan geçmek zorunda kalmıştır ve ister mark ister lira ister frank ister diğer para birimleri olsun, iç ve dış reddedilişe maruz kalmıştır.

Sterlin bu fırtınayı atlatan tek para birimi olmuştur. Bunun en büyük nedeni temeldeki gücü ve Britanya bankacılık sistemi ve organizasyonunun sağlamlığı ve başka yerlerle karşılaştırdığında maliyetin daha büyük bir bölümünün doğrudan vergilerle karşılanmış olmasıdır. Eğer "taklit en samimi övgü" ise, denebilir ki savaş sonrası Avrupası Britanya finans sistemini övmenin pek çok işaretini göstermiştir.

Büyük Britanya'nın hala dünyanın en başta gelen kreditor ülkesi olduğu, Güney Amerika kıtasındaki yatırılmış sermayesinin diğer Anglosakson dalı olan ABD'ninkini geçtiği genellikle bilinmez.

Britanya İmparatorluğu'nun kan ve ekonomi yoluyla ödediği bedeller büyüktü fakat savaştaki temel amacına ulaşmıştır. Amaç, savaştan önceki on yıl boyunca fenomenal bir şekilde büyüyen ve Büyük Britanya'nın denizasıırı sömürgeleriyle iletişim hatlarını sürekli tehdit eden Alman donanmasının imhasıydı. Bu iletişim hatlarının korunması, Britanya İmparatorluğu'nun varlığı için hayati bir öneme sahiptir. Savaştan önce Britanya'daki tüm siyasi düşünce ekolleri "İki-Kat Standardını" sorgusuz olarak kabul edilmesi gereken bir formül olarak görüyordu. Buna göre Britanya filosu daima en güçlü iki yabancı donanma gücünün toplamına eşit bir güçte olmalıydı. Savaş neticesinde denizlerdeki Alman filoları yok oldu. Britanya için şu anda Avrupa deniz güçleri arasında bir rakip bulunmuyor.

Fakat savaş sonunda Alman donanmasının yok edilmesiyle eşzamanlı olarak, Amerikan donanmasının yükselişine tanıklık edildi. İngilizce konuşan milletlerin bu diğer büyük dalı Britanya İmparatorluğu'nun donanma gücüyle başa baş olduğunu iddia ediyordu. Burada amaçım, bu konuda gerçekleştirilen uzun ve zorlu müzakerelerin ayrıntıları üzerinde durmak değil. 1921'de Washington Konferansı'nda kabul edilen "savaş gemileri" konusundaki tam eşitlik iddiasının şu anda tüm gemi kategorilerini kapsadığını ifade etmek istiyorum yalnızca. İki taraf arasında bu konuda bir anlaşmaya varıldığını ve aralarında rekabet etmemeye karar verildiğini düşünmek mantıklıdır.

ABD'nin kurulmasından beri ilk defa bir Britanya Başbakanı Amerika'ya gelmiştir. Ramsay MacDonald'ın ve Başkan Hoover'ın sağlam ve somut bir sonuca ulaşma kararlılıklarında sergiledikleri iyi niyet ve samimiyeti görmek büyük bir cesaret sağlamıştır. Eğer Britanya Başbakanı'nın ziyaretini takiben Başkan Hoover İngiltere'yi ziyaret etseydi, bu, dünya barışı ve

siyaset alanında silahsızlanma konusundaki parlak ümitleri mutlak bir şekilde destekleyecekti. McDonald'ın yolculuğunu Kanada'ya uzattığını, Ottawa'daki meslektaşı Mackenzie King'i ziyaret ettiğini görmekten keyif duydum. Böylece şunu kanıtladı ki, Londra ve Ottawa, Britanya'nın Amerika'ya karşı tutumunu şekillendireceği iki kutbu oluşturunuyordu. Bu, Kanada Sömürgesinin Britanya Uluslar Topluluğu'ndaki büyük konumunun bir tanınması olmuştur ve bir sonraki İmparatorluk Konferansı'nın bu kez Londra dışında yapılması son derece muhtemeldir.

Bu konu üzerinde durmaktaki amacım, Mısır'ın ittifak kurmaya davet edildiği, gücü ve kaynakları çok geniş, gerçek bir Milletler Cemiyeti olan Britanya Uluslar Topluluğu'nun yapısını açıklamaktır. Britanya İmparatorluğu ile ABD arasındaki tüm anlaşmazlık nedenlerinin ortadan kaldırılması ve bunun yerine bir iş birliği ruhunun geliştirilmesi planı, biz Mısırlılar için bu anlaşmanın değerini daha da arttırıyor. Anglosakson dünyasının bu iki büyük dalı arasında güvenle beklenmekte olan donanma anlaşmasının sonuçlarından biri olarak, Kuzey Atlantik Okyanusu, Kanada ile ABD arasında bunca yıldır mevcut korunmayan sınırın bir uzantısı haline gelecektir. Britanya donanmasının olası yeniden dağılımının bir sonucu olarak, üsleri Cebelitarık'ta ve Malta'da bulunan büyük Akdeniz filosuna Atlantik filosundan yapılması muhtemel olan eklemeler, Mısır'ın herhangi bir düşman gücün saldırına karşı tamamen güvende olmasına yetecektir.

Bu son önerim, Mısırlılar tarafından Mısır egemenliğinin bir sınırlandırılması olarak eleştirilmemelidir. Yunanistan kısa bir süre önce Büyük Britanya'ya önerdiği bir anlaşmada, deniz güvenliğini sağlaması koşuluyla tüm sahillerini ve ilgili tüm üsleri Britanya Donanması'nın emrine ve kullanımına açmayı teklif etti. Büyük Britanya tüm avantajlarına rağmen bu anlaşmayı reddetmiştir.

VII

MISIR ANAYASASININ TEMELLERİ

Mısır'ın bağımsızlığı ilan edildiğinde ve yeni bir çağın başlangıcını bildirir görünen yüz bir pare top atışının gürültüsü arasında egemenliği kabul edildiğinde, pek çok kişi bir an bu olayın illüzyon olmadığını ve Mısır'ı bağımsızlığın kapılarına getirenlerin istikrarı ve sağlam iradesi sayesinde aynı özgürlüğün geleceğin kurumlarında da çiçek açacağını düşünmüş olabilir.

Yine de kısa bir süre sonra anlaşılmaya başladı ki, bu bildiride bazı kurtuluş tohumları olsa bile, Mısır büyük umutla beklenen hasadı yapacak iyi bir ekiciye muhtemelen sahip değildi.

İktidar sahibi olmanın ilk olarak gündeme getirdiği konu yurtdışında lüks elçilikler kurmaktır. Kısa bir süre sonra, değer verilmeyen bir faaliyeti geliştirmek veya tek değeri üzerindeki etiketlerinden ibaret olan dokümanları saklamak için bir daire aramak üzere büyük uluslararası otellerde dolanan başıboş insanlar kalabalığının komik görüntüsüne tanıklık edilecekti. Kısa bir süre sonra görüldü ki bu insanlar ülkeleri için etkili bir iş yapmak için ekonomik veya siyasal nitelikte ne gerekli araçlara ne de güce sahipti. Yapacak hiçbir şeyleri olmayan ve önemleri konusunda diğer insanları etkilemede çok başarısız olan bu şahıslar, yaptıkları işin önemsizliğiyle çarpıcı bir zıtlık sergileyen pahalı bir harcama gösterisi ile yabancıların ilgisini çekebileceklerini düşündüler. Bundan sadece kendileri kazançlı çıktı. Ülkeleri ise hiçbir şey kazanmadı.

Bu dönem sırasında, önemi belli olan Londra'daki elçilik ne zenginliği ne kalifikasyonları olan, siyasi veya diplomatik kullanıma yabancı durumda, temsil ettikleri insanların gerçek özlemlerini ve ülkelerinin haklarını bazen göz ardı eden insanların elinde kalmıştır. İstifasını sunan Londra'daki Mısırlı bakanın yerinin doldurulması konusunda telaş edilmedi ve görevleri birkaç yıl boyunca maslahatgüzar tarafından yürütüldü. Maslahatgüzarın belirsizliği ve kendini gizleyişi, her şeyin genel durumunun sadece bir sembolü durumundaydı.

Dolayısıyla Mısır'ın yurt dışında temsili hayali olarak tanımlanabilir. Ülkenin prestijine katacak hiçbir şeyi yoktur ve sadece bütçesindeki gereksiz bir yükten ibarettir.

Mısır hükümetinin hemen hemen hiçbir diplomatik ilişkisi olmayan bir ülkede neden çok pahalı binalar satın aldığını anlamak kolay değildir. Bazı elçilikler şaşaalı otellerde açılmış, benzeri görülmemiş bir lüksle donatılmıştır. Kısa bir süre sonra anlaşıldı ki bu kuruluşların tek amacı Kral'ın gurunu okşamaktır ve "elçilik" denen şeyler sadece meşhur bir seyahatçinin hareketlerini daha kabul edilebilir hale getiren duraklardı.

Şimdi parlamentoya dönecek olursak, orada yürütülen işi üzüntüyle inceleyebiliriz. Parlamenter rejimin getirilmesinden beri hiçbir meclis iki oturumdan daha uzun ömürlü olmamış, kralın emriyle dağılmıştır ve bir meclis sadece yedi saat sürmüştür. Yeni rejimin kendini koşullara uyduracak veya çalışmalarını vekillerin saygınlığıyla ve temsil ettikleri büyük ulusal çıkarlarla uyumlu bir şekilde organize edecek zamana veya fırsata hiç sahip olmamasının nedeni budur.

Ülkenin bu kadar ısrarla yaygarasını kopardığı bir anayasa sisteminden beklenen sonuç bu mudur?

Benim zamanımda en mütevazısından en büyüğüne kadar herkesin bir anayasa istediğini hatırlıyorum.

“Yaşasın Anayasa!” (Yahyâ ed-Düstûr): Özgürlüğün ılığı ve sloganı buydu. Ülke, kurtuluşunun ancak bir rejim değışikliğıyle sağlanabileceğı fikrine kapılmıştı ve bir tüzük olmadan bağımsızlığının bir hayal olduğunu biliyordu. Fakat anayasa istemek, anayasa yapmaktan zordur. Hareketin başında, insanların haklarının tek güvencesi olan o liberal ilkeleri zafere ulaştırmaya kararlı bir adam eksikti. Büyük bir devlet adamı ve ateşli bir vatansever olan Servet Paşa o anda mücadeleye girme ve insanların özgürlüğünün dayandırılması gereken sorgulanmaz yasalarla prensinin kaprislerine karşı çıkma cesaretini ne yazık ki gösteremedi. Bürokrat tavrını, baştan beri var olan heyecanını ve ülkesinin kaderine olan derin inancını sürdürdü ama doğal olarak çekingen olan karakteri yüzünden kısa bir süre sonra söndü. Özgür bir ülkede insanların egemenliğinin savunulmasına yönelik hukuki yapının sağlamlığı için gerekli olan gelişim sürecine çok yabancı bir politikası vardı.

Anayasa yapımı işinin teslim edildiğı kişiler iyi niyetle hareket eden ama çoğunlukla gerekli deneyim ve yetkiye sahip olmayan kişilerdi.

Şöyle dediler: “Egemenliğin kesinlikle ulusa ait olduğu konusunda genel bir uzlaşma vardı fakat bunu açıkça belirtmek gerekli hale geldiğinde fikir farklılıkları ortaya çıktı. Anayasada bunu açıkça belirtmeden bu ilkedden pratik çıkarımlar yapmakla yetinmemizin nedeni budur.”

Anayasanın işe yaramamasının ve amacı olan ulusun siyasi bağımsızlığının aksine meyletmesinin nedeni de budur.

Anayasanın kusurluluğı nedeniyle parlamento aksi mizaçlı veya korku gölgesindeki bir tutumun insafında kalmaya devam etti. Çok sayıda yemin üzerindeki ısrar nedeniyle çok sayıda yalancı tanıklık suçu işlendi ve neticede anayasanın kendisi bir tarafa kondu. Bu entrikanın altında kalan ve anayasayı değıştirmeye yönelik fedakârlıkları yapmayı reddeden Servet Paşa’nın yerini Yahya İbrahim ve Nessim aldı. Yeni doğan anayasayı sakatlamak için bu adamların zayıflığından ve itaatkârlığından sonuna kadar istifade edildi.

Kimse anayasayı savunmadı, kimse ona saygı duymadı. Haklarını elde etmede kendilerini çok cesur gösteren Mısırlıların bugün o hakları sadece savunmaları gerekirken bunu yapamıyor görünmelerinin nedeni de budur.

Umalım ki bunlar gelişen özgürlüğün ilk sesleri olsun. Fakat ülkenin gerekli olan reform için çaba göstermesi zorunluluğı hâlâ geçerlidir. Anayasanın yetersizlik derecesi ümitsiz değildir, iyileştirilmez değildir. Nitelikli doktorlara teslim edilmesi gereken bir ameliyata ihtiyacı vardır yalnızca. Mısır gelişimine hastalıklı bir kanunun boyunduruğı altında devam edemez ve krallık egoizminden ilhamlanan sorumsuz kanun koyucuların Mısır’da peş peşe açtığı yaraların neticesi cılız bir özgürlüktür. Aslında tüm zorlukların kaynağı, ulusal özgürlükler tüzüğünün hatalı hazırlanışdır.

Anayasa hatalı bir şekilde hazırlandığı için özgürlük aleyhinde pek çok cüretli girişimler oldu. Anayasa sakat olduğu için, ülkesinin özgüveninden keyif duyan ve ulusal özlemleri temsil bir adamın Kral’ın agresif bir mektubuyla görevden alınmasına tanıklık etmek mümkün hale gelmiştir. Sunulan hizmetlere ve bunları sunanlara hiç değinmeyen bu azil mektubu Mısır’ın özgürlüklerinin

reddinden başka bir şey değildir. Bir uşakmış gibi görevinden alınan bir bakana, adını ziyareti defterine yazmak ve görevden alınışı nedeniyle majestelerine teşekkür etmek için saraya gitme görevini veren protokol, anayasa aldatmacasını ve ironisini daha da parlak bir ışığa sürüklemektedir.

Yine bu hastalıklı anayasadan dolayı her biri farklı bir süreçle seçilen üç parlamento birbirini ardına gelmiştir. Tüm bunlar ışığında diyebilirim ki Mısır özgürlüklerini hiçbir zaman elde etmedi ve gülünç bir anayasa ile ülke ve genel olarak dünya, Mısır'ın gerçek durumuyla ilgili olarak kandırıldı.

Mısır'ın bağımsızlığını ilan etmek için ateşlenen yüz bir pare top çok gürültü yaptı ama neticeler çok zayıf oldu. O zamandan beri meydana gelen olaylar bu fikrimi desteklemiştir. Devlet başkanı ve Britanya Yüksek Komiseri parlamenter rejime bir son vermeye karar vermiştir ve bu planı gerçekleştirmek için Muhammet Mahmut göreve çağırılmıştır. Fakat Muhammet Mahmut geçen temmuz fahri bir paye almak için İngiltere'ye gittiğinde, Lord Lloyd da görevinden alınıyordu. O anda Mısır ulusal teorilerinin zafer kazandığı varsayılabilirdi. Aslında heyet başkanı Mahmut Paşa iyi belirlenmiş bir gerçekle karşı karşıyaydı, çünkü hem Britanya hem de Mısır görüşlerini tatmin eden bir anlaşmayı görüşmesi önerilmişti. Kral anlaşmanın incelenmesinden sonra anlaşmaya çok az ilgi gösterdi. Büyük Britanya bu hatayı ona belirtmek zorunda kaldı ve Mahmut Paşa anlaşmanın avantajlarını ifade edebilsin diye, Kral'dan Mahmut Paşa'ya kral vekilliği yetkisi vererek bir memnuniyet göstermesini istedi.

Kral bakanına yüksek bir yetki vermeyi hemen kabul etti ve Mahmut Paşa Mehmet Ali Paşa'nın şeref rütbesini aldı.

Fakat kral aniden, Vichy'deki "kür"ü ve İspanya'daki "kuzenine" yapacağı ziyaret de dâhil olmak üzere tüm planlarından vazgeçti ve aday göstermemek için çok büyük özen gösterdi.

İskoçya'daki tüm silah-atış partileri ve Asturias'daki tüm krallık turları iptal edildi. Kral sanki çok kısa süreli bir kral vekilliği ataması sırasında tahtını riske atacağını düşünmüş gibi hemen ülkesine ve tahtına döndü. Tahtını yalnızca koşulların bir oyunu neticesinde elde etmişti. Tahtın temelleri zayıftı ve bu yüzden bu tür bir riske girmek istemiyordu.

Son olayların bir sonucu olarak, Mısır'ın durumunu köklü bir şekilde değiştirecek önemli hareketler beklemekte hakkımız vardır. Bu da ulusal ve vatansever bir birliğin çıkıp anlaşmayı incelemesi ve kabul etmesiyle olacaktır. Fakat iç ihtilaflar bu umut vaadedici başlangıçların gelişimini kaçınılmaz olarak engelleyecektir. Britanya Yüksek Komiseri'nin müdahalesi olmasaydı son anlaşmazlık aylar, hatta yıllar sürebilirdi. Komiser Heyet Başkanı'nın şunu anlamasını sağladı: mevcut durumda en uygun çözüm görevinden ayrılması ve Kral'a sessiz kalmasını ve tamamen tarafsız bir siyasi anlayışta bir bakanlığın kurulmasını kabul etmesini telkin etmesiydi. Bu şekilde anlaşma ülkeye sunulabilecekti.

Sonuç olarak Mısır hukuki olarak bağımsız olmakla birlikte, Mısır kralının inadından doğan tehlikelere karşı Büyük Britanya temsilcisinin yardımına muhtaç bir haldedir. Fakat durum aslında bundan da ciddi olabilir ve Mısırlılar daha ağır bir tehlikeden sıyrıldıkları için tebrik edilmelidir. Oluşumuna ve görev sistemine rağmen hala birkaç bağımsızlık işareti gösteren eski senato korunmuştu. Bu eski senatonun ortadan kalkmasının yeni bir seçim gerektirmesinden korkmak için nedenler vardı. Ayrıca saray entrikalarının bir neticesi olarak, anayasal özgürlüklere düşman olan bir çoğunluk senatoya yerleştirilmiş olabilirdi.

Yeni üyelerin itaatkarlığı sayesinde, Kral her uygun gördüğünde meclisin feshedilmesi sağlanabilirdi.

Dolayısıyla Mısır’da parlamenter çalışma mevcut değildir ve bakanların da sarayla olan durumları nedeniyle eleştiriden uzak durdukları eklenebilir. Hiçbir şekilde bağımsız değildir. Parlamento feshedildikten sonra bakanlar tamamen Kral’ın gizlenme gereği duyulmayan kaprislerinin insafındadır. Mısır’a anayasal kanunlar içeren modern bir rejimin getirilmesi durumunda mantiken bu rejimin bir kralın mutlak gücünün yerini alması gerektiği de dikkate alınmamaktadır.

İslam inancının gerçek koruyucusu ve İslam fikrinin yayılmasının en önemli aracısı olan el-Ezher Üniversitesi’nin Şeyhü’l-Ezher’i (Rektörü), bu üniversitenin öğretimini reforme etmek istemiştir. Tüm kabine Şeyhü’l-Ezher’in görüşlerini benimsemişti ve İslam’ın bu eski kalessinde bazı reformlar yapmak üzere çalışmalar yapıyorlardı. Muhtemelen çok geniş kapsamlı olan bu reformların imzaya sunulmadan önce incelenmesi gerekirdi.

Fakat reformcular ve destekçileri, sarayın kötü niyetini ve tüm hükümet inisiyatiflerine düşman olan Kral’ın inatçılığını dikkate almadan hesap yaptılar. Kabineler Bakanlar Kurulu’ndan geçen yasayı tartışıp kabul ettikten sonra, o zamana kadar konuya ilgisiz görünen Kral belgeyi imzalamayı reddetti.

Bu kesinlikle tuhaftı, çünkü ülkenin bir anayasası vardı ama bu hiçbir şekilde ülkenin özgürlüklerini arttırmıyordu. Bunu kanıtlamak için, iyi hatırladığım tek bir şahsi örnek vermek yeterli olacaktır. Britanyalı bir kişi öldürülmüş, tanık eksikliği nedeniyle katil bulunamamıştı. Bunun üzerine Britanyalı adli müşavir Mısır Ceza Kanunu’nun 32. maddesinin kaldırılmasını talep etti. Bu arada bu kanun Napolyon Kanunları’ndan alınmadır ve katilin itirafı veya tanıkların resmi beyanlarının mevcut olmadığı davalarda mahkemenin ölüm cezası vermesini yasaklamaktadır.

Konu Bakanlar Kurulu’nun önüne getirildi. Etrafımda üye olarak bakanlık avukatlarım ve hukuk adamlarım vardı. Konuyu son derece iyi anlayabilecek ve ilgili ilkelerin tam bilgisine sahip olarak bir fikir verebilecek insanlardı. Adli müşavir raporunu verdikten sonra çalışma arkadaşlarıma danıştım ve öncelikle Mısırlıların gerekli bir güvenceden mahrum bırakılmakta olduklarını, bunun neticesinde yargıçların keyfi otorite ve kaprislerine teslim edilmekte olduklarını söyledim. Sonra kurula danıştım. Kimse tek bir kelime söylemedi.

Kimsenin benimle aynı fikirde olmadığı benim için açıktı. Bunu ifade edebilecek kadar cesur olan tek kişi bendim. Yine de irademi körü körüne dayatmaktansa bakanlarım olarak kendi seçtiğim kişilerin fikirlerine uyum göstermek durumunda olduğumun tamamen farkında bulunarak bu konuda boyun eğdim ve kararı imzaladım ama gözlemlerimin kaydedilmesi ve fikrimin dava raporuna girilmesi koşuluyla.

Ben anayasal bir hükümdar değildim ama haklarının farkında olan eğitimli kitleler üzerinde artık mutlak güç uygulanamayacağını anlamıştım. Mısır’ın geleceğine güvenmemin nedeni de budur. Yeni Britanya Kabinesi’nin, her iki ülke için de çok zararlı olan bu ihtilafa bir son verecek açık zihinliliğine güveniyorum.

Bu anlaşmayı tartışmak ve onaylamak için bir araya gelecek bir Millet Meclisi'nin kurulmasında ülkenin kurtuluşunu görmekten keyif duyarım. Fakat hükümetin yeni seçimler için çalışma yapmaya karar verdiğini gördüğüm için, Millet Meclisi'nin yapacağı işin gelecek meclis oturumunda yapılacağına ve böylece demokratik kurumların özgürce gelişimine ve tarafsız yargının kuruluşuna izin verileceğine inanıyorum.

Şimdi bu yeni bir seçim meselesi haline geldiği için, ayrıca parlamentonun işlevlerinin yeniden oluşturulması ve meclis kapılarını kapatan mühürlerin çıkarılması gerektiği için, meclisin ilk görevinin, tüzüğün revize edilmesi olacağına samimiyetle inanıyorum. Belirli bazı imtiyazlara dokunmaktan sakınmak ve anayasal gücün uygulanmasına elverişsiz olan hassasiyetleri arttırmak için bu tüzüğün önemi fazlasıyla unutuldu.

“Yahya ed-Düstür!” - “Çok Yaşa Anayasa!” Bu artık kulaklarıma makul gelen bir çığlıktı. Tüm Mısırlılar gibi bunun gerçekleştirilebileceğine inanıyorum. Ama her tür dalavereyi ve hırsı koruyacak sakat bir anayasa istemiyorum. Anayasa özgürlüğün çocuğu olmalıdır. Anayasanın tüm enginliği ve ışıyla ilan edileceği gün, benim için bir sevinç günü olacaktır. Çünkü yirmi iki yıl boyunca sessiz kalmak zorunda kaldım. Bugün bile sesimi kısmak isteyenler mevcut!

Yine de kendimden emindim ve bu kitabı yazdım, çünkü bunun Mısırlılara gerçek olduğuna inandığım şeyi açıkça ve dürüstçe ifade etmek için bir fırsat olduğunu anladım.

Ulusal birlikte ve özgürlüğe saygıda Mısır'ın kurtuluşunu ve Britanya'nın onurunu görüyorum. Bu olayla Mısır'ın bir kez daha şeytani çobanlarından kurtulacağına inanıyorum. Bu çobanlar Mısır'ı özgürlüğüne götürdüğünü iddia ederken aslında onun en kötü köleliğe doğru sürüklenmesine neden oluyor.

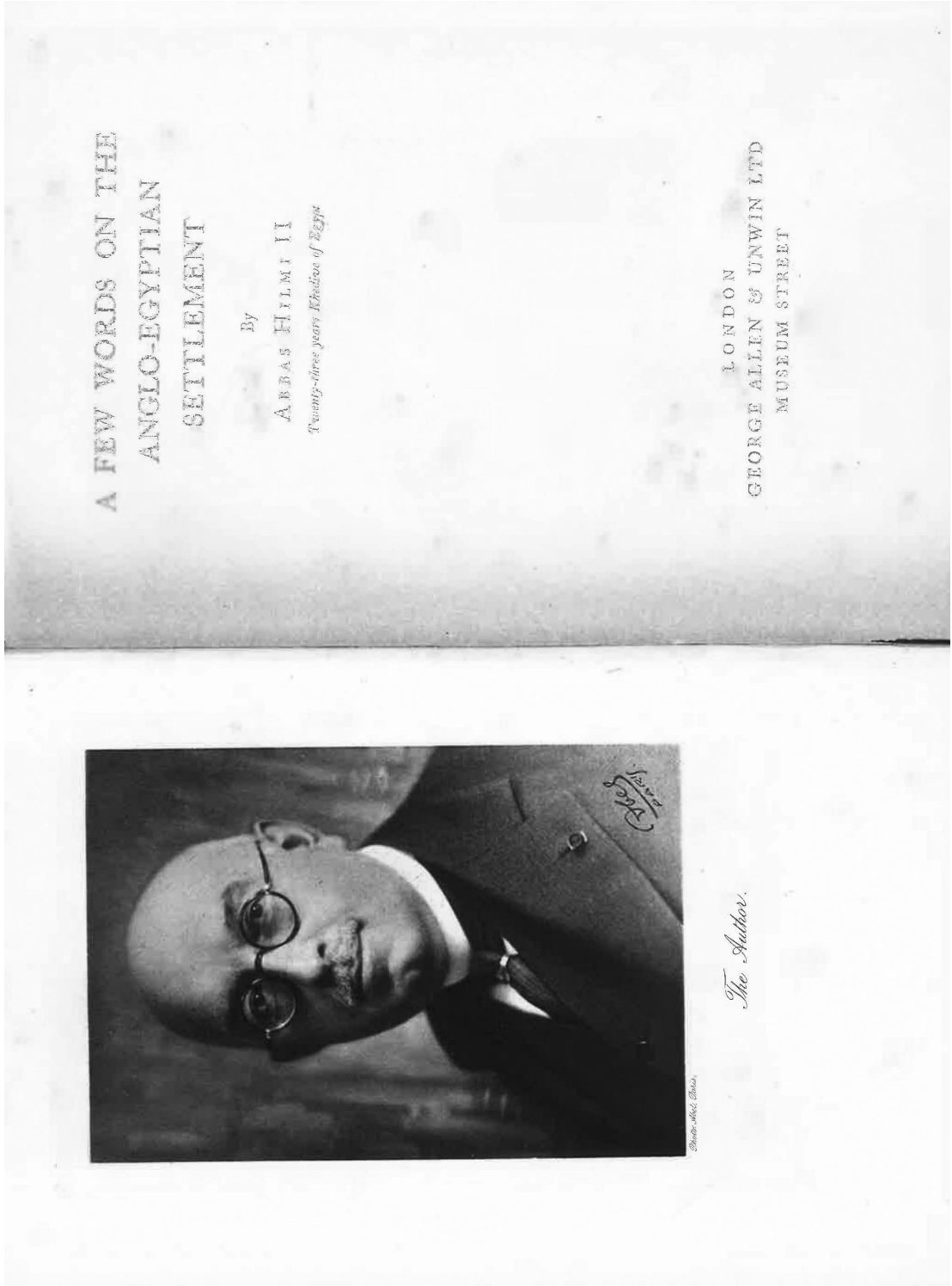
Anayasa boş ve beyhude bir kelime olmamalıdır. İnsanların haklarına saygılı olmalı ve görevlerini bildirmelidir. Mısır ancak bu şekilde gemisini yeni hedeflere doğru sürebilecek ve bir zamanlar dünyanın öğretmenini olan ve yüzyıllar boyunca dünyaya bilgelikle ve ihtişamla dersler veren bir ırkın özelliklerini yeni bir dünyada tekrar ortaya koyabilecektir.

Kavalalı Mehmet Ali, İbrahim ve Hidiv İsmail geleneği içinde yıllarca yaşadım. Atalarım içinde en soylu örnekleri buldum. Mısır'ın öğretilerine ulaşmak için tek yapmam gereken geçmişe bakmak. Yakın zamanlı bir hanedanlıkta askerler, reformcular ve büyük adamlarla ilgili örnekler buldum. O zamandan beri bu soylu ataların erdemlerinden ilham almaya ve onların ruhunu ve hafızalarını yaşamaya çalıştım. Fakat popülerliğimi bu büyük ataların eylemlerine dayandırmayı asla düşünmedim. Onların çalışmalarını sürdürmeye çalışarak onların anısına saygımı sunmak benim için yeterli olurdu. Bu muhteşem atalarla yakından veya uzaktan akraba olanlara yabancılaşmadım ve kutsal şeylere dokunmuş kişilere gösterilmesi gereken saygı neyse, onlara karşı da her zaman o saygıyı hissettim.

Soylulukları nedeniyle hem tahtın süsleri hem de hanedanlığın öğretmenleri olanlardan yabancılaşmak yerine bu yapılmaya daha değer bir şeydi muhtemelen. İsmail'in ihtişamının geleceğini devam ettirmek isteyen Kral ne yazık ki bugün İsmail'in sülalesiyle ihtilaf halindedir.

Bugün Mısır'ın özgürlüğü için en derin arzumu ifade ediyorum. Onun doğumuna katkıda bulunabildiğim için ve atalarım tarafından Mısır'a sunulmuş hizmetlerin uzun listesine kendi fedakârlıklarımı ve en değerli özelemlerimi ekleyebildiğim için gururluyum.

Ek II: II. Abbas Hilmi Paşa'nın Kitabının Aslı

To the memory of my lamented
 friend Benjamin S. Mosely, the pioneer
 of the struggle begun in 1906 for the elimination
 of racial relations between Britain and Egypt.
 In this movement he was close associated
 of my friend the Rt. Hon. J. H. Robertson late
 Member of the British Parliament and an old
 and sincere sympathizer of Egyptian Civilization
 and freedom.
 M. H. H.

FIRST PUBLISHED IN 1930

All rights reserved
 PRINTED IN GREAT BRITAIN BY
 UNWIN BROTHERS LTD., WOKING

PREFACE TO THE ENGLISH
EDITION

I SHOULD indeed be without heed either for my human obligations or for my duties as a prince if I could follow without deep interest the evolution of a land which I love and whose interests and traditions I have for more than twenty years defended. Patriotism alone would have sufficed to make clear to me my path, even if my loyalism had not first revealed it to me. I have followed with sympathetic interest the efforts of Egyptians for the independence of their country, and the establishment of a sound régime founded on national sovereignty.

I am deeply interested in Egyptian matters, and I contemplate with anxiety the struggle carried on by Egypt's inhabitants for the conquest of their liberties.

10 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

Never at any time have I spared myself for the good of the country; I have spared neither counsel nor sincere thought in the course of the discussions between Egyptian negotiators and the British Government. I have always hoped that the efforts of them all might be crowned with success, being desirous to see the Fatherland finally set free from the sorrowful situation which it has endured since 1882.

There is no need for me to dwell upon the history of the years between 1882 and 1892. Owing to the death of my father I was called upon to assume the heavy duties of State, and to ascend the throne at the age of eighteen. Leaving school, completely devoid of experience to prepare me to shoulder such a heavy burden, I was almost overwhelmed by a task of such difficulty and complexity. Of course I was aware that the country was under military occupation by a foreign army, but in my first

PREFACE TO ENGLISH EDITION 11

month I realised that the civil administration of the country was penetrated by the British with the object of supplanting the Egyptian Executive and Government. This fact impressed itself vividly upon my mind. This is not the occasion to relate in detail all the events which followed this impression. The sole thing I wish to recall here is that the interference of the British authorities in Egypt was the cause of the discord which arose between them and me. I well recall my first official visit to England; I then made contact with personages holding high positions in Great Britain and in English society.

I found myself in a world differing totally from that which continually surrounded me at Cairo. I made great efforts to get into closer contact with the Executive of the Government at London, but I felt my endeavours were frustrated by some indefinable influence at work. I realise now

12 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

that I might profitably have made it a practice to visit London every year, but that was made impossible. The British authorities in Egypt had every interest in putting obstacles in the way and preventing any closer contact between me and London; and every winter brought me so many incidents that my presence in London was made very difficult.

I have followed with much interest the negotiations in Egypt during the decade 1919-1929—negotiations which have had their primary cause in the uprising of the Egyptian people at the end of the War, and which have ended in various conventions for the adjustment of conflicting claims in reply to criticisms. These have had one common similarity in diversity, inasmuch as they all more or less failed to satisfy the aspirations of the Egyptians. But I consider that great progress has been made toward the attainment of this end. I allude

PREFACE TO ENGLISH EDITION 13

to the coming to power of a British Government determined on the solution of this question by the employment of peaceful means and just dealing. My position is this: A settlement such as is proposed to-day in the projected treaty may be accepted as a basis for the future relations of the two countries, and time and experience will furnish opportunities to remedy all the defects hitherto disclosed in preceding conventions. No treaty ever yet made between nations was perfect. All are the product of human intelligence, which is necessarily fallible. Only the passage of Time, that great enlightener, can reveal defects which must be remedied to keep pace with the perpetual change in human affairs.

Immediately I learned the principal lines of the proposed settlement, as set out in the Anglo-Egyptian White-book of August 1929, I made a declaration in the pages of

14 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

the *Manchester Guardian*, in which my position was clearly stated.

In that declaration I made an appeal to the Egyptians to forget their divisions in face of an opportunity so serious and so fraught with the future well-being of Egypt and the assurance of the liberty of her people. It was in full consciousness of this that I reminded Egyptian politicians that Mohammed Mahmoud Pasha had been one of their number from the beginning of the struggle, and that this moment was certainly a very ill-chosen one in which to reproach him for past conduct, however reprehensible that conduct might seem to certain critics. I pointed out that fairness and justice to political opponents was a duty incumbent on all, and that before passing sentence one must be sure that it is passed on the one really responsible. Is it not a truism that in the world of politics the originator and the executor of a policy are

PREFACE TO ENGLISH EDITION 15

very rarely found united in one and the same individual?

"Mahmoud Pasha is a person with whom we refuse to have any dealings." Such is the cry of many Egyptian politicians at this critical time. I reply that if during my twenty-three years of politics in Egypt I had refused to make use of a man's service solely on the ground that he had committed faults and mistakes in the past, I should never have been able to work with anyone at all. *Humanum est errare*. As proof of the defectiveness of the Egyptian Constitution I will cite the case of the late Prime Minister, Mustapha Nahas Pasha. I know him well, and appreciate him as a sincere Egyptian patriot. But, when he came to power, I fully anticipated that his régime would be one of very short duration, and so the event proved. Let us bear in mind the circumstances of his dismissal, and the text of the letter which dismissed him from

16 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

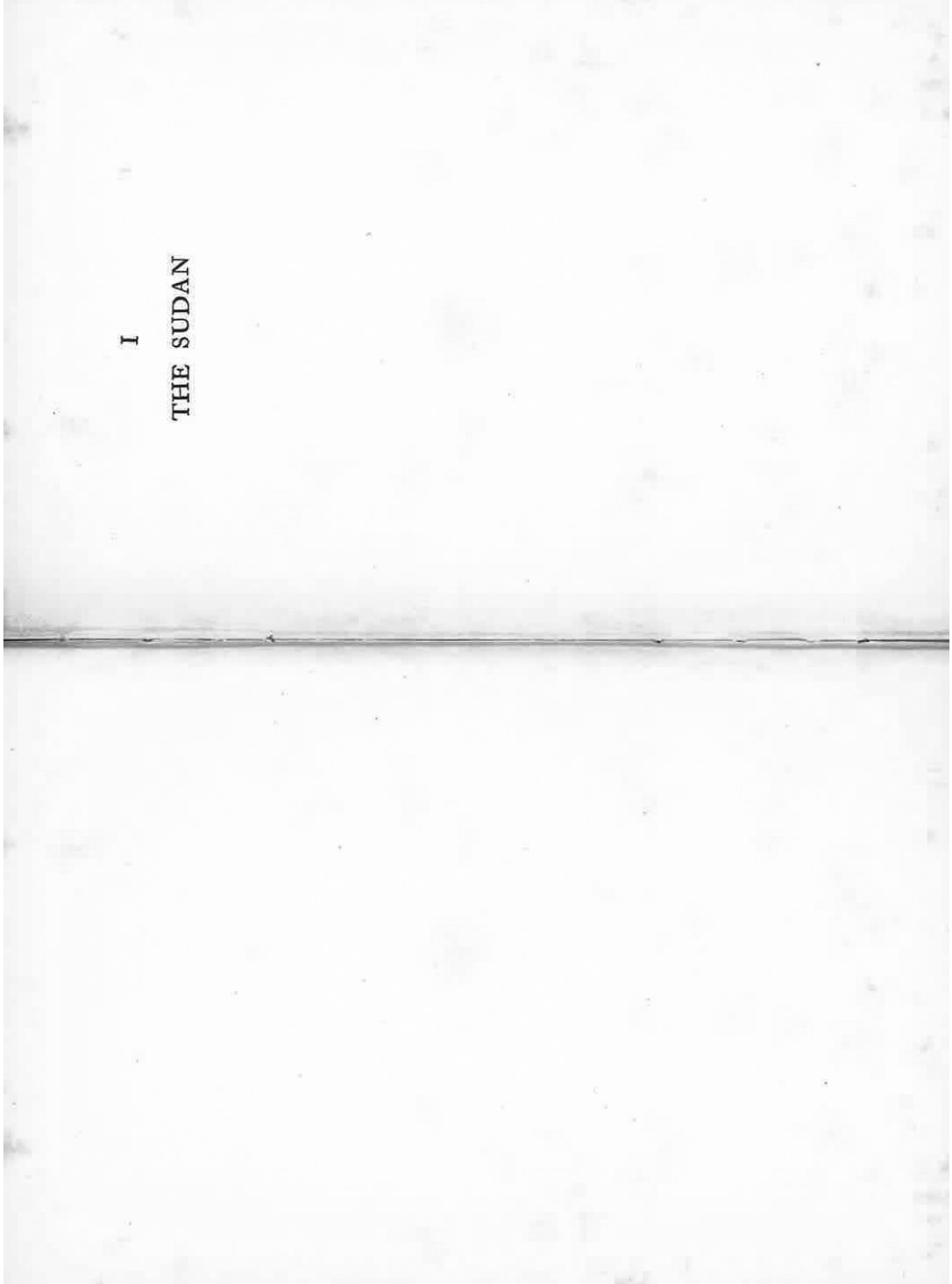
power. It is unjust to consider anyone responsible for an event which neither he nor anyone else can be presumed to have desired. Let us dismiss the discussion of that in face of more vital issues. That which Mohammed Mahmoud has obtained for us to-day is vastly more important than the futile discussion of dead controversies. Let us face facts. Parliament is suppressed, but it is an inherent indisputable right belonging to the Egyptian nation that it shall be restored whenever they decide that it *must* be restored. Every Egyptian must be convinced that his primary duty is to defend the Constitution, and only by national union will his legitimate patriotic desires be obtained. But the proposed treaty with Britain is in another case; for if at this moment, when such weighty matters are in the balance, the internecine discords of Egyptian politicians are allowed to prevail, with the result that the projected treaty is

PREFACE TO ENGLISH EDITION 17

compromised or abandoned, then it may well be that such an opportunity may be lost beyond recovery. Such is my message to the Egyptian people.

CONTENTS

	PAGE
PREFACE TO THE ENGLISH EDITION	9
CHAPTER	
I. THE SUDAN	21
II. THE SUEZ CANAL AND THE ANGLO-EGYPTIAN MILITARY ALLIANCE	31
III. MINORITIES	43
IV. THE POSITION OF EGYPT IN THE EAST	51
V. THE CAPITULATIONS	59
VI. THE BRITISH COMMONWEALTH AND AMERICA	67
VII. THE PROPER BASES OF THE EGYPTIAN CONSTITUTION	81

I

THE SUDAN

THIS great, rich, and most interesting country, so closely linked up and conquered in the reign of Mohammed Ali, has suffered grievously by war and disease.

Only during the last thirty years has it begun the period of convalescence which must precede health. Although many Egyptians have severely criticised the arrangement of 1899, whose author, Boutros Pasha, was bitterly censured, and who, in consequence, ultimately paid the penalty with his life—yet dispassionate consideration of that document impels us to admit that up to this day no better proposition has been made.

Egypt has struggled against Imperialism and demanded her independence; and to

24 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

those who accuse her of harbouring imperialist ideas against the Sudan we reply that, seeing the Sudanese are of the same race and religion as we ourselves, Egypt is bound to continue the same policy towards the Sudan as she demands for herself. Our duty in this matter is to induce Britain to collaborate with us for the civilisation and progress of this people, so that it may be educated to take its rightful place in the family of civilised nations. Let us hope that the day will dawn when the Sudanese people will possess representative institutions, and in close association with the sister nation will, if they desire, form one member of a Federation of the United States of the Nile. This, however, although a great aspiration, at present belongs to the future. It is for us to set our hands to the more prosaic, but necessary, work of to-day.

Egyptians, on the one hand, must remember how impossible would have been the

THE SUDAN

25

reconquest of the Sudan without the organising power of the British Army authorities. Englishmen, on the other hand, ought not to forget how many Egyptian lives were sacrificed, and how much of Egyptian revenue was spent, in digging the great irrigation canals and building the railways which were essential to the development of the recovered territory.

There are many in Egypt who demand that the Egyptian Army should return to the Sudan. The presence of the army alone cannot be considered as a manifestation of Egyptian sovereignty over the Sudan. No Egyptian would like to see the army employed as one of conquest. The idea of employing the army as a means of suppressing the rebellions of Sudanese and Arab tribes at the cost of the death of Egypt's sons is one which finds no welcome in our hearts. The presently existing Sudanese force which, according to the spirit of the

26 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

Convention of 1899, represents the Anglo-Egyptian authorities) amply suffices, and the presence of an Anglo-Egyptian army is unnecessary. Nevertheless, seeing that there *are* British troops in the Sudan, we consider that Egypt should be represented there by a force of equal strength in numbers, and that force should not be called upon to undertake any greater obligations than are now allotted to the British force.

This military parity should be extended to the Civil Administration, and the number of appointments allotted to Egyptian subjects ought to be equal to those allocated to British subjects. All the same, it is to be remembered that these questions, although important, are political in their character; they are not the essential and fundamental points for Egypt. Of these latter, there are three whose importance for Egypt cannot be too strongly emphasised.

THE SUDAN

27

All Egyptians should ever bear them in mind.

1. *Nile Irrigation*.—"Egypt is the Nile and the Nile is Egypt." The question of Nile Irrigation has already formed the object of an arrangement. Whether the results to be revealed from its practical working will be satisfactory or not, only the future can show. I merely allude to the subject in passing, owing to its vast importance. No Egyptian statesman must ever lose sight of the importance of adapting the existing convention so that it shall always be adequate to the changing requirements of the country, and assure its efficient irrigation.

This is why I suggested to Zaghoul Pasha, when he was negotiating with London, that a permanent Commission should be formed at Cairo under the name of the "Nile Commission". It was to consist of high technicians representing all the

28 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

interests involved, and its task would be to ensure a just and adequate irrigation everywhere.

2. *Agriculture*.—Egypt and the Sudan should come to a "rationalising" agreement as to the output of cotton, such treaties being now familiar in European countries. An enlightened agricultural policy is called for, which shall be so framed that the two countries shall mutually assure each other's requirements. The two countries are intended by Nature for mutual co-operation, and any policy which ignores this obvious fact is *ipso facto* foredoomed to economic failure.

3. *Emigration*.—Egypt has a large and growing population. The population of the Sudan is extremely sparse. It is absolutely necessary for Egypt to find in the near future an outlet for her surplus population. What Egypt requires is an agreement which shall recognise this and confer

THE SUDAN

29

priority on Egyptians, so that the vast regions of the Sudan shall receive settlers coming from Egypt in preference to those coming from elsewhere.

This question will in the near future become one of capital importance for Egypt, and it behoves her statesmen and politicians to understand this. There remains the closely allied subject of the entry of Egyptian capitalists into the Sudan. We consider that the right of Egyptians to participate in the development of the country must be asserted, and full equality in the opportunities of investment with those enjoyed by British capitalists should be claimed and accorded. Thus Egyptians will realise that they are taking their fair share in the economic and agricultural improvement of the country to which they are bound by such close ties; and the collaboration of the British Government is very desirable in order that

30 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

the Sudan, which has suffered so greatly in the past, may be led along the path of social and economic progress by all the means which wise and sympathetic administration can devise, and so ultimately attain the place in the world to which it is entitled.

II

THE SUEZ CANAL AND THE ANGLO-EGYPTIAN MILITARY ALLIANCE

II

THE SUEZ CANAL AND THE
ANGLO-EGYPTIAN MILITARY
ALLIANCE

THE gigantic work of the Suez Canal, worthy of the land which witnessed the colossal undertakings of the mightiest Pharaohs of long-past ages, never fails to strike the imagination; but it should ever be borne in mind that a terrible toll of Egyptian lives was taken in the course of its successful execution. The number of deaths which occurred during that period surpassed the number which Egypt had to lament during the late war. Ah! it is true that the Canal has proved highly remunerative to the company which exploits it; but Egypt has never obtained the smallest advantage; on the contrary, the Canal has been the principal cause of Egypt's miseries.

c

34 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

I recall that in the time of the late Sir Eldon Gorst, the time when my relations with the representative of Great Britain were at their best, it was proposed to prolong the duration of the Company's concession. The Company, naturally seeking its own private interests first, was the author of the proposal; but it is greatly to be regretted that the Legislative Council, instead of recognising that it was in the country's interest to put forward a counter-proposition, in which they could have demanded and obtained a fair share of the vast profits of the undertaking immediately, simply declined to make any proposition at all, and (apparently), being content with the *status quo*, the Council turned the whole thing down. A golden opportunity was then lost, and it prompts now to ask the questions: What has Time in store for us up to the end of the concession? Who, in face of the political state of

THE SUEZ CANAL

35

the world to-day, would dare to risk an answer?

Great Britain demands the right to-day to defend the Canal, in that she is demanding in the proposed treaty authorisation to maintain military forces on both banks.

Mr. Ramsay MacDonald has gone to America to initiate the great matter of disarmament. Perhaps the question of "waterways", which geographically are the links between international oceans, will come up for consideration.

If, however, this subject should not come up for consideration to-day in the Disarmament treaty, it should not be forgotten that the League of Nations will be forced (in its work for world peace) to occupy itself with the wide question of waterways and to find a final solution for it.

In such case Great Britain will have no special interest in undertaking the protection of the Canal, and then the League

36 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

would inherit the work of protection carried on by Great Britain, and the maintenance and upkeep of the Canal without material advantage for itself or for Egypt either. This is the reason why it is incumbent on us to find a solution which will allot to Egypt material advantage as soon as the first opportunity occurs.

My conclusion is, therefore, that Egypt should obtain an agreement with Great Britain, in virtue of which it shall be provided that at the expiration of the present concession the Canal should become an Anglo-Egyptian exploitation, and thus prevent its falling into the hands of the present company. I am categorically against any renewal of the concession. It is astonishing to me also that since the creation of the Suez Canal Company no Egyptian Minister ever seems to have thought of enlarging the rôle of his country in the administration of the Company. Moreover,

THE SUEZ CANAL

37

never has an Egyptian been chosen as member of the Conseil d'Administration from the inception of the Company up to to-day. No Egyptian high official has ever tried to obtain any high post on the Company, nor has the latter ever sought to include such on its staff.

I now pass to the questions which present themselves for consideration touching the military point of view.

A great deal of surprise and criticism has been directed by Egyptian politicians against the proposal to restrict the British troops to the Canal zone. The fact that this criticism can be made is a proof to me that many Egyptians, who should be better informed, know very little of what goes on in their own country. It is no new thing for British troops to be in occupation of the banks of the Canal. It is well within my recollection that the British Government purchased at Port Said, at the very

38 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

beginning of that town, an hotel which was derelict and in bankruptcy, and transformed it into a barracks, with canteen, stores, hospital, and the necessary military dependencies. There was nothing secret about it, for the British flag was floating at the mast, and the sentries on guard were clearly visible. Thus British troops have been previously stationed in the Canal zone, despite its technical neutrality.

The recent war taught us many unexpected lessons concerning the astonishing mobility and development of the means of warfare, such as tanks and airplanes, etc., but it is regrettable to find that there are still persons who are blind to those lessons, and who can still seriously attach importance to the (now) purely academic question as to whether the Canal banks are occupied on their eastern or western sides. The point has now become a ridiculous one.

Egyptian independence, so ardently

THE SUEZ CANAL

39

desired by us, must not be erected into an excuse for loading our budget with the heavy expenses which would be involved in the maintenance of an increased army or navy. The best thing for Egypt would be the presence of British troops in the Canal zone, authorised by treaty of which the League would be arbitrator, and their presence should be considered as a symbol of the alliance with Great Britain. I understand that their number will be limited to about 4,500 men. So small a force is insufficient really to defend the Canal, but it may be considered a symbol of the *protection* of the Canal.

It is to be hoped that Egyptians will find means to induce Great Britain to assume the protection of the entire Egyptian coast by maritime means, the British fleet assuming that responsibility; and it should be regarded as the price paid by Great Britain for the concessions made by Egypt.

40 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

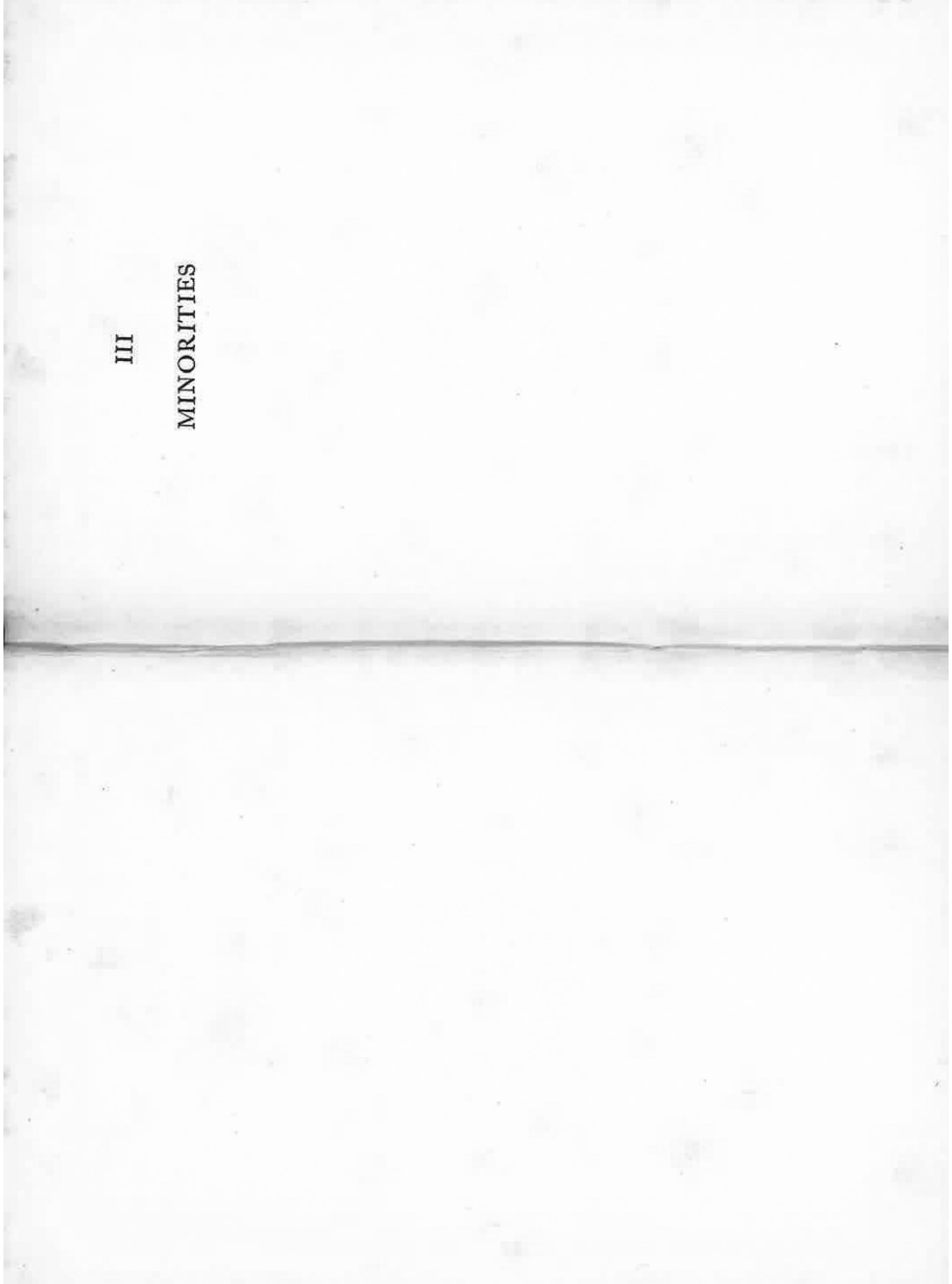
It should be the part of Egypt to accord all necessary facilities to render this alliance a reality. Egyptian troops should undergo a training similar, as far as possible, to that of Great Britain; and I would propose that there should be organised at Cairo a "Commission of Liaison". The duties of this body should consist in organising the intimate contact of the respective General Staffs, without mutual interference in their internal affairs, and it should provide for the admission of suitable Egyptian military students into British Military Colleges. Egyptian Staff Officers should be eligible for admission to, and should be trained by, the British General H.Q. Staff.

If these propositions are carried into execution, Egypt would be in a fair way of obtaining an excellent army for National Defence—a militia; and it would be very similar to that maintained by Switzerland,

THE SUEZ CANAL

41

which is the only army in which the soldier knows that his single duty is to defend his country, and not to conquer a square yard of foreign territory. But to obtain an army similar to the Swiss, one great thing is necessary before all else, and that is: the level of public elementary education of the Egyptian citizen must be generally improved. The character and *moral* of pupils must be considerably raised, and illiterates must completely disappear.

III

MINORITIES

THIS thorny and complicated question was a thing formerly unknown to jurists in Egypt. In the days before the British occupation all the various national minorities lived their lives in perfect harmony and toleration. The existence of these sections, whose diversities were both ethnical and religious in character, was alluded to for the first time in the Declaration of February 1922.

The most important minority in Egypt is that of the Copts. I can recall that I always maintained the best of relations with all the leading members of this community, and always have done my utmost to treat the Copts on exactly the same footing as all other Egyptians. I should be the first to recognise the devoted and faithful

46 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

services of the late Boutros Pasha Ghali. I can assert that during my long reign he was the best President of the Council that I ever had, and with him I was always able to work in complete harmony. In the beginning of the national movement, which took place after the War, the Copts took their full share with sincerity and enthusiasm, and many were the sacrifices they made for the cause. In the long list of killed, wounded, deported, and prisoners, many Copts are to be counted.

Now the proposed treaty recognises the absolute and uncontested right of Egypt to protect all Egyptians without distinction of creed or origin. We ardently desire, therefore, that all Copts will do as they did in 1919, and do their part in maintaining Egyptian national sovereignty.

I now come to the Syrians. This community, in the time of the British occupation, was in possession of many Government

MINORITIES

47

appointments, and was always very favourably disposed, and gave active support, to British policy. But this never prevented the Syrian colony showing the completest sympathy with Egyptian policy. Again to-day, as in the past, we see many Syrian families who ardently desire to do their utmost to become Egyptian subjects.

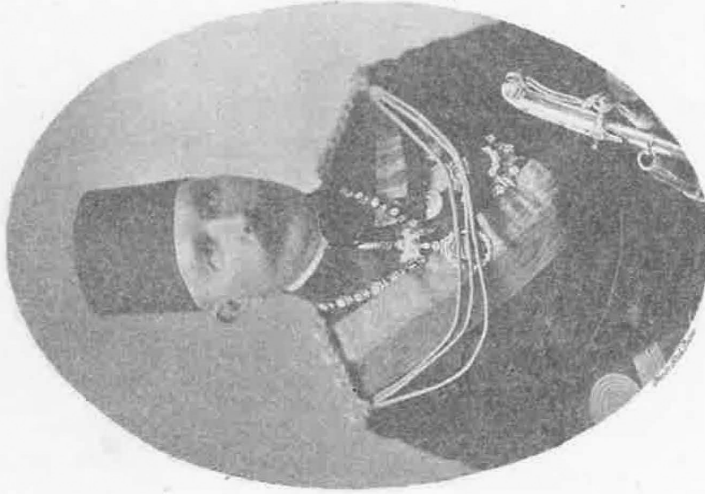
Then we have the Armenians. I desire here, before dealing with the Armenians, to pay my tribute to the memory of Tigran Pasha Abro, who was Minister for Foreign Affairs in Egypt at the time of my accession in 1892, and who was my sole faithful and devoted councillor. I must admit that his conduct, up to the time of his death, was marked by an equal devotion to the country and to myself. Since the massacre of the Armenians of Turkey in the reign of the Sultan Abdul Hamid, a vast emigration of this people from Turkey

48 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

into Egypt has taken place, and during the time that has elapsed from those days to the present many Armenians have made fortunes.

They are witnesses that they have received a benevolent welcome and protection from the Egyptian nation; but it is unfortunately true that they have never shown any interest in the Egyptian cause, nor have they desired to become assimilated into the great Egyptian family, although their position was such that the acquirement of Egyptian nationality was their duty to the land which offered them refuge.

The case of the Israelites of Egypt must be noticed also. These have had the opportunity of taking advantage of the Capitulations, and have placed themselves under so many foreign Powers that their leaders have become foreign subjects. None among them, therefore, is able to

Abbas Hilmi II en 1914.

MINORITIES

49

associate himself with, or take any active part in, the direction of Egyptian national policy. But it is to be hoped that as a result of the abolition of the Capitulations all these anomalies—a never-failing source of discord in the community—will disappear from public life, and that we shall see the Israelites merging their activities into the general patriotic activity of the country. Surely we have good reason to count on this, though at present, of all the countries in the world, Egypt is the only one where the Jew as a rule takes no interest in the policy and destiny of the country of his residence.

In this connection I may appositely cite the example of the Grand Rabbi, His Eminence Naoum Effendi, formerly in Turkey, whose public activity and patriotism are well known, and who has accepted a new position in Cairo. This eminent man has made known his desire

D

50 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

to acquire Egyptian nationality, and in this we have a proof that he wishes to offer an example to his co-religionists, which we sincerely hope will be followed by all.

IV

THE POSITION OF EGYPT IN
THE EAST

IV

THE POSITION OF EGYPT IN
THE EAST

THERE are many countries in Europe to-day which seek to form an alliance with Great Britain; but it so happens that the indefinite character of the position of Britain in Egypt, taken in conjunction with her geographical situation and widely flung interests, brings it about that it is not Egypt which seeks an alliance, but it is Britain which offers one.

This is an opportunity that no other country can have. If a treaty with Great Britain can be solidly established, Egypt (taking into consideration the fact that her civilisation and instruction are greatly superior to that of other Oriental countries) will be called upon to play a very great part in the Eastern modern world.

54 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

It must be remembered that before the late war all the Arab countries of the East were in the position of Turkish provinces. To-day these are emancipated from Turkish dominion; but what is the position in Egypt? Egypt still remains, ten years after the War, in the same anomalous and undefined position, and until recently there was always a menace that Mesopotamia (now the mandated territory of Irak) would, with the acquiescence of Great Britain, have entered the League of Nations *before* Egypt. This event, seeing the level of instruction and civilisation in Mesopotamia, would have been a severe and cruel blow to the intellectual classes of Egypt. I consider that this indignity to Egypt is no longer to be apprehended.

Furthermore—and this point cannot be too strongly emphasised—in the proposed treaty, Great Britain is prepared to agree that all difficulties which may arise from

POSITION OF EGYPT IN THE EAST 55

time to time between her and Egypt shall be duly submitted to the League of Nations for the latter's arbitration. In this proviso we see an indisputable proof of the loyalty of Great Britain, and a full recognition of the complete independence of Egypt. There is no deception to be apprehended; and in the future, things which are still lacking in the present treaty can be obtained by Egypt without difficulty. The machinery of the League will be available for the solution of such difficulties. I again insist that this provision is the most important one in the treaty, and to a fair mind it should be a sufficient proof that Great Britain cherishes no secret design of attempting to withdraw from any engagement to which she has affixed her signature. If Egypt accepts the treaty and enters the League of Nations, her moral position will be so enhanced that she will be able to play a very great

56 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

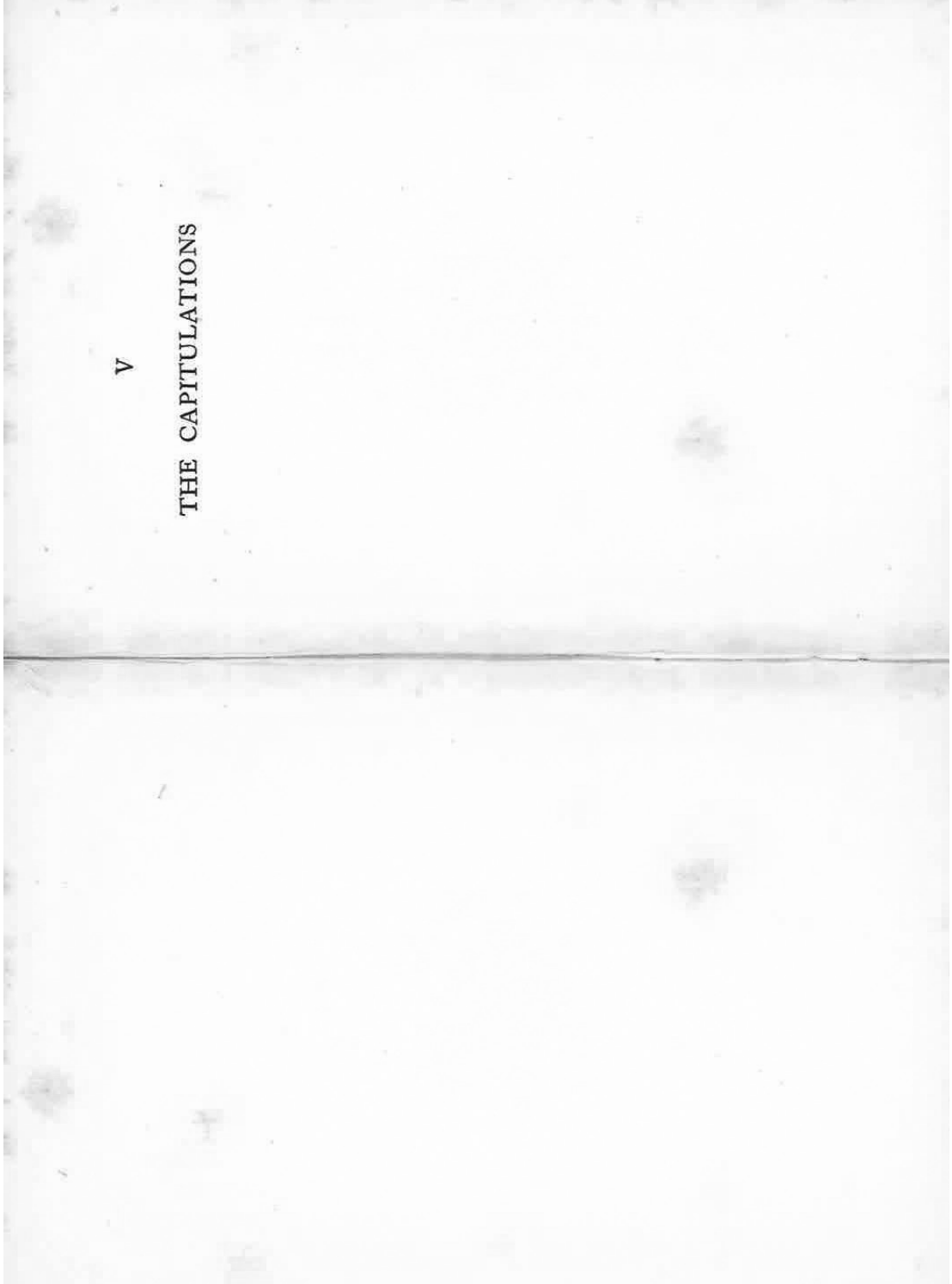
part as a mediator in the liquidation and solution of the difficulties now existing in all the Arab countries. Here is a field in which Egypt, by reason of her geographical situation and her ethnical affinities, can render the most valuable services to civilisation.

I can well recall having been present at the meeting of the Assembly of the League at Geneva, when for the first time the representative of Abyssinia was admitted to take his seat. I asked where the delegates of other Eastern countries were to be found, and the reply was that a place had been reserved for Hedjaz, but that it was unoccupied.

How great would be our joy to see the representative of Egypt take his seat! The entrance of Egypt into the great family and comity of nations! Her sovereignty safeguarded by the Covenant of the League and the long-vexed problem of her international status at last finally solved!

POSITION OF EGYPT IN THE EAST 57

Perhaps certain Powers look forward to obtaining many and substantial economic advantages in Egypt after the cessation of the interference of Great Britain in her affairs. I am inclined to think that they will be disappointed. I am certain that after the ratification of such a treaty, Britain will become far more popular in Egypt, and the Egyptians will be more inclined to trust their ally than the Powers whose principal interest in the treaty will be shown in their hope that it will mean for them the acquisition of economic advantages.

V

THE CAPITULATIONS

THE régime of the Capitulations is an institution of very ancient date, but no satisfactory reason can now be given for its continued existence, inasmuch as Egyptian legislation is practically identical with that of the civilised world.

The Mixed Tribunals, an emanation of the Capitulations, were created under the government of my grandfather, and I am thus unable to say much concerning them; but I can certainly affirm that at the time of my accession to the throne of Egypt, in 1892, I saw Egyptian judges, survivals of a time which was past, in the early days of the reform of the jurisdiction. Very few among them possessed a diploma of legal knowledge. Some among their number were military men; others were doctors

62 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

and engineers. The sole qualification demanded at that time for recruiting the ranks of the magistracy of the Mixed Tribunals was a knowledge of the French language. So it happened that any Egyptian civil servant who could fulfil this qualification, who was able to dress decently and in the European fashion and speak in the midst of foreign judges, might be selected.

Frequently was the anomaly witnessed of an Egyptian being tried by foreigners, whilst the Egyptian understood nothing but Arabic, and found no barrister in the court able to understand his tongue to defend him before the Mixed Tribunal. For no leading barrister in the Mixed Tribunals possessed an adequate knowledge of the language of the country.

All this state of things has now, fortunately, passed into the region of history and completely disappeared. The majority

THE CAPITULATIONS 63

of barristers and law students have been born in the country, and to-day are quite comparable with those in the most modern countries. It has even become difficult for a lawyer coming from abroad to set up a practice of any importance in Egypt. While engaged in these reminiscences and reflections, the attentive observer is struck by the fact that so far nothing had been done to extend the sphere of activity of the Mixed jurisdiction to make it comparable from the point of its extension and efficiency with that of the Egyptian courts.

In the treaty which we have under discussion, the Government of His Britannic Majesty recognises that the régime of the Capitulations, out of which the Mixed jurisdiction now in operation in Egypt has developed, is no longer in conformity with the spirit of the age, nor in harmony with the actual condition of Egypt.

Great Britain has undertaken to aid

64 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

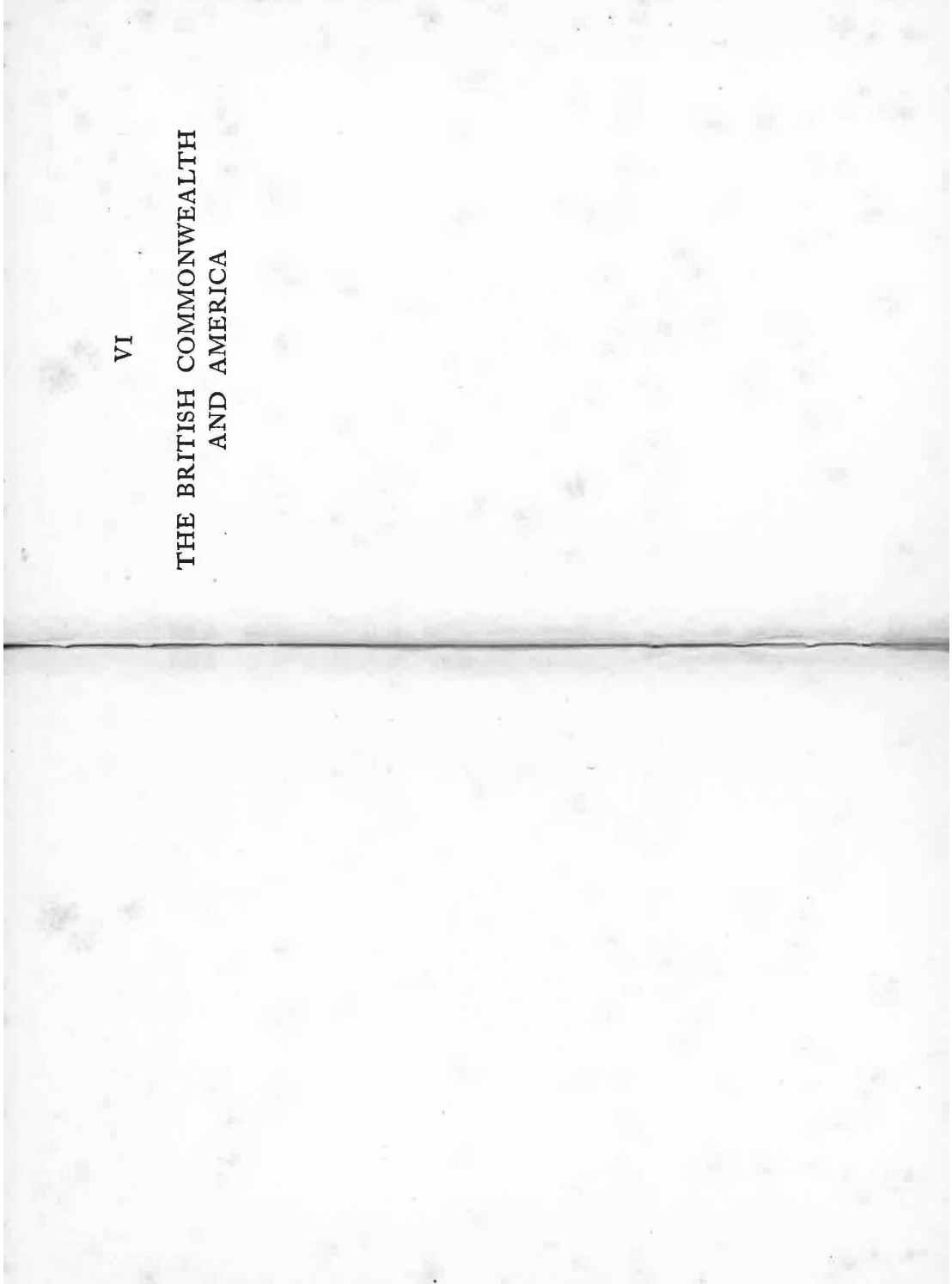
Egypt, if not to suppress this dyarchy, at any rate to find a way out of the existing archaic deadlock. A step has already been taken by the transfer of the powers of the Consular courts to the Mixed Tribunals; Egyptians should never grow weary of daily attempting to improve this system with the object in view of their complete unification. I have the fullest confidence and hope that the application of the new treaty will convince everybody that the amalgamation of these two judicial institutions into one is necessary. Thus the magistracy and the bars of the two institutions will be raised to a high level, and Egyptians and foreigners will be confronted with one single body of law and one single justice equal and impartial for each and all.

This institution will be instrumental also in introducing into the Egyptian State a modern distribution of taxation. Is it not

THE CAPITULATIONS 65

considered to-day that the equal apportionment of fiscal burdens among the inhabitants of the same country is the indispensable condition and soundest criterion to enable that country to take rank as both democratic and civilised?

Thus one single juridical and one single fiscal system equal in its incidence for all are the task of the near future, and these should logically develop from the treaty about to be submitted to the people of Egypt.

VI

THE BRITISH COMMONWEALTH
AND AMERICA

HAVING completed the most important part of my reflections on the treaty, I would like to say a few words to my countrymen upon the subject of Great Britain and the vast aggregation of dominions and colonies of which she is the nucleus. I desire to explain to Egyptians what I understand to be the inner bond of union which keeps the British Empire in being, and how that idea of toleration and liberty gives value to the treaty now proposed to Egypt.

But first of all, what is the British Empire? It is very necessary to ask this question, for large numbers of Egyptians have hitherto only known Britain as the dominating Power in occupation of their

70 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

country. They have been accustomed to see the British Army and Navy; and in the civil administration of Egypt British officials have been a familiar sight. As it has never entered their minds to consider this Power as an ally, I desire to point out to them its real greatness and position in the world. The British Empire, or the British Commonwealth of Nations, as it is now beginning to be called, occupies a territory of nearly 34 millions of square kilometres, out of a totality of 132 in the globe, and this without counting territories under mandate. The population under the British flag is over 400 millions, and thus forms the greatest union known to history. Its chief members, Great Britain, the Dominion of Canada, the Commonwealth of Australia, the Dominion of New Zealand, and the Union of South Africa, have been formally declared at the last Imperial Conference to be free co-equal and inde-

BRITISH COMMONWEALTH 71

pendent States, whose bond of union is in one common allegiance to the Crown, and whose object is mutual co-operation on the path of toleration and free democracy, harbouring no designs on the independence of nations and communities which are outside this vast aggregation. It is not to be regarded as a force tending to foster the war spirit, but on the contrary. It is a force of peace and harmony in the world—a force tending everywhere towards maintaining stability and equilibrium; and it is difficult to over-estimate the benefits that Egypt may obtain from association and alliance with it, for it means a guarantee to Egypt against possible external attack during the critical period required for our internal organisation and development.

This great empire, as one of the results of the World War, attained its apogee in the political sphere by formulating an imperial, but not an imperialist, policy.

72 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

The words must be carefully distinguished, for the first merely implies consolidation, whilst the second implies aggression. It is a moral force which may endure for a far longer period than any one of its Continental critics may well imagine, for it is built on the twin foundation-stones of toleration and liberty. It is not without significance that the Boer military leaders in the war of 1899-1902 subsequently rose to power as Prime Ministers in the Union of South Africa, and rendered valuable service in the forces of the British Empire in the Great War of 1914-1918. General Hertzog, of Dutch extraction, is at present Prime Minister of that Dominion, and took part in the recent Imperial Conference in London. Upon these foundations of toleration and liberty has developed in Britain the widest system of democracy that the world has yet seen, where universal suffrage reigns, in the *real* sense, and not

BRITISH COMMONWEALTH 73

in the *rhetorical* sense understood among the nations of Latin origin. It is my earnest hope that Egypt may be influenced by the practical toleration and spirit of self-discipline of the British nations, for without these qualities in the citizen of the modern state all aspirations towards democracy are but idle dreams.

Great Britain cannot help being deeply interested in the welfare and the prosperity of Egypt, for the Suez Canal, which means so much to Great Britain, passes through Egyptian territory. During the year 1927, the tonnage of shipping which passed through that great highway amounted to 28 millions, of which total no less than 16 millions were under the British flag.

We now come to the subject of the financial strength of Great Britain. This has been revealed in startling relief since the conclusion of the Great War.

That mighty upheaval cost the belliger-

74 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

ent nations of *both sides* the colossal sum of 56,000 million pounds sterling; of this vast sum the British Empire bore nearly one quarter (upwards of 13 milliards); and notwithstanding the fact that, as regards her relation to the United States, Great Britain has become a debtor instead of a creditor nation, she is in the proud position to-day of being the only one among the European belligerent nations whose monetary unit has survived at its pre-War value. All the others have foundered in the financial storm and have had to undergo revaluation, however the fact may have been disguised; and this writing-down of values, whether it be of marks, lire, francs, or what not, has been accompanied by internal and external repudiation.

The pound sterling has alone weathered the storm. This is largely due to the essential soundness and integrity of the British banking system and organisation, coupled

BRITISH COMMONWEALTH 75

with the fact that a far greater portion of expenditure has been covered by direct taxation than elsewhere. If "imitation is the sincerest flattery", then it may be said that post-War Europe has shown many signs of flattering the British financial system.

It is not generally known that Great Britain still retains her primacy as the leading creditor nation of the world, her invested capital still surpassing in the South American continent that of the other mighty member of the Anglo-Saxon branch—namely, the United States of America.

Great were the sacrifices made by the British Empire in blood and treasure, but the principal object of the War has been attained by Britain. This was the destruction of the German fleet, whose phenomenal growth during the ten years that preceded the War was a constant menace

76 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

to the lines of communication connecting Great Britain with the oversea Dominions. The maintenance of these lines of communication was, and still is, a matter of life and death for her existence. Before the War all schools of political thought in Britain recognised the "Two-Power Standard" as a formula to be accepted without question. This asserted the doctrine that the British fleet must be always equal to the combined strength of the two strongest foreign naval Powers. The result of the War has been the disappearance of the German fleet from the seas. Among European naval Powers there is now no competitor.

But simultaneously with the eclipse of the German fleet there has been witnessed the rise of the American fleet since the conclusion of the War. The other great branch of the English-speaking nations has claimed complete parity with the naval

BRITISH COMMONWEALTH 77

forces of the British Empire. It is not my purpose here to dwell in detail on the long and difficult negotiations which have taken place on this subject. I am concerned only to show that the claim for complete parity in "capital ships", which was admitted at the Washington Conference of 1921, has now been extended to tonnage of all categories, and there is every reason to consider that an agreement has been reached between the two parties, with the positive result that competition in naval armaments between them will be abolished.

For the very first time since the foundation of the United States, a British Prime Minister has been seen in America; and it has been a matter of great encouragement to see the good will and sincerity which both Mr. Ramsay MacDonald and President Hoover have shown in their determination to reach a solid and tangible result. If the British Prime Minister's visit could

78 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

only be followed later on by a visit to England from President Hoover, that would indeed be the sealing of a final understanding fraught with bright hopes for the peace of the world and the introduction of disarmament into the region of practical politics. I rejoice to see that Mr. MacDonald has extended his journey to Canada, and paid a visit to his colleague, Mr. Mackenzie King, in Ottawa. In this act he has proved that London and Ottawa are the two poles from which the new British attitude towards America will be oriented. This is a recognition of the great status now held by the Dominion of Canada in the British Commonwealth of Nations, and it is quite possible that the forthcoming Imperial Conference will this time take place outside London.

I have dwelt at some length on this matter, for my object has been to explain the nature of the British Commonwealth—

BRITISH COMMONWEALTH 79

a real League of Nations, of immense strength and resources—with which, under the proposed treaty, Egypt is invited to enter into alliance. The prospect of the removal of all sources of discord between the British Empire and the United States, and the inauguration of a spirit of co-operation instead, makes this treaty of even greater interest for us as Egyptians. One result of the naval agreement, which is now confidently expected between these two great branches of the Anglo-Saxon world, will be that the North Atlantic Ocean will become an extension of that great unfenced frontier which has existed for so many years between Canada and the United States. As a result of the probable redistribution of British naval forces, the Atlantic fleet may perhaps furnish units to the other great branch of the navy—the Mediterranean fleet, whose bases are at Gibraltar and Malta. This powerful

VII

THE PROPER BASES OF THE
EGYPTIAN CONSTITUTION

80 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

fleet would be quite adequate to the defence of the Egyptian coast; and the construction of a modern and fully equipped naval base on the Egyptian coast by Egypt herself, as a base for the Eastern Mediterranean, would completely suffice to make the Egyptian littoral secure against the attack of any enemy blockading force.

This last suggestion of mine is not to be criticised by Egyptians as a restriction or limitation of Egyptian sovereignty. Greece recently proposed a treaty to Great Britain, placing her entire coast at the disposition of the British Admiralty, and authorising the latter to use all existing Greek bases as should be judged necessary, on the condition that Great Britain would undertake the maritime defence of Greece. Notwithstanding all the advantages to Great Britain, the latter declined to accept the treaty.

VII

THE PROPER BASES OF THE
EGYPTIAN CONSTITUTION

WHEN the independence of Egypt was proclaimed, with the consequent recognition of her sovereignty, amid the roar of a hundred and one guns, which seemed to announce the beginning of a new era, one might for a moment have supposed that the event was no illusion, and that thanks to the constancy and firm will of those who had led Egypt to the gates of freedom, that same freedom would blossom in the institutions of the future.

Nevertheless it soon began to be perceived that if the proclamation contained some seeds of emancipation, Egypt herself perhaps lacked a good sower to ensure the much hoped-for harvest.

The first preoccupation which the

84 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

possession of power brought in its train was the establishment of expensive legations abroad, and very soon there was to be witnessed the comic spectacle of a crowd of idle persons wandering about in spacious international hotels in search of an idea or an apartment in order to develop an activity which had no real existence, or to hide documents whose only value consisted in the labels with which they were adorned. It was soon seen that these persons possessed neither the means nor the power to carry on any effective work for their country, whether of a political or an economic nature. Having nothing whatever to do, and being quite unsuccessful in impressing other people with their importance, they supposed that they could attract foreign attention by a display of lavish expenditure which only too frequently offered a striking contrast with the complete unimportance of their work as plenipotentiaries. They

THE EGYPTIAN CONSTITUTION 85

alone derived any benefit. Certainly their country derived none.

During this period, the legation in London, whose importance may be understood, was left in the hands of men having neither wealth nor qualifications, strangers to political or diplomatic usage, and sometimes ignorant of the true aspirations of the people they represented, and the rights of the nation whose sovereignty should have been implied by the mere fact of their presence. The Egyptian Minister in London having tendered his resignation, no trouble was taken to fill his place, and his duties were carried on for several years by a *chargé d'affaires*, whose obscurity and self-effacement were only too symbolic of the state of things in general.

The representation of Egypt abroad, therefore, may well be described as illusory. It adds nothing whatever to the prestige

86 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

of the country, and is only an unnecessary charge on its budget.

One does not easily understand, for instance, why the Egyptian Government made certain purchases of very expensive buildings in a country where the diplomatic relations with Egypt scarcely existed. Certain legations were quartered in magnificent hotels and furnished with an unheard-of luxury. It was soon understood that these establishments had no other object than to minister to the King's pride, and what were called "legations" were in reality only so many stopping-places destined to make the movements of an illustrious traveller more agreeable.

If we turn now to the Parliament, it is not without sadness that we can study its work. One might almost count the number of its sessions on the fingers of one's hand. Indeed, since the introduction of the parliamentary régime into Egypt seven

THE EGYPTIAN CONSTITUTION 87

years ago, there has never been a case of a Chamber sitting for more than two sessions without being dissolved by order of the Sovereign, and in one case a Chamber only lasted for seven hours. This is why the new régime has never had either time or opportunity to adapt itself to circumstances, or to organise its work in a manner compatible with the dignity of representatives of the people, and the great national interests they stand for.

Is this the result expected from a constitutional system for which the country so insistently clamoured?

In my time I remember that everyone, from the humblest to the greatest, demanded a constitution.

"Yahia el Destour!": that was the rallying-cry, the password of liberty. The nation was imbued with the idea that its salvation could only be found in a change of régime, and it knew that without a charter its

88 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

independence would prove an illusion. But it was more difficult to draw up a constitution than to ask for one. There was lacking at the head of the movement a man determined to see that those liberal principles should triumph which alone are able to safeguard the people's rights. Unfortunately, the late and regretted Sarwat Pasha, who was a great statesman and ardent patriot, dared not at that moment throw himself into the struggle and oppose the ever-changing whims of his prince with the unquestionable laws upon which must rest the freedom of men. He had still preserved his attitude of the bureaucrat, and his early enthusiasm, the result of a deep faith in the destiny of his country, was nevertheless soon quenched because of his naturally timid character. His policy was quite alien to a policy adapted to a constructive period on which depended the solidity of the legislative structure

THE EGYPTIAN CONSTITUTION 89

destined for the defence of the people's sovereignty in a free nation.

The drafting of the constitution had been confided to a handful of men animated by good will, but lacking for the most part in experience and in authority.

They wrote: "There was general agreement that sovereignty certainly belonged to the nation, but differences of opinion arose when it became necessary to state this explicitly. This is the reason that in the constitution we have been content to draw the practical deductions from this principle without explicitly stating it."

Doubtless also this is the reason that the constitution is incapable of working, and that it tends directly opposite to what should be its true aim—namely, the political independence of the nation.

It is owing to its defectiveness that Parliament has continued to be at the mercy of a gesture of ill-humour or a pro-

90 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

ceeding dictated by fear. Through insistence on too many oaths, much perjury has been committed, which has ended in the constitution itself being laid aside. Sarwat, having been overcome by intrigue, and having refused to make certain concessions to modify the constitution, found himself replaced by Yahia Ibrahim and Nessim. Full advantage was taken of the weakness and servility of these men in order to cripple the newly born constitution.

No one undertook its defence, and no one respected it. It is this which explains why the Egyptians who had shown themselves so bold to obtain their rights seem to-day so incapable of action when it is only a question of defending them.

These things, let us hope, are but the first mutterings of growing liberty. It remains none the less true, however, that the country must put forth an effort for

THE EGYPTIAN CONSTITUTION 91

a reform which is essential. The constitution is not hopelessly crippled, it is not incurable. It only requires an operation, which, however, must be entrusted to qualified practitioners. Egypt cannot continue her development under the yoke of an ill-conceived law, and her liberty can only be impotent as a consequence of the successive injuries which irresponsible legislators, inspired by Royal egoism, have inflicted upon her. Indeed, it is from the faulty drafting of the charter of national liberties that all the difficulty arises.

It is because the constitution is ill-conceived that the most daring attempts against liberty have taken place. It is because the constitution is crippled that it has been possible to witness the King expelled from power, by means of an offensive letter, a man who enjoyed the country's confidence and represented national aspirations. That letter of dismissal, which took

92 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

no account of services performed, nor of the one who had performed them, is the very negation of Egyptian liberties; and that which throws the deception and the irony of the constitution into a more glaring light is the protocol, which prescribes that a Minister who has been driven from power as though he were a lackey, must call at the palace to inscribe his name in the visitors' book, thanking His Majesty for his dismissal.

Again, it is owing to this ill-conceived constitution that three Parliaments have succeeded each other, each elected by a different process. These considerations permit me to assert that Egypt has never obtained her liberties, and that by means of a ridiculous phraseology the country and the world at large have been deceived concerning her true situation.

The hundred and one guns which were fired to announce the independence of

THE EGYPTIAN CONSTITUTION 93

Egypt made a good deal of noise to celebrate very poor results. Events since have only confirmed me in this opinion. The Sovereign and the British High Commissioner decided to make an end of the parliamentary régime, and Mohammed Mahmoud was summoned to power to carry this design into effect. But when he went to England last July to receive an honorary degree, his journey was coincident with the dismissal of Lord Lloyd. One might have been excused for supposing at that moment that Egyptian national theories had triumphed. In fact, the President of the Council, Mahmoud Pasha, was confronted with an accomplished fact, for there was proposed to him for negotiation a treaty which was intended to satisfy both British and Egyptian opinion. The examination of the treaty having been finished, the King showed very little interest in it; and Great Britain was com-

94 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

pelled to point out this error to him and suggest that he might show some satisfaction by conferring on Mahmoud Pasha some high distinction while investing him with the Regency, so that he should be enabled to point out the merits of the treaty to enlightened opinion.

The King readily agreed to confer a high distinction on his Minister, and Mahmoud received the Order of Mehemet Ali. But the Sovereign suddenly abandoned all his plans, including his "cure" at Vichy, and his projected visit to his "cousin" of Spain, and took very good care *not* to nominate.

All the shooting-parties in Scotland were cancelled, and all the Royal tours in the Asturias. The King returned to his country and his throne, as though he feared that the effect of a very brief regency might gravely compromise a throne which was only his through the play of circumstance,

THE EGYPTIAN CONSTITUTION 95

and whose foundations were too precarious to warrant any risks being incurred.

As a result of recent happenings we are justified in expecting important movements which will change fundamentally the condition of Egypt, and this will be by the advent of a union, national and patriotic, to examine and accept the treaty. But internal dissensions must and will infallibly arrest the evolution of these promising beginnings. The late imbroglia would have continued for months, and even years, had it not been for the intervention of the British High Commissioner, who made the President of the Council understand that the most opportune solution would be for him to relinquish power, at the same time advising the Sovereign to remain quiet and accept the formation of a Ministry of an entirely neutral political colour, under whose auspices the treaty would be submitted to the country.

96 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

Thus it comes about that Egypt, independent *de jure*, yet finds herself obliged to have recourse to the representative of Great Britain to obtain his help against the dangers threatened by the Royal obstinacy. However, the situation might have been still more serious, and Egyptians must be congratulated on having escaped a yet graver danger. The old Senate, which, notwithstanding its composition and system of recruiting, still showed some few signs of independence, had been maintained. There were reasons to fear that its disappearance might necessitate a new selection, and that in consequence of Palace intrigues there might have been introduced into that body a majority hostile to constitutional liberties.

Thanks to the servility of the new members it would have been possible to obtain the dissolution of the Chamber every time that the King considered it advisable.

THE EGYPTIAN CONSTITUTION 97

Parliamentary action, therefore, in Egypt is non-existent, and we may hasten to add that the situation of Ministers as regards their relations with the palace completely shelters them from all criticism. They are in no sense independent. Parliament having been dissolved, Ministers remain at the mercy of the whims of the King, which are not in any way concealed, and which take no account of the fact that the introduction into Egypt of a modern régime with constitutional laws ought logically to have supplanted the absolute power of a sovereign.

The Grand Sheikh of the Mosque of El Azhar, who, it is known, is the true guardian of the Islamic faith, and who is the most important agent for the propagation of the Mussulman idea, desired to reform the teaching of this university. The entire Cabinet had adopted the views of the Rector of El Azhar, and had taken

98 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

measures to introduce into this old citadel of Islam certain reforms, perhaps of too sweeping a character, which might have called for examination before being submitted for signature.

But the reformers and their supporters had reckoned without taking account of the ill-will of the palace, the supporter of routine on principle, and without the obstinacy of the Sovereign, hostile to all Government initiative. The Cabinet having discussed and accepted the Bill passed by the Council of Ministers, the King, who up to that point had shown himself uninterested in the matter, then refused to sign it.

It is certainly strange to observe that since the country has obtained a constitution that fact has by no means increased its liberties. To prove this, it will suffice to cite a personal example, which I well remember. A crime having been committed on the person of a British subject, and the assassin

THE EGYPTIAN CONSTITUTION 99

not having been found owing to lack of witnesses, the British judicial adviser demanded that Article 32 of the Egyptian Penal Code should be suppressed. This code, by the way, is copied from the Code Napoléon, and prohibits the Tribunal pronouncing the death penalty in cases where there is neither avowal on the part of the assassin nor formal depositions by witnesses.

The matter was laid before the Council of Ministers. I had around me as members of my Ministry barristers and jurists, in a word, men who were quite able to understand the question and to give an opinion with full knowledge of the principles involved. I consulted my collaborators after the judicial adviser had made known his report, and I pointed out first that Egyptians were being deprived of a necessary guarantee, and were in consequence being delivered over to the

100 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

arbitrary power and caprice of judges. I then consulted the Council. No one said a word.

It was evident to me that no one shared my opinion, or at any rate I was the only person courageous enough to express it. Nevertheless, being fully conscious that it was my rôle not blindly to impose my will, but to conform to the opinion of those whom I had myself chosen for my Ministers, I yielded on the point, and signed the decree, but on the condition that my observations should be registered, and that my opinion should be entered in the report of the proceedings.

I was not, indeed, a constitutional sovereign, but I had already realised that absolute power can no longer be exercised over educated masses who are in consequence conscious of their rights. This is why I have confidence in the future of Egypt. I count upon the broad-mindedness

THE EGYPTIAN CONSTITUTION 101

of the new British Cabinet to put an end to a conflict so prejudicial to both nations.

I should like to have seen the salvation of the country in the constitution of a National Assembly which would have met to discuss and ratify the treaty. But seeing that the Government has decided to proceed to new elections, I trust that the coming parliamentary session will do the work that the National Assembly would have done, thereby permitting the free development of democratic institutions and the firm establishment of impartial justice.

And since it is now a question of new elections, and the Parliament is to be reinstated in its functions, and the seals which closed the doors of the Chamber are to be removed, I earnestly trust that its first task will be the revision of the charter. The significance of this charter has been too much forgotten in order to avoid

102 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

touching certain prerogatives and to flatter susceptibilities which are incompatible with the exercise of constitutional power.

"Yahia el Destour!"—"Long live the Constitution!" This was a cry which henceforward sounded agreeably in my ears. And, like all Egyptians, I trust that it may be fulfilled. But I desire no crippled constitution which shall protect all subterfuges and all ambitions. The constitution must be the daughter of liberty. The day when it shall be proclaimed in all its fullness, in all its light, will be for me a day of joy. For during twenty-two years I have been obliged to hold my peace, and even to-day still there are those who would stifle my voice!

Nevertheless I have allowed myself to be convinced, and I have written this book because I realise that this is an opportune moment to say frankly and without reticence to Egyptians what I feel is the truth.

THE EGYPTIAN CONSTITUTION 103

I see in national union and respect for freedom the salvation of Egypt and the honour of Britain. And I trust that on this occasion again Egypt will escape from her evil shepherds, who, under the pretext that they are leading her to freedom, are in reality causing her to drift into the worst of servitudes.

The constitution must be no vain and empty word. It must respect the people's rights and assert their duties. It is thus, and only thus, that Egypt will be enabled to steer her bark towards new destinies, and to revive in a new world the qualities of a race which was at one time the world's teacher, and which for centuries gave it lessons in wisdom and greatness.

I have lived for years under the tradition of Mohammed Ali, Ibrahim, and the Khedive Ismael. I have found in my ancestors the noblest examples. I have but to turn my glance toward the past to

104 ANGLO-EGYPTIAN SETTLEMENT

gather its teaching. In a recent dynasty I could find examples of soldiers, reformers, and great gentlemen. I have ever sought to find inspiration in the virtues of these noble ancestors and to live in their spirit and their memory. But I have never considered it my duty to build my popularity on the acts of these great ancestors.

It was sufficient to me that I could pay homage to their memory by trying to continue their work. I have not estranged all those who are closely or distantly related to these glorious predecessors, and I have always felt for them the respect that one owes to all who have touched sacred things.

That, perhaps, was a thing better worth doing than the estrangement of those who by reason of their nobility were both the ornaments of the throne and the tutors of the dynasty. I regret that the sovereign who desires to continue the tradition of

THE EGYPTIAN CONSTITUTION 105

Ismael's greatness is to-day in conflict with Ismael's branch of the family.

To-day I express my profoundest wish for the freedom of Egypt. I am proud that I have been able to contribute to its birth, and thus to add to the long list of services rendered to Egypt by my ancestors the tribute of my own sacrifices and my most cherished aspirations.

GEORGE ALLEN & UNWIN LTD
LONDON: 40 MUSEUM STREET, W.C.1
CAPE TOWN: 73 ST. GEORGE'S STREET
SYDNEY, N.S.W.: WYNARD SQUARE
AUCKLAND, N.Z.: 41 ALBERT STREET
WELLINGTON, N.Z.: 4 WILLIS STREET
TORONTO, 77 WELLINGTON STREET WEST

